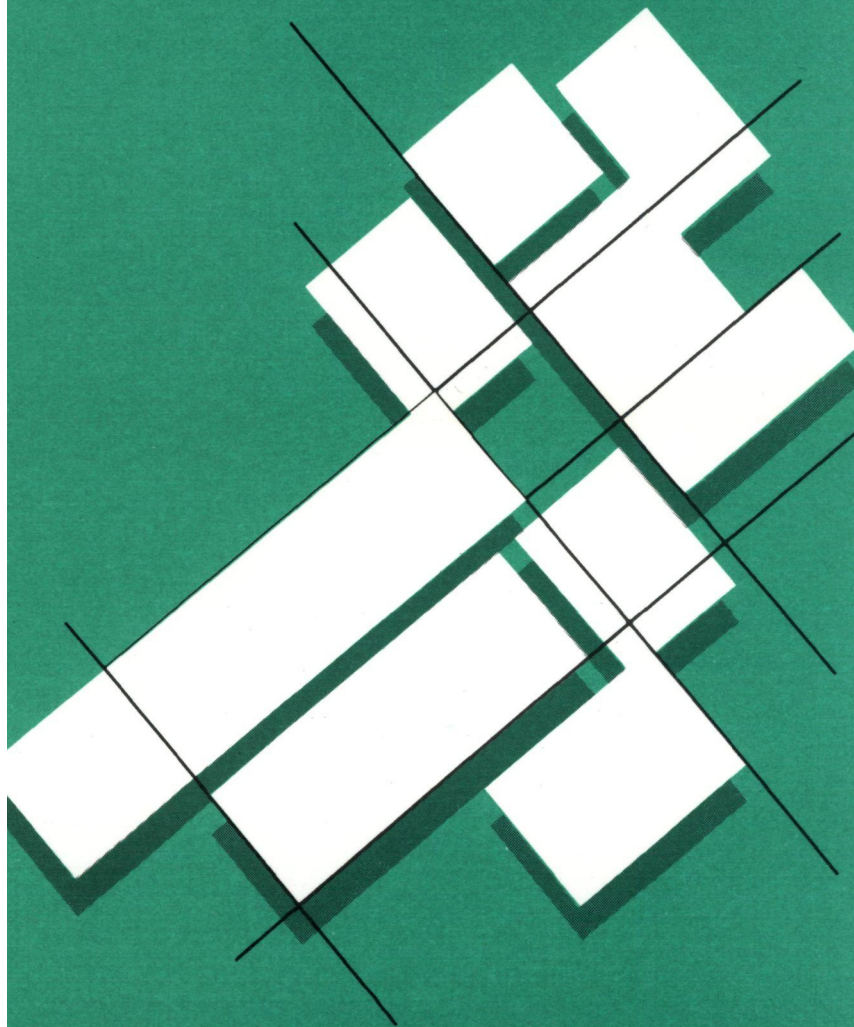

HET DIALECTENBOEK 5
**IN VERGELIJKING MET
DIEREN**

Intensiverend taalgebruik
volgens de SND-krantenenquête (1998)

Deze vijfde tweejaarlijkse publicatie van de Stichting Nederlandse Dialecten gaat vooral over de manier waarop dieren benut worden om uitspraken kracht bij te zetten, om het even of het gaat om dialect of standaardtaal. *Zo kaal als een kikker* en *beresterk* zijn voorbeelden van de twee manieren waarnaar met behulp van 6000 informanten onderzoek gedaan kon worden, dankzij een enquête in tientallen regionale dagbladen in Nederland en Vlaanderen, eind mei 1998.

In *In vergelijking met dieren* blijken de mensen zich met een aanstekelijk enthousiasme te kunnen uitdrukken met hulp van een breed scala aan exemplaren uit de fauna van dichtbij en verderweg. *Spurriekoeien, de hond van Bosmans, paardenhonger, pinthaan, doof als een erpel, gapen als een louw, kijken als een aap op een zieke koe.....*, een legertje dialectologen uit het Nederlandse taalgebied heeft zich blijkens dertien regionaal getinte bijdragen met zichtbaar genoeg op een bijzonder stukje taal gericht.

Verder zijn de lezingen opgenomen die gehouden zijn op de Vijfde Dialectendag (Zwolle, maart 1999), door de Zeeuwse Commissaris der Koningin Van Gelder, over het Rotterdams door Ewoud Sanders en over namen van dieren in familienamen door Ann Marynissen.

Een actuele *Wegwijzer* door het land van de Nederlandse wereld van de dialectologie besluit deze gevarieerde bundel.

HET DIALECTENBOEK 5

**IN VERGELIJKING MET
DIEREN**

Het dialectenboek

Het dialectenboek 1. Kroesels op de bozzem. Waalre 1991.
ISBN 90-73869-01-3.

Het dialectenboek 2. Van de A tot de AA. Waalre 1993.
ISBN 90-73869-02-1.

Het dialectenboek 3. Dialect in beweging. 100 jaar na de enquêtes van Willems en Aardrijkskundig genootschap. Groesbeek 1995.
ISBN 90-73869-03-X.

Het dialectenboek 4. Nooit verloren werk. Terugblik op de Reeks Nederlandse Dialecten (1925 - 1982). Groesbeek 1997.
ISBN 90-73869-04-8.

Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998). Groesbeek 1999.
ISBN 90-73869-05-6.

te bestellen bij :
Stichting Nederlandse Dialecten
Gen. Gavinstraat 344
NL-6525 MR Groesbeek
Tel. 024-3612048

In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998) / onder redactie van V. De Tier en S. Reker. Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten.- Ill.- (Het dialectenboek; 5)
Met lit. opg.
ISBN 90-73869-05-6

HET DIALECTENBOEK 5

**IN VERGELIJKING MET
DIEREN**

Intensiverend taalgebruik
volgens de SND-krantenenquête (1998)

onder redactie van

Veronique De Tier en Siemon Reker

STICHTING NEDERLANDSE DIALECTEN

GROESBEEK 1999

INHOUDSOPGAVE

<i>Voorwoord : Zo trots als ...</i>	7
Ann Marynissen <i>Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in de Nederlandse familienamen</i>	11
Drs. W.T. Van Gelder <i>As een katte die een daem sleept</i>	37
Ewoud Sanders <i>Kom je uit Rrrrotterdam dan?</i>	45
Herman Cromptvoets en Siemon Reker <i>Intensiverend taalgebruik met behulp van vergelijkingen en elatieve samenstellingen: enkele eerste impressies bij de SND-enquête van 1998</i>	51
FRIESLAND Eric Hoekstra: <i>Zo dronken als een kruiwagen en andere metaforen</i>	71
GRONINGEN EN DRENTHE Siemon Reker en Harry Slot: <i>Modder, slei en potjes met pieren en peren</i>	89
OVERIJSEL A.L. Hottenhuis: <i>Beesten op de trap van vergelijkingen</i>	111
GELDERLAND A.H.G. Schaars: <i>De hond van Bosman, de spurriekoo en Willem de Wepse</i>	123
WEST-NEDERLAND (NOORD-HOLLAND, ZUID-HOLLAND, UTRECHT EN FLEVOLAND) Eric Hoekstra, Marjo Van Koppen en Harrie Scholtmeijer: <i>Meloet, oeretoeter en dikkerd</i>	145

ZEELAND	
Marco Evenhuis: <i>As een uul op een bos gos</i>	161
NOORD-BRABANT	
Piet Vos: <i>Een gekke beestenbende</i>	183
NEDERLANDS LIMBURG	
H. van de Wijngaard: <i>Van einen boetsauto, e kumpke boeddieng, d'r oskar en anger zake oet 't Limburgs</i>	203
BELGISCH LIMBURG	
Rob Belemans: <i>Zo Limburgs als een karper, een zeef, een spurriekoe en een schoppenboer</i>	231
ANTWERPEN	
Miet Ooms: <i>Van gekke moetjes, luie wammesen en opgedirkte talloren</i>	251
VLAAMS-BRABANT	
Lode Pletinckx: <i>Vette ossen naast magere garmen op de zotte Leuvense foor</i>	275
OOST-VLAANDEREN	
Veronique De Tier: <i>Van zotte drilnoten, zatte ratten en dove erpels</i>	293
WEST-VLAANDEREN	
Roxane Vandenberghe: <i>Zo fier als een pauw of preuts lijk veertig?</i>	319
H. van de Wijngaard: <i>Wegwijzer</i>	341
Publicaties Landelijk	342
Publicaties per regio	347
Landelijke instituten en instellingen	367
Instituten en instellingen per regio	370

Voorwoord

Zo trots als...

Zo trots als een pauw is het bestuur van de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) bij de presentatie van *Het Dialectenboek 5* en de realisatie van de vijfde Nederlandse Dialectendag op 5 maart in het provinciehuis te Zwolle. In 1991 schreef de toenmalige voorzitter van de SND Kees de Bot in het voorwoord van *Het Dialectenboek 1 Kroesels op de bozzem* "De Dialectendag in Den Bosch is de eerste maar zeker niet de laatste activiteit van de SND." Hij heeft een vooruitziende blik gehad. Maar hij zal toen toch niet gedacht hebben aan een vijfde Dialectendag en een vijfde Dialectenboek zo pal vóór het jaar 2000. Dat de SND dit bereikt heeft is natuurlijk het werk van de gezamenlijke leden van het Stichtingsbestuur, maar is toch ook voor een heel belangrijk deel te danken aan de bezielende leiding van Siemon Reker, die Kees de Bot in 1995 opvolgde als voorzitter. Hij is de motor die - dat mag ook gezegd worden - bij het dagelijks besturen deskundig, ijverig en secuur aangedreven wordt door secretaris Ton van de Wijngaard en penningmeester Rob Belemans.

Uitgangspunt van Dialectenboek en Dialectendag vormt een grootschalige dialectenenquête naar vergelijkingen waarbij vooral dieren een rol spelen en naar elativa of 'dikke woorden'. Het gaat om zinstypes als *zo slim als*, *zo trots als* en om woorden als *apetrots*, *keigoed*. Op en even na 30 mei 1998 werd deze enquête afgedrukt in bijna alle regionale dagbladen, een aantal landelijke dagbladen en in wat tijdschriften en weekbladen in Nederland en België¹. In totaal is de SND-enquête 3.470.700 keer afgedrukt. Ruim 6000 ingevulde formulieren waren het resultaat. De SND is zeer erkentelijk voor de medewerking van al deze publiciteitsorganen en natuurlijk ook voor de medewerking van de 6000 respondenten.

De oogst leidde tot 13 regionale bewerkingen van de binnengekomen antwoorden en tevens tot 13 artikelen voor *Het Dialectenboek 5*, dat we *In vergelijking met dieren* gedoopt hebben en dat een bontgekleurd geheel vormt!

Aan deze regionale artikelen gaat een algemeen hoofdstuk over de afgevraagde vergelijkingen en 'dikke woorden' vooraf.

Een wezenlijke bijdrage vormen de hierin opgenomen inleidingen van de Dialectendag zelf. Professor dr. Ann Marynissen, naamkundige en verbonden aan de universiteiten van Leuven en Keulen, gaat in haar artikel in op diernamen in familienamen. Drs. W. T. van Gelder, Commissaris van de Koningin in Zeeland, gaat nog eens in op de situatie van het dialect in zijn provincie en vooral naar aanleiding van zijn eerdere pleidooi tot openbaar gebruik van de streektaal. Drs. Ewoud Sanders, historicus, woordenboekliehebber en -maker die onder andere in NRC Handelsblad publiceert, heeft het over zijn persoonlijke ervaringen met de Rotterdamse stadstaal. Voor het feit dat deze drie personen tijd, energie en kennis hebben willen steken in een bijdrage aan het ochtendprogramma is de SND hun zeer erkentelijk.

Ton van de Wijngaard besluit het boek met de niet meer weg te denken *Wegwijzer* in de wereld van de dialectologie binnen het Nederlandse taalgebied, het werkterrein van de SND. *Het Dialectenboek 5* van 1999 zou niet ontstaan zijn zonder de redactie van Veronique De Tier en Siemon Reker. Veel tijd hebben ze daaraan besteed en slapeloze nachten zijn hun ten deel gevallen in hun strijd tegen de onverbidelijke deadlines.

De organisatie van de vijfde Dialectendag heeft veel te danken aan de gastvrijheid van het Provinciebestuur van Overijssel. Na vier keer de Nederlandse Dialectendag georganiseerd te hebben in Den Bosch, overschreed de SND de Brabantse grenzen en toog naar het noorden, naar Zwolle, tegelijk in de verwachting dat het vizier bij een volgende gelegenheid meer zuidelijk gericht zal staan. Veel medewerking en morele steun kregen wij van de heer J. Kristen, Gedeputeerde van cultuur van de Provincie Overijssel. Hartelijk dank!

Het middagprogramma kan zeker niet slagen zonder de deelname van een groot aantal verenigingen, boekhandels, instituten, stichtingen aan de Infomarkt. Hier komt men er achter wat er de laatste jaren op dialectgebied gepubliceerd is. Men staat versteld! In de werkwinkels kan men zijn of haar licht opsteken over 'het maken van een

dialectwoordenboek', 'de dialectenenquête van de SND', 'de streektaalfunctionaris' en 'het Zeeuwse woordenboek op CD'. Jacques van Keymeulen, Veronique De Tier, Pieter Jonker, Gerrit Kraa, Hanneke van Vilsteren en Jan van Hanegem zullen de werkwinkelleiders zijn die het publiek voorzien van deskundige informatie op hun terrein. De groep *Algerak* zal - zo is ons beloofd-garant staan voor een uur lang inspirerende muziek in de Overijsselse streektaal. De stichting *Twentaal* zorgde ervoor dat zij toezegden te komen en wij danken het bestuur daarvoor zeer.

Dialectenboek en Dialectendag kosten veel geld. De Stichting Nederlandse Dialecten is daarom het Nederlandse Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen uiterst erkentelijk voor de financiële bijdrage. Wederom deed de SND geen vergeefs beroep op het Ministerie in Zoetermeer. Ook een beroep op het VSB-fonds werd tot ons grote genoegen en enigszins ook tot onze verrassing nog een keer gehonoreerd. Hierdoor werd de publicatie van *Het Dialectenboek 5 In vergelijking met dieren* mogelijk. Ook hier is onze erkentelijkheid zeer groot: wij zouden niet weten, hoe wij Dag en Boek anders financieel konden realiseren.

Maar laten we eerlijk zijn. Er zouden geen vijfde Nederlandse Dialectendag en geen vijfde Dialectenboek zijn geweest zonder de dialectspreker en dialectliefhebber die van heinde en verre vanuit België en Nederland op 5 maart naar Zwolle zullen zijn getogen. Voor hun komst moeten wij, de Stichting Nederlandse Dialecten, misschien wel in de allereerste plaats dankbaar zijn. Want zij zijn een garantie voor de toekomst van dialectdagen en -boeken.

Herman Cromptvoets

Vice-voorzitter Stichting Nederlandse Dialecten

Noten :

1. Het ging om de volgende kranten c.q tijdschriften, weekbladen.
BN/ De Stem, Brabants Dagblad, Eindhovens Dagblad, De Gelderlander, De Gooi- en Eemlander, De Morgen, De Standaard, De Twentsche Courant Tubantia, Friesch Dagblad, Gazet van Antwerpen, Groninger Dagblad en Drentse Courant, Haagsche Courant, Het Belang van Limburg, Het Laatste Nieuws, Het Nieuwsblad/ De Gentenaar, Het Volk, Leeuwarder Courant, Limburgs Dagblad, Nederlands Dagblad/ Gereformeerde Gezinsbode, Nieuwsblad van het Noorden, Noordhollands Weekblad, Provinciale Zeeuwse Courant, Rotterdams Dagblad, Utrechts Nieuwsblad, Tijdschrift Veldeke, Wegener Uitgeverij Gelderland Overijssel, Zwolse Courant.

ANN MARYNISSEN

Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in de Nederlandse familienamen

1. Inleiding

Iedereen kent wel landgenoten wier familienaam (= FN) de naam van een dier bevat. De diernamen vormen een omvangrijke categorie binnen de Nederlandse FN. Tot de frequentste FN uit het Nederlandse taalgebied horen b.v. *Vos/De Vos*, *Vink* en varianten, *De Leeuw*, *D'Hondt*, *De Pauw*, *De Wolf*, *Mol*, *Schaap*, *Vis* enz. Minder bekende, maar tot de verbeelding sprekende diernamen als FN zijn b.v. *De Vloo*, *Quadfliëgh*, *Spin*, *Paling*, *Schol*, *Mossel*, *Konijn*, *Den Hengst*, *Schimmel*, *Bontekoe*, *Luypaert*, *Koekoek*, *Ooievaar*, *Kuiken*, *Pelicaen*, *Den Draak*, *Griffioen* enz.

Welke dieren komen aan bod in FN ? Voor een deel gaat het om inheemse dieren, die men als huisdier of op de boerderij hield of die men uit de vrije natuur kende. Zo zijn opvallend veel vogelnamen tot FN geworden. Ook namen van vissen hebben een groot aantal FN doen ontstaan, hetgeen in Nederland, een land dat zo nauw met de zee verbonden is, niet hoeft te verwonderen. Maar ook een aantal dieren die nooit in onze streken geleefd hebben (b.v. *leeuw*, *luipaard*, *pelikaan*), alsook fantastische wezens zoals de *draak* en de *griffioen* leven voort in Nederlandse FN.

Hoe ontstaan FN die teruggaan op namen van dieren ? De lexicale motivering van diernamen wordt op verschillende manieren verklaard.

Ten eerste worden de diernamen naar hun lexicale motivering ondergebracht bij de groep van de eigenschapsnamen. Mens en dier worden met elkaar vergeleken (metaforische ontstaansgrond): b.v. iemand die eet als een wolf, wordt *De Wolf* genoemd, iemand die sluw is als een vos, krijgt de naam *De Vos*, iemand die sterk is als een leeuw, gaat *De Leeuw* heten, een vreesachtig, laf of snel persoon, zal

De Haas genoemd worden, naar de eigenschappen van de haas enz. Net als eigenschapsnamen tonen deze diernamen een naamgevingsmotief dat van alle tijden is: het identificeren en typeren van de medemens op grond van opvallende fysieke en psychische eigenschappen. Het is een lexicaal naamtype dat overal ter wereld voorkomt.

Een tweede verklaringmogelijkheid, die volgens Winkler overigens veruit voor de meeste diernamen geldt, is ontlening aan huis- en herbergnamen. De meeste huizen droegen in de middeleeuwen een naam, die op het gevelteken of het uithangbord afgebeeld werd. De huisnaam werd vervolgens overgedragen op de naam van de bewoner (metonymische ontstaansgrond van de FN). Bij een onderzoek naar historische huisnamen in Turnhout vond ik de volgende huizen met een diernaam: *Blauw Schaap, Bonte Koe, Draak, Drie Valken, Drie Zwaantjes, Eenhoorn, Haan, Hert, Leeuw, Rode Leeuw, Witte Leeuw, Lammerenberg, Luipaard, Ooievaarsnest, Ossenhoofd, Otter, Pelikaan, Spinnekop, Valk, Varkentje, Witte Duij, Wit Hert, Witte Leeuw, Zwaan* (MARYNISSEN 1996: 36-66). Vele van deze huisnamen zijn overigens ontstaan onder invloed van de heraldiek, zoals blijkt uit de keuze van figuren op uithangborden die ook op wapenschilden geregeld voorkomen: *valk, hert, leeuw, luipaard, zwaan*. Ook het symbolisch getal 'drie', dat in de heraldiek een grote rol speelde, komt terug in huisnamen: b.v. *Drie Valken, Drie Zwaantjes*.

Historische vindplaatsen die het ontstaan van toenames uit huisnamen bewijzen, zijn b.v. de namen van de volgende 16de-eeuwse Amsterdamse burgers: *Claes in de Cat, Frederik Sieuwertszoon in den Haen, Jan in 't blaeuwe Paert*. En al in de 14de eeuw was er in Delft een familie *Mol*, genoemd naar de mol die uithing aan het huis dat ze bewoonden (WINKLER 1885: 373).

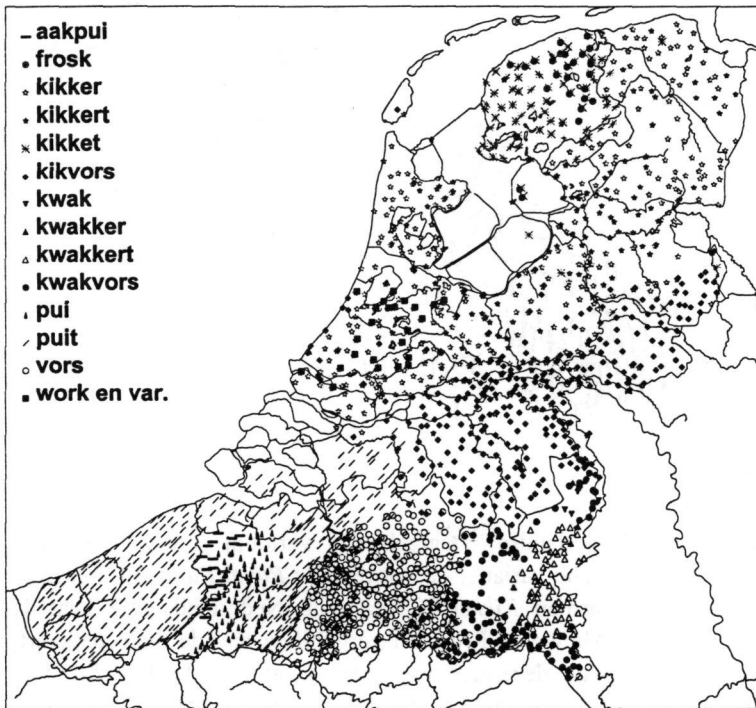
Een morfologisch argument voor de oorsprong van een aantal diernamen in huisnamen is het bestaan van het voorzetseltype bij diernamen: *Van der Valk, Van der Zalm, Van den Steur* e.d. (zie punt 3.4).

Ten derde zijn er ook diernamen in FN die naar het beroep van de naamdrager verwijzen: de namen *Haring* en *Mossel* kunnen ook een haringverkoper of een mosselverkoper aangeduid hebben, zoals overigens personificaties als *Haringman* en *Mosselman* suggereren. De FN *Calcoen* is verrassend genoeg geen diernaam, maar een beroepsnaam voor een hoefsmid (DEBRABANDERE 1993: 239).

En tenslotte zal vaak meer dan één mogelijkheid tegelijk gespeeld hebben, door welke lexicale ambiguïteit de frequentie van de diernaam in kwestie verhoogde.

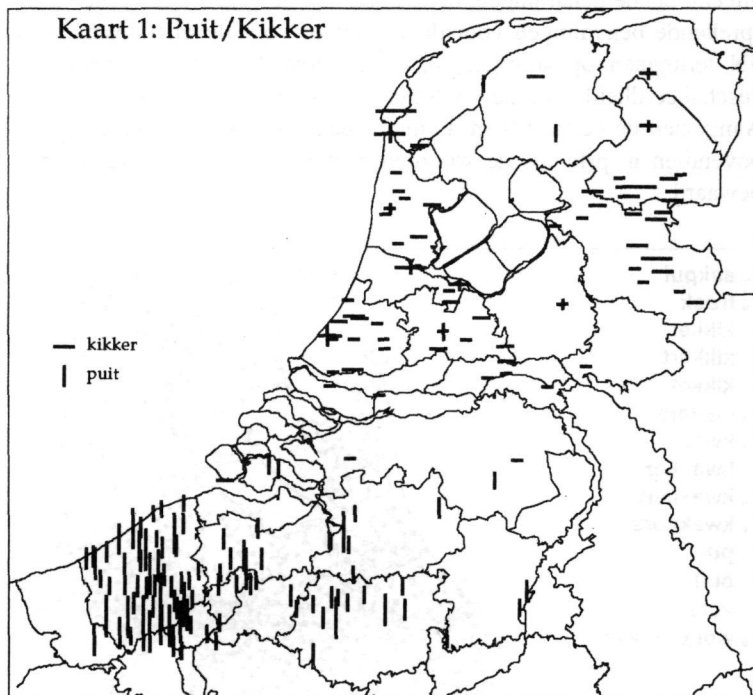
2. Lexicale variatie

In de Nederlandse dialecten krijgen diernamen vaak heel uiteenlopende benamingen, denk maar aan de vele tot de verbeelding sprekende benamingen voor de vlinder of voor de mier. Aangezien FN teruggaan op soortnamen, is te verwachten dat de regionale geschakeerdheid van de dialecten in de FN weerspiegeld wordt. Aangezien de eerste FN in de middeleeuwen ontstaan zijn, is in FN bovendien in principe de woordenschat van het oudere Nederlands bewaard.

Dialectenkaart RND: kikker

Een diertje dat niet alleen in het Nederlandse, maar ook in het Franse en het Duitse taalgebied in FN bewaard is, is de kikker: Ndl. *De Puydt/Kikkert*, Frans *Grenouille*, Duits *Frosch*. Deze namen worden resp. verklaard als een bijnaam voor een magere puit, een bijnaam naar het gekwaak, een bijnaam voor iemand die huppelt (DEBRABANDERE 1993: 1142).

Kaart 1: Puit/kikker

In het Nederlandse taalgebied vertoont deze bijnaam woordgeografische variatie: de vormen *De Puydt/Puits* zijn Vlaams-Zeeuws, de vormen *Kikkert/Kickers* zijn Nederlands (zie kaart 1: Puit/Kikker). Als we de FN-kaart vergelijken met de dialectenkaart, wordt duidelijk dat deze verdeling geen toeval is: in de zuidwestelijke dialecten wordt tot op heden *puit* of *pui* gezegd, boven de Nederlandse Moerdijk wordt een vorm van *kikker* gebruikt. Op de

FN-kaart is het zuidoosten van het taalgebied niet ingevuld. Op de dialectenkaart zien we dat hier een vorm van *vors*, *kwakvors*, *kwak* of *kwakker* ingeburgerd is. Deze woorden waren wellicht te jong, in een te klein gebied verspreid of te specifiek om er een FN uit te doen ontstaan. De Brabantse dialectvorm *vors* heeft overigens de variant *puit* in de dialecten teruggedrongen naar het westen.

Dit voorbeeld toont hoe aan de hand van de Nederlandse FN lexicale varianten in het Nederlands opgespoord kunnen worden.

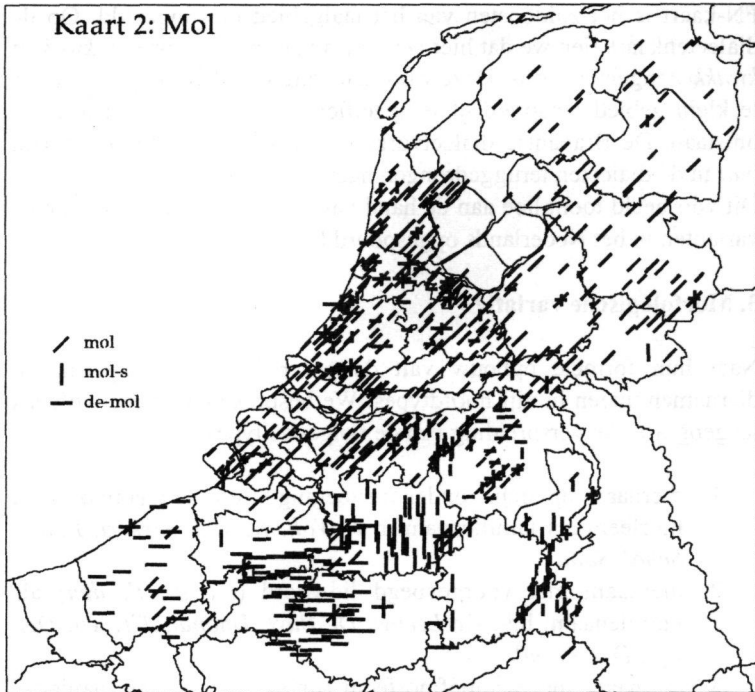
3. Morfologische variatie

Naar hun formele opbouw valt de groep FN die teruggaan op diernamen uiteen in vijf hoofdtypes. We bespreken achtereenvolgens de geografische verspreiding van de volgende types:

1. diernaam op zich, zonder toevoeging van enig naamvormend morfeem als familienaam: b.v. *Wolf*, *Kieviet*, *Kikkert*, *Baars*, *Schol*, *Spin*.
2. diernaam met voorgevoegd lidwoord (*de*, *d'*, *t'*, *den*) als familienaam: b.v. *De Leeuw*, *De Puyt*, *Dhondt*, *T'Hoën*, *Den Uyl*, *Den Arend*.
3. diernaam met genitiefmorfeem (uitgangen: *-s*; *-en*, aanloop: *s-*) als familienaam: b.v. *Valckx*, *Spierings*; *Vliegen*, *Haesen*, *Kraanen*; *Swolfs*, *Saenen*, *Spauwen*.
4. diernaam, voorafgegaan door een voorzetsel en een verbogen lidwoord als familienaam: b.v. *Van der Valk*, *Van den Arend*, *Van der Steur*.
5. met diverse suffixen afgeleide diernaam als familienaam: b.v. *Haanstra*, *Haantjes*, *Haringa*, *Swanink*, *Steursma*, *Zalmstra*.

3.1. Type zonder naamvormend element (nominatief zonder lidwoord)

De in formeel opzicht minst complexe manier om van een soortnaam een familienaam te maken, is geen enkele formele verandering door te voeren, m.a.w. de diernaam wordt bij proprialisering in een nevenschikkend verband na de voornaam geplaatst, b.v. *Jan Schaap*, *Klaas Spiering*, *Piet Steur*.

Kaart 2: Mol

Deze wijze van naamvorming heeft een groot aantal familienamen doen ontstaan in Nederland, meer bepaald in het westen ervan. Een dier dat in Noord en Zuid goed vertegenwoordigd is in familienamen, is de mol (zie kaart 2: Mol). Nederlanders die naar dit haast blinde diertje genoemd zijn, dragen diens naam onverkort: *Mol* is de FN van meer dan 4000 Nederlandse telefoonabonnees. In de westelijke helft van Vlaanderen is dit nuttige diertje in FN bewaard in de vorm *De Mol*; in de oostelijke helft van het Vlaamse land is de vorm *Mols* gemeengoed. De FN *Mols*, waarbij aan de grondvorm *mol* een genitiefuitgang is toegevoegd, overschrijdt de staatsgrens tussen Nederland en Vlaanderen: hij is ook frequent in Nederlands Limburg en in Noord-Brabant. Maar ten noorden van de Grote Rivieren moet dit type wijken voor de naam *Mol*. Deze bevinding bevestigt opnieuw de afbakening van het genitiefgebied die ik eerder op basis van de

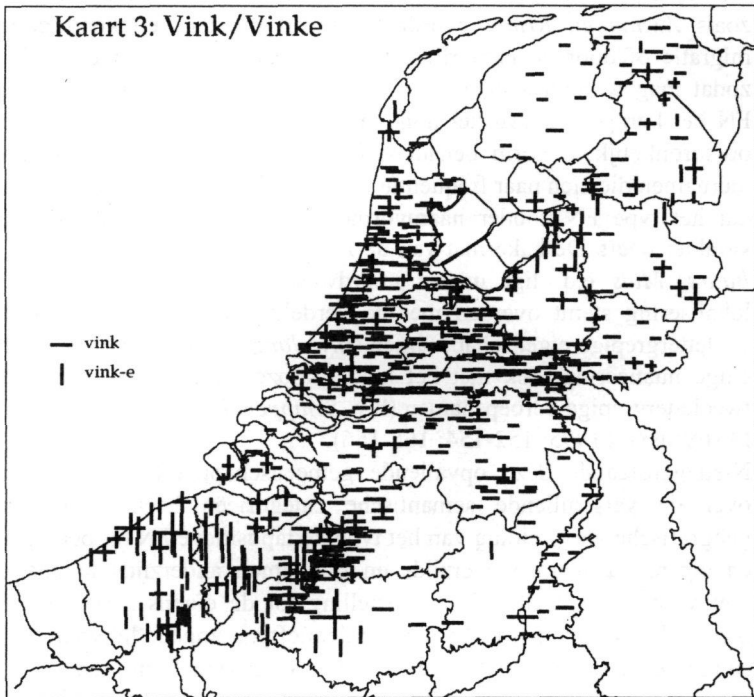
groep beroepsnamen en de groep eigenschapsnamen heb gemaakt (zie MARYNISSEN 1995).

Andere voorbeelden van diernamen die in hun grondvorm in Nederland tot een courante familienaam zijn geworden, zijn o.m. *Wolf, Bok, Vogel, Vink, Vos, Vis, Schaap, Kraan, Snoek, Zwaan, Pauw, Valk, Haring, Spiering, Kievit, Nachtegaal, Krab, Steur, Griffioen, Kikkert, Konijn, Baars*.

De vele Nederlanders met de naam *Mol* zijn over heel Nederland uitgezwermd. Hun concentratie neemt af naar het noorden en het oosten toe, hetgeen een indicatie is voor een migratoire beweging van west naar oost. Bij globaal minder frequente diernamen daarentegen, zoals *Zwaan* en *Kraan*, wordt het beeld minder vertekend door migratie of door de natuurlijke toename van een al frequente FN, zodat mag worden aangenomen dat de verspreiding van dergelijke FN het kerngebied van het nominatietype zonder lidwoord in zijn oorspronkelijkere vorm benadert. Uit de verspreiding van tal van diernamen die zich naar frequentie in de middenmoot bevinden, blijkt dat het type FN zonder naamvormend element een Randstedelijk karakter heeft. De bakemat van de FN van het type *Zwaan, Kraan, Baars, Muis* e.d. ligt in het noordwesten van Nederland. Deze lokalisering stemt overeen met de verdeling van de lidwoordloze eenlettergrepige eigenschapsnamen (b.v. *Jong, Groot, Lang*) en, met enige nuancering, ook met het lidwoordloze nominatietype bij de tweelettergrepige beroepsnamen (b.v. *Schipper, Korver*) (zie hierover MARYNISSEN 1995: 152-154; 165-166).

Niettegenstaande deze opvallende gemeenschappelijke kenmerken over de verschillende semantische categorieën heen, loopt de geografische verspreiding van het type juxtapositieve FN bij beroeps- en eigenschapsnamen enerzijds en diernamen anderzijds nochtans niet volkomen parallel. In tegenstelling tot de eigenschaps- en de meeste beroepsnamen komt het nominatietype zonder lidwoord bij sommige diernamen niet alleen in het noordwesten van Nederland, maar ook in de westelijke helft van Vlaanderen voor. Meer bepaald gaat het om de namen *Snoeck, Harinck, Steur, Nachtegaale, Mussche, Muys, Vincke* en *Valcke*. *Vlieghe* is dan weer een uitsluitend Vlaamse naam. Hoewel ook de spelling meestal al meteen duidelijk maakt of het om een Nederlandse of een Vlaamse FN gaat¹, is er bij de diernamen met een vrouwelijke grondvorm aan de basis ook een formeel onderscheid tussen beide. De Middelnederlandse vrouwelijke

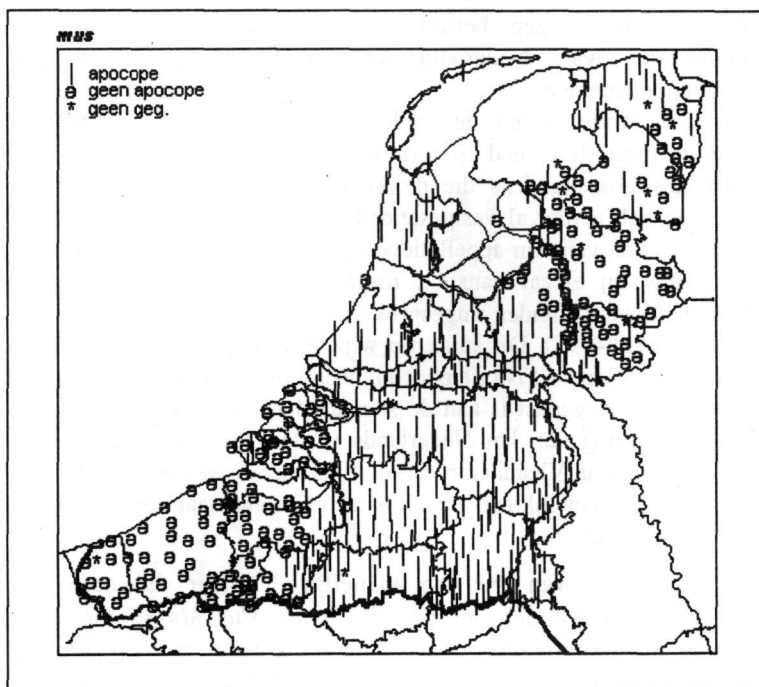
vogelnamen *vincke*, *valcke*, *nachtegaele* hebben in hun evolutie naar het Nieuwnederlands toe hun eindvocaal *-e* verloren (Mnl. *vincke* > Nnl. *vink*, Mnl. *valcke* > Nnl. *valk*, Mnl. *nachtegaele* > Nnl. *Nachtegaal*² enz.). In twee delen van het taalgebied, ten eerste in een zuidwestelijk gebied dat West- en Oost-Vlaanderen en Zeeland omvat, en ten tweede in een groot noordoostelijk gebied, dat Drente, Overijssel en een deel van Groningen en Gelderland beslaat, heeft dit deletieproces evenwel tot op heden niet plaatsgehad. In aansluiting bij de niet-propriale woordenschat is de slotvocaal *-e* in een aantal hedendaagse FN nog bewaard.

Kaart 3: Vink

De geografische tegenstelling tussen de vorm zonder en de vorm mét slotvocaal is het best waarneembaar op de kaart met de FN *Vink/Vinke* (zie kaart 3: Vink). In West en Oost-Vlaanderen domineert de vorm *Vinke*. Aan de grens met Brabant en Antwerpen,

ter hoogte van de lijn Schelde-Dender, gaat dit type evenwel vrij abrupt over in de vorm *Vin(c)k*. Op deze kaart verschijnt andermaal de Schelde-Dender-grens als scherpe scheidingslijn tussen de oostelijke en de westelijke dialecten in Vlaanderen (zie ook MARYNISSEN 1991: 34-35 en GOOSSENS 1995: 10-11). De vogelnaam *vink* is als FN in grote delen van Nederland bewaard als *Vink*. In de noordoostelijke Nederlandse provincies Drente, Overijssel en Gelderland zijn restanten zichtbaar van een tweede niet-apocoperend gebied, dat evenwel veel minder aaneengesloten is dan zijn Vlaamse tegenhanger.

Kaart GTP: mus

Het ontbreken van de *-e*-deletie is een primair dialectkenmerk, dat in de loop der eeuwen nauwelijks is beïnvloed door de standaardtalige *-e*-apocope. Als we kaarten met de verspreiding van de *-e*-apocope in FN naast kaarten met de verdeling van dit verschijnsel in de huidige

dialecten leggen, stellen we een grote overeenstemming vast tussen beide, tenminste in Vlaanderen. Op de dialectkaart met b.v. de varianten *mus/musse* (dialectenkaart GTP: *mus*) reiken de vormen met *-e* haast tot aan de Schelde-Dender-lijn, een grens die bij andere woorden hetzelfde verloop heeft, b.v. *duif/duve*, *gans/ganze*, *brug/brugge*, *kast/kaste*³. In Nederland daarentegen is er, wat de *-e*-deletie betreft, een discrepantie tussen de huidige dialecten en de FN. Niet-geapocopeerde FN *Vinke*, *Valke*, *Musse*, *Haaze* komen weliswaar zowel in Zeeland als in het noordoostelijke apocoperingsgebied voor, maar slechts sporadisch, terwijl vormen als *De Haane* en *De Haase* er zelfs zo goed als onbekend zijn. Wat de dialecten daarentegen betreft, vormen zowel Zeeland als het noordoosten van Nederland tot op heden een homogeen apocoperingsgebied.

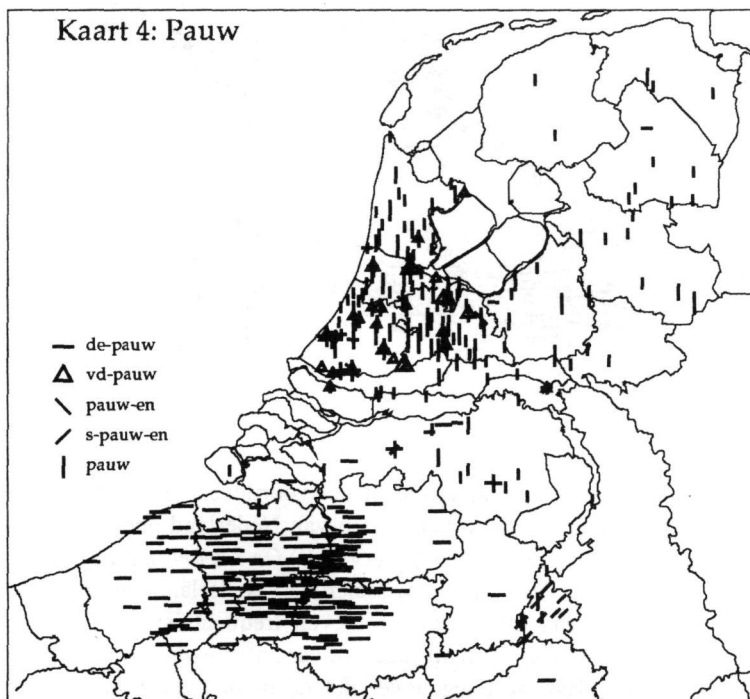
De discrepantie tussen de Nederlandse FN en de dialecten op klankgeografisch gebied is vermoedelijk toe te schrijven aan een standaardiseringstendens die de klankvorm van de FN beïnvloed heeft. Ik heb eerder al vastgesteld dat in Vlaanderen het vocalisme van de FN en van zijn appellatieve tegenhanger in de dialecten vaak nog nauw bij elkaar aansluit, maar dat die overeenstemming in Nederland veel minder uitgesproken of zelfs onbestaande is (cfr. MARYNISSEN 1997). Dit kan erop wijzen dat niet alleen de spelling van de Nederlandse FN (zie noot 1), maar ook hun klankvorm bij hun vastlegging aangepast is aan de standaardtaal. In Nederland was de standaardisering van het Nederlands in de 18de eeuw veel verder gevorderd dan in Vlaanderen. Bij de fixering van de FN in Nederland in 1811 zijn kennelijk een aantal dialectische eigenaardigheden uit de FN weggewerkt.

Ter afronding van het nominatietype zonder lidwoord: de verspreiding van de lidwoordloze FN *Snoek*, *Mus*, *Muys*, *Vink*, *Valk*, *Haring*, *Steur* en *Nachtegaal* maakt duidelijk dat dit type bij de groep diernamen als FN een brede westelijke strook beslaat van Noord naar Zuid (zie ook kaart 9: *Snoek*). Dat bij de meeste van deze Vlaamse namen, nl. *Valck(e)*, *Vinck(e)*, *Steur*, *Snoek* en *Harinck*, aan de oostelijke en/of westelijke rand van het lidwoordloze gebied een klein gebiedje met *de(n)*-vormen bewaard is (*De Valk(e)*, *De Vinck(e)*, *De Snoek*, *De Steur*, *De(n) Harinck*), zou erop kunnen wijzen dat het type FN zonder lidwoord een wig geslagen heeft in een

oorspronkelijk *de*-gebied, waarvan de contouren worden afgebakend in de volgende paragraaf.

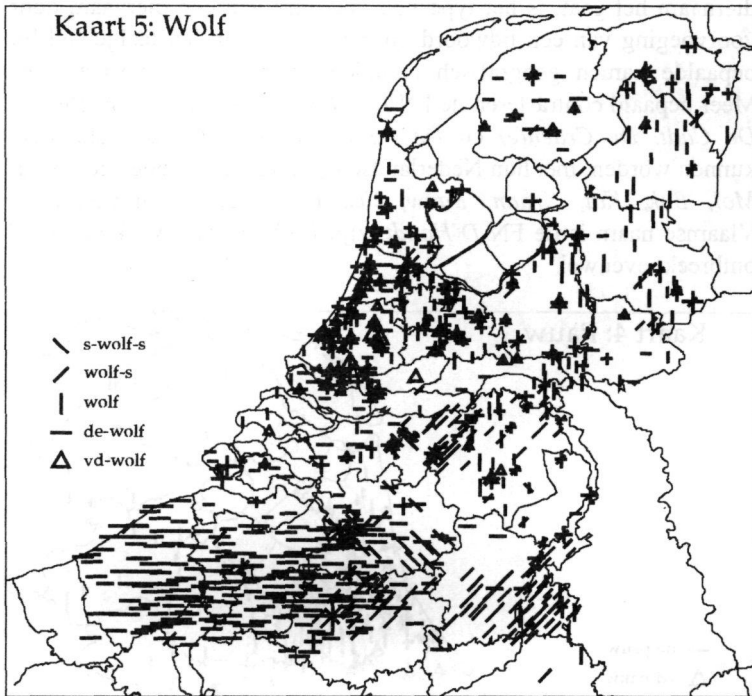
3.2. Type met lidwoord (nominatief/accusatief)

Hoewel er ook hier overlappingen zijn, afhankelijk van om welke diernaam het gaat, is het type FN, gevormd van een diernaam door voorvoeging van een lidwoord, in het westen van het taalgebied bij bepaalde namen geografisch complementair aan het vorige type. Meer bepaald contrasteren de FN *De Mol*, *De Bock/De Buck*, *De Vis*, *De Cadt*, *De Craen(e)* en *De Pauw*, die als Vlaams bestempeld kunnen worden, met hun Nederlandse tegenhangers zonder lidwoord: *Mol*, *Bok*, *Kat*, *Kraan*, *Pauw*, *Vis*. Een eveneens uitgesproken Vlaamse naam is de FN *D'Hondt*; zijn Nederlandse evenknie *Hond* ontbreekt evenwel.

Kaart 4: Pauw

Een mooie illustratie van dit westelijk Vlaams-Nederlands contrast biedt de kaart met de varianten *Pauw/De Pauw* (kaart 4: *Pauw*). De FN *Pauw* komt geconcentreerd voor in het Randstedelijke gebied. Zijn zuidelijke tegenhanger *De Pauw* dringt een eind in Brabant door, een beeld dat ook bij diverse beroepsnamen te zien was (zie MARYNISSSEN 1995: 148).

Kaart 5: Wolf en varianten

Een tweede reeks diernamen die in FN voortleven, wordt zowel in westelijk Vlaanderen als in het westen van Nederland gecombineerd met een lidwoord, nl. *De Wolf*, *De Vogel*, *De Leeuw*, *De Haan*, *De Vos*, *De Haas*. Drie ervan wisselen in Nederland af met de lidwoordloze vorm, die er ongeveer even frequent is: *Vos/De Vos*, *Vogel/De Vogel*, *Wolf/De Wolf* (kaart 5: varianten *wolf*, *dewolf*, *wolfs*, *swolfs*). Maar daar staat tegenover dat de namen *De Haan* en *De Haas* in Nederland veel frequenter zijn dan *Haan* en *Haas* en dat er

maar weinig Nederlanders zijn die *Leeuw* heten, terwijl *De Leeuw* een hele gewone Nederlandse FN is.

Het feit dat een aantal FN, gevormd van een diernaam door voorvoeging van een lidwoord, uitsluitend in Vlaanderen voorkomt, maar dat er geen FN zijn waarvan de lidwoordvorm uitsluitend in Nederland en niet in Vlaanderen voorkomt, is een indicatie voor het autochtone karakter van het lidwoordtype in Vlaanderen. Dat bij sommige namen, nl. *De Wolf* en *De Vogel*, de *de*-vormen naar het Noorden minder talrijk worden, zet de veronderstelling kracht bij dat dit westelijke type doorloopt van Zuid naar Noord. Maar dat in westelijk Nederland de vormen *De Haas*, *De Haan*, *De Leeuw* frequenter zijn dan respectievelijk *Haas*, *Haan* en *Leeuw*, spreekt deze veronderstelling dan weer tegen.

Bij de categorie van de diernamen in FN is er geen eenvormigheid wat de aanwezigheid van een lidwoord betreft. Idiosyncratische verschillen doorkruisen bij deze groep de formele uniformiteit, die bij de eigenschapsnamen en voor een groot deel ook bij de beroepsnamen werd bereikt⁴.

Het lidwoord heeft in de meeste gevallen de vorm van de nominatief *de*, maar soms is de uit het Standaardnederlands verdwenen, maar in de Vlaamse dialecten nog volop levende accusatiefvorm *den* in FN overgeleverd. In ons materiaal vonden we: *Den Bok*, *Den Haes*, *Den Hond*, *Den Haerincek*, *Den Baars*, *Den Draak*, *Den Arend* en, goed bekend in Nederland: *Den Uyl* (kaart 6: Uil).

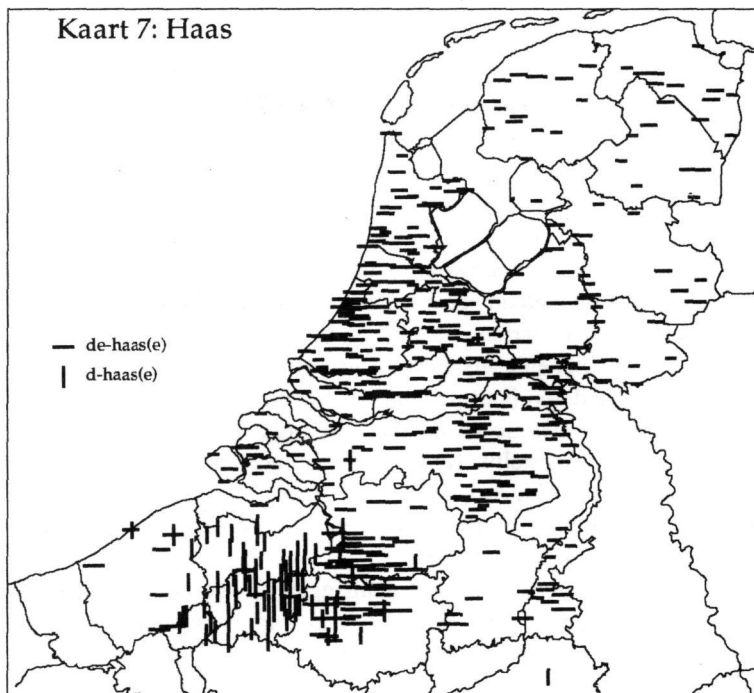
De FN *Den Uyl* is de enige accusatiefidwoordvorm met een goede verspreiding, de andere namen komen hooguit enkele tientallen malen voor, wat niet wegneemt dat het kerngebied van dit type uit de kaarten goed af te leiden is: FN met inleidend *Den* zijn autochtoon in het Hollandse Rivierengebied. Bij een naam als *Den Uyl*, die globaal vaker voorkomt dan *Den Bok*, *Den Haes*, *Den Hond*, *Den Haring*, *Den Baars*, *Den Draak* en *Den Arend*, dijt het gebied langs de Grote Rivieren uit naar Zuid-Holland en Utrecht. De lokalisering van het accusatiefgebied bij de diernamen loopt parallel met de situering bij de beroepsnamen en de eigenschapsnamen (zie MARYNISSEN 1995: 156-159; 168).

Kaart 6: Uil

Het lijkt paradoxaal dat precies in Nederland, waar de vormen met buigings-*n* uit de gesproken taal verdwenen zijn, *Den*-vormen in FN duidelijke sporen hebben nagelaten, terwijl in Vlaanderen, waar de accusatiefvormen zich in de dialecten algemeen hebben doorgezet, de nominatief in FN de gewone vorm is. In beide gevallen weerspiegelen de FN een oudere taalfase dan de huidige dialecten.

Uit onderzoek is gebleken dat het Zuidnederlandse *den*-systeem ontstaan is tussen de 14de en de 16de eeuw (ca. 1360-1570; zie VAN LOON 1989: 211). In familienamen verschijnt de buigings-*n* van het lidwoord overigens enkel als de onmiddellijk volgende naam begint met een klinker, *h*, *b*, *d*, *t* of *r*, b.v. *Den Ouden*, *Den Hartog*, *Den Boer*, *Den Dikken*, *Den Rooijen*.

Kaart 7: Haas

De Vlaamse familienamen met inleidend *de* moeten al gefixeerd geweest zijn op het einde van de middeleeuwen, op een ogenblik dat de *den*-vorm in de nominatief er nog niet mogelijk was. De in Vlaanderen weinig courante FN *Den Haese*, *Den Hondt*, *Den Haerinck* zijn uit Vlaams oogpunt jonge FN. De Nederlandse *Den*-namen daarentegen zijn, uit Nederlands standpunt bekeken, relatief oud. De Nederlandse FN zijn later vast geworden dan de Vlaamse. Hun formele opbouw verraadt dat ze pas ontstaan zijn nadat *den* de algemeen mannelijke lidwoordvorm was geworden. Dat in Nederland niettemin de FN *Den Haas* en *Den Haan*, waarbij de fonetische condities voor het zgn. accusativisme toch vervuld zijn, niet voorkomen, wijst erop dat de soortnamen *haas* en *haan* er in FN pas verankerd zijn op het ogenblik dat het accusativisme uit de Nederlandse taal alweer verdwenen was. Maar dat er aan *De Haas* en

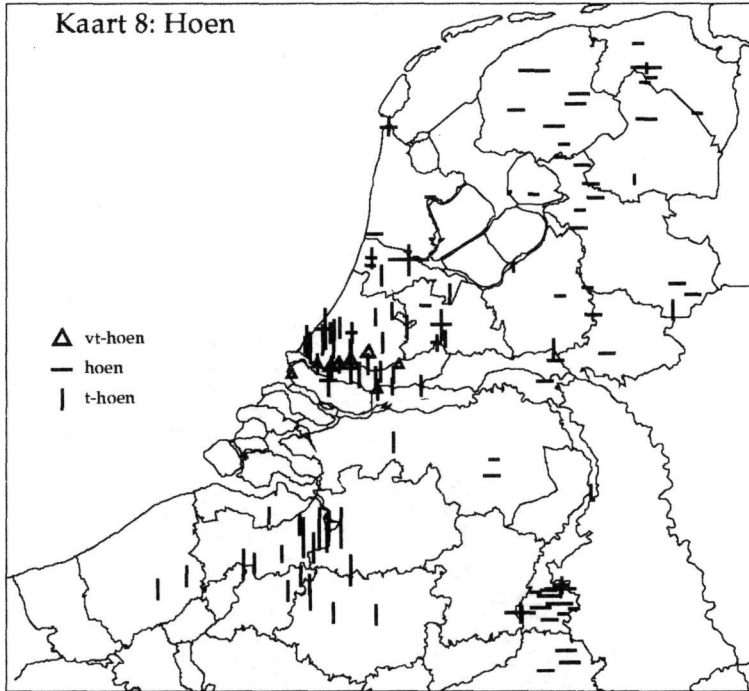
De Haan een historisch tussenstadium *den Haen*, *den Haes* voorafging, is niet uitgesloten.

Tot nu toe hebben we de verspreiding van twee buigingsvormen van het lidwoord beschreven: *de* en *den*. Wanneer het grondwoord met een *h* begint (*hond*, *haas*, *haan*, *hoen*) versmelt het voorafgaande lidwoord soms met het grondwoord: FN *Dhondt*, *Dhaese*, *Dhaen*, *T'Hoën*. Dergelijke samengetrokken, proclitische vormen zijn vanzelfsprekend eveneens een westelijk verschijnsel, aangezien ze de aanwezigheid van een lidwoord vooropstellen. Clitisering van het lidwoord *de* is uitsluitend een Vlaams verschijnsel. Dit is goed te zien op de kaart met de varianten van de *haas*, een diernaam die ook ten oosten van de Schelde als lidwoordnaam is overgeleverd (kaart 7: Haas). In Vlaanderen is er geografische complementariteit tussen de westelijke vorm *Dhaese* en de oostelijke (i.c. Brabants-Antwerpse) vorm *De Haes*. Westelijk Nederland daarentegen is een homogeen *de*-gebied, met uitsluitend vormen *De Haas*. De verdeling van de naamsvarianten *De Hond/Dhondt* en *De Haen(e)/Dhaen* levert precies hetzelfde kaartbeeld op.

tot zijn masculiene/feminiene tegenhanger *de* wordt het onzijdige lidwoord *het* zowel in Nederland als in Vlaanderen in FN geagglutineerd met het grondwoord, b.v. *'t Hart*, *'t Hoofd*, *'t Kint*, *'t Velt*, *'t Jolijn*, *'t Jonck*, *'t Hoën*. De diernaam (*he)t Hoën* is verspreid in Zuid-Holland en in Oost-Vlaanderen (kaart 8: Hoën). De Nederlandse spelling *'t Hoën*, in twee woorden geschreven, laat geen twijfel bestaan over de etymologie. In Vlaanderen is *Thoen* waarschijnlijk eveneens op te vatten als proclitische diernaam, hoewel er in principe ambiguïteit mogelijk is met een patroniem *Thoen* als korte vorm van Antonius⁵. Dat bij analoge varianten als *Kint/'t Kint* en *Hoofd/'t Hoofd* de proclitische variant met *'t* eveneens verschijnt in Oost-Vlaanderen, maakt de interpretatie van de vorm *Thoen/Toen* in Vlaanderen als diernaam tot een plausible veronderstelling.

3.3. Type met genitiefmorfeem

Een derde manier waarmee in het Nederlandse taalgebied van soortnamen FN zijn gevormd, is genitivering, d.w.z. aan het grondwoord is een genitiefuitgang toegevoegd en/of een genitief-

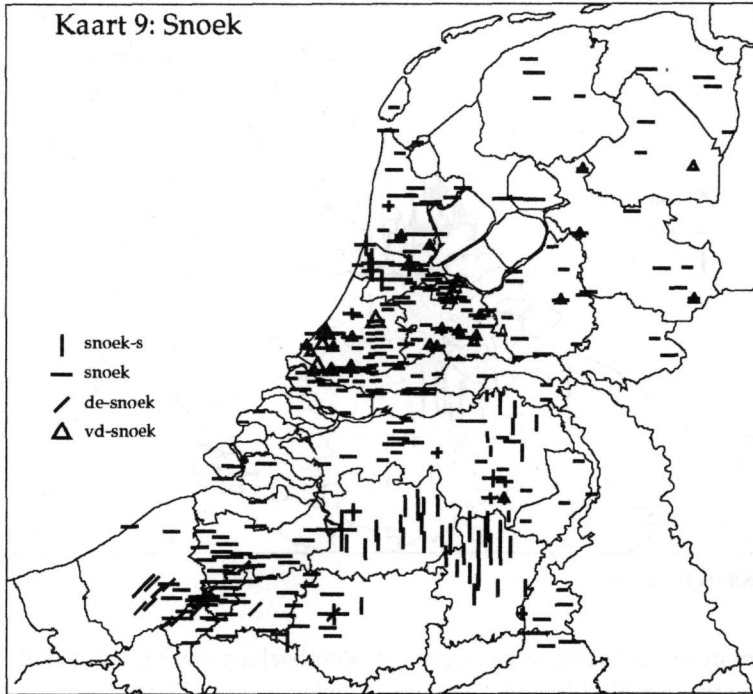

Kaart 8: Hoen

morfeem als aanloop voorgevoegd. Voorbeelden van genitiveerde diernamen als FN zijn *Spierings, Kievits, Steurs; Vliegen, Venken, Haenen; Swolfs, Spauwen, Saenen*.

De FN geven morfologisch een ouder taalstadium weer: terwijl in het huidige Nederlands de substantiefflexie sterk genivelleerd is, is in de FN de Middelnederlandse buiging nog zichtbaar. Substantieven die tot de sterke flexie behoorden, kregen als genitiefuitgang *-s*, in FN b.v. *Snoeckx, Wolfs, Mols, Harings*. Daarnaast kende het Middelnederlands ook een zwak buigingsparadigma, met het morfeem *-en* als genitiefuitgang, in FN b.v. *Venken, Vliegen, Haesen, Vossen, Dassen, Haanen, Kraanen, Pauwen*. Bovendien is in een aantal gevallen supplementair een genitief-*s* voorgevoegd, het relict van het lidwoord, dat bij de genivering van lidwoordnamen

eveneens werd geflecteerd: b.v. *Swolfs* < *des wolfs*, *Saenen* < *des haanen*, *Spauwen* < *des pauwen*.

Kaart 9: Snoek

Het genitiefgebied wordt bij alle categorieën FN gelokaliseerd in het zuidoosten van het taalgebied: het omvat de oostelijke helft van Vlaanderen (de Belgische provincies Brabant, Antwerpen en Limburg) en het zuidoosten van Nederland (Limburg, Noord-Brabant), met uitlopers naar de Achterhoek toe.

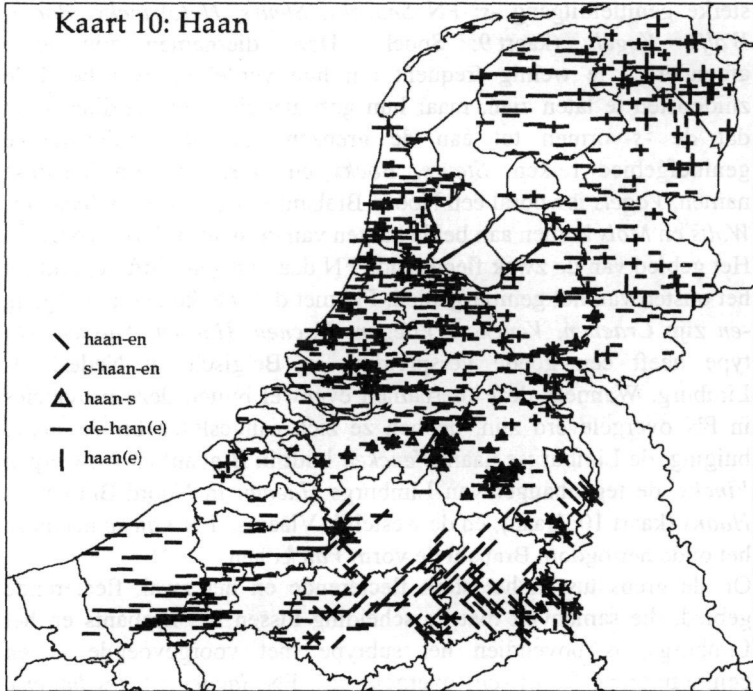
Binnen dat grote zuidoostelijke genitiefgebied moet er bovendien intern gedifferentieerd worden naar de uitgangen: er tekent zich een tegenstelling af tussen een sterk flecterend en een zwak flecterend gebied. De historisch sterk verbogen masculiene substantieven *snoek*, *steur*, *haring*, *bok*, *wolf* en *vogel* krijgen in het hele genitiefgebied de

sterke genitiefuitgang -s: FN *Snoeckx*, *Steurs*, *He(e)rinckx*, *Bockx*, *Wolfs*, *Vogels* (kaart 9: Snoek). Deze diernamen zijn ieder afzonderlijk te weinig frequent om hun verdeling over het hele zuidoosten te laten zien, maar hun gezamenlijke verspreiding toont dat de -s-vormen tot aan de grenzen van het zuidoostelijke genitiefgebied reiken. *Steurs*, *Bockx* en *Herinckx* zijn Vlaamse namen, *Vogels* is vooral een Noord-Brabantse naam. De FN *Snoeckx*, *Wolfs* en *Mols* komen aan beide kanten van de staatsgrenzen voor.

Het gebied van de zwak flecterende FN daarentegen blijft beperkt tot het oosten van het genitiefgebied: FN met de zwakke genitiefuitgang -en zijn *Craenen*, *Vencken*, *Vliegen*, *Haenen*, *Haesen*, *Mussen*. Dit type heeft een goede verspreiding in Belgisch en Nederlands Limburg. Wanneer deze diernamen evenwel buiten deze provincies in FN overgeleverd zijn, hebben ze zich aangesloten bij de sterke buiging: de Limburgse naam *Vencken* luidt in Brabant en Antwerpen *Vinckx*, de tegenhanger van Limburgs *Haenen* in Noord-Brabant is *Haans* (kaart 10: Haan), en de westelijk-Vlaamse FN *Valcke* neemt in het oude hertogdom Brabant de vorm *Valckx* aan.

Op de grens tussen het sterk flecterende en het zwak flecterende gebied, die samenvalt met de scheiding tussen het Brabants en het Limburgs, is bovendien het subtype met voorgevoegde -s én genitiefuitgang (-s of -en) overgeleverd: FN *Saenen* (< *des hanen*), *Swolfs* (< *des wolfs*) (zie kaart 5: Wolf en kaart 10: Haan). De diernaam *Spauwen* (< *des pauwen*), verspreid in Nederlands Limburg (zie kaart 4: Pauw), vormt een uitzondering op deze lokalisering. Ook het merendeel van de beroeps- en eigenschapsnamen met proclitische genitief-s, b.v. *Smeyers* (< *des meiers*), *Spaepen* (< *des papen*), *Swijzen* (< *des wijzen*), *Schroyen* (< *des roden*), komt voor in Oost-Brabant en het westen van Belgisch Limburg, dat wel als het kerngebied van dit type FN te beschouwen is.

Meer details over de genitieflexie van de Limburgse FN, o.m. over de varianten *Vos/Vossen*, *Das/Dassen*, heb ik besproken in MARYNISSEN 1994: 270-293. Zie hierover ook GOOSSENS 1995: 20-21.

Kaart 10: Haan

3.4. Type met voorzetsel en lidwoord

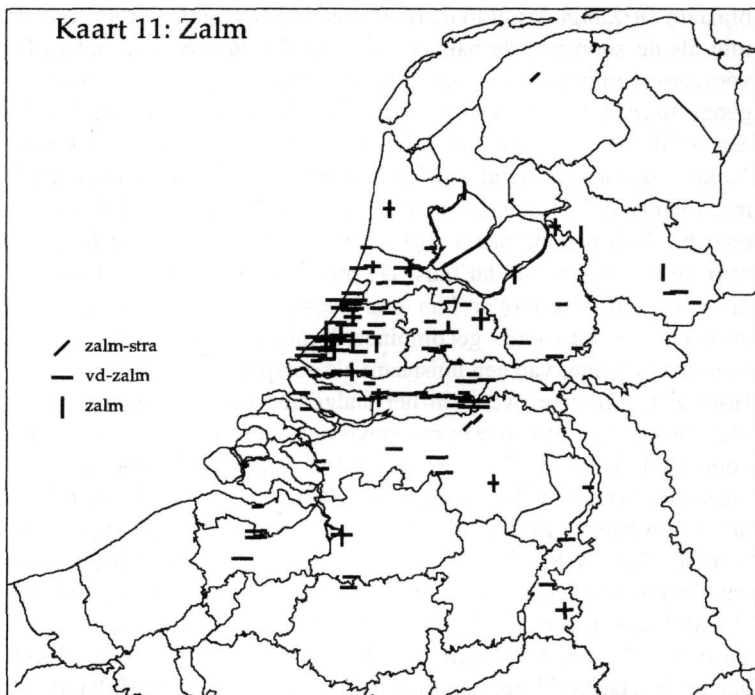
Enigszins verrassend duikt bij de diernamen een morfologisch type op dat prototypisch veeleer verwacht wordt bij toponymische namen, nl. het type met voorzetsel en lidwoord, b.v. *Van der Valk*, *Van den Arend*, *Van den Snoek*, *Van der Zalm*, *Van 't Hoen* e.a.,⁶ cfr. *Van de Velde*, *Vandenberghe*, *Van den Bosch*, *Van 't Hof* e.a. Het voorzetseltype duidt historisch een locatiefverhouding aan: het geeft een antwoord op de vraag “vanwaar?” Dit type duidt m.a.w. de herkomst aan (cfr. GOOSSENS 1995: 7).

Het bestaan van het type met voorzetsel bij de diernamen bevestigt de hypothese dat een deel van de diernamen teruggaat op huisnamen. Noch bij de eigenschapsnamen, noch bij de beroepsnamen is het voorzetseltype gebruikelijk. De zoon van een rijzig persoon met de

bijnaam *De Lange* krijgt in de regel niet de FN *Van den Lange*, net zo min als de zoon van de bakker *Jan Van den Bakker* gaat heten. De voorzetselverbinding als naamtype is kennelijk gereserveerd om de geografische herkomst van een bepaalde plaats aan te duiden: wie bij een veld, berg of bos woonde, kon *Vandevelde*, *Vandenberghe*, *Vandenbossche* genoemd worden. Wanneer er dan met diernamen FN met inleidend *Van den/der* worden gevormd, verwijzen deze namen naar het huis met de naam *valk*, *zalm* of *snoek* en niet rechtstreeks naar de bewoners van dat huis. De morfologie van de FN brengt in dit geval uitsluitel over hun ontstaansgeschiedenis. Het FN-type voorzetsel + lidwoord, gecombineerd met een diernaam, verwijst naar een afleiding van een huisnaam als oorsprong.

Hoewel in principe overal in het taalgebied een huisnaam met een dier tot FN van zijn bewoners geworden kan zijn, is het type met voorzetsel, dat deze afleiding formeel het waarschijnlijkst maakt, niet algemeen verspreid. De vormen met *Van der/den* zijn typisch voor het zuidwesten van Nederland, met als bakermat kennelijk Zuid-Holland. De FN *VD Zalm* b.v. is zeer courant in Zuid-Holland, met enkele uitlopers naar Utrecht, het Gelderse Rivierengebied en Noord-Holland toe (kaart 11: Zalm). De verspreiding van de FN *VD Zwan/VD Zwaan*, *VD Kraan*, *VD Valk*, *VD Snoek*, *VD Pauw* levert hetzelfde kaartbeeld op: een dichte concentratie in Zuid-Holland, die uitdijt naar de aangrenzende provincies. *VD Steur* en *VD Haring* zijn als FN bijna verdwenen; *Van 't Hoen* en *VD Arend* zijn uitgesproken Zuid-Hollandse namen. De Twentse vorm van de vogelnaam *kievit*, nl. *kieft*, is in Utrecht getransformeerd tot een FN met herkomstkarakter: *VD Kieft*.

Overigens is het, eveneens op formele gronden, mogelijk om een onderscheid te maken tussen diernamen die uit huisnamen zijn ontstaan en geografische herkomstnamen, die aan een plaatsnaam refereren: de laatste hebben enkel het voorzetsel, niet het lidwoord, vergelijk b.v. *Van Leeuwen* (verspreide plaatsnaam *Leeuwen* in Nederland) en *Van Leeuw* (naar de plaatsnaam *Zoutleeuw* in Vlaanderen) met *VD Leeuw* (oorspronkelijke huisnaam).

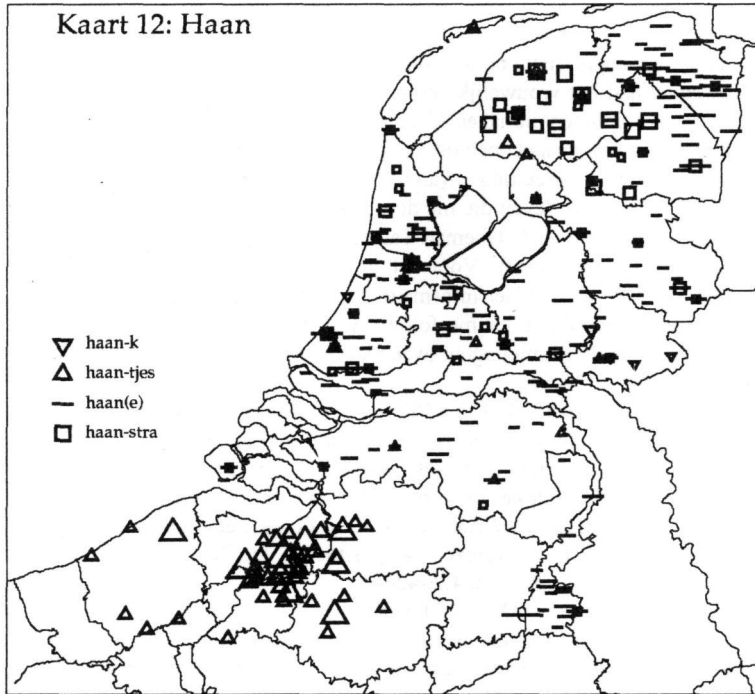
Kaart 11: Zalm

3.5. Afleidingen met diverse suffixen

Als laatste type tenslotte belichten we de FN die door suffigering uit diernamen zijn ontstaan. Meer bepaald vinden we de suffixen *-(se)ma*, *-stra*, *-ing/-ink*, *-inga*, die in het noordoosten van Nederland vooral gediend hebben voor de vorming van geografische namen, ook bij de diernamen voor. Meestal gaat het om FN met een zeer geringe verspreiding, die soms zelfs unica zijn: *Vogelink*, *Swanink/Zwanink*, *Leeuwinga*, *Vissink*, *Wolfing*, *Leeuwma*, *Zalmstra*, *Steursma*, *Katsma*, *Schapink*, *Baarsma*.

Bij slechts enkele gesuffigeerde diernamen tekent er zich op de kaart een kerngebied met een goede verspreiding af. Zo zijn de FN *Haringa* en *Haringsma* Friese namen. Ook *Haanstra* is een Friese naam (kaart 12: Haan). De concentratie *Haanstra*'s in Noord-Holland

is waarschijnlijk lang geleden gemigreerd vanuit Friesland. Het diminutiefsuffix is duidelijk zichtbaar in de Oost-Vlaamse FN *Haantjes*, in de Noord-Brabantse naam *Muskens* en in de Overijsselse FN *Haasjes*.

Kaart 12: Haan

Met deze namen is overigens voorzichtigheid geboden: J. Winkler verklaart een aantal van deze diernamen uit patroniemen of metroniemen (b.v. *Katsma*, *Baarsma*, *Mollema*, *Haringa*, *Haasjes*: WINKLER 1885: 390-392) en ook Debrabandere wijst erop dat b.v. de FN *Haesaert(s)* een bijnaam is voor een kansspeler, maar achteraf gereïnterpreteerd werd als een afleiding van *De Haze* (DEBRABANDERE 1993: 655). De naam *Craninckx* vat hij op als een patroniem (id.: 399). Niet alle gesuffigeerde FN die schijnbaar een diernaam bevatten, gaan in werkelijkheid terug op een diernaam. In sommige gevallen blijft er ambiguïteit omtrent de betekenis bestaan

Noten :

1. Zie hierover MARYNISSEN 1994: 247-253 en MARYNISSEN 1995: 143-146. De spelling van de Belgische familienamen, die in 1795 door de Fransen werd vastgelegd, oogt archaischer dan de spelling van de Nederlandse namen, die pas in 1811 werd gefixeerd en waarvoor men zich kon richten naar de spellingregeling van Siegenbeek uit 1804.
2. Voor *nachtegaal* moet dit als volgt genuanceerd worden: Mnl. *nachtegale*, *nachtegael* had het vrouwelijke én het mannelijke genus (MNW IV, 2069), zodat we niet kunnen uitmaken of de in Nederland verspreide FN *Nachtegaal* teruggaat op een geapocopeerde vrouwelijke soortnaam *nachtegaale* ofwel de rechtstreekse voortzetting is van het mannelijke substantief *nachtegaal*.
3. Ik dank Geert Verleyen die me deze dialectkaarten, gemaakt op basis van het materiaal van het Goeman-Taeldeman-Project (GTP-materiaal), ter beschikking gesteld heeft. Voor dit project zijn dialectopnames gemaakt tussen 1979 en 1993. Meer informatie over het project in A. GOEMAN en J. TAELDEMAN, Fonologie en morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten. *Taal & Tongval* 48 (1996), afl. 1, 38-59.
4. Zie MARYNISSEN 1995: 154-156; 165-168. Bij de beroepsnamen vormen lidwoordloze FN *Smet*, *Temmerman*, *Deurwaerder*, *Dobbelaere*, *Tollenaere*, *Slagmulder*, *Spiegelaere* e.d. uitzonderingen op de in het westen van Vlaanderen gebruikelijke *de*-vormen bij tweelettergrepige nonmina: *De Backer*, *De Cuyper*, *Dedecker* enz. VAN LOON heeft eerder een aantal meerlettergrepige lidwoordloze FN gesitueerd in Oost-Vlaanderen (VAN LOON 1981: 292 e.v.; kaart p. 425-426).
5. DEBRABANDERE (1993: 1377) verklaart *Toen*, *Thoen*, *Thoon*, *Thoene*, *Thoone* en andere varianten als korte vormen van de heiligennaam Antonius. Aangezien spaties en accenttekens uit het Belgische bestand verwijderd zijn, kan ik uit de schrijfwijze *Thoen* niet opmaken of deze FN als één of als twee woorden gespeld is.
6. De voorzetselnamen worden in de Nederlandse telefoongids meestal afgekort tot *VD Snoek*, *VD Zalm*, *VD Arend* e.d. We hebben deze afkorting hier opgelost als *Van der* of *Van den*.

Literatuur

- F. DEBRABANDERE, Woordenboek van de familienamen in België & Noord-Frankrijk. 2 delen. Gemeentekrediet, *Brussel*, 1993.
- R.A. EBELING, Voor- en familienamen in Nederland. Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik. *'s-Gravenhage*, 1993.
- J. GOOSSENS, Motiefgeografie van Nederlandse familienamen. *Naamkunde* 27 (1995), 1-31.
- A. MARYNISSEN, Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het "Belgisch repertorium van familienamen". *Naamkunde* 23 (1991), 29-79.
- A. MARYNISSEN, Limburgse familienamengeografie. *Naamkunde* 26 (1994), 243-301.
- A. MARYNISSEN, De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 67 (1995), 139-171.
- A. MARYNISSEN, Plaats- en huisnamen in het centrum van Turnhout. *Taxandria* N.R. LXVIII, (1996), 11-70.
- A. MARYNISSEN, Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied. *De Aardrijkskunde* 21 (1997), nr. 3, 25-38.
- J. VAN LOON, Bijdrage tot de morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenames. *Handzame*, 1981.
- J. VAN LOON, Een peiling naar het ontstaan van het Zuidnederlandse accusativisme. *TNTL* 105 (1989), 209-223.
- J. WINKLER, De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis. *Haarlem*, 1885. Herdruk *Zaltbommel*, 1971.

Drs. W. T. VAN GELDER

Commissaris van de Koningin in de Provincie Zeeland

As een katte die een daerm sleept

Sommigen van u mogen ervan opkijken als een *uul op een zieke koe*, om maar eens aan te sluiten bij het thema van deze vijfde Nederlandse Dialectendag, maar het landelijke Zeeland kent stedelijke problemen. Op het gebied van taal, wel te verstaan. In Zeeuwse steden als Middelburg en Vlissingen en in mindere mate ook in Goes, Terneuzen en zelfs Hulst en Zierikzee, lijken 'burgers' wat neer te kijken op 'boeren en buitenlui', zuiver en alleen vanwege hun taalgebruik, het dialect dat zij spreken.

Dat is althans de ervaring die ik heb opgedaan in de twee jaar die volgden op mijn oproep om bij officiële gelegenheden, bijvoorbeeld in Provinciale Staten, meer dialect te spreken. Directe aanleiding voor die oproep was overigens een opmerking van de Zeeuwse journalist Cees Maas die in een artikel in *De Stem* schreef, dat de doorgaans wat saaie spreker die onze gedeputeerde Adrie Dek in vergaderingen van Provinciale Staten lijkt te zijn, zo'n boeiende spreker is wanneer hij de bezoekers van de jaarlijkse Zeeuwse evenknie van uw landelijke dialectdag toespreekt in zijn oost-Zuid-Bevelandse dialect.

Op de interprovinciale dialectdag van de provincies Oost- en West-Vlaanderen en Zeeland eind 1996 in Hulst, herhaalde ik mijn pleidooi en stelde daarnaast een traktatie in het vooruitzicht voor de eerste Zeeuwse gemeenteraad waarin officieel en volop dialect zou worden gesproken. Van die traktatie is het nog steeds niet gekomen. In een commissievergadering van de gemeente Noord-Beveland, *Peeland* voor intimi, werd weliswaar *op z'n Peelands* vergaderd, in een Zeeuwse gemeenteraad is dat bij mijn weten nog niet gebeurd.

Merkwaardig genoeg stond men elders in het land opener voor mijn pleidooi dan in mijn eigen Zeeland. Sterker nog, de enige kritiek die

ik kreeg, kwam uit Zeeland. In discussieprogramma's op de radio kreeg ik alleen tegengas van gesprekspartners uit Zeeland. En als mijn informatie correct is, is Zeeland nu een van de laatste provincies waar nog steeds geen enkele gemeenteraad - al was het maar van tijd tot tijd - in dialect vergadert. Want het Zeeuws zou, zo heet het, mensen buitensluiten omdat het voor niet-Zeeuwen onverstaanbaar zou zijn. Mijn ervaring is echter, dat het Zeeuws, voor wie er open voor wil staan, prima te volgen is. En buitendien, zou men van een volksvertegenwoordiger op gemeentelijk niveau niet op zijn minst mogen verwachten, dat hij of zij tenminste een zekere passieve kennis heeft of bereid is te vergaren, van het dialect van de inwoners die hij of zij in de raad vertegenwoordigt?

Passieve kennis, want wat in sommige discussies naar mijn mening onvoldoende naar voren is gekomen, is dat ik tweetaligheid nastreef en duidelijk géén Zeeuwse eentaligheid. Het mag duidelijk zijn, dat men in de huidige maatschappij tenminste de landstaal, het eigen dialect en liefst nog één of meer vreemde talen zou moeten kunnen spreken.

Ouders zouden hun kinderen naar mijn idee - en heel wat taalkundigen denken er net zo over -overigens het best in de taal opvoeden, waarin zij zich zelf het gemakkelijkst voelen. En voor veel, nog altijd meer dan de helft, van de Zeeuwse ouders is dat het Zeeuws. Kennissen van mij die zich in Spanje hebben gevestigd, kunnen zich in veel alledaagse situaties best redelijk redden in het Spaans. Maar naar mijn idee maken ze een grote fout door te denken dat ze hun kinderen nu in het Spaans op zouden kunnen voeden, wat ze wel trachten. Die kinderen lopen het risico fouten over te nemen, die straks moeilijk af te leren zijn. En de woordenschat van de ouders blijft in het Spaans altijd beperkt. Beperkter in elk geval dan in hun moedertaal. Spaans kunnen de kinderen beter van leeftijdgenootjes overnemen, om het op school verder aan te scherpen. Datzelfde geldt net zo goed voor dialectsprekers en hun relatie met de standaardtaal.

Hoe goed je ook je best doet, een tweede taal beheers je nooit voor de volle honderd procent. Als ik in Brussel vergaderingen bijwoon - en ik let, ik geef het toe: soms uit verveling, op de Engelse vertaling van een Nederlandstalig betoog - dan valt mij op dat zelfs die Brusselse tolken fouten maken, dat zij niet alle nuances volledig doorgronden en weten om te zetten.

Bij mijn contacten met de Zeeuwse bevolking blijkt, vooral op het platteland, keer op keer wat een positieve weerklank mijn woorden van twee jaar geleden nog altijd hebben. Versterkt weliswaar door de overwegend positieve media-aandacht. Op het platteland word ik er steeds weer enthousiast over aangesproken, al dan niet in het Zeeuws. In de Zeeuwse steden (zelf spreek ik liever over semi-steden, omdat plaatsen met maximaal 40.000 inwoners niet echt een urbaan karakter ontwikkelen) voelt men zich echter amper aangesproken door mijn pleidooi. Het lijkt er sterk op dat de Zeeuwen uit die steden zich maar wat graag en bovendien behoorlijk fanatiek, zeker in mijn woonplaats Middelburg, afzetten tegen het omringende platteland. En andersom geldt dat net zo goed. Scholieren in bijvoorbeeld het slechts vier kilometer van Middelburg gelegen dorpje Biggekerke halen bijna traditiegetrouw hun neus op voor *die lui uut Stad*. (Met *Stad*, zonder lidwoord, wordt op Walcheren overigens Middelburg bedoeld.)

In Zeeland spelen, althans op sociaal-maatschappelijk niveau, tegenstellingen tussen de eigen, landelijke provincie en de Randstad geen rol. Op politiek, economisch en in mindere mate cultureel niveau speelt die tegenstelling wel een rol, zij het een bescheiden. In onze provincie, in sommige delen sterker dan in andere, speelt de tegenstelling (semi-)stad tegenover platteland een veel belangrijker rol. Een tegenstelling die waarschijnlijk zijn herkomst vindt in een eeuwenlange economische superioriteit van rijke handelssteden als Middelburg (VOC), Vlissingen (WIC en kaapvaart), Zierikzee en Veere. Juist in die steden vindt men ook nu nog de meest van het omringende plattelandsdialect afwijkende stadsdialecten. In Middelburg, Vlissingen en recenter ook in Veere overheerst bijvoorbeeld een zware uitspraak van de a: *ao*. Op het platteland rond die drie plaatsen klinken de meeste a's veel geslotener, als de *ae* in *populair*.

Het is veelzeggend dat een stad als Middelburg, ooit bekend als de stad van de dertien standen, al vele decennia een volledig 'dialectvrije' bovenlaag kent (u kent als dialectologen ongetwijfeld het onderzoek van mevrouw Voortman uit 1994 over *Regionale variatie in het taalgebruik van notabelen: een sociolinguïstisch onderzoek in Middelburg, Zutphen en Roermond* in dat verband). Tot in de jaren dertig van deze eeuw spraken de hoogste klassen een zeer keurig soort Algemeen Beschaafd Zeeuws, met een soevereine minachting voor zowel het Zeeuws van lagere klassen en

plattelanders als, merkwaardig genoeg, voor het Hollands. In de roman *Herfstleugen* van A. van der Feen, waarin het geleidelijke verval van een Middelburgse aristocratische familie aan het begin van deze eeuw wordt beschreven, vindt u daar prachtige voorbeelden van.

Ik vraag mij sterk af, of het beeld dat ik hierboven schetste, ook bekend voorkomt voor mensen uit andere delen van het Nederlandse taalgebied. Lijken bekende stereotypen als 'dialect is dom', 'dialect beperkt je toekomstperspectief', 'dialect is iets uit het verleden' en 'dialect is niet te verstaan' ook in andere streken vooral in de steden een hardnekkig verschijnsel?

Is het misschien typisch Zeeuws dat ik in winkels nooit in dialect word aangesproken, terwijl mij dat elders wel overkomt? Of is het typisch Zeeuws dat er maar weinig mensen zijn, die - met opnieuw mijn woonplaats Middelburg als voorbeeld - weinig binding lijken te hebben met hun woonplaats, zich maar weinig bewust lijken te zijn van de schoonheid van hun stad en zich ook amper wensen te identificeren met de taal van die stad? Als geboren Amsterdammer weet ik, dat de gemiddelde inwoner van onze hoofdstad wél trots is op zijn stad, zijn stadgenoten en vaak ook op zijn stadstaal. Terwijl ik Middelburg op een aantal punt heel wat karakteristieker, typischer vind dan Amsterdam. Hoe komt het, dat een tijdschrift als *Ons Amsterdam* duizenden en duizenden lezers heeft en het *Zeeuws Tijdschrift* met zo'n 750 abonnees een wat kwijnend bestaan lijdt? Beide periodieken zijn niet helemaal vergelijkbaar, maar toch.

Wat ik mij ook afvraag, is hoe het komt dat die actie uit 1996 zoveel effecten op sociologisch en maatschappelijk gebied heeft gehad. Want ondertussen is Zeeland hard op weg de achterstand op oostelijke provincies op het gebied van de streektaalemancipatie en -promotie in te halen. Na 1996 is er ineens structurele aandacht in de regionale dagbladen, wordt er op Omroep Zeeland meer dialect gesproken en streektaalmuziek gedraaid, is er een Zeeuwstalig tijdschrift verschenen, wordt er een dialectproject voor basisscholen ontwikkeld, kan men vroeg dit voorjaar een cursus lezen en schrijven in het Zeeuws volgen en lijken de sprekers van het Zeeuws zich minder voor hun taal te schamen, in elk geval tegenover mij. Overigens kunnen we ons op het gebied van financiële middelen die

ter beschikking worden gesteld voor streektaalbevorderende activiteiten nog niet meten met veel andere niet-randstedelijke provincies. Maar al met al zijn we aardig *op steek*, om het met een aan het ringsteken ontleende uitdrukking te zeggen.

Er zitten ook minder aardige kanten aan de uitvloeiselen van mijn pleidooi. Zo wordt er nogal eens met dialect geschermd om mij, als Amsterdammer, buiten een gesprek trachten te sluiten of op het verkeerde been te zetten. Als ik beweer het Zeeuws, zoals dat op straat wordt gesproken, goed te kunnen volgen, worden mij zinnestjes of woorden voorgelegd uit een periode die al lang achter ons ligt. Hoe kan ik nu weten dat een *musterklampe* een stapel gebonden takkenbossen is, of dat met *mispitdulve* een greppel tussen mestvaalt en sloot wordt bedoeld, als die begrippen al lang uit het dagelijks spraakgebruik van het overgrote deel van de Zeeuwen verdwenen is? Het dialect, waar ik me sterk voor maak, is het dialect van nu. Natuurlijk is er al veel verloren gegaan aan woorden en uitdrukkingen. Te veel misschien. Maar er komen ook woorden terug, al gebeurt dat niet vaak. Hoe dan ook, wat er nu nog over is van de Zeeuwse dialecten, is het meer dan waard om te overleven, om gesproken te blijven worden. Maar dan wel in een hedendaags context en niet louter in liedjes en cabaretse teksten over vervlogen tijden.

Net zo goed als ik in mijn zestiende-eeuwse Middelburgse monumentenpand een internetaansluiting heb waar vroeger wellicht een prachtige plattebuiskachel heeft gestaan, zo zou ook het dialect zijn plaats in de moderne samenleving moeten hervinden. Hervinden, want tot dertig, veertig jaar geleden, hadden de Zeeuwen meer dan genoeg aan hun dialect om zelfs de meeste ingrijpende veranderingen in hun omgeving als de eerste vaste verbinding met het vasteland, de watersnoodramp of de ruilverkavelingen en de industrialisatie te kunnen beschrijven.

Vooral de afgelopen tien, twintig jaar lijkt er, althans in Zeeland, een vloek te rusten op alles wat ook maar een spoortje traditie in zich heeft. Het propageren van regionale tradities en cultureel erfgoed wordt als strijdend ervaren met de toenemende internationale oriëntatie, de schaalvergroting van deze tijd. Echter, dat internationale speelt zich naar mijn mening vooral af op het gebied van techniek en economie. Het is high-tech schaalvergroting. Op sociaal vlak, op het gebied van zorg van en allerhande

maatschappelijke ontwikkelingen zie ik juist een schaalverkleining, een *high-touch schaalverkleining* tegenover een *high-tech schaalvergroting* dus.

In die high-tech schaalvergroting zou je je zelf juist gunstig kunnen profileren met je eigen regionale cultuur, met die dingen die jouw streek maken tot wat ze zijn. Ik bedoel, bij Spanje denk je toch het eerst aan stierenvechten, sherry en sangria. Japan is, voor mij in elk geval, sumoworstelen, sake en sushi. En Zeeland? Zeeland is ringrijden, babbelaars en bolussen. Waarom zou je daar geen gebruik van maken in plaats van je ertegen af te zetten?

Ik heb bij een zekere gelegenheid wel eens een folder voorgelezen en gevraagd of die folder een goede beschrijving van Zeeland geeft. Naar mijn publiek te oordelen, was het een prima folder voor onze provincie. Alle sterke punten van de provincie kwamen er in naar voren: de goede verbindingen, de korte afstand naar belangrijke stedelijke centra, de ruimte voor nieuwe bedrijvigheid en ga zo maar door. U kunt zich de gezichten van mijn toehoorders voorstellen, toen ik hun vertelde dat ik zojuist een folder van de provincie Friesland had voorgelezen.

Bijna overal in westelijk Europa kunnen we dit decennium een *revival* van de regionale cultuur waarnemen, al wordt die revival in veel gevallen door het bedrijfsleven en deels ook door overheden genegeerd. De hernieuwde aandacht maakt deel uit van die revival. Dialectgebruik is tegenwoordig tenslotte vooral een sociologisch verschijnsel. Bij ons in Zeeland lijkt die regionale cultuurrevival makkelijker wortel te schieten in de rurale dan in de - zeg maar - sub-rurale gebieden. Want, ik zei het zojuist al, werkelijk urbane gebieden kent Zeeland eigenlijk niet.

Op het platteland is men overal in Zeeland in de weer met het reanimeren van oude en het ontwikkelen van nieuwe streekproducten en streekgerechten. Er worden door heel landelijk Zeeland Zeeuwse avonden georganiseerd, waar streektaalvertellers en -muzikanten hun beste beentje voor zetten. Er is, vooral op het platteland, volop aandacht voor schoolprojecten over regionale geschiedenis en heemkunde. Dialectbands als *n8chtwerk* (voorheen Surrender) en Crash Boogie zijn buitengewoon populair.

In de steden haalt de jeugd de neus op voor een band als Surrender. Daar luistert men liever naar 'import' uit Holland of liever nog

Amerika. In de steden zitten geen producenten van streekproducten. Akkoord, een producent van Zeeuwse zwarte bessen kan op een Vlissingse dakterras niet echt uit de voeten, maar mosterdmakers, bierbrouwers en jeneverstokers hadden zich toch net zo goed in Terneuzen als in 's-Heerenhoek kunnen vestigen? Er is blijkbaar geen animo voor.

Zo bezien, houden Zeeuwse stedelingen graag een maskertje voor. Een masker dat maar moeilijk afgaat. Een masker dat er voor zorgt dat dit keer niet zij, maar de Zeeuwse plattelanders voorop gaan in een opmerkelijke sociologische, high-touch ontwikkeling. Een ontwikkeling trouwens, waarbij we in Zeeland zeker op het gebied van de streektaal nog heel wat kunnen leren van bijvoorbeeld het Nedersaksisch gebied en in breder verband van streken met een sterk regionaal bewustzijn als Bretagne of Catalonië.

't Wordt tijd, dat Zeeuwen zich, juist in de steden, wat meer bewust worden van de aardige kanten van hun regionale cultuur. En dat ze wat *groóser* (trotser) worden op hun streektaal, wat mij betreft *zo groóts as een katte die een daerm sleept*.

Amber in the late 19th century. The Amber Room was a masterpiece of Baroque art, created by German craftsmen for the Russian Czar Peter the Great. It was a gift from the Prussian King Frederick II to the Russian Czar Peter the Great in 1716. The room was a masterpiece of Baroque art, created by German craftsmen for the Russian Czar Peter the Great. It was a gift from the Prussian King Frederick II to the Russian Czar Peter the Great in 1716.

The Amber Room was a masterpiece of Baroque art, created by German craftsmen for the Russian Czar Peter the Great. It was a gift from the Prussian King Frederick II to the Russian Czar Peter the Great in 1716. The room was a masterpiece of Baroque art, created by German craftsmen for the Russian Czar Peter the Great. It was a gift from the Prussian King Frederick II to the Russian Czar Peter the Great in 1716.

The Amber Room was a masterpiece of Baroque art, created by German craftsmen for the Russian Czar Peter the Great. It was a gift from the Prussian King Frederick II to the Russian Czar Peter the Great in 1716. The room was a masterpiece of Baroque art, created by German craftsmen for the Russian Czar Peter the Great. It was a gift from the Prussian King Frederick II to the Russian Czar Peter the Great in 1716.

Kom je uit Rrrrotterdòm dan?

Jaren heb ik niet aan Francis gedacht, maar opeens was ze d'r weer. Ik had haar ontmoet in een stadje in het zuiden van Peru. Zij was daar met vrienden, ik alleen. We aten een keer samen en toen vertrok ik naar Bolivia en zij naar Nederland. Ik vroeg of ze iets voor me wilde meenemen - het zal wel een of ander souvenir zijn geweest, iets wat ik niet meer in mijn rugzak wilde rondzeulen. Als je je hele hebben en houden op je rug draagt, word je op den duur steeds selectiever. Na een jaar reizen had ik nog maar acht kilo aan aardse goederen en dat beviel me prima.

Toen ik een half jaar later weer in Nederland was, belde ik Francis op. Ze was ergotherapeute, werkte in een ziekenhuis en woonde in Delft. Kon ik mijn god-weet-wat bij haar komen afhalen? 'Natuurlijk,' zei ze, 'maar je moet wel 's avonds komen want overdag werk ik. Blijf je eten?' Zo nodig kon ik ook blijven slapen. 'Dat is goed,' zei ik, 'dan neem ik mijn slaapzak wel mee.'

'Ben je gek', antwoordde ze lachend. 'Je slaapzak! Je kunt wel bij mij in bed hoor. 't Is breed.'

Ik was twintig, geil, en op slag smoorverliefd op Francis.

Dit alles schoot me te binnen toen ik in het boekje *Alles went, behalve een vent* (1990) van Yvonne Kroonenberg de volgende passage las:

Ik ken een man die niet tegen een zachte g kan. Omdat het een beschaafde man is, die beseft dat een dergelijk vooroordeel niet fatsoenlijk is, wordt hij af en toe wakker met een Brabantse of Limburgse schat in zijn armen. 'De avond tevoren ging het nog wel', zegt hij verontschuldigd. 'Dan zie je hoe lief ze is of hoe mooi, maar 's ochtends zie ik nog alleen die g op het kussen liggen.'

Francis kwam uit Geleen. Haar achternaam is Guldemond. Ze woonde al een paar jaar in de Randstad, maar binnen twee woorden - Francis Guldemond - was duidelijk dat ze daar niet was geboren.

Ik kom uit de Randstad. Dat wil zeggen: ik ben geboren in Den Haag, ging in Rotterdam op school en woonde, toen ik Francis leerde kennen, in Leiden. Kort daarop verhuisde ik naar Amsterdam, waar

ik ruim tien jaar zou wonen. Francis heeft me helpen verhuizen. M'n complete bezit paste toen nog in een Dyane. Het was al aanzienlijk meer dan acht kilo, maar dat kwam vooral door het matras, dat wij halverwege de verhuizing samen inzegenden.

Jarenlang had ik geroepen dat ik een hekel had aan een zachte g, maar ik hield van Francis. Ik vond het ook toen al stom om te zeggen dat je op blonde vrouwen valt, of op brunettes, maar m'n eerdere vriendinnetjes hadden bruin haar en donkere ogen. Francis was blond. Francis Guldemond uit Geleen.

Ik ben mij er heel lang niet van bewust geweest dat ik een dialect spreek. Dialect is misschien ook een te groot woord. Toen ik uit Den Haag naar Rotterdam verhuisde was ik zeven. We woonden in een eenvoudige flat in een middenstandsbuurt. Op school en op straat moet ik veel Haags hebben gehoord. 'Zeg, waar kom jij vandaan?', vroegen mijn nieuwe klasgenootjes. Althans, dat meen ik mij te herinneren, maar het is een heel vage herinnering en misschien heb haar later zelf wel verzonnen, want mijn ouders spreken keurig ABN. Hoe het ook zij, ik zal niet lang met mijn Haagse accent zijn gepest, want binnen de kortste keren sprak ik Rotterdams. Dat weet ik zeker want ik ben er verschillende keren op aangesproken door mijn tante.

Mijn tante was een onzekere, kwetsbare vrouw. Dat weet ik nu, niet lang na haar dood. Maar indertijd gedroeg ze zich als een bitse Amsterdamse kakmadam. We zagen haar niet vaak, maar ze belde geregeld. Vaak op zaterdagochtend. Dan namen wij kinderen niet graag de telefoon op, want tante had altijd wat te zeiken. Nam je keurig op met je voor- en achternaam, en dan zei ze, op z'n plat-Rotterdams: 'Zo, kom je uit Rrrrotterdòm dan?'

Tja, wat moet je daar nu op zeggen? Op den duur riep ik alleen maar: 'Mam, telefoon!' Tot mijn moeder m'n tante een keer een uitbrander gaf. 'Nou moet je ophouden met dat gedoe', zei ze, 'de kinderen wonen in Rotterdam, ja!' Ik heb m'n tante er daarna nooit meer over gehoord, want - zoals gezegd - eigenlijk was ze heel onzeker.

Met Francis ging het uit en m'n Rotterdamse o raakte ik kwijt toen ik in Amsterdam ging studeren. Een doodenkele keer vraagt iemand of ik uit Rotterdam kom. Vooral als ik moe ben komt m'n o er soms platter uit dan de bedoeling is. Niet dat ik m'n best doe om netjes te praten - helemaal niet zelfs. Ik heb ook nooit echt plat-Rotterdams

gesproken. Maar ergens diep in mijn vezels ligt die uitspraakvariant van het Nederlands opgeslagen en soms steekt-ie opeens de kop op, als een duveltje uit een doosje. Ik mag trouwens wel graag Rotterdamse woorden gebruiken. Inmiddels weet ik dat de kans erg groot is dat die woorden ook elders bekend zijn, maar ik leerde ze in Rotterdam en dat maakt ze voor mij Rotterdams. *Meuren* voor 'slapen' bijvoorbeeld. En *ruften* voor 'stinken'. En *bloedverziekend heet* - een verbinding die ik leerde van de vrouw die mij in de liefde inwijdde. Nog voor we 'het' ooit hadden gedaan, vroeg ik haar hoe dat nou was, als een man bij een vrouw, uh, nou ja, daar binnen. Zij was veel ouder en kon het weten. 't Is er bloedverziekend heet, zei ze zonder aarzeling. 'Bloedverziekend heet, maar niet onaangenaam' - een toevoeging die mij niet meteen geruststelde.

Tot een paar jaar geleden was ik nauwelijks in dialecten geïnteresseerd. Ik schreef over woorden en woordenboeken, ik stelde woordenboeken samen, ik verzamelde woordenboeken, maar dialecten liet ik overal buiten. Nou ja, ik verzamelde wel alles wat ik te pakken kon krijgen over de stadstalen. En dat dan vanuit het randstedelijk perspectief, want het ging mij vooral om boekjes over het Amsterdams, het Haags, het Rotterdams en het Utrechts. En natuurlijk was ik ook een keer bezweken voor *het Nieuw Groninger woordenboek* van Ter Laan. Later kwamen daar de werken van Molema en Boeles naast te staan want ja, anders stond Ter Laan daar zo in z'n eentje. Ik wilde niets met dialecten buiten de Randstad te maken hebben, maar ik ben ook een verzamelaar en dat is - zoals u weet - een ziekte met vreemde nevenverschijnselen. Zoals inconsequenties.

Mijn houding ten opzichte van dialecten veranderde toen ik in 1996 begon met een onderzoekje naar borrelnamen. Naar aanleiding van een serie artikelen in *de Volkskrant* over volksnamen voor 'borreltje' en 'glaasje jenever' kreeg ik ruim honderddertig brieven uit alle hoeken van het Nederlandse taalgebied, met de prachtigste aanvullingen. Opeens zat ik met mijn neus diep in het dialect. In Zwolle, zo schreef iemand mij, werd een borreltje een *achterouwerkiekietien* genoemd. Wat een prachtig woord. Alleen: wat betekende het precies? In 'gewoon' Nederlands? De inzender had een buitengewoon beverig handschrift - niet door de drank maar door zijn hoge leeftijd - maar gelukkig kon ik zijn telefoonnummer nog net

ontcijferen. Ik belde hem en hij legde mij uit hoe het zat. *Achterouwerkieken* is 'achteroverkijken' en als je een borreltje naar binnen slaat houd je je hoofd achterover. Later bleek dit een wijdverbreid benoemingsmotief te zijn. Want aan het begin van deze eeuw zei men in de Bommelerwaard *achteroverkijken* voor 'een borrel nemen'; op de 'mailboten' van de Holland Amerika Lijn riep men vroeger *achterover* 'wanneer een borrel werd geschonken'; van een dronkeman zei men in de 19de eeuw *hij heeft er achterover gekeken* en in Vlaanderen zei men *hij ziet te veel naar omhoog of hij ziet te veel naar de zonne, naar de hemel, naar de sterren*. Hiermee was één borrelnaam verklaard - en toen moesten er nog maar 749.

Tijdens het onderzoek naar de borrelnamen werd mij duidelijk dat ik niet zonder de hulp van Nederlandse en Vlaamse dialectologen kon. Ik liet mij van alles uitleggen, leerde veel en vooral dat dialectologie echt een apart vakgebied is. En wat een mooi vakgebied! Wat een taalschatten had ik al die tijd over het hoofd gezien! Wat was ik dom geweest om op dialecten buiten de Randstad neer te kijken! Zeker, ik zal nooit echt van de Geleense g gaan houden, dat heeft ook Francis niet kunnen veranderen. Maar ik hoor die g nu anders. Als een uitspraakvariant, als een kenmerk van een dialect waar ik verder niets van weet maar waar zonder twijfel allerlei moois in te ontdekken valt. Eigenlijk is de Geleense g een Rotterdamse o, als u begrijpt wat ik bedoel.

Dat eerste uitstapje in de dialectologie heeft mijn leven een beetje veranderd. Het heeft me duidelijk gemaakt dat 'mijn taalgebied' nog veel groter is dan ik altijd had gedacht. Groter en gevarieerder. En dat er nog weer meer te weten en te leren valt. Meer dan ik ooit zal kunnen behappen. Dat weet ik natuurlijk al heel lang, maar het werd andermaal pijnlijk duidelijk.

Mijn kennismaking met de Nederlandse en Vlaamse dialectologie heeft me ook een paar curieuze dingen geleerd. Laat ik nou altijd gedacht hebben dat er voor de notatie van dialecten één spelling was ontwikkeld. Dat leek me zo ontzettend handig, en zo logisch ook. Ik wist al dat dialectologen met vragenlijsten werken en dat er meer dialectinstellingen zijn. Blindelings was ik ervan uitgegaan dat er een centrale index op al die vragenlijsten bestond. Ik bedoel: hoe moet je anders weten wie wat wanneer heeft afgevraagd? Weten wat je

voorgangers hebben gedaan is toch een van de fundamenten van alle wetenschap? In mijn eigen vakgebied, geschiedenis, is dat in ieder geval regel één.

Binnenkort begin ik aan een boek over geld in onze taal. De euro komt eraan dus er komt een tijd dat wij onze kinderen of kleinkinderen moeten gaan uitleggen wat een *kwartje* of *dubbeltje* was. Alleen het Bargoens telt al zestien verschillende namen voor cent, van *beschietem* tot *willem*, en in mijn databank zitten nu al ruim zeshonderd spreekwoorden die iets met geld te maken hebben. Ik bof, want op de jongste vragenlijst van het Meertens Instituut mocht ik allerlei vragen over geldnamen stellen. Ik verheug me op mijn speurtocht door de Nederlandse dialecten, maar ik ben me ook meer dan ooit bewust van alle valkuilen. Ik hoop dan ook binnenkort bij sommigen van u voor hulp te mogen aankloppen.

Overigens denk ik er ook over om Francis weer eens te bellen. Ze is met een arts getrouwd en ze is weer terug naar huis. Naar Geleen. Zonder twijfel is haar g weer helemaal de oude.

Intensiverend taalgebruik met behulp van vergelijkingen en elatieve samenstellingen: enkele eerste impressies bij de SND-enquête van 1998

1. Sterk - sterker - sterkst

Wie in de ANS, de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, op zoek gaat naar het begrip *intensivering*, vindt eerst alleen iets over “het gebruik van identieke taalelementen als leden van een aaneenschakeling” (ANS 1997:1531). Door dezelfde woorden te herhalen onderstrepen we ze, zo laten de voorbeelden uit de ANS zien. Het gaat om dit soort taalvormen:

*Maanden en maanden gingen voorbij.
Het werd later en later.*

Een variant op deze repetitie van hetzelfde woord is de herhaling van de betekenis die uitgedrukt wordt in verschillende woorden:

*Zit toch niet zo te soezen en te suffen.
Jantje doet de hele dag niets anders dan zeuren en zaniken.*

Het wordt er niet bij vermeld (ANS blz. 1531), maar het kan bijna geen toeval zijn dat de verschillende woorden met hun identieke betekenis dezelfde beginklanken hebben. Beginrijm, herhaling van dezelfde aanvangsklank, is dan allicht een variant op de mogelijkheid om versterking uit te drukken door de herhaling van hetzelfde woord. Noodzakelijk is die gedeeltelijke klankidentiteit niet, want we kennen ook vaste uitdrukkingen als *loven en prijzen, bidden en smeken*.

Ook de uitdrukking *door en door nat* rekt de ANS tot hetzelfde verschijnsel en dat is niet onlogisch. Het zogeheten *Groene Boekje* bevat het woord *doornat* en de vraag komt daarmee op, of die Nederlandse grammatica dan niet *door- en doornat* had moeten schrijven. Is het misschien het beste enerzijds te schrijven *iets door*

en door kennen maar daartegenover *door- en doornat* omdat we dit laatste kunnen zien als het tegenovergestelde van *kurk- en kurkdroog* dat we toch niet noteren als **kurk en kurk droog?*

Herhaling is niet de enige methode om woorden kracht bij te zetten. Wie in het uitgebreide register van de ANS het begrip *versterken* opzoekt, komt terecht bij het *versterkende bijwoord* en de *versterkende (voor)bepaling* of het equivalent daarvan. In deze sector beschikken we over een hele, geweldige, ongelofelijke, verdraaid lange reeks van woorden waarvan we ons naar believen kunnen bedienen als we in uitroeptekens willen spreken.

Een bijwoord of bijvoeglijk naamwoord vóór een woord in kwestie kan nadruk verlenen, een achtergeplaatst hulpwerkwoord in dezelfde vorm en tijd als het voorafgaande zelfstandige werkwoord is met name in meer spreektaalige (dialectische?) contexten een niet onbekende methode om een uitspraak te accentueren: *Ze lachten en ze deden! Hoe hij ook spartelde en deed,...*

Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (*WNT* deel III kol. 2734) noemt het woord *doen* in deze contexten een “plaatsvervangend werkwoord” dat we gebruiken in plaats van “een of meer werkwoorden, die men niet nader kan of wil aanduiden, inzonderheid aan het eind van opsommingen”. Het enige voorbeeld in het *WNT* hierbij maakt duidelijk dat de essentiële functie die van nadruk is, ‘te veel om op te noemen’: “Hij riep, hij tierde en hij dee’, dat ‘t schande was.”

De geschreven taal bezit meer mogelijkheden tot aandachtvestiging dan via het gebruik van uitroeptekens alleen. Hoofdletters op ongebruikelijke posities (GOAL!!), *vet*, *cursivering* en onderstreping zijn enkele andere middelen. *Onderstrepen* en *onderstreping* zijn mooie illustraties van oorspronkelijk schriftelijk taalgebruik dat zich secundair ook mondeling liet gebruiken in de afgeleide betekenis. De uiting *De spreker onderstreepte zijn woorden...* is letterlijk gezien moeilijk voorstelbaar.

Het benutten van een vergelijking is een veel gebezigde aanpak om bij hetzelfde doel te komen. Drinken als een ketter, als een Tempelier, als een Maleier, - het maakt niet uit of de spreker zich

bewust is van de oorsprong of het al dan niet beledigende karakter van zijn uiting, door het gebruik van *als* onderstreept de spreker bij voorbaat de onmatigheid van het drinken en daar is het hem slechts om te doen. Op de uitroep *Een baard als Methusalem!* past noch het antwoord "Hoe lang was die dan?" noch de uiting "Had die man een baard dan?" Taal wil over het algemeen liever niet naar de letter maar naar de geest genomen worden.

Het zijn allemaal illustraties van de rijke serie methodes om de aandacht te vragen, de nieuwswaarde te benadrukken en dus de zinvolheid van de gegeven informatie bij voorbaat te verdedigen. Zelfs een medium als het NOS-journaal dat zijn woorden bepaald met zorg kiest, overkomt het'. Eind 1997 zijn er rellen geweest in een bepaalde woonwijk. De bewoners hebben destijds volgens het Journaal van een jaar later *duizenden angsten* uitgestaan. Van Dale vindt het enkelvoudige *duizend angsten uitstaan* voldoende en ook dat is misschien al een tienvoudige vermenigvuldiging van uitdrukkingen als *honderduit zingen, een meisje uit honderd enzovoort*.

De recente inventarisatie van Sanders en Tempelaars van "1001 Nederlandse en Vlaamse verwensingen" vormt een fraaie illustratie van de reeks sterk-sterker-sterkst in deze bijzondere taal, die grof kan zijn maar tegelijk ook geestig en creatief. (Sanders & Tempelaars 1998: 11) Een "gewone" verwensing als *krijg de pokken* kan aangroei vertonen, als de omstandigheden maken dat op deze uiting een andere moet volgen die daar als het ware een schepje bovenop doet. Op die manier is *krijg de pestpokken* een allitererende vergrotende trap van *krijg de pokken*. De wapenwedloop kan een vervolg vinden in *krijg de gloeiende pestpokken* met als laatste in een mogelijke reeks het onovertrefbare *krijg de Overmaasse hazewindhonden-korenmolent-pestpokken*.

Op dezelfde manier kan *krijg de koorts* geïntensiveerd worden tot *krijg de kippenkoorts* en dat weer tot *krijg de kale kippenkoorts*. Daar zien we het beginrijm net zo te voorschijn komen als bij de *vliegende vinkentering* waaraan de publicatie van Sanders en Tempelaars zijn naam te danken heeft.

2. Natura linguae magistra

Vooral de levende natuur biedt aan de taal een fraaie mogelijkheid tot vergelijkingen die kracht geven aan het gezegde en dat geldt niet enkel bij het doen van verwensende uitingen. We voelen ons zo moe als een hond, we schijten als een reiger, we stappen trots rond als een pauw of als een haan respectievelijk als een haan van een stoter. We kunnen sterk zijn als een beer, kortweg beresterk, glad als een aal en dus aalglad: dieren kunnen daarbij heel eenvoudig deel uitmaken van een samengesteld woord dat allicht ontstaan is op basis van die eerdere vergelijking.

Noodzakelijk is dat niet. *Koeienletters* zijn niet **letters als koeien*, zoals het *leeuwendeel* niet omschrijfbaar is als **deel als een leeuw*. Toch zorgen namen van dieren hier voor de expressie van iets omvangrijks, indrukwekkends. Het omgekeerde is ook mogelijk. Een *muggenmarkt* is dialectisch 'een markt waar niets omgaat' (Ter Laan 1952: 559) en de beperktheid van een geheugen kan uitgedrukt worden door de vergelijking met een garnaal (Ter Laan 1952:250).

Een soort van intensiverende veehouderij treffen we aan in de domheid die aanvankelijk uitgedrukt wordt in een vergelijking met een varken maar daarna met het achtereinde van dat dier. Zo dient de aap eerst alleen voor hetzelfde, daarna wordt de bijzondere aap met zeven lullen voor hetzelfde onderstrepende taalgebruik gebruikt e.d. Is een aal ons niet glad genoeg dan voegen we een emmer (met) snot daaraan toe. In de hierna volgende bijdragen zijn er heel wat van dit soort te vinden.

We hebben zo onze creativiteit als we attentie vragen, bij vergelijkingen niet minder dan bij wat Reker 1996 'dikke woorden' heeft genoemd.² Naast *nagelnieuw* en *splinternieuw* kennen we *fonkelnagelnieuw* en *spiksplinternieuw*, naast *hondsmoe* ontwikkelen we *stervenshondsmoe* (zie Reker 1996:78).

Een verrassing tot besluit. We hoeven niet alleen te schreeuwen als we aandacht willen, fluisteren kan bij deze aparte groep van samenstellingen ook! Verkleinwoorden geven in de regel juist niet aan dat iets heel groot is of indrukwekkend, maar soms kan het zoals bij deze bijvoeglijke naamwoorden, wat normaal een groep is waar de verkleiningsuitgangen weinig te zoeken hebben. Als het ergens *erg vol* is, kan men dat uitdrukken door het begrip *mudvol*. Als vergrotende trap daarvan kan *mudjevol* dienst doen, zoals *bloedjelinke*

iets nog linker doet zijn dan *bloedlink* op zichzelf al is. *Mud* en *bloed* laten zich verkleinen en daarmee schreeuwen deze woorden om attentie. Zó absoluut zijn deze adjectieven dus ook weer niet. Om het in vergelijking met een dier uit te drukken: Een koe kan bijna niet zo bont zijn dat er geen vlekje meer op past.

3. De enquête: inhoud en behandeling

De afvraging die de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) in 1998 organiseerde in samenwerking met een reeks van grotere regionale dagbladen in Nederland en Vlaanderen richtte zich vooral op de mogelijkheid om dieren te gebruiken in deze vormen van nadrukkelijke taal. Een opsomming van de participerende media staat in het voorwoord bij deze bundel, terwijl alle regionale auteurs nader ingaan op de kranten en soms andere geschreven hulpbronnen voor hun gebied. Na het publiceren van de vragenlijst, eind mei 1998, en het verzamelen en verwerken van de binnengekomen gegevens, hebben de auteurs van vrijwel alle bijdragen in de loop van november een bijeenkomst in de Truijenhof in Meijel bezocht. De uitwisseling van de gegevens aldaar maakt dat er in nogal wat bijdragen 'es over de grenzen van de eigen regio gekeken wordt.³

De vergelijking was opgesplitst in een direct vergelijkend gedeelte met zinsstukken als *zo dronken/zat als....* en indirect vergelijkend met een vraag naar die zogeheten elatieve samenstellingen als *aalglad*, *hondsmoe* en dergelijke. Bij beide onderdelen was het niet noodzakelijk, een naam van een dier in te vullen maar de geboden context wees daar wel op. Op die manier hoopte de SND enerzijds te komen achter een mate van geografische gevarieerdheid en anderzijds wat grensverkenning te kunnen verrichten tussen standaardtaal en dialecten. Zoals in de verschillende bijdragen duidelijk wordt, zijn dieren breed inzetbaar bij de geselecteerde vragen. Maar mensen duiken eveneens vaak op, zowel meer historische figuren als Brugman, Sint-Nicolaas, Lazarus, Methusalem en Maleiers als eigentijdse personen als een Zwitser, Ruud Lubbers, Ratelband. Een bijzondere categorie daarbij is de groep van mensen die alleen regionaal bekendheid genieten: Lucas van Verten, de hondenbezitter Bosman, Willem de Wepse, Jannie Stoeten, slome Japie, Oscar, de zuster van buurvrouw Jannie, Driek Slits, Peerke

Donders, Jan Jeuk, Jan Tompe, Jantje Bartels, Pietje Soes en Jaan Praai. Zij bevinden zich bij uitstek in Nederland, in de Vlaamse bijdragen treffen we weinig anderen aan dan zot Tienieke en zotte Jan en Moris van Cornelekens.

Deze bonte stoet van medemensen staat in zekere zin model voor *In vergelijking met dieren*. Alle auteurs hebben weliswaar te maken gehad met in beginsel identieke, althans vergelijkbare data die op dezelfde wijze op min of meer hetzelfde moment aan taalgebruikers ontlokt zijn, zij hebben zich op velerlei wijzen van hun moeilijke taak gekweten. Snelheid was allereerst geboden: tussen eind mei '98 en het moment van inlevering van de kopij (meestal het eind van dat jaar) liggen slechts enkele maanden waarin er veel gedaan moest worden. Vooral die gebieden die veel reacties te verwerken kregen, hebben het zwaar te verduren gehad. Wij denken in de allereerste plaats aan de Nederlandse provincie Noord-Brabant, maar ook bij anderen is het geen sinecure geweest om een verantwoorde bijdrage te maken op basis van het binnengekomen materiaal. In totaal zijn ongeveer 6000 inzendingen verwerkt.

De auteurs hebben de uitdaging divers benaderd. De ene groep geeft veel aandacht aan regionale verscheidenheid binnen hun gebied, anderen gaan daar goeddeels aan voorbij. Kwesties van variatie op grond van de leeftijd van de respondenten spelen nu eens een grotere rol, dan weer een kleinere. Sommige bijdragen volgen de opgaven getrouw, andere pikken krenten uit de pap. Auteur X kijkt in het bijzonder naar de meest gegeven antwoorden, auteur Y kan zijn/haar oog ook laten vallen op die vragen waarop juist minder respons gekomen is. De relatie tussen dialect en standaardtaal is nu eens zus benaderd en dan weer zo en de aandacht is in de ene bijdrage vrijwel geheel voor dieren gereserveerd, in andere alleen als dat zo uitkwam op basis van de verkregen uitkomsten.

Wij zien de afwisseling als een teken van rijkdom, terwijl we tegelijkertijd beseffen dat het daarmee niet steeds eenvoudig is om een bepaald gegeven uit het ene gebied te vergelijken met hetzelfde elders. Rechtstreeks bij de schrijvers van de artikelen of via de SND moet het mogelijk zijn om in het bezit te komen van nadere gewenste gegevens.

Kaart 1: De regio's

3.1. De vragenlijst

De vragenlijst bestond uit twee delen. In het A-deel is gevraagd om het geboden zinsgedeelte aan te vullen.

A.

1. De man had te veel gedronken, hij was zo dronken/zat als...
2. Als je zegt dat twee plus twee vijf is, ben je zo dom/stom als...
3. Het kleine meisje is zo vlug/rap als...
4. Als je te weinig eet, word je zo mager/dun als...

5. De jongens hadden buiten gespeeld; ze hadden honger als...
6. Die man eet te veel; hij is zo vet als...
7. Dat kind is zo lelijk als...
8. Hij doet nooit wat; hij is zo lui als...
9. Die bouwvakker is zo sterk als...
10. Piet werd eerste; zijn ouders waren zo trots/fier als...
11. Zij bezitten geen cent; ze zijn zo arm als...
12. Die kinderen durven niets; ze zijn zo bang als...
13. Zij hadden niets gedronken, ze waren zo nuchter als...
14. Ik heb veel te veel gegeten; ik zit zo vol als...
15. Hij hoort niets; hij is zo doof als...
16. Kijk maar niet naar hem; hij is zo gek/zot als...
17. Na het werk was ik zo moe...
18. Omdat het meisje uitging, was ze zo opgedirkt als...
19. Als je geen haar op je hoofd hebt, ben je zo kaal als...
20. Die peren zijn overrijp; die zijn zo rot als...
21. Ik had zo'n slaap; ik stond te gapen als...
22. Ik had zó hard gelopen; ik hijgde als...
23. Zij is welbespraakt; zij kan praten als...
24. Ik maakte dat ik weg kwam; ik liep als...
25. Hij was heel erg verbaasd; hij stond te kijken als...
26. Ik was zó moe; ik heb geslapen als...
27. Ik heb zó hard gewerkt; ik zweet als...
28. Ik had me met een mes gesneden; ik bloedde als...
29. Hij scheert zich niet; hij heeft een baard als...
30. Die mensen werken hard; die zijn ijverig/naarstig als...

In het B-gedeelte werd dus gevraagd, een aantal woorden c.q. samenstellingen op te noemen waarbij het eerste deel versterkend werkte op het tweede deel, zoals de woorden *stapelgek*, *keihard*, *steenrijk*.

Een opsomming van de participerende media staat in het voorwoord bij deze bundel. Bovendien zijn door alle regionale auteurs de plaatsen precies opgesomd waar de enquête is afgedrukt.

3.2. Vergelijkingen (A)

Aan niet alle 30 voorgelegde opgaven schenken we hier aandacht. We beperken ons tot die gevallen die ons om welke reden ook - vooral geografische diversiteit - voldoende van belang lijken. Daarbij kijken we waar dat nodig is naar de oogst aan uitdrukkingen met dieren die door de redactie van Van Dale bijeengebracht is in *Het bestiale in Van Dale*. Daar richtte men zich vrijwel uitsluitend op bijvoeglijke naamwoorden, terwijl in onze enquête ook een reeksje werkwoorden afgevraagd zijn.

Dronken

We zien tal van verschillen op regionaal niveau tussen streektaalen, maar de staatsgrens tussen Nederland en Vlaanderen is de overheersende barrière tussen de (streek)talen van de twee betrokken landen. Direct al de eerste vraag naar dronkenschap maakt duidelijk dat het onderscheid aan weerszijden van de grens groot is. Op het eerste gezicht zien we de overeenkomst: in het hele taalgebied kunnen we een verregaande staat van dronkenschap uitdrukken door gebruikmaking van het woord *kanon*. Tegenover die eenheid staat evenwel een opvallende variatie als we verder kijken. In Nederland is het vrijwel overal goed mogelijk om drankgebruik in verband te brengen met een *Maleier*, in Vlaanderen kennelijk niet. Daar is de *Zwitser* het toonbeeld van drankzucht, wat in het Noorden van het Nederlandse taalgebied ongebruikelijk is. Vanuit de Noord-Nederlandse geschiedenis is dat alleszins verklaarbaar: *Maleier* is een product van het Nederlandse koloniale verleden in Oost-Indië. Ondanks de hoge score van *Maleier* in deze betekenis bevat het *WNT* IX kol. 139 geen verwijzing daarnaar. Naar *Kongo* of *Congo* zoekt men in deze bron overigens tevergeefs..... De dronken Zwitser wordt door het *WNT* XIX kol. 1795 niet zozeer met het volk als wel met de uit het bergland afkomstige huursoldaten in verband gebracht. *Het Woordenboek van de Limburgse Dialecten* I afl. 6 verstrekt onder KOEWACHTER, VEEKNECHT talloze *zweitser*-opgaven. Dat kan het beeld van de drinkende Zwitser misschien nog wel eerder veroorzaakt hebben.

Vlug

Nederland is een waterland, België kennelijk niet. In alle Nederlandse gebieden scoort *water* het hoogst in een vergelijking die begint met *zo vlug als...* Ook waterdieren als *paling* en een *rat* zitten hoog in het klassement van meest gegeven antwoorden.

In Vlaanderen vinden we deze veel minder. De *rat* doet nog redelijk mee, maar *water* komt in de daar gegeven antwoorden pas op de zoveelste plaats.

In de Van Dale-collectie treffen we *vlug* alleen geassocieerd aan met de volgende dieren: aap, eekhoorn, hagedis, hert, Kievit en spin.

Mager

Overall wordt grote magerheid uitgedrukt met behulp van enige vorm van een *lat*. Dat begrip is bijna in alle gebieden de hoogst scorende vorm, met uitzondering alleen van Oost-Vlaanderen waar het op de tweede plaats eindigt. *Graat* is daar het belangrijkste woord, dat in de andere Vlaamse gebieden strijdt met de *regenworm* om de hoogste posities. In de Noord-Nederlandse antwoorden komen deze vormen niet of veel minder voor, het overeenkomstige element is alleen het langwerpige. In zoverre zijn de regenwormen in Vlaanderen en de rupsen in Noord-Nederland uitingen van hetzelfde. In *Het bestiale in Van Dale* worden ze niet genoemd. Daar vinden we uitsluitend: aal, fret, garnaal, haring, kat, sprinkhaan en stokvis.

Honger

Een interessante vergelijking met dieren levert *honger als...* op, waarvan de Van Dale-verzameling alleen maar de spreeuw en de wolf telt. Het is een van die zeldzame voorbeelden waarbij Noord en Zuid er een verregaande mate van eensgezindheid op na houden met achtereenvolgens het *paard* en de *wolf*.

Na die vormen van overeenstemming stuiten we vervolgens op een mooi voorbeeld van diversiteit. Heel wat beroepen in het Nederlandse taalgebied zorgen voor zodanig veel lichamelijke inspanning, dat een maaltijd kennelijk geen klein tussendoortje kan zijn. In het volgende overzichtje zijn wat van die beroepsaanduidingen in de onderscheiden regio's genoteerd:

Groningen	slootgraver, turfgraver, dijkwerker
Friesland	bouwvakker, aandrager
Drenthe	turfgraver, slootgraver, turfsteker
Overijssel	dorser
Gelderland	dorser
West-Nederland	dijkwerker, bootwerker
Zeeland	dijkwerker, dijkdelver, sliksdelver
Noord-Brabant	?
Ned. Limburg	heimaaier, schuurdorser
Belg. Limburg	heimaaier, schuurdorser
Antwerpen	heispitter
Vlaams-Brabant	-
Oost-Vlaanderen	delver, dijkendelver
West-Vlaanderen	dijkendelver

In de Noord-Brabantse bijdrage - die voor het grootste deel vanuit de dierenoptiek geschreven is - staat geen beroep genoteerd, maar navraag bij Piet Vos levert de volgende rijke oogst bij dit onderdeel, voorzien van plaatsvermelding:

bouwvakker	Tilburg, Oss
dijker	Klundert
dokwerker	Terheijden
heihouwer	St. Anthonis
heimaaier	Gestel, Deurne, Someren
heispader	Gilze, Reusel, Deurne, Reusel, Chaam,
hopspader	Vlijmen
ketelboender	St. Michielsgestel
leiendekker	Stratum
polderwerker	Eindhoven
soldaat (bataljon soldaten)	Son
spader	Halsteren, Etten, Oirschot, Oss Leende, Lithoijen
turfsteker	Veldhoven (2x).

Voor de goede orde vestigen wij er de aandacht op, dat het allemaal masculiene beroepsaanduidingen zijn.

Vet

Deze vergelijking biedt een interessant beeld, omdat Nederlands Limburg meegaat met Vlaanderen. Daar wordt vetheid bij uitstek omschreven met behulp van allerlei dieren, waaronder de elders in het Nederlandse taalgebied weinig genoemde *os* en *das*. Dieren en vetheid gaan goed samen. Naast het varken dat overal een zeer hoge score krijgt, betreft het vooral de slak.

Bijzonder in de tegenstelling tussen Noord (minus Limburg) en Zuid is het voorkomen respectievelijk het ontbreken van woorden als *bagger*, *slik* en *modder*. In de Gronings-Drentse bijdrage wordt het voorkomen van de laatste vorm in verband gebracht met het vooral bekende *mot/modde* 'zeug'.

De "bestiale-verzameling" bestaat uit beer, das, kwartel, mol, slak, varken.

Lelijk

Bij *vet* sluit *lelijk* zich aan. Enerzijds hebben we vormen die overal frequent genoemd worden, namelijk de *nacht* en de *aap*. In Nederlands Limburg wordt de *heks* vaak benut om uitdrukking te geven aan een hoge mate van lelijkheid en dat deelt deze provincie met een aantal Vlaamse regio's. In Nederland is dat verder kennelijk een veel minder gebruikelijke wijze van zeggen. In Noord-Brabant gebeurt het wellicht na Limburg nog het meest, maar daar komt het slechts negen maal in de antwoorden voor.

Lui

Hoewel volgens Van Dale (gegeven de verzameling in *Het bestiale in Van Dale*) niet zeer gangbare dieren als de hagedis, de relmuis, de veldslang, de vogel en de zevenslaper *lui* zijn, kennen de Nederlandse dialecten vooral de *ezel* als toppunt van vergelijking. In Zuid-Nederland komen *luis* en *beer* in dezelfde functie veel voor, in Vlaanderen ook de *pad*.

In de regio Antwerpen scoort de *straat* hoog. Dat doet sterk denken aan de steen (*vlint* in diverse variaties) die in Drenthe en Groningen veel geantwoord is. Verrassend dicht komt naar de uiterlijke vorm dan een Zeeuwse *vlinder* daar bij in de buurt: een volksetymologische vervorming van een daar inmiddels niet meer gangbaar en onbegrepen geraakt woord?

Trots

Naast de *pauw* die in het hele taalgebied kennelijk de trots in optima forma is, kent Nederland vooral de *aap* in dezelfde rol en in Noord-Brabant ook de *hond*. (Van Dale geeft daarnaast ook de adelaar en de luis.)

Bijzonder is dat in Vlaanderen de *gieter* naast de pauw het meest voorkomt. Wat daarvan ook de historie mag zijn, we wijzen erop dat de afvraging in Vlaanderen ook *zo fier als...* geweest is. *Fier* vertoont binnenrijm met *gieter*, zoals andere woorden diverse soorten rijmvormen kennen, zoals *zalm* en *kalm*, *nat* en *kat*, *kikker* of *knikker* en *kaal*, *potje* met *pieten*, *sterk* en *stier*, *tam* en *lam*, *vet/vies* en *varken*, *zweien* en *zwijn*. (Op klinkerrijm gaat de Friese bijdrage min of meer in naar aanleiding van *wurch* en *murd*. Zie overigens verderop bij *zo ijverig/naarstig als ...*)

Nuchter

Jonge mensen en dieren zijn nuchter. In het overzicht van Van Dale ontbreekt het betrokken woord, maar uit de SND-enquête komt het *kalf* als uiterst nuchter naar voren, pasgeboren of van even later. In het hele taalgebied zijn ook het kind of de boreling toonbeelden van hetzelfde. In katholieke gebieden wordt bij uitstek vergeleken met de *communicant*. (In de Rooms-Katholieke kerk moest deze nuchter zijn vanaf 12 uur in de vorige nacht om ter communie te mogen gaan.) Het gaat daarbij om de betekenis ‘nog niets gedronken hebbend’ en dus niet om ‘kalm, bedachtzaam’.

In een schuin-dwars gebied door Nederland, van West-Nederland via Noord-Brabant en Gelderland naar Limburg, wordt meer dan elders van *brood* gebruik gemaakt bij de expressie van grote nuchtheid. Misschien gebeurt dat onder invloed van *broodnuchter*, onder de bijgedachte aan *water en brood*?

Vol

Vol en *vol* is twee. De normale betekenis ‘gevuuld’ laat zich overal het best accentueren via een *ton*. In het zuidelijke deel van het taalgebied - dat is met inbegrip van de drie zuidelijke provincies van Nederland - wordt ook *ei* veelvuldig gekozen, dat in de rest van het Noorden eerder via *eivol* gebruikt wordt. (In Vlaanderen komt naast *ei* ook *eikel* voor in combinatie met *vol*.)

Noord-Brabant betoont zich een overgangsgebied, want daar scoort de 'noordelijke' variant *potje met pieren* even goed als boven de grote rivieren. Groningen is in zoverre afwijkend dat het hier vrijwel steeds een *potje met peren* is.

In het midden van Nederland, het Westen, Gelderland en ook Noord-Brabant is het etymologisch duistere *mud* een veel genoemde combinatie met vol.

Er is nog een tweede *vol* 'dronken' dat waarschijnlijk vooral in het noordelijke en oostelijke Nederlands bekend is. Deze volheid wordt vooral via *teek* (of variante vorm) aangegeven.

Gek/zot

We gaan op deze vergelijking hier bijna niet in: in Noord-Nederland is het vrij monotoon *deur*, *cent* en een enkele andere vorm, terwijl het in het zuidelijker deel van het taalgebied juist zeer gevarieerd is wat hier naar voren gebracht is, afgezien van de *deur* die in diverse bijdragen nader etymologisch verklaard wordt. Wij verwijzen graag naar wat diverse auteurs in dit opzicht te bieden hebben.

Het bestiale in Van Dale meldt geen eigenschap *zot* terwijl daar alleen een *geit gek* is, met dezelfde identieke beginklank als Gekke Gerritje.

Moe

Gelijkkluidende beginklanken zien we ook in de vergelijkingen met *moe*. In het hele taalgebied is het allereerst de *hond* die *moe* kan zijn, terwijl hetzelfde vaak ook van een *paard* gezegd kan worden. In met name Gelderland, Noord-Brabant en de beide Limburgen wordt vermoeidheid in het bijzonder verbonden met de *made*. (Van Dale vergelijkt in dit opzicht alleen met een hond, kikker en vlieg.)

Gapen

Ook *gapen* is niet altijd hetzelfde als *gapen*, in meer dan één bijdrage wordt op het verschil gewezen. Beide betekenissen hebben een mate van openheid gemeen en dat kan met een reeks van diernamen uitgedrukt worden. Het *nijlpaard* is ondanks zijn natuurlijke biotoop talig gezien geen uitheemse diersoort: het wordt in grote delen van het Nederlandse taalgebied net als het gewonere *paard* benut bij het weergeven van een wijde opening. Voor *apen* geldt hetzelfde en ook

dat zal met klinkerrijm te maken kunnen hebben. Tegenover de vogels die in het uiterste Noorden gapen (Geeuwen spreeuwen sterk? Gapen apen bovenmodaal?), drukt men verder naar het Zuiden wijdheid eerder uit met behulp van diverse soorten deuren, zoals die van een schuur, oven of kerk.

Praten

Nederland en Vlaanderen onderscheiden zich andermaal: *Brugman* is de praatvaar bij uitstek in het ene gebied, in het andere nauwelijks (Antwerpen) tot niet. De *advocaat* is de gemeenschappelijke noemer in beide gebieden, in Nederland door enkele andere beroepsgroepen veelal op afstand gevolgd. In Vlaanderen daarentegen worden vogels veelvuldig aangehaald als praatgraag, vooral de *ekster* en de *papegaai*.

Kijken

Diverse rubrieken in deze afdeling A bezitten een bonte aanblik. *Kijken als...* heeft in Noord-Nederland in feite vooral met luisteren te maken, want daar hoort men het in *Keulen donderen*. Bovendien is dit deel andermaal waterland, men ziet er verbazend veel *water branden*.

Nederlands Limburg is een overgangsgebied tussen Nederland en Vlaanderen met de geregelde opgave van de uitdrukking met Keulen, maar allerlei andere zegswijzen in dat gebied doen toch meer aan de grote diversiteit in Vlaanderen denken. Dat zijn lang niet altijd eeuwenoude manieren van zeggen, gegeven de *trein* die in dit verband vaak opduikt. Honden, uilen, koeien en zotten vervolledigen het rijke beeld dat Jeroen Bosch vast graag had willen schilderen.

Zweten

Paarden zweten overal, *ossen* en *dassen* in Vlaanderen. In Nederland is de *otter* nooit weggeweest uit de taal: overal scoort hij hoog. Andermaal hebben we op deze manier te maken met een duidelijke tegenstelling die samengaat met de staatsgrens en opnieuw benut Nederland een waterdier in de taal en Vlaanderen niet of niet in die mate.

IJverig/naarstig

Nog eenmaal is het nodig twee vormen te noteren en ook deze keer kan het vormverschil de verscheidenheid in uitdrukkingen enigszins demonstreren. Dat *mieren* ijverig zijn in een christelijk taalgebied, verwondert niemand die een beetje kennis van de bijbel heeft. Het is verbazend dat in de Bestiale-collectie van Van Dale het bewuste beestje niet opduikt onder *ijverig*. (*Naarstig* komt in die lijst helemaal niet voor.)

Interessanter is dat *bijen* vooral ijverig zijn, zowel in Nederland als in Vlaanderen. Dat is juist daarom de moeite van het observeren waard, omdat ijver in Nederland nauwelijks en in Vlaanderen zeer sterk gerelateerd wordt aan paarden. Het belangwekkende is, dat *ijverig* en *bijen* een klinker delen, evenals (in Vlaanderen) *naarstig* en *paarden*.

Daarmee is andermaal duidelijk geworden dat vergelijkingen niet slechts met de werkelijkheid te maken hebben, maar dat ook de talige kanten hun invloed hebben op de keuze van het object waar een sterke maat van dit of dat mee uitgedrukt wordt. Het lijkt ons een onderwerp om nader te onderzoeken.

Dat geldt voor allerlei zaken. Niet alleen *taal* speelt zagezegd een rol, ook *rekenen*. We wijzen graag op het aparte karakter van uitdrukkingen als *de aap met zoveel lullen*, *de hond met zeven staarten*, *nuchter als twee anderen*, *een baard van drie weken*, diverse uitdrukkingen met *100.000 man*, *de pauw met zeven staarten* en een nader te verzamelen reeks van dergelijke vormen meer. In hetzelfde kader passen vreemd aandoende tijdsomschrijvingen als *van hier tot morgen*, *van hier tot gisteren*, *zo lelijk als morgen* (en gisteren) *de hele dag*, *morgen de andere dag* en dergelijke. Wij twifelen er niet aan, dat er in de volgende bijdragen heel wat materiaal voor nadere ontdekkingsreisjes door de taal ligt opgeslagen net als in de nog niet in deze bundel gepubliceerde gegevens.

3.3. Stapelgek, keihard, steenrijk (B)

Ook al merken sommige auteurs in deze bundel op, dat allerlei invullers voorbijgingen aan het B-deel dat vroeg naar voorbeelden van woorden als *beresterk*, ... e.d., dat laat onverlet dat er duizenden van dergelijke elatieve samenstellingen genoteerd zijn. Het betekent dat andere mensen er iets mee kunnen hebben: eenmaal op gang

gekomen, wisten sommigen nauwelijks van ophouden. Dat een van de opvallendste verschijnselen eraan hun mate van productiviteit is, wordt daarmee nog eens onderstreept.

Wanneer *beresterk* het oorspronkelijke woord is, waarvan *bere-* zich kan loszingen naar andere samenstellingen als *beregoed*, *beregezellig* e.d. dan heeft *bere-* zijn oorspronkelijke functie van de accentuering van sterkte-in-het-algemeen verloren en is er nog slechts de betekenis 'zeer' van overgebleven. Bij sommige van die nieuwe voorvoegsels is het succes zeer groot, getuige de vele vormen die ervan gemaakt worden, bij andere ligt dat minder uitbundig. *Oliedom* zou bijvoorbeeld tot *olierijk, *olieslim, *oliegelukkig en dergelijke hebben kunnen leiden, maar dat is (toevallig) niet gebeurd. Waarschijnlijk is *stront eigenwijs* de eerste variant met *stront-* als eerste lid, maar daarna konden *strontlazerus*, *strontnat*, *strontvervelend*, *strontzat* en *strontziek* ontstaan,- om ons te beperken tot het lijstje dat de laatste (12e) druk van Van Dale heeft.

Bovendien zijn er regionale bijzonderheden. In West-Vlaanderen is *paarde-* een geliefd eerste lid (met bijvoorbeeld *paardesterk* en *paardedonker(!)*), Noord-Brabant lijkt de exporteur van *kei-* te zijn (dit beginstuk is de onbetwiste nummer één in dit gebied), in Groningen zijn *stin-* en *stòk-* veelgebruikte voorvoegsels.

Telkens is daarbij één vorm als de basisvariant aan te merken waarvan andere afgeleid moeten zijn. Dikke woorden geven op die manier een illustratie van een bijzonderheid van de vergelijkingen uit het begin van de enquête. Wanneer een bijbelse figuur als Job op grond van het in die bron voorkomende verhaal geassocieerd wordt met armoede, hoeft hij niet per se uitsluitend meer met dat aspect in verband gebracht te worden. Mensen kunnen daarna ook zeggen dat ze zo moe als Job zijn. De baard van Methusalem zal uit de ouderdom van Methusalem zijn voortgekomen. Dergelijke gebruiksverruiming is bij dieren ongetwijfeld nog veel eenvoudiger: een varken kan allereerst vet zijn, daarna ook lui, moe en noem maar op. Anders dan bij *bere-* 'zeer, erg' is het alleen nog niet zo dat *als Methusalem* simpelweg gelijk te stellen is aan 'in grote mate'. Bij de vergelijkingen - met dieren in de eerste plaats - gaat die ontwikkeling kennelijk minder snel dan met voorvoegsels zoals *bere-*, *stront-* e.d. Een woordgroep krijgt een nieuwe, specifieke betekenis blijkbaar minder gauw dan een woorddeel.

Niet alle auteurs van bijdragen aan deze bundel hebben tijd gevonden om de dikke woorden over te nemen en daaraan in hun artikel aandacht te schenken. Dat is begrijpelijk gegeven de korte tijd die zij allen hadden. Tegelijkertijd is daarmee misschien toch voldoende materiaal verzameld voor enig vervolg.

Lastig daarbij is - en niet zonder betekenis - dat juist vanuit Vlaanderen nogal eens meegedeeld wordt dat deze samenstellingen bij hen naar verhouding weinig ingestuurd zijn. Dat geldt met name voor Belgisch-Limburg en Oost-Vlaanderen. Vlaams-Brabant daarentegen heeft een score van 1491 dikke woorden van 173 inzenders en dat sluit bij het Noorden aan. Overijssel is een uitspringend geval: minder dan een derde van de informanten vulde dit B-deel in, maar die 94 inzenders zorgden wel voor welgeteld 1987 elativa.

Bij een algemener onderzoek naar die kwestie zou deze vraag allicht het eerst aan de orde kunnen komen: Hoe kunnen die 'dikke woorden' in het noordelijke deel van het Nederlandse taalgebied over het algemeen zo'n succes zijn en in het Zuiden veel minder?

4. Keigaaf

Aan het begin van het nieuwe jaar hebben mensen wel eens goede voornemens. In de Volkskrant van 7 januari 1999 beschrijft Corne van Riel (Nijmegen) dat het zijne luidde: mensen niet te snel van een etiket voorzien of in een hokje plaatsen. Per 1 januari wilde hij "de onbekende medemens op zijn minst altijd het voordeel van de twijfel gunnen en hem als individu benaderen en niet als exemplaar van de menselijke soort". Op een nieuwjaarsborrel komt hij in gesprek met iemand die door haar uiterlijk het vooroordeel blond=dom opriep. De schrijver doet zijn best om tijdens de conversatie te "bewijzen dat geen enkel etiket op haar zou passen".

Dat gaat goed, totdat zij hem de volgende vraag stelt: "Vind jij het hier ook niet keigaaf?" Het leidt tot een heftige reactie bij de gesprekspartner van de goede voornemens. "Het was alsof ik een dolkstoot in mijn rug kreeg. Keigaaf: dat zo'n woord zomaar, zonder enige zweem van ironie, uit haar roodgelipsticke mond kon komen! Als de koningin in het openbaar een boer zou laten, zou ik minder

geschokt zijn. Eén woord en mijn verlangen haar als individu te gaan leren kennen had een flinke knauw gekregen.”

Wij hopen dat de lezers van deze bundel nieuwsgierig en open, wellicht onbevooroordeeld, deze bundel verder bekijken en daar kennis van nemen. Zij moeten verbaasd zijn hoe de taal zich van haar behendige zijde laat zien als ze zich in ferme bewoordingen wil uiten. Dat de taal de biologie daarbij tegelijk gebruikt en deze misschien ook wel geweld aandoet zoals bij de *olifantshuid* (die naar het schijnt relatief dun is) is een gegeven dat aan deze verzameling extra charme geeft. Eén waarschuwing moeten wij de lezers wel meegeven: ongewenste woorden kunnen op elke pagina voorkomen, van *keigaaf* tot..... vult u zelf maar in.

Noten :

1. Het volgende voorbeeld dateert van eind december 1998, de datum en de uitzending zijn niet exact genoteerd, zoals ook de bedoelde uiting niet letterlijk is overgenomen.
2. Het begrip *dikke* in deze betiteling was oorspronkelijk voor de Groningse situatie bedoeld. "Ze drukken iets intensiefs uit en daarom noem ik ze maar "dikke" woorden met een knipoog naar het Gronings waar je ook dikke boeren en dikke auto's hebt. In het Nederlands zou je het ook "grote" woorden kunnen noemen." (Reker 1996: 11) Lode Pletinckx noemt ze in zijn bijdrage aan deze bundel ergens "zware woorden".
3. Minder precies dan gebruikelijk verwijzen veel auteurs naar standaardwerk voor hun eigen gebied. Dat heeft een eenvoudige reden die tegelijk voor de lezer de oplossing vormt wanneer hij daar problemen mee heeft: de betrokken werken zullen in de *Wegwijzer* achter in dit boek opgenomen zijn.

Enkele verwijzingen

Nieuw Groninger Woordenboek. K. ter Laan. Groningen 1989 (= 1952²).

Het bestiale in Van Dale (z. schr.) Utrecht/Deurne 1992.

Dikke Woorden. Bikkelhaard, bragelvet, strontdeurnat en hun soortgenoten. S. Reker (m.m.v. L. Postmus). Bedum 1996³.

Algemene Nederlandse Spraakkunst [ANS]. W. Haeseryn.e.a. Groningen, Deurne 1997².

Woordenlijst Nederlandse taal [Groene Boekje]. Den Haag, Antwerpen 1997.

Krijg de vinkentering! 1001 Nederlandse en Vlaamse verwensingen. E. Sanders en R. Tempelaars. Amsterdam, Antwerpen, 1998.

ERIC HOEKSTRA

Zo dronken als een kruiwagen en andere metaforen

1. Inleiding ¹

Het is het jaar 3000. Door een ramp is bijna alle kennis van het verleden verloren geraakt. Men weet niet meer of er in Friesland vroeger Nederlands of een andere taal werd gesproken. Dan vindt men de enquête die door Mevrouw X destijds in 1998 voor de SND is ingevuld. Die is in het Nederlands beantwoord. De zaak is duidelijk: er werd dus vroeger in Friesland Nederlands gesproken.

Een jaar later vindt men nog een blaadje. Nu blijkt ineens dat Mevrouw X de enquête ook in het Fries heeft ingevuld. Mevrouw X was dus tweetalig. Als één der zeer weinigen heeft zij de enquête tweemaal ingevuld, éénmaal in het Nederlands en éénmaal in het Fries.

Wanneer we dus Middelnederlandse manuscripten in het verleden vinden zeggen die niets over wat voor dialecten of talen er verder destijds werden gesproken naast Middelnederlands. Daar komt bij dat de schrijftaal heel weinig over de spreektaal hoeft te zeggen. In het eerste millennium na Christus waren bijna alle documenten alhier in het Latijn maar het was niet de spreektaal voor het merendeel van de bevolking.

Terug naar Mevrouw X want het verhaal heeft nog een staartje. In een korte biografische opmerking vermeldt zij: "Ik spreek wâldfries. Aangeleerd. Geboren in Amsterdam, 1940-45 in provincie Groningen gewoond en van 1945 af in gemeente Tietjerksteradeel. Ik lees de Leeuwarder Courant."

Als sociolinguïsten en dialectonderzoekers gaan we in feite uit van een geïdealiseerde situatie. Mensen en hun taal worden ingedeeld

naar hun woonplaats, sociale achtergrond en dergelijke, maar zulke variabelen kunnen binnen een mensenleven behoorlijk variëren en hun sporen nalaten. Bovendien zijn de gemaakte categorisering (bijvoorbeeld leeftijd tussen 20 en 30 jaar, waarom niet tussen 25 en 35 jaar?) vaak arbitrair. De lezer moet zich daarom niet tot zogenoemde naakte feiten *beperken*: als iemand ‘maleier’ opgeeft bij ‘zo dronken als’, dan wil dat dus niet zeggen dat hij andere uitdrukkingen als ‘kroade’ (Fries voor ‘kruiwagen’) niet zou kennen. Zo ook hebben mensen dus meerdere sociale achtergronden, meerdere woonplaatsen en in zekere zin meerdere leeftijden want elke leeftijd laat zijn sporen na in iemands taalgebruik.

Op naar de antwoorden. Een paar vragen bespreken we helemaal, dat wil zeggen, we presenteren een overzicht van de gegeven antwoorden en bespreken dat. Daarnaast doen we een diepteanalyse van een enquête die door een informant tweetalig is ingevuld. Om tenslotte ook nog specifieke dialecten aan bod te laten komen, gaan we inzoomen op twee afwijkende taalgebieden in de Friese provincie, Schiermonnikoog en Het Bildt. Aan de hand van de gegeven antwoorden worden enkele verschillen met Fries en Nederlands besproken. We kiezen voor deze vorm van kwalitatieve (en niet kwantitatieve) analyse omdat het aantal teruggestuurde formulieren voor Friesland erg laag (niet significant) was, namelijk een dikke 60.

2. De kruiwagen: metaforische graadaanduiding voor dronkenschap

Vraag 1 levert direct al een mooie Friese vorm op. Naast de elders ook gevonden vormen ‘Maastricht’ en ‘maleier’ wordt 10 x vermeld ‘zo dronken als een kruiwagen’. Naast de Friese vorm *kroade* vinden we ook tweemaal het Stellingwerper equivalent van de kruiwagen: *krôjje* en *krooie*. De laatste variant is *kroiwagen*, gevonden in Het Bildt. Deze vorm is tamelijk uniek.

In de uitdrukking ‘zo dronken als Maastricht’ wordt als punt van vergelijking meestal de stad gekozen. Het zou exacter zijn om te zeggen ‘zo dronken als een Maastrichtenaar’. Dat laatste wordt ook wel gezegd, maar minder (8 x de stad, 1x de bewoner). Het punt van vergelijking is eerder associatief te noemen. Men zou kunnen zeggen

dat een associatie een verkorte manier is om een vergelijking te maken.

Hoe komt men er nu bij om de kruiwagen als punt van vergelijking te kiezen voor metaforische graadaanduiding? Waarom zou men de kruiwagen met dronkenschap associëren? Een mogelijkheid is dat zeer dronken mensen vroeger in een kruiwagen werden afgevoerd. 'Zo dronken als een kruiwagen' staat dan voor 'even dronken als mensen die in kruiwagens worden afgevoerd'. Het woord 'kruiwagen' is voldoende om in de verbeelding van de toehoorder het beeld op te roepen, vooropgesteld dat beiden op de hoogte zijn van het gebruik om dronkenlappen in kruiwagens af te voeren. Of moet men juist aan de wat slingerende gang van een volle kruiwagen denken? In elk geval kan men de uitdrukking ook gebruiken zonder zich iets specifiek voor te stellen. Wie het éénmaal gehoord heeft begrijpt dat de betekenis 'zeer dronken' wordt uitgedrukt, ook al visualiseert men niet bewust de impliciete vergelijking.

Dat de vergelijking in feite abstract kan blijven, blijkt duidelijk aan het gebruik van vaag-verwijzende logische woordjes (ook wel kwantoren genoemd) die 'iets' of 'iets interessants' betekenen. Men kan het woordje 'wat' namelijk gebruiken als vaag-verwijzend woordje, maar ook voor een vergelijking zoals in de zinnen hieronder:

- a. Heb jij wat gezien? (wat = iets interessants)
- b. Ik heb wat gezien. (wat = iets interessants)
- c. Hij was zo dronken als wat.

'Wat' fungeert in de c-zin als een variabele, een soort joker, als een woordje dat zegt 'vul zelf maar wat in'. Overigens heeft niemand bij vraag 1 zijn toevlucht tot deze stoplap genomen, bij andere vragen komt het wel voor.

Bij veel van de gegeven antwoorden kan men zich afvragen waarom het als graadaanduidende vergelijking is gekozen. Waarom is de toeter gekozen? Toeter wordt ook gebruikt voor een zwaar hoofd na dronkenschap. Is het gebruik van toeter met als betekenis 'zwaar hoofd' afgeleid van de graadaanduidende vergelijking? Of was de betekenis 'zwaar hoofd' er eerst en werd toeter daarom als graadaanduidende vergelijking gebruikt. We hebben ook 'optater' voor 'klap tegen het hoofd'. Dat zou erop kunnen wijzen dat 'toeter' primair is en het gebruik als graadaanduidende vergelijking daarvan

afgeleid. De afwisseling a / o in 'toeter' en 'tater' is typisch iets wat voorkomt bij woorden waar de etymologische woordenboeken geen plausible etymologie van kunnen geven. Zo komt het etymologisch woordenboek van Franck-Van Wijk-Van Haeringen (1912/1971) bij 'toet' niet veel verder dan dat eeuwige zwaktebod 'klanknabootsend', al is mij niet duidelijk hoe je een gezicht met klanken kunt nabootsen. Bij 'tateren' wordt gewezen op het Vlaams. In elk geval zou men een verband kunnen veronderstellen met Frans 'tête' en met het Nederlandse 'toet' voor gezicht.

Even terug naar de kruiwagen. Het Fries-Nederlandse woordenboek (1220 bladzijden) geeft aan dat het woord *kroade* vergelijkingspunt is voor verschillende bijvoeglijke naamwoorden: *sa bryk, dom, dronken, krebintich, skeef, stiif as in kroade*. Er worden een dozijn uitdrukkingen met *kroade* gegeven, het Friese woord voor 'kruiwagen'. Het Nederlandse woordenboek van Koenen (1677 bladzijden, vergelijkbaar aantal woorden per bladzij) geeft geen enkel bijvoeglijk naamwoord waarbij 'kruiwagen' als vergelijkingspunt dient, en het geeft slechts één uitdrukking. Er is op dit punt dus veel verschil tussen het Fries en het Nederlands.

Nu staat het Fries qua karakter zelf tussen spreektaal dialect en machtige schrijf- en standaardtaal in, als een voetbalclub uit de eerste divisie die nacompetitie mag spelen om te promoveren. Bij de overgang van dialect naar standaardtaal wordt er echter niet alleen maar gewonnen, maar er gaat ook iets verloren. Natuurlijk, tot vervelens toe wordt erop gewezen dat een schrijf- en standaardtaal een veel grotere woordenschat bezit. Maar dat zijn dan vooral woorden die nauwelijks gebruikt worden zoals 'olla podrida', 'ombrometer' en andere echt Nederlandse woorden die in Koenen te vinden zijn. Aan de andere kant gaan er ook dingen verloren, zoals blijkt uit de vergelijking tussen 'kruiwagen' en *kroade*. Wat gaat er verloren? Het is mogelijk dat het gebruik van vergelijkingen, en daarmee de mogelijkheid tot creatief taalgebruik, in een standaardtaal veel sterker wordt ingeperkt dan in een dialect. Een standaardtaal is sterk geuniformeerd. Voorzover de standaardtaal nog bloemrijke vergelijkingen toestaat, gebeurt dat vooral in de onderklasse, met hun sappig Amsterdams of Haags plat. Om deze hypothese te testen zou men het aantal vergelijkingen in het Friese woordenboek moeten plaatsen naast het aantal vergelijkingen in het Nederlandse woordenboek, zoals wij hier voor de kruiwagen gedaan hebben.

We hebben al gezien dat het verband tussen het bijvoeglijk naamwoord ('dronken') en het punt van vergelijking sterk associatief is. Ook is duidelijk dat ongeacht of men de vergelijking nu snapt of niet, men toch begrijpt dat de intensiverende betekenis 'heel erg dronken' wordt uitgedrukt. In feite maakt het dus niet uit welk woord als vergelijkingspunt wordt genomen. Niet alleen de stoplap 'wat' kan voorkomen, maar elk concreet woord. En daarom vinden we ook een verbijsterende variatie in het overzicht van alle gegeven vormen bij 'zo dronken als (een)': aap, eend, huzaar, kakstoel, kanon, kruiwagen, Lazarus, lier, lor, Maastricht, Maastrichter, maleier, olie, Piet Lut, poep, pond meel, toeter, tol, ton, tor, uil, zebra. Men kan elk willekeurig punt van vergelijking kiezen, en zo de toehoorder uitnodigen om het verband te creëren. Waar dat verband evident onnatuurlijk is, treedt des te sterker een komisch effect op: wat hebben apen, eenden en zebra's nu met dronkenschap te maken? De vergelijking dringt echter een beeld op van dronken apen, eenden en zebra's. Het ongebruikelijke is het grappige hieraan. Men kan dan ook eindeloos zelf uitdrukkingen bedenken: zo dronken als een Tibetaanse bedelmonnik, zo dronken als een pak sneeuw, enzovoort. Het is een soort versiering van de naakte betekenis, die onafhankelijk is van wat er op de stippeltjes wordt ingevuld. 'Zo dronken als ...' betekent altijd 'erg dronken'.

3. De (draai)deur: metaforische graadaanduiding voor krankzinnigheid

Vraag 16 levert eveneens een grote verscheidenheid aan vormen op. Meest voorkomend is wel 'zo gek als een cent' (17x), op de voet gevolgd door 'zo gek als een deur' (13), waaronder éénmaal 'draaideur'. 'Deur' verschijnt bij invullers uit Friesland natuurlijk regelmatig als *doar*, terwijl 'cent' als *sint* of *sent* gespeld wordt omdat de letter 'c' in het Fries niet aan het begin van woorden mag voorkomen, evenmin trouwens als de 'z' en de 'v'.

Het totale bestand aan vergelijkingspunten ziet er als volgt uit: bos uien, *holder* 'hommel', pak spijkers, knetter, kroade, kromme spijker, *lulke bolle* 'boze stier', meloen, de neten, oester, *skurstien*, stekker, theeschotelje, *top*, wanne, wat. *Top* is een woord voor 'tol' dat in de kustdialecten voorkomt, waaronder ook het Zeeuws. En het woord is

ook Engels: 'a spinning top' is een draaitol. De kruiwagen *kroade* treffen we hier ook aan. Verder het abstracte woordje 'wat', voor diegenen die zo gauw niks konden bedenken.

Het concept 'krankzinnigheid' heeft geen karakteristieke, altijd observeerbare kenmerken. Blijkbaar kan bijna alles als vergelijkingspunt voor metaforische graadaanduiding gebruikt worden.

4. De biljartbal: metaforische graadaanduiding voor kaalheid

Kaalheid is iets wat zich altijd op één manier laat herkennen, in tegenstelling tot krankzinnigheid en dronkenschap. Kaalheid wordt geassocieerd met de afwezigheid van haar op een rond, glimmend oppervlak. Dan kom je al gauw bij de biljartbal uit (16x) of de knikker (16x). Een variant is de kikker (6x). Die biljartballen dragen soms een Fries jasje: *biljertbal*. Andere vormen zijn: *aai* 'ei', *iel* 'aal', *keeske* (Bildts en Stellingwerfs voor 'Edammer'), *luus*, *protter* 'spreeuw', *moanne* 'maan', *nút* 'noot, klood'. Dat 'zo kaal als een spreeuw' in Friesland voorkomt is misschien geen toeval, aangezien jongen van spreuwen ook wel *keale konten* worden genoemd. Er is dus al een associatie van spreuwen met kaalheid, omdat de jongen geen veren, dons of haar hebben als ze uit het ei komen.

De meeste vergelijkingspunten worden voorafgegaan door het woordje 'een': 'zo gek als EEN bos spijkers, een meloen', 'zo kaal als EEN biljartbal', enzovoorts. Een interessante uitzondering is: 'zo kaal als DE neten', wat anders is dan 'zo gek als EEN neet'. Een van de informanten gaf als antwoord 'zo gek als de #', waarbij hij # gebruikte voor "wyt ik net". Opmerkelijk is dat hij nog wel het woordje 'de' invulde, alsof dat hem zou helpen de vergelijking te vinden, wat dus toch niet lukte.

Als 'de' wordt gebruikt staat het woord dat er op volgt doorgaans in het meervoud. We hebben geen vergelijkingen gevonden van het type 'zo gek als de neet', op een systematische uitzondering na: als wat op 'de' volgt iets is waarvan er maar één bestaat. Van neten zijn er meerdere, dus dat gaat niet. Maar je zou wel kunnen zeggen: 'zo gek als de koning van Frankrijk', want er is ten hoogste één koning van Frankrijk. Daarom vinden we ook *sa gek as DE moanne* want er is maar één maan.

Bij 'zo gek als' zagen we veel vergelijkingspunten die nauwelijks (eigentijds) verband met het concept 'gek' hadden, zoals 'zo gek als een deur'. Bij vergelijkingen om een hoge graad van kaalheid aan te duiden vinden we wel een duidelijk verband, aangezien aan kaalheid met paar karakteristieke observeerbare kenmerken geassocieerd kan worden. Geen haar en rond: biljartbal, knikker, maan, enzovoorts. Bij dronkenschap hebben we echter geen specifieke en duidelijk observeerbare kenmerken; daarom vinden we bij dronkenschap alleen maar vergelijkingen die geen duidelijk verband met dronkenschap (meer) onderhouden, bijvoorbeeld 'zo dronken als een kanon'. Dronkenschap en krankzinnigheid kunnen tot van alles leiden, kaalheid niet. Daarom beperken de vergelijkingspunten bij kaalheid zich veel sterker dan die bij krankzinnigheid en dronkenschap.

5. De hond: metaforische graadaanduiding bij moeheid

Bij moeheid is niet van één of twee duidelijk observeerbare kenmerken sprake, zoals bij kaalheid. Maar moeheid heeft een beperkter scala aan gevolgen dan donkenschap. Bovendien is moeheid minder interessant dan dronkenschap qua nieuwswaarde.

Het begrip geeft bij metaforische graadaanduiding dan ook minder vormen te zien. Veel voorkomend zijn varianten van hond (23 maal), *hûn* op zijn Fries. De hond is een begrip dat we uit het dagelijks leven nog steeds kennen. De kat wordt echter slechts eenmaal genoemd.

Tweemaal wordt een variant van stront genoemd (*stront* en *skiet*). Vermoedelijk hebben we hier te maken met transpositie van de ene metaforische graadaanduiding door een andere. Want heel bekend is *strontwiet*, Fries voor 'kleddernat'. Als iemand dus niet op de 'juiste' graadaanduiding kan komen, kan hij deze vervangen door een andere. De associatieve samenhang mag immers, zoals we bij dronkenschap al zagen, vrijwel geheel afwezig zijn.

Een mooie Friese uitdrukking is *sa wurch is in maits* ('made'), wat in al zijn varianten 32 maal voorkomt. Fascinerend is de Bildtse variant *maaik*. Verder wordt één keer het Hollandse *made* gegeven, vermoedelijk een transpositie van het Fries naar het Hollands, want in het Hollands is deze uitdrukking niet gangbaar.

Tweemaal wordt *murd* 'bunzing' gegeven. Dit is vermoedelijk ook een transpositie van een metaforische graadaanduiding die normaliter in een andere context wordt gebruikt. Zeer bekend is de uitdrukking

stjonke as in murd. Omdat metaforische graadaanduiders een zeer los verband hebben met het bijvoeglijk naamwoord of werkwoord waar ze idiomatisch bij voorkomen, kunnen ze ook gemakkelijk bij andere bijvoeglijke naamwoorden, zoals *wurch* dus, worden gebruikt. Duidelijk is immers dat wat na 'als' volgt alleen maar dient om intensificatie, 'een hoge graad van', aan te duiden: vandaar dus *sa wurch as in murd*, als je zo gauw niet op *maits* kan komen.

Andere varianten waren: paard, peerd, spin en het abstracte wat.

6. Diepteanalyse van een tweetalig ingevulde enquête

Eén van de informanten heeft de enquête tweetalig ingevuld. In deze sectie gaan we een diepteonderzoek doen naar verschillen en overeenkomsten tussen het Fries en het Nederlands van deze informant. De Nederlandse vragen zijn door de informant slechts aangevuld, maar de informant heeft er een complete vertaling in het Fries bij gegeven, waarvan we de aanloop in de eerste kolom citeren, vervolgens de Friese aanvulling en tenslotte de Nederlandse aanvulling. Daaronder staat mijn commentaar.

	Fries	Nederlands
1. <i>Sa dronken</i>	<i>as in toeter</i> <i>as in oele</i>	maleier

We zien dat voor het Fries varianten worden gegeven, voor het Nederlands niet. De Friese vormen zijn beide anders dan de Nederlandse vorm.

2. <i>Sa dom</i>	<i>as oalje</i> <i>as it achterein fan in ko</i>	olie
------------------	---	-------------

Ook hier weer varianten voor het Fries, niet voor het Nederlands. Een van de Friese varianten is een equivalent van de Nederlandse. De andere variant 'het achtereind van een koe' weerspiegelt de allesoverheersende invloed in het verleden van de boeren op de Friese cultuur, en, meer specifiek, de Friese conceptualisering van bepaalde begrippen.

3. *Sa fluch as wetter water*

Geen metaforisch vuurwerk zoals in de voorafgaande zin. Taalkundig zien we dat de Hollandse aa van 'water' in open lettergreep (gespeld 'a') in het Fries als een korte 'e' opduikt, vergelijk Hollands 'later', Fries *letter*. Om taalhistorische redenen hebben niet alle Hollandse 'aa's' een equivalent in Friese 'e'.

4. *Sa meager as in latte een lat*

Hier zien we een illustratie van een morfologisch feit. Veel naamwoorden gaan in het Fries nog uit op een stomme -e, genaamd de sjwa. Ook in de Saksische dialecten is deze nominale sjwa nog alomtegenwoordig. Andere voorbeelden zijn *krante, tonge*, enzovoorts.

5. *Honger as boufakkers een wolf*

Hier is het van belang om de voorafgaande zin te citeren: "De jongens hadden buiten gespeeld; ze hadden honger als ...". Vanwege het meervoudige onderwerp heeft de informant in het Fries gekozen voor een meervoud. In het Nederlands is echter gekozen voor een enkelvoud voorafgegaan door het onbepaalde lidwoord 'een'. Wellicht hebben we hier te maken met een systematisch verschil tussen Fries en Nederlands.

6. *Sa vet as in slak modder een slak*

Beide Friese vormen lijken me ook in het Nederlands te kunnen, ook al is slechts één ervan bij het Nederlands opgegeven.

7. *Sa lilik as in aep een aap*

De informant schrijft "ae" met de oude Friese spelling. In de nieuwe Friese spelling wordt net als in het Nederlands een dubbele 'a' gespeld.

8. *Sa lui as* *in baerch* een varken
 okse

De informant heeft het woord *baerch* 'varken' vervolgens doorgehaald, waarom is onduidelijk. Het woord *okse* 'os' heeft misschien als zijdelingse inspiratie gediend bij het scheldwoord *mokses* 'sufferd'.

9. *Sa sterk as* *in hynder* een beer
 in dyk

Een vergelijking met paard *hynder* is meer in de praktijk van het dagelijkse leven geworteld dan een vergelijking met de reeds eeuwen niet meer in Nederland in het wild gesignaleerde beer. De vergelijking met 'dijk' is eveneens aan het dagelijkse leven in een zeeprovincie ontleend, al veronderstelt de vergelijking een bepaald optimisme dat soms door de werkelijkheid wordt weerlegd.

10. *Sa grutsk* *as in stoaterske hoanne* een pauw

Hier een mooie Friese vergelijking, andermaal aan het dagelijkse boerenleven ontleend: 'zo trots als een haan' (*stoatersk* betekent 'een stoter kostend'). Het Nederlands daarentegen heeft in de vergelijking een gekunsteld hofdier, namelijk de pauw, die de gemiddelde Nederlander vroeger niet dagelijks zal hebben waargenomen. Ook nu zien we weer hoe de Friese vergelijking in het dagelijks leven is geworteld, terwijl de ABN-vergelijking een ingevoerd artefact is, dat in dit geval hoogstens aan het hof bekend zal zijn geweest.

11. *Sa earm as* *de luzen* de luizen
 in neet

Hier klinkt het gebruik van 'de' in 'als de luizen' me spreektaalig in de oren. 'Als een luis', met het onbepaald lidwoord 'een', lijkt me vlakker, saaiër en schriftaliger. Hiermee is overigens niet gezegd dat schrijftaal altijd saaiër en vlakker zou zijn dan spreektaal: men leze de werken van Marten Toonder maar om van creatief taalgebruik in de schrijftaal te kunnen genieten.

12. *Sa bang as* *it hûntsje* een wezel

Hier vinden we in het Fries het bepaald lidwoord 'de', waarvan ik eerder al schreef dat het me in een vergelijking levendiger en concreter in de oren klonk dan onbepaalde 'een', waarvoor de informant in het Nederlands voor gekozen heeft.

13. (*Noch goed by sûp en stút*) Zo nuchter als pasgeboren babies

Hier is in het Fries de hele vergelijking vervangen door een idiomatische uitdrukking.

14. *Sa fol as* *in aai* een ei

Hier vinden we in Nederlands en Fries dezelfde vergelijking. De uitdrukking 'eivol' had ik wel eens gehoord, maar dit gebruik kende ik nog niet.

15. *Sa dôf as* *in kwartel* een kwartel

16. *Sa gek as* *in spiker* een spijker

17. *Sa wurch as* *in hûn*
 in maits een hond

Hier weer twee Friese uitdrukkingen waarvan er één een Hollands equivalent heeft, de ander niet. *Maits* betekent 'made'.

18. *Opmakke as* *in skilderij* een schilderij

19. *Sa keal as* *in neet*
 in biljertbal een biljartbal

20. *Sa forkeard* *as hwat* ...

In het Fries is het overall inzetbare *as wat* gekozen (hier in de oude spelling), het Nederlands is opengelaten. Wellicht wordt 'als wat' niet als correct Nederlands gevoeld.

21. *Ik gappe as in*

22. *Ik hime as* ... een hert

Aan de Hollandse metafoor zal de bijbel wel debet zijn ("hijgend hert der jacht ontkomen"). Opmerkelijk is dat dat niet bij het Fries is ingevuld.

23. *Prate as* *brugman* een advocaat

Brugman is naar de redenaar Johannes Brugman (1400-1473). Advocaat is een recentere vergelijking. De advocaat wordt in onze door wetten afgepaalde maatschappij steeds belangrijker. Conflicten worden niet meer met fysiek geweld uitgevochten maar met juridisch geweld: een beschaafde invulling van het recht van de sterkste. Er zijn tegenwoordig zelfs televisieseries waarin de hoofdpersoon een advocaat is.

24. *Ik roun as* *in hazze* een haas

25. *En seach* Fries: *as hearde er it yn Keulen donderje*
Ned: als hoorde hij het in Keulen donderen

De uitdrukking is hetzelfde maar opvallend is de Friese woordvolgorde in deze constructie met de persoonsvorm vooraan in de bijzin. In het Fries is deze constructie spreektaalig. In het ABN is de constructie ook wel mogelijk, maar veeleer schriftalig en in een rethorisch register, terwijl de meer vlotte en gangbare vorm is: 'alsof hij het in Keulen hoorde donderen'.

26. *Ik ha sliapt* *as in baarch* een os
as in roas een roos

De dierenamen zijn aan het dagelijks leven ontleend, al spelen wellicht op de achtergrond ook associaties mee in de trant van: een groot beest slaapt extra veel. Slapen als een roos is eigenlijk een mysterieuze vergelijking, mogelijk gebaseerd op de serene en schone aanblik die het gezicht biedt van een bekende die slaapt en in zijn of haar slaap aanschouwd wordt. Het is wel opvallend dat een

vergelijking zo los van de werkelijkheid (buiten ons) kan staan, want het slapen van planten is wel heel ver verwijderd van het slapen van mensen. Maar misschien is de associatie niet zozeer met de buitenwereld maar met de binnenwereld, waarin de roos een symbolische betekenis heeft en gemakkelijk geassocieerd wordt met degene die slaapt, die normaliter een bekende of familielid zal zijn, en waarmee dus een nauwe emotionele band wordt onderhouden. Tenslotte zal er ook stellig nog een link met de slapende sprookjesfiguur Doornroosje zijn.

27. *Ik switte as* *in oandrager* **een otter**

Een *oandragër* is een opperman, iemand die kalk en stenen aandraagt voor de metselaars. Otters zweten natuurlijk helemaal niet maar zijn, omdat ze regelmatig in het water verkeren, met druppeltjes overdekt.

28. *Ik blette as* *in rund* in rund

'Rund' is geen Fries woord maar een transpositie uit het Nederlands. In het Fries zou het *ko* of *kobist* moeten zijn.

29. *In burd as* *Methusalem* **Methusalem**

30. *Sa iverich as* *de mieren* **de mieren**
 in bij

Mieren is ook een transpositie. Dat zou *mychhimmels* of *eamels* moeten zijn.

7. 't Bildt: krenten uit de pap

't Klaine maisy is soa flug as water'

'Se binne soa bang as 'n hondsy'

In deze zinnen gaan de verkleinwoorden *hondsy* en *maisy* uit op *-sy*. Dit is een uniek kenmerk van het Bildts. We treffen het verder niet in de Nederlandse dialecten aan. Wat we wel elders aantreffen is de *-ie*. Die is immers typisch Hollands. Het hoeft ons niet te verbazen dat het Bildts een beetje op het Zuidhollands lijkt want het Bildt is enkele

eeuwen geleden bevolkt door boeren en arbeiders uit Zuidholland. Interactie tussen Fries en Zuidhollands heeft het unieke Bildtker dialect doen ontstaan. In de graadaanduidingen vinden we aan de ene kant typisch Friese metaforen: *soa dronken as 'n krowagen, ik hiigde as 'n brúnfis*. Typisch Hollands daarentegen is *soa mager as 'n boanestaak*. Opmerkelijk is dat de werkwoordsuitgangen typisch Fries aandoen. In de tegenwoordige tijd meervoud vinden we *binne je, se besitte, die kines durve, die minsen werke*, allemaal op stomme -e, net als in het Fries. In de verleden tijd meervoud vinden we *se hadden, syn ouweloj waren*, allemaal op -en, net als in het Fries. Ook de distributie van de beide infinitiefuitgangen (-e en -en) spoort met het Fries. Een gewone infinitief gaat uit op -e (*oaly dom weze, se kin prate*), als er *te* voor staat op -en (*gong te stappen*). Net als in het Fries is het nominale meervoud op -en, niet op -e: *neten, feren*. Voltooid deelwoorden van sterke werkwoorden eindigen net als in het Fries op -en, niet op -e: *sneden, lopen, slapen*. In de huidige Zuidhollandse dialecten vinden we in al deze contexten een stomme -e uitgesproken zonder -n.

De aanwezigheid van Friese syntaxis wijst erop dat Friese moedertaalsprekers naar Het Bildt zijn gegaan en daar Bildtkers hebben geleerd. Het is namelijk een kenmerk van tweedetaalverwerving door volwassenen dat ze weliswaar vreemde woorden kunnen aanleren maar dat ze de neiging hebben de grammatica van hun moedertaal (in dit geval Fries) over te dragen op de taal die ze leren (Bildtkers).

8. Schiermonnikoog: krenten uit de pap

Het Schiermonnikoogs neemt een aparte plaats in onder de Friese dialecten. Als enig Friese dialect (in Nederland) onderscheidt het nog drie geslachten. Het lijkt op het Fries maar soms ook op het Gronings. Neem bijvoorbeeld *it lutj faam* 'de kleine meid'. De form *lutj* is identiek aan de Groningse vorm 'lutje', terwijl het Fries *lyts* heeft. *Faam* 'meisje' is daarentegen Fries. Evenzo zit Schier met *só* dichterbij het Gronings dan het Fries *sa*. Hieronder volgt een rijtje interessante vormen:

Schier	Nederlands	Fries
<i>bes</i>	baard	<i>burd</i>
<i>hes</i>	hard	<i>hurd</i>
<i>hieuwn</i>	hond	<i>hûn</i>
<i>aimels</i>	mieren	<i>eamels</i>
<i>deure</i>	durven	<i>doare</i>
<i>beeuwfakker</i>	bouwfakker	<i>bouwakker</i>
<i>kail</i>	kaal	<i>keal</i>
<i>kalf</i>	kalf	<i>keal</i>
<i>dolver</i>	delver	<i>doller</i>
<i>múed</i>	moe	<i>wurch</i>
<i>stúech</i>	stond	<i>stie</i>

Het is mogelijk dat het Schiermonnikoogs de laatste directe afstammeling is van het Oosterlauwerse Fries. Dat is het Fries dat tot in de middeleeuwen in Groningen is gesproken, en waar nog oude wetsteksten van zijn teruggevonden. In Groningen zelf is het Fries opgegaan in een Saksisch dialect met Friese trekjes. Het zou de moeite waard zijn het huidige Schiermonnikoogs eens systematisch te vergelijken met het Gronings van het Hogeland en het Westerkwartier

9. De samenstellingen

Hieronder volgt een overzicht van de voornaamste van het gangbare Nederlands afwijkende vergelijkingen:

Blauw: *feninich blau, koegeltsjeblau*
 Droog: *hoarndroech, riisdroech*
 Gek: *spikergek*
 Glad: *snoteglêd, sjippeglêd* 'zeepglad'
 Groen: *kúschyngriên*
 Hard: *bonkehurd*
 Koud: *gloepense koud*
 Lauw: *pislij*
 Nat: *dongtrochwiet, dweiltrochwiet*
 Schoon: *skytskjin, sûkerskjin*

Vol: *aaifol, grootfol*
Waar: *stjerrende wier*
Zat: *skytsêd*
Zout: *breinsâlt*
Zwart: *pikdiigende swets*

Het type *stjerrende wier, gloepense koud* is een iets ander type dan *sûkerskin*. *Sûkerskin* is gewoon *sa skjin as sûker* ‘zo schoon als suiker’. *Stjerrende wier* is niet *sa wier as stjerrende* ‘zo waar als stervende’. *Stjerrende wier* kort veeleer de zin af: *ik mei stjerre as it net wier is* ‘ik mag sterven, doodvallen, als het niet waar is’. Formeel wordt dat type gekenmerkt door een stomme -e op het eerste lid van de combinatie: *stjerrend-e wier, gloepens-e koud*.

Verder moet nog gewezen worden op de verkleiningsuitgang in *koegeltsjeblauw*. Het gaat hier niet om specifiek kleine kogeltjes. Hier fungeert *-tsje* hier als een verbindend woordje tussen de beide leden van de samenstelling. Andere voorbeelden zijn: Fries *goudsjebloom* (‘goudsbloem’, heeft niks met klein goud te maken), Gronings ‘neuskebril’ (‘neusbril’, niet speciaal voor kleine neuzen).

10. Uitleiding

We hebben gewezen op de taalkundige en culturele rijkdom van de gegeven antwoorden. Belangrijk is het decoratieve karakter van de metafoor die een hoge graad van iets aanduidt. Het maakt niet uit wat er volgt op ‘zo dronken als ...’: de bedoelde betekenis ‘erg dronken’ zal altijd overkomen. In vogelvlucht hebben we enkele taalkundige eigenschappen van interessante dialecten als het Bildts en het Schiermonnikoogs behandeld, en gewezen op de boeiende geschiedenis van het ontstaan en de ontwikkeling van een dialect. Tot slot volgt aan het eind van het artikel een lijstje met de meest voorkomende antwoorden per vraag.

Noten :

1. Ik bedank Marjo van Koppen voor commentaar.

Lijstje van meest voorkomende antwoorden uit Friesland

- 1 kanon 16 maleier 13 kruiwagen 10 maastricht 10
- 2 ezel 24 koe 14 olie 13 achterste van koe 11
- 3 water 53 kieviet 4 zwaluw 4
- 4 lat 42 brandhout 13 roek 6 rups 4
- 5 wolf 27 paard 26 poep 6 slootgraver 4
- 6 modder 29 slak 24 varken 19
- 7 nacht 48 wat 3 aap 2 kraai 2
- 8 varken 35 dat hij stinkt 3 stok 3
- 9 beer 37 dijk 16 paard 10 pauw 51 aap 9 spreekw 4
- 11 luizen 41 job 22 mieren 6
- 12 wezel 44 haas 7 hondje 5
- 13 (pasgeboren) kalf 33 wat 5
- 14 ei 15 potje (met p(i)eren) 14, teek 12, murd 6
- 15 kwartel 56 pot 4
- 16 cent 14 deur 13 spijker 9
- 17 made 30 hond 25
- 18 -pop 6, pauw 5, -boom 5, schilderij 5
- 19 biljartbal 16 neet 16 knikker 14 luis 13 kikker 8
- 20 mispel 27
- 21 spreekw 11
- 22 paard 30 hert 5 hond 4
- 23 brugman 49 advocaat 9
- 24 haas 45 dief 8 hazewind 3
- 25 Keulen 13 water 6
- 26 os 29 varken 11 roos 11 marmot 9
- 27 otter 31 aandrager 15 paard 10
- 28 rund 39 koe 10 varken 8
- 29 methusalem 7 van X dagen 6 sinterklaas 5
- 30 bij 32 mier 28

SIEMON REKER EN HARRY SLOT

Modder, slei en potjes met pieren en peren

1. Inleiding¹

De kans dat een Engelsman “dikke” woorden verzamelt van het type waar de SND om vroeg in het tweede deel van de enquête van 30 mei 1998 is niet groot. Er zijn in het Engels nu eenmaal veel minder gevallen te vinden van de woorden die wij in het Nederlands kennen als *stapelmesjogge*, *ijskoud*, *smoorheet*. De Nederlandse collectionneur sprokkelt er zonder al te veel moeite enkele honderden van bij elkaar, zoals de Groninger publicatie over dit onderwerp (Reker 1996) ook uitkomt op een lijst van een 200 stuks.

Die Nederlandse verzamelaar kan - eerder dan een normale gebruiker van het Engels - met een schok van herkenning reageren wanneer een cricketverslaggever zegt dat het *plumb* is dat een scheidsrechter een speler uit zal geven en deze via een opgeheven vingertje beduidt dat hij in kan rukken. “That’s plumb!” betekent in deze context zoveel als ‘Geheid, die moet vertrekken.’ Op zich is *plumb* een zelfstandig naamwoord en het betekent ‘lood’. Het gangbaarste Engelse cricketwoordenboek (Rundell 1985:180) relateert het aan *plumb crazy* ‘stapelgek’ en *plumb tuckered* ‘doodmoe’. Een Nederlander legt verband met *loodrecht* maar het Engels lijkt **plumb right* niet te kennen. Als gevolg van zijn hoge soortelijk gewicht gaat *lood* rechtstreeks naar omlaag (vergelijk de rechte *loodlijn*) en *loodrecht* is dus een begrijpelijke samenstelling met de betekenis ‘linea recta naar beneden’. Vervolgens kan iemand een bal loodrecht op het doel schoppen of een pijl loodrecht in de roos schieten. Dan is de betekenis ‘naar omlaag’ verdwenen en betekent *loodrecht* kortweg ‘rechtstreeks’.

In het cricketvoorbeeld van hierboven is de situatie als volgt: de werper maakt dat de bal zo ongeveer rechtstreeks op het hart van de drie paaltjes afvliegt; de slagman probeert dat met zijn slaghout te

verhinderen maar voorkomt juist met zijn één dat de bal de paaltjes raakt, wat in principe verboden is; de commentator zegt dat de bal er *loodrecht* op afvloog en de kenner begrijpt dan dat de scheidsrechter niet anders kan dan de slagman 'uit' geven omdat deze zijn doel effectief met z'n been beschermd. Voor de ingewijden in het Engelse spel kon het verkorte *plumb* daarom de nieuwe betekenis 'Uit!' krijgen, terwijl het oorspronkelijk de baan beschreef die de bal aflegde. Woorden en samenstellende delen van woorden kunnen een nieuwe betekenis krijgen. *Smoorverliefd* en *smoordronken* hebben daarom niets met 'smoren' te maken en *smoorheet* alleen nog maar taalhistorisch.

Plumb crazy, *plumb tuckered*, *plumb tired* lijken de indruk te wekken dat het Engels veel van deze "elatieve samenstellingen" bezit, maar dat is dus niet het geval. Ook het Frans kent er maar weinig van. Het Duits daarentegen grossiert er weer in, zie bijvoorbeeld Duden Grammatik 1995⁵: 299 en 302 (*altklug*, *riesengroß*, *erzdumm*, *knochentrocken*, *blutjung* e.d.) en ook een zoektocht naar dergelijke gevallen door Nederduitse woordenboeken is nooit tevergeefs.

2. Coöperatie

Het is daarom niet erg verwonderlijk dat de aangrenzende Nedersaksische dialecten van Groningen, Friesland en Drenthe in dit opzicht royaal bedeed zijn. De inzenders op de enquête zonden maar ten dele iets in in antwoord op de vraag hierover, maar degenen die het deden legden zich vervolgens nauwelijks beperkingen op. Het gevolg is dat voor Groningen een kleine 1700 vormen zijn binnengekomen en voor Drenthe en de Stellingwerpen precies 666 stuks.²

Wij zijn ons, Zuid-Drent en Noord-Groninger als wij zijn, heel wel bewust van de verschillen tussen de twee varianten van het Nedersaksisch die als Drents en Gronings bekend staan. Ook *Gronings* en *Drents* zijn trouwens aanduidingen die veel variatie te zien geven naar herkomst en leeftijd van de spreker. De overeenkomsten in de antwoorden op de afvraging van mei '98 overheersen daarentegen in die mate, dat wij gekozen hebben voor een gezamenlijke Drents-Groningse bijdrage. Op die manier voorkomen we dat de ene beschouwing grotendeels een kopie van de

andere is of dat in de ene tekst iets beweerd wordt voor de ene regio terwijl dat in het aangrenzende gebied in wezen eender is, zij het dat het daar (toevallig) niet onder woorden gebracht is.

De samen-op-weg-benadering heeft niet alleen tot gevolg dat we nauwelijks tot geen percentages van antwoorden verstrekken en geografisch niet nauwkeurig zijn, maar ook dat we ons een wat Nederlandsige weergave van de ingestuurde vormen permitteren. Dat is voor de lezer van elders een voordeel (vergelijk de spellingopmerkingen van Sanders in deze bundel), voor mensen die vertrouwd zijn met de orthografie van onze beide streektaalen is dat een ongebruikelijk beeld. Het heeft daarbij nog één voordeel van praktische aard: we hoeven van een vorm als *Piet Snot, advocaat, Sinterklaas* e.d. niet een reeks van kleine geografische varianten te geven en aan de voor niet-ingewijden bestaande onduidelijkheid omtrent spellingen als *taol* (Drents) en *toal* (Gronings) kunnen we zo stilzwijgend voorbijgaan.

Er is nog een laatste argument voor de aanpak van deze gezamenlijkheid. De twee regionale kranten die voor de respons zorgden (het *Nieuwsblad van het Noorden* en de combinatie *Drentse Courant/Groninger Dagblad*), hebben een verspreidingsgebied dat onderling grotendeels overlappend is en dat in zijn geheel de twee provincies bestrijkt.

Onze gemeenschappelijke, Gronings-Drentse bijdrage begint net als de enquête met de dertig zinnen waarin aan de invuller vergelijkingen werden voorgelegd. Aan de ene kant vertoonde deze afvragingssituatie een onnatuurlijk geheel. Het ging overduidelijk om een enquête waarin de streektaal centraal stond - het was de Stichting Nederlandse *Dialecten* die met de vraag kwam - maar de aangeboden vragen waren in het Standaardnederlands gesteld. Alleen het gevraagde, aanvullende antwoord moest in principe in het dialect gegeven worden. Het verwondert ons niet dat we in heel wat ingezonden antwoorden dialect zagen in een Nederlands jasje. Sterker nog: de Nederlandse antwoorden hebben we alle als dialect beschouwd, behalve wanneer uit het formulier bleek dat de invuller niet-dialectsprekend was.

Aan de andere kant zijn er zoveel reacties gekomen die ofwel in dialect gesteld zijn ofwel in het Nederlands maar met een duidelijke

dialectbasis, dat we het geheel probleemloos als Drents en Gronings behandelen.

Na de vergelijkingen en een paar bijzonderheden daarbij gaan we kort in op de zogeheten elatieve samenstellingen als *smoorheet*. De laatste paragraaf zal een concreet karakter dragen.

3. Vergelijkingen

We geven bij elk van de dertig vergelijkingen enkele impressies weer. We zullen telkens de volgende vragen stellen, zowel voor het Gronings als het Drents:

- Welke variant is de meest gekozen vorm?
- Welke varianten maken de top uit van de meest gegeven antwoorden?
- Hoe is het gebruik van dieren tegenover niet-dieren?
- Wat zijn opvallende antwoorden?

3.1. Alle dertig algemeen gezien

Van de gevraagde vergelijkingen zijn er drie die in Groningen elk met een invulscore van 81% het best beantwoord zijn, namelijk waarin gevraagd werd naar *dom*, naar *honger* en naar *arm*. De vraag naar *gopen* leverde daarentegen slechts voor 45% antwoorden op. *Oppedirkt* (53%) en *kijken als...* (56%) kwamen daar niet ver boven. De verhoudingen liggen in Drenthe gelijk; alleen ligt het percentage telkens 10 à 15 punten hoger dan in Groningen.

De vragen naar *doof* en *moe* gaven de minste hoeveelheid variërende antwoorden te zien. In Groningen is eigenlijk alleen een kwartel zeer doof, enige malen ook een pot, Job en een kraai. De Drentse invullers noteren soms ook een stok, een Oost-Indiër en een tortel.

Vermoeidheid wordt bij uitstek verwoord door een vergelijking met de hond. Enkele malen dient het paard hetzelfde doel. Eenmalige opgaven zijn daarnaast alleen nog lepels, lammeling, os, mug, poes, stront, vaatdoek en made.

De grootste diversiteit in de antwoorden is te zien bij de vragen naar *oppedirkt* en *een baard als...* Vooral de eerste is opmerkelijk als men bedenkt dat hier naar verhouding weinig op geantwoord is.

Dronken

Vier verschillende antwoorden maken eigenlijk de top uit. Het *kanon*, *Maastricht* en de *tor* worden elk frequent gebruikt bij de weergave van een grote mate van dronkenschap.

Dat de *tor* zo hoog scoort is merkwaardig als men bedenkt dat Ter Laan opmerkt dat het woord in het Gronings niet erg gebruikelijk is. *Turf* hoort in Groningen verder bij de meest gegeven woorden terwijl dat in Drenthe (!) nauwelijks voorkomt. Daar komt de *Maleier* vaak voor die in Groningen nu juist weinig aangetroffen wordt.

Dieren die meer dan eens gebruikt worden in verband met dronkenschap zijn (*òl*) *hin(ne)* of *tuut* '(oude) kip', aap, *tiék(e)* 'kever, tor' en varken. Meer incidenteel zijn hond, kakkerlak, kameel, marmot, uil, kat, koe, konijn, kraai en tijger.

Opvallend in de antwoorden is de kakkerlak, die zijn plek hier misschien te danken heeft aan de gedeeltelijke gelijkheid aan de *kakstoul* 'kinderstoel' die ook bekendheid geniet als vergelijkingsobject bij dronkenschap. In Noord-Groningen moet iemand fameus dronken zijn geweest die de bijnaam *Jaan Praai* 'Jan Prei' had: zijn naam wordt in verband met dronkenschap doorgegeven.

Dom

Domheid wordt allereerst met behulp van de koe en daarna via de ezel uitgedrukt. Een Groningse variant is *Lizzebons ezel*, door Ter Laan in verband gebracht met een eertijdse familie van die naam uit de provinciale hoofdstad.

Het zijn bij uitstek dieren die in deze vergelijking te hulp geroepen worden: gans en varken, eend (Groningen) en os (Drenthe). Daarnaast komen alleen haverstro of stro, olie en water naar voren. Frequent worden de koe en het varken gepreciseerd tot het achtereinde van dit dier. Bij de ezel gebeurt dat niet.

Vlug

Water dient eigenlijk steeds tot hulp bij het aangeven van vlugheid. Het woord als zodanig is met grote afstand de nummer één en voorzover het dieren zijn die met snelheid in verband gebracht worden zijn het vooral de paling en soms ook de rat. Overigens: haas,

kievit, vis. Drenthe vergelijkt vlugheid daarnaast graag met bijen en wezels.

Mager

Latten en panlatten drukken magerte uit. De *roep(e)* 'rups' is tweede, maar op eerbiedige afstand van het hout dat ook opduikt via boomstam, bonenstok, brandhout, planken, lucifershoutje en talhout. Tweemaal kwam uit Drenthe daarnaast een rietje.

Verdere dieren in dit verband: geep, hond, slang, spin, sprinkhaan, windhond en enkele vertegenwoordigers uit de sector bijenhouderij. Opmerkelijke regionale vertegenwoordigers zijn de unica het *Peerd van Ome Loeks* en *Elsie Laanklief*. Een komische variant is *vette spijker*.

Honger

Het paard is het hongorigste dier, daarna de wolf. De beer en de leeuw komen ook enkele malen naar voren in dit verband en in Drenthe worden de koe en het varken genoemd.

Beroepsbeoefenaren die kennelijk extreem zwaar lichamelijk werk doen zijn in Groningen de slootgraver, de turfgraver en de *dieker*, waarmee zowel de 'dijkwerker' bedoeld kan zijn als 'iemand die turf stapelt', en in Drenthe de turfgraver, slootgraver en turfsteker.

Vet

Varkens en zwijnen zijn vet, slakken iets minder. Uiteraard zijn het met name beesten aan wie vetheid moet worden toegeschreven, want vet is veelal onderdeel van een levend organisme. Dat modder dan ook zo hoog eindigt (op de derde positie) is een opvallend gegeven. Verder zijn vermeld: bokking, boter, das, gans, olifant, paling, spek, *slij(e)* of *slei* 'zeelt', *tiek*. De twee Drentse beren kunnen uiteraard twee soorten beesten aanduiden.

Lelijk

Lelijk als de nacht, daar kan geen enkele uitdrukking tegenop want driekwart van de invullers noteert het. Als variant valt de *duisternis* te noemen. De aap eindigt als goede tweede, op duidelijke afstand vóór de een- of tweemaal gegeven antwoorden: de pad, uil, katuil, heks, *ottjebeer* 'gesneden varken' en het achtereind van een varken. Methusalem - in deze context ook genoemd - zal dat te danken

hebben aan de stap die de taalgebruiker bewust of per ongeluk zet van ouderdom naar lelijkheid.

Nogal vaak is gebruik gemaakt van ontwijkende antwoorden als *als (ik weet niet) wat, als de pest, als de moord, als het maar kan* en zo lelijk *dat je hem met geen tang brood zou voeren*.

Opmerkelijk: zo lelijk *als morgen de hele dag* en *gisteren de hele dag*.

Lui

Het varken is het toppunt van luiheid in het Noorden, daarover kan geen twijfel bestaan met een score van duidelijk meer dan de helft. Ook hier kan het achtereind van het dier als versterking van de uitdrukking dienst doen, net als (het achterste eind van) een koe. Ezel, neten en hond scoren elk enkele malen in dit verband (in Drenthe is de ezel duidelijk gebruikelijker dan in Groningen), terwijl slak en beer eenmaal in het materiaal voorkomen. Als tweede na het varken komt in Groningen de zware steen die *vlint(e)* genoemd wordt of nauw verwante varianten daarvan. In Drenthe komt de zwerfkei tot onze verrassing veel minder voor.

Luiheid wordt overigens aangeduid via de duivel en zijn evenknie *de mieter*, de donder, een luis op een zeer hoofd, touw en niet zelden Evert.

Sterk

De beer is het sterkste dier in Groningen en Drenthe, daarover bestaat geen twijfel. Het paard komt niet in zijn buurt maar is de duidelijke tweede. Verder komen een olifant, de os, de buffel en de leeuw in de antwoorden voor, hetzij eenmaal, hetzij enkele keren.

De weinige andere gegevens betreffen *kleine Simson*, de beul, een dijk en *beslagen* 'bedorven' mosterd.

Trots

De pauw wint de vergelijkingen met *trots als...* met grote overmacht. In Groningen is de aap tweede maar dat is dan wel op zeer ruime afstand. Enkele malen wordt de hond met trots in verband gebracht. Hij kan zonder meer als zodanig figureren, maar ook in combinatie met *een gouden kontje, met zeven pietjes* en *staarten* of *met vijf lullen*. Ook de aap krijgt van een inzender *zeven pietjes*, van een ander een gouden ring. *Aimerkes* 'krekels' zijn soms trots, net als de

leeuw, het paard, een hoentje, een muisje en enkele keren stront (en in verband daarmee het *schiethoes van Bremen*). Als de haan het toonbeeld van trots is, wordt dat soms gespecialiseerd tot een *stoterse* of een *tredende* haan.

De vraagstelling in het ABN heeft hier ongetwijfeld invloed gehad. Wanneer een totale vertaling gevraagd was, zou *wies* allicht opgekomen zijn en daarmee vaker dan nu *zo wies as n petries* 'patrijs'.

Arm

Luizen zijn het armst, met Job op eerbiedige afstand tweede. De luizen zijn enkele malen nader gepreciseerd tot *kerkluzen*, zoals ratten nu en dan *kerkratten* heten (Drenthe levert eenmaal zelfs een kerkmuis op). Een andere nadere aanduiding van de luis is die op een zeer of kaal hoofd of een luis in het rood.... Verder komen mieren en neten regelmatig in de antwoorden voor.

Armoe kan ook uitgedrukt worden via kale kip en kale knikker.

Bang

Het beestje zal bekender zijn als toonbeeld van bangheid dan om zijn eigen uiterlijk: de wezel is bij uitstek het angstige dier. Het duikt op onder verschillende namen, meestal met een verkleiningsuitgang.

Na de muis zijn de haas en vogeltjes voor sommige invullers voorbeelden van bange beesten, in Drenthe enkele malen de hond. Unica uit het dierenrijk worden gevormd door de ezel (als gevolg van het rijm?), musjes (een verschrijving onder invloed van muisjes?) en de otter. Onder invloed van *bangschijter* kan de sector fecaliën zijn invloed doen gelden: *baang as schiet, stel schieters*.

Als de wezel aanleiding gegeven heeft tot de ezel, dan kan hij ook gezien worden als de veroorzaker van het driemaal ingevulde *kwezel* 'iemand die zeurt'.

Nuchter

Nuchterheid vraagt niet om schreeuwende vergelijkingen. *Zo nuchter als wat* treffen we misschien daarom wel ettelijke malen en meer dan normaal in de antwoorden aan. Het stille kalf is de nuchterheid par excellence. De meeste andere genoemde levende wezens zijn hieraan verwant: de baby of het pasgeboren kind, lam, lammetjes en verder kip, paard, schaap en een vare koe.

Overige antwoorden op *zo nuchter als...* : brood, jij en ik, gort, *poppestront* 'babypoep', *twee anderen, als de moord en als de dag*.

Vol

Een potje met wat is nu eigenlijk de meest gangbare aanduiding voor iets dat ontzettend vol is in Drenthe en Groningen? In Groningen zijn het *peren*: minstens 70 informanten vullen dit woord in en zij kunnen zich dus niet verschreven hebben. Drenten en een paar Groningers noteren *pieren* waarvan Ter Laan het voor mogelijk houdt dat het Gronings dit vanuit het Nederlands verbasterd heeft tot de *peren*. Omgekeerd zijn er enkele Drenten die *peren* noteren. Wij zien daarin geen geografisch patroon.

Naast het potje en *pot* zonder meer zijn er andere voorwerpen met inhoud die volheid kunnen aangeven, zoals de ballon, emmer, mandje, ton en karn- en harington, trom, verhuiswagen en diverse malen vat. Soms is daarin bier opgeborgen maar vaak zijn het andermaal peren. Anders dan in de Groninger inzendingen komt in de Drentse enkele malen het antwoord *ei* voor.

De *tiek* is een 'tor, kever'. Het woord is de duidelijke nummer twee. De context in de vraagstelling maakte duidelijk dat het om de consumptie van voedsel ging, "Ik heb veel te veel gegeten; ik zit zo vol als..." In ons gebied was het misschien beter geweest om in regionaal ABN naar de aanvulling van "ik ben zo dik als..." te vragen. Dat zou enerzijds waarschijnlijk snel tot het antwoord *tiek* geleid hebben en anderzijds tot een overeenkomstig antwoordpatroon bij dronken dat eveneens *dik* is. Eten, drinken en volheid houden met elkaar verband, anders zijn de ook gemelde dijkwerker en turf (zie *dronken*) in dit verband niet te begrijpen.

Andere dieren en aanverwante begrippen: baviaan, een geit vol keutels, kakkerlak, een mierennest, een pad, paarden (*peerden* als vernederlandsing van het in dialect identiek uit te spreken *peren?*), varken, zeelt en worst.

Een bijzonder geval ten slotte is *mud*.

Doof

Eigenlijk is er niets en niemand zo doof als een kwartel (of kwakkel soms in Drenthe). Enkele malen is *pot* ingevuld (denk aan *potdoof*) en met Job, kraai en tortel zijn alle antwoorden al behandeld.

Gek

Zo gek als een deur zijn Groningers bij uitstek, ook al geeft Ter Laans woordenboek die vorm niet eenmaal in combinatie met zothed maar diverse keren als voorbeeld van stijfheid! In dit laatste geval is de hedendaagse logica nabijer dan in het eerste, want taalhistorische kennis is nodig om het verband te snappen tussen *deur* en *gek*.

Hoe ligt de relatie tussen de Drentse nummer één, in Groningen nummer twee, de cent, en gekte? Als dat verband gelegd is, is daarna ook duidelijk waarom kwartje en wellicht ook wagenrad (en daarna hoepel) voor idioot worden versleten.

Dieren die minder frequent gek gevonden worden zijn aap, eend, ezel (in Drenthe ook in de vermelding van het paard van Christus), garnaal, hond, (een razende) kater, kippen, koe, kraai, kreeft, rat, spin, stier, *tiek* en een zalm. Zijn ze daadwerkelijk vreemd of maakt het niet uit welk beest we als vergelijkingspunt gebruiken, het is altijd lachen? Lachen met tranen misschien, vandaar de ui of *siepel*? Als versterkte vorm kan vervolgens een *bos siepels* dienen en deze is daarna wellicht te variëren via een bos wortels: gek - gekker - gekst.

Dat de clown genoemd wordt, daar vraagt hij bijkans om. Andere vertegenwoordigers van de menselijke soort (naast *haalfmaal*, idioot en *tiddelkop* 'tol') zijn *Appie haalfzeuven*, *Geertje*, *Gekke Gerrit*, *Gerritje*, *Maal Appie*, *Maal Jaan* en *Pait*. Zij tonen diverse soorten van rijm tussen gek en het daarmee vergeleken.

De gekste vertegenwoordiger van gekte is *morgen de andere dag*.

Moe

Nauwelijks variatie bij vermoeidheid: iets anders dan de hond hebben we kennelijk niet nodig. Een aantal paarden doen nog mee en enkele (niet altijd direct duidelijke) eenlingen als de hoepel, laars, de mug, de made, poes, stront, vaatdoek en een lammeling.

Opgedirkt

Hoe weinig antwoorden er bij de opgedirkte persoon ook gegeven zijn, de variatie is groot. De pauw is met $\pm 15\%$ toch al nummer één.

De begrippen schilderij, kerstboom, modepop (in Groningen al dan niet versterkt tot *van C&A*), tuigpaard en stoterse haan worden niet veel maar wel vaker genoemd. Verreweg het meeste dat hierbij op de formulieren aangevuld is, komt evenwel maar één keer voor. Dieren zijn daar vrij weinig bij (broedse kip, doffer, ekster, kalkoen, aap, vlinder, poes, poedel, struisvogel), maar allerlei beeldende begrippen des te meer en zij komen nogal eens zeilend voorbij. Een greep: driemaster, etalagepop, filmster, juffer, fregatschip, koningin, prinses, kakmadam, slagschip, tuthola, vlaggenschip, vogelverschrikker, zeilschip, zeeschip.

Kaal

Kikker en *knikker* lijken uiterlijk op elkaar en het feit dat ze geen haar of veren bezitten, zal er mee te maken hebben dat ze beide veel voorkomen in de antwoorden. In Groningen leggen ze het juist af tegen de biljartbal die nummer één wordt, in Drenthe blijft deze er als derde licht bij achter. Heel wat informanten aarzelen tussen twee van deze drie vormen die ze als meerkeuze aan ons doorgeven.

Verder komen luizen en neten regelmatig voor en ook zij in combinatie met andere dieren: veel mensen aarzelen bij dit onderwerp of ze hebben een ruimere keuzemogelijkheid dan normaal. Ten slotte zijn andere dieren en dingen voorbeelden van kaalheid de (geplukte) kip, een blaas (of varkensblaas), kaas, een trekhaak en spreeuwen. Drenthe levert diverse malen de *ekkel* 'eikel'.

Rot

Niet dieren maar vooral vruchten zijn rot en de mispels daarvan allereerst. Appels en peren worden ook wel enkele malen gegeven, maar het rotte wordt bij uitstek met mispels geassocieerd, een woord dat kennelijk zo weinig Gronings is dat Ter Laan het weliswaar opgenomen heeft maar niet verklaart. Naast de mispel komt eenmaal *kwispel* voor, misschien door een combinatie van onbekendheid met het woord en een klokje horen slaan. Mest (*mis*, het heeft aanvankelijke overeenkomst met *mispel*) en diverse variëteiten van stront worden ook meermalen rot genoemd, net als snot,- omdat het rijmt op rot?

Ten slotte: dooie of gare vis, rotte eieren en in Groningen mandjes.

Gapen

Minder overtuigend zijn de antwoorden op *gapen als...* dan bij de meeste andere vragen: de spreeuw scoort als eerste slechts ongeveer een kwart. Apen (dat kan snel rijmen), ezels, paarden, koeien, nijlpaarden en leeuwen gapen eveneens meermalen. Andere dieren met zeldzaamheidswaarde in deze context zijn eend, ekster, vette gans, hond, kameel, kraai, krokodil, luipaard, marmot, oester, olifant, os, papegaai, reiger, roek, rund, schaap, tijger, walrus en varken. Beeldend kunnen niet-animale voorstellingen zijn, zoals de schuurdeur (diverse malen geantwoord), de open wond en een oude soldaat. De drogist als gaper wordt in Drenthe een keer genoemd.

Hijgen

Gapen en hijgen lijken wat in elkaars nabijheid te liggen, ook al is het laatste een teken van activiteit en het eerste niet. Het (oude) paard (en de Belg, het karrenpaard, het molenpaard, postpaard, pakpaard, ploegpaard, trampaard, werkpaard) plaatst zich andermaal op de eerste positie. Hijgende dieren zijn verder de adder, de bruinvis, de ezel, de (vette) gans, het hert, de hond (en zelfs relatief vaak), de otter, de tijger en het (vette) varken.

Ouderdom leidt tot hijgen, zo blijkt ook uit de voorbepalingen bij verschillende aanduidingen voor mensen. Verder komen we machines tegen, de stoommachine, de stoomtrein, de stoomwals, de (oude) stoomlocomotief en de trein.

Praten

We kunnen er lang en kort over praten, Brugman(s) wint het pleidooi met overmacht. De advocaat laat hij ver achter zich. De burgemeester, de dominee en de visvrouw vertegenwoordigen andere beroepen waar de mond kennelijk een essentieel onderdeel voor is. De *kruidkramer*, een soort marskramer, wordt in Drenthe enkele malen genoteerd.

Lopen

Dieren lopen bij uitstek en de haas nog het allermeeest. De kievit en de hazewindhond kunnen hem niet bijbenen maar hebben ten minste nog de stemmen van diverse invullers gekregen. Voor de rest is het eenmaligheid binnen de antwoorden: de gesmeerde bliksem, half zeuven, hond, renpaard, speer, struisvogel, wind.

Kijken

Grote variatie treffen we opnieuw aan bij een betrekkelijk weinig beantwoorde vraag. De uitdrukking met *Keulen* daarin scoort het hoogst. Daar hoort men het vooral donderen, maar men ziet er zelfs het water wel 'es branden. Dat moet een samenvoeging zijn van twee uitdrukkingen: de hoogst scorende (het in Keulen horen donderen) en de nummer twee (water zien branden).

Voor het overige is er variatie en vrij vaak van de komieke soort die we ook bij *gek als...* tegenkwamen. *Maal Eppie*, *Maal Jaan*, *Jan Onneuzel*, *Onneuzele Joap* en dergelijke personen uit de Noordelijke regio zien we daarom terug of ze zijn ons als het ware al bekend nog voor we hen ontmoet hebben. *Blinde Bakema* hoort erbij, *Piet Snot*, *Paiter Lups* en *Pait Onneuzel*.

Grote verbazing wordt in Noord-Nederland ook uitgedrukt met kijken alsof je karnemelksepap uit de lucht ziet vallen.

Verbazing en dierennamen komen in combinatie voor bij een bang wezeltje, een dom konijn, een geit, een haas, een kat in een vreemd pakhuis, een kater, een kip zonder kop, een koe die een haas vangt, een kuiken, een (dom) schaap en een uil op een bos gras.

Slapen

Slapen is een weinig afwisselende bezigheid. De os doet het als geen ander en ja, de koe kan er dan ook wat van. Maar verder dan de marmot en het altijd bruikbare varken? Goed, de roos komt nog wat in de buurt, maar dan is het snel afgelopen. Een heel enkele maal slapen we als een beer, een blok, een hond, een kind, een oordeel.

Zweten

We zweten in wezen maar als één dier: de otter. Soms doen we het als een paard en nog wat minder vaak als een beer, maar verder? Unica in de antwoorden zijn de tijger, het rund, het varken, de vis in het water en de os.

Twee beroepsgroepen treffen we aan en elk niet meer dan één maal: de bouwvakker en de pakkendrager.

Bloeden

Een rund bloedt! Een varken dat gekeeld wordt of een mager speenvarken en dan is het uit met de diervergelijkingen bij dit onderdeel. De ene tijger laten we voor wat die is.

Baard

Sinterklaas is de belangrijkste drager van een baard. *Bokken* - dat kunnen geiten zijn in een deel van Groningen - zijn de baarddragers nummer twee en zij worden op de voet gevolgd door Methusalem. In Groningen scoren ook de Zwitsers hoog, maar in Drenthe niet eenmaal. Apen zijn daar vaak genoemd, waaronder de baviaan en de orang-oetang. Omvangrijke baarden staan kennelijk sterk in verband met het christendom, want we komen ook Abraham tegen (soms Vader Abraham genoemd), apostel, Job en Jezus, oude joden, profeet en Salomon.

Kennelijk niet steeds positief beoordeelde beroepen en personen als bootwerker, kluizenaar, landloper, rover en roverhoofdman, scharenslijper, slootgraver, struikrover, *tentker* 'woonwagenbewoner', zeerover, zigeuner en zwerver treffen we ook aan.

Baarddragende dieren zijn verder een stekelvarken of egel, kameel, een wild zwijn. Komisch zijn de antwoorden een baard als een kokosmat, bezem, ragebol, als stoppeland, als een pruikennest en diverse met een hoeveelheidsaanduiding (een baard als geen ander, als drie anderen, als drie dagen, als zeven dagen, als een week, als twee weken, als tien dagen, als morgen twee dagen).

Ijverig

Ga naar de mieren, luiaard, en doe daar je voordeel mee. Inderdaad, mieren zijn bij uitstek de dieren waarnaar voor ijver verwezen wordt. Driekwart van de informanten vult de dialectvorm (*mieghummels* e.d.) of de standaardtaalvorm in. Ook uit de wereld van de bijen komen diverse voorbeelden van een werkzaam leven voor. Verder: *aimerke* 'huiskrekel' een hond met jongen, kippen tegen pasen, lijsters, vogeltjes en werkezels als een pruikenmaker met één klant.

3.2. Een aantal bijzonderheden

De antwoorden op de vergelijkingen vragen om nadere aandacht: ze zijn soms komisch, soms voorspelbaar; ze zijn herkenbaar en dan

weer raadselachtig; kennelijk gaat er invloed uit van het ene woord op het andere (luiheid en moeheid kunnen verband met elkaar houden; ijver, zweeten en honger hebben ook een onderlinge relatie) en blijkbaar werken vastere uitdrukkingen door bij het maken van vergelijkingen. Het beeld wordt er niet eenvoudiger op als taalgebruikers klokken hebben horen slaan maar niet weten waar de (k)lepels hangen. De (k)lepels, - geïnspireerd door de *kwispels* en *kwezels* die we tegenkwamen. Sommige antwoorden hebben bijkans het karakter van een panacee (*als wat, als een gek*), andere kunnen blijkbaar snel over een beperkt aantal grenzen van het normale gebruik benut worden. Zo kon *Job* niet alleen dienst doen bij het aanduiden van extreme armoede, hij werd meer dan eens van een lange baard voorzien, als voorbeeld gegeven van verregaande doofheid en als toppunt van verbaasd kijken. Gebeurt dat bewust, opzettelijk komisch, of is het andermaal de onzekerheid over een uitdrukking en de vrijheid die de taalgebruiker bezit wanneer hij met grote nadruk iets wil zeggen? Wist die noordelijke politicus niet beter toen hij sprak over *zo oud als de weg naar Methusalem*?

Opmerkelijk is de uitdrukking *dronken als Maastricht*. Váák wordt een plaatsnaam niet benut voor het weergeven van een tijdelijke eigenschap, althans wij kennen dat verschijnsel niet. Als geografische namen iets onderstrepen, gebeurt dat in combinatie met *van hier tot...* waarbij Tokio en Mexico geliefkoosde bestemmingen zijn in verband met de grote afstand. Dat kan Maastricht voor Noord-Nederlandse taalgebruikers tot een geschikte nadruksvorm maken en dan zou de oorspronkelijke vorm langer zijn geweest. Dat carnaval en Limburgs bier dan nog een extra argument geweest kunnen zijn met dronkenschap, komt ons logisch voor, maar daarmee is het voorafgaande niet anders geworden dan het is, een veronderstelling.

De *zeelt* zijn we in het voorafgaande enkele malen tegengekomen, in Drentse spelling *slei*, in het Gronings *slij* of *slije*. Het *Woordenboek van de Drentse Dialecten* geeft de vis voorzover wij na kunnen gaan niet, terwijl de vetheid daar toch mee te maken zal hebben. Het is goed mogelijk dat voor bepaalde sprekers van het Drents een ander *slei* meespeelt (dat het *WDD* wèl geeft), 'gelei'. Niet het vette karakter daarvan, maar de lillerige aard kan dan maken dat de stap naar de vergelijking *zo vet als...* gezet wordt.

Dat wordt onderstreept door de grote hoeveelheid verwante woorden als *bagger* en *slik* (elders in het land), *modder* en in Groningen enkele keren *bragel*. Dat laatste woord wordt zo weinig gebruikt, dat het een variant lijkt die gebaseerd is op *modder*. De frequentie van het antwoord *modder* in Groningen moet bijna wel te maken hebben met het daar voorkomen van *mot*, *motte*, *modde* 'zeug': vetheid wordt hier bij uitstek uitgedrukt via aanduidingen voor varkens.

4. Dikke woorden

Het opvallendste aan deze sprekende groep van samengestelde bijvoeglijke naamwoorden is het feit dat nog een hele reeks Groningse gevallen toe te voegen blijkt aan de uitvoerige publicatie over dit onderwerp (Reker 1996). Daarmee is nog eens duidelijk gemaakt, hoezeer dit stukje van de taal een creatief, productief aspect bezit.

Anders dan in het onderzoek dat eerder naar de 'dikke woorden' verricht is, werd in het kader van de SND-enquête vooral gevraagd naar dieren en diverse aanvullingen zijn daarmee verklaard. De volgende woorden - een kleine vijftig stuks - vormen een Gronings supplement op Reker 1996:

<i>beregezond</i>	<i>bereroeg</i>	<i>bereslecht</i>
<i>berezat</i>	<i>bloudnerveus</i>	<i>bloudserieus</i>
<i>boerenzuneg</i>	<i>botterwaik</i>	<i>dolbied</i>
<i>doodmin</i>	<i>doodnormaal</i>	<i>doodongerust</i>
<i>doodop</i>	<i>doodriep</i>	<i>drietenat</i>
<i>duvelsslim</i>	<i>ezelsdom</i>	<i>ekkelglad</i>
<i>flinte-aarm</i>	<i>flintkold</i>	<i>glinwakker</i>
<i>godslèlk</i>	<i>groatmoager</i>	<i>helngdoof</i>
<i>hoagelblaank</i>	<i>hoagelnij</i>	<i>hoardun</i>
<i>hoarzuur</i>	<i>hondsmaal</i>	<i>jobsgeduldeg</i>
<i>kletsienat</i>	<i>kriejantvervelend</i>	<i>moeskebenaauwd</i>
<i>mouderzielallain</i>	<i>oervervelend</i>	<i>peerdestaark</i>
<i>röttekruidduur</i>	<i>spiekergek</i>	<i>springlevend</i>
<i>stofold</i>	<i>stokmoager</i>	<i>stokvervelend</i>
<i>strontnareg</i>	<i>swienevet</i>	<i>teerduuster</i>
<i>tieke-dik</i>	<i>tunnetjerond</i>	<i>vindeloi</i>

Niet alle missende woorden zijn in de lijst opgenomen. Het betreft woorden die een sterk Nederlands karakter dragen: *dolblij*, *botervers*, *keigaaf*, *keigoed*, *knotsgek*, *spuugzat*, *suikerzoet* en het etymologisch raadselachtige *starnakelzat*.

We zien het kennelijk snel uitbreidbare karakter van voorvoegsels als *bere-*, *bloud-*, *dood-*, *hoagel-*, *hoar-* en *stok-*. Onder invloed van de diervergelijkingen kunnen *ezelsdom*, *hondsmaal* 'ontzettend gesteld op', *peerdestaark* 'sterk als een paard', *swienevet* 'zo vet als een varken' en *tieke-dik* 'dronken als een tor' verklaard worden. Merk daarbij op dat bij een woord als *swienevet* twee accentueringen mogelijk zijn (zoals bijvoorbeeld ook bij *doodzunde*) die duidelijk maken tot welke categorie het betrokken woord behoort. Het tweezijdig beklemtoonde *swiēnevèt* is een bijvoeglijk naamwoord van het hier besproken type, net als *dóódzunde*. Is alleen het eerste lid benadrukt, dan hebben we te maken met een normaal samengesteld zelfstandig naamwoord *swienevet* 'varkensvet' resp. *dóódzunde* 'doodzonde'.

Niet alle opgenomen woorden zijn zonder meer duidelijk. Zo behoeven *drietezat* 'smoordronken', *helngdoof* letterlijk 'doof als een helling' en *kriejantvervelend* 'criant vervelend' nadere verklaring, om hun oorsprong of om hun plaats binnen het Gronings.

De informanten hebben - als eerder bij hetzelfde object van onderzoek - moeite om de grens van de 'dikke woorden' niet te overschrijden. Van *berestaark* komt men vervolgens heel snel op *berehonger* 'reuzenhonger' wat een zelfstandig naamwoord is. Soms worden woorden genoteerd die alleen maar op het oog bij deze groep horen omdat ze een samenstelling zijn met een adjectief als tweede lid: *boekzaik* 'wormstekig', *brandgevoarleik*, *hapkloar*, *oogverblindend*, *topzwoar*, *woaterdicht*. Kleuren vormen in dit verband een bekend problematisch punt (zie Reker 1996: 40-42).

Een andere begrijpelijke kwestie is de vraag of iets wel als één woord gezien moet worden of wellicht als een combinatie van een bijwoord en bijvoeglijk naamwoord: *bitterlieke kold*, *bliksemze kwaad*, *mieters mooi*.

Stofold is een fraaie volksetymologische variatie op *stafold*.

Het is juist binnen het kader van deze SND-enquête geen wonder dat samenstellingen met dieren de top-3 uitmaken van het totaal van 1633 Groninger vormen:

<i>oapetrots</i>	42x
<i>berestaark</i>	37x
<i>hondsmuid</i>	28x
<i>stomdronken</i>	28x
<i>stoapelgek</i>	26x
<i>stokdoof</i>	26x

De Drentse top is ook met dieren bezet:

<i>hondsmu</i>	25x
<i>aopetrots</i>	22x
<i>moddervet</i>	22x

Tegenover deze grote aantallen staat de meerderheid van de inzendingen die slechts eenmaal genoteerd kon worden. Een fraai geval in die collectie is *katsverrot* 'geheel verrot'. Het WDD geeft als voorbeeld een zin waarbij een nieuw kozijn vervangen moet worden omdat de oude *kats verrot* is. Wie een paar lemma's verder kijkt, ziet daar het werkwoord *katsen* waarbij doorverwezen wordt naar *kotsen*. Met die kennis krijgt *katsverrot* een even logische als bijzondere lading.

TV Drenthe schonk enkele dagen na de publicatie aandacht aan de vragenlijst in de twee regionale kranten. De verslaggeefster wilde vooral weten hoe het mogelijk was dat de SND ook in deze provincie onderzoek deed, bijvoorbeeld naar de dikke woorden. Het Drentse lexicon van Kocks was enkele maanden tevoren voltooid en het leek haar nauwelijks mogelijk nu al aanvullingen te vinden. Wij kunnen haar gerust stellen. Een niet gering aantal van de Drentse elatieven staan niet in het WDD, althans naar *baandergruun*, *barstensheite*, *brandmager*, *brandschoon*, *vlinderdun*, *kippedrokke* en woorden met *bere-* aan het begin hebben wij daar tevergeefs gezocht. De steekproef hebben we niet verder volvoerd. Zelfs de *Dikke Woorden* van Reker bleek royaal aanvulbaar.

5. Besluit

We geven tot besluit het woord aan de invuller die bij ons bekendheid gekregen heeft *als D-120* maar die we ook de *neocomparatist* zouden kunnen dopen. Hij was de uitzondering die de regel bevestigde dat er in het algemeen nauwelijks in grote mate creatief is omgesprongen met de vragenlijst. Wij geven diens antwoorden integraal weer, als expositie van zijn kennis van idiomatische vergelijkingen en tegelijk van zijn pogen om de taal - het Drents - te voorzien van bewust gemaakte nieuwe vergelijkingen, de ene vorm nog actueler dan de andere. Op deze manier is hem het recht gedaan dat wij hem in het voorafgaande ontnomen hebben door alleen de gewonere aanvullingen in de overzichten mee te nemen.

1. De man had te veel gedronken, hij was zo dronken als... *AAP*
2. Als je zegt dat twee plus twee vijf is, ben je zo dom als... *EZEL*
3. Het kleine meisje is zo vlug als... *WATER*
4. Als je te weinig eet, word je zo mager als... *LAT*
5. De jongens hadden buiten gespeeld; ze hadden honger als... *PAARD*
6. Die man eet te veel; hij is zo vet als... *PADDE*
7. Dat kind is zo lelijk als... *NACHT*
8. Hij doet nooit wat; hij is zo lui als... *VARKEN*
9. Die bouwvakker is zo sterk als... *LEEUEW*
10. Piet werd eerste; zijn ouders waren zo trots als... *PAUW*
11. Zij bezitten geen cent; ze zijn zo arm als... *JOB*
12. Die kinderen durven niets; ze zijn zo bang als... *HERT*
13. Zij hadden niets gedronken, ze waren zo nuchter als... *KLONTJE*
14. Ik heb veel te veel gegeten; ik zit zo vol als... *KOE*
15. Hij hoort niets; hij is zo doof als... *KWARTEL*
16. Kijk maar niet naar hem; hij is zo gek/zot als... *DEUR*
17. Na het werk was ik zo moe... *BULLDOZER*
18. Omdat het meisje uitging, was ze zo opgedirkt als... *BARBIEPOP*
19. Als je geen haar op je hoofd hebt, ben je zo kaal als... *BILJARTBAL*
20. Die peren zijn overrijp; die zijn zo rot als... *GFT-BAK*
21. Ik had zo'n slaap; ik stond te gapen als... *IJ-TUNNEL*
22. Ik had zo hard gelopen; ik hijgde als... *ASTMA-PATIENT*
23. Zij is welbespraakt; zij kan praten als... *EMIEL RATELBAND*
24. Ik maakte dat ik weg kwam; ik liep als... *HAAS*

25. Hij was heel erg verbaasd; hij stond te kijken als... *VERSCHRIKT
VOGELTJE*
26. Ik was zó moe; ik heb geslapen als... *JANNES VAN DER WAL*
27. Ik heb zó hard gewerkt; ik zweet als... *OTTER*
28. Ik had me met een mes gesneden; ik bloedde als... *RUND*
29. Hij scheert zich niet; hij heeft een baard als... *ZZ-TOP*
30. Die mensen werken hard; die zijn ijverig als... *BIJEN*

Wij bedanken D-120 voor zijn moeite en al z'n Drentse en Groninger collega's evenzeer.

Noten :

1. Wij bedanken uiteraard de twee grote regionale dagbladen in onze regio voor de samenwerking bij deze SND-enquête. Na ontvangst van de ingezonden formulieren hebben Hilverd en Siebren Reker het invoeren van de gegevens voor hun rekening genomen, waarvoor wij hun hier van harte dank zeggen.

2. We zien er verder van af naast Drenthe de twee Stellingwerfse gemeenten apart te noemen. Uit dit laatste gebied - een stukje Nedersaksisch dialect in Friesland - zijn slechts twee antwoordformulieren binnengekomen en deze rekenen we gemakshalve bij de Drentse data. Wij attenderen de in het Stellingwerfs geïnteresseerde er graag op, dat hij ook in het hoofdstuk over Friesland iets tegen kan komen. Het aantal Groningse inzendingen bedroeg 246, waarvan 96 verkregen via de *DGD-bladen* en 130 via het *Nieuwsblad van het Noorden*. Van elders kwamen er 20 stuks, waarvan één uit Vlaanderen. Drenthe komt op een oogst van 150, samengesteld uit 96 via de *DGD-bladen*, 32 via het *Nieuwsblad van het Noorden* en 22 van buiten de regio waaronder Noord-Brabant, België en Groot-Brittannië.

In de *Drentse Courant/Groninger Dagblad* d.d. 19.12.1998 hebben wij een korte impressie van de reacties gegeven onder de kop "Alsof je in Keulen water ziet branden"; in het *Nieuwsblad van het Noorden* d.d. 22.12.1998 is er een vergelijkbare tekst van onze hand over dit onderwerp verschenen, "Wij praten als Brugman, advocaat en burgemeester".

Enkele verwijzingen

The Dictionary of Cricket. M. Rundell. London, 1985.

Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Mannheim usw 1995⁵

A.L. HOTTENHUIS

Beesten op de trap van vergelijkingen

1. Inleiding

De enquête leverde voor Overijssel 315 inzendingen op. De inzenders waren lezers van *De Zwolse Courant*, *Het Deventer Dagblad*, *De Twentsche Courant Tubantia*, *Het Flevolands Dagblad*, *De Kamper Krant*, *Het Sallands Dagblad*, *Het Drents Dagblad*, *De Apeldoornse Courant* en nog enkele bladen, waaronder landelijke. Er waren ook lezers van kranten die in Brabant, in Kennemerland, in Utrecht of waar ook in de diaspora verschijnen, die voor ons de enquête invulden omdat hun wortels in Overijssel liggen.

Van de 315 inzendingen werden een aantal volledig in Standaardnederlands (SN) beantwoord. Deze formulieren - het waren er 173 - hebben we apart gehouden van de in dialect geschreven inzendingen.

De in dialect of grotendeels in dialect beantwoorde formulieren kwamen verspreid over de provincie: 1. vanuit Noordwest-Overijssel (min of meer de 'Kop van Overijssel', gerekend van en met Zwolle in een lijn naar Hoogeveen) 2. uit Salland 3. uit Twente. Het Noordwesten bracht 45 formulieren, Salland 35 en Twente 62 formulieren, samen dus 142 inzendingen in dialect.

We hebben de dialect-antwoorden en de SN-antwoorden gescheiden gehouden maar we hebben ze wel in de beschouwingen voortdurend vergeleken.

2. De antwoorden

Het is zinvol om een totaaloverzicht te geven van de antwoorden. Achter de dialectantwoorden hebben we de in Standaardnederlands gegeven antwoorden (SN) tussen teksthaken geplaatst.

1. DRONKEN

maleier 35 [58], kanon 24 [34], tor 11 [20], koe 14 [16], toeter 7 [14]
aap 5 [7], lor [4], duzend man 11 [2], oele 8 [2], maastricht 7.

Ook nog genoemd: reiger, stier, tuimelaar, piet lut, kalf, snip, bolle,
tempelier, dragonder, katte.

2. DOM

ezel 31 [67], achtereind varken 37 [40], koe 17 [27], varken 16 [17],
gans 3 [6], rund [5], haverstro [4], bonenstro 3.

Verder: oele, uilskuiken, paard van Christus, eend.

3. VLUG

water 114 [156], aal 6 [12], vis in het water [4], aap [3], rat 3 [3],
haas 4 [2].

En dan nog: dunne stront, kwikzilver.

4. MAGER

lat 92 [124], ram 7 [14], brandhout 11 [10], plank 4 [6], brood 4 [6],
klaphoalt 3 [3], speenvarken 4 [3], spreenkhaan 2 [2], talhout 2 [1].

Ook genoemd: pin, pier, lijk, kat, hyena, dunne stront, bonenstaak.

5. HONGER

paard 98 [111], wolf 19 [44], beer 2 [5], leeuw 4 [4], varken [2].

Dan nog: raaf, dösker, beest, gek, stier.

6. VET

modder 40 [73], varken 47 [69], slak 22 [12], beer 10 [7], aal 4 [2],
spek [2].

Verder: gans, boter, rund, bagger, pad, das.

7. LELIJK

nacht 82 [115], aap 20 [35], oel 4, eend [3], schiw 2.

Eenmaal vermeld: otter, vloek, heks, uilskuiken, kraai, motte,
Maastricht.

8. LUI

varken 98 [138], ezel 4 [8], dikke stront 4 [4], luis op een zeer
hoofd 4 [2], beer [2], slak [2], koe [2], aap 2.

Ook nog: bliksem, kat, hond, pad.

9. STERK

beer 104 [147], paard 26 [14], leeuw 2 [6], os [4], ole botter 2.

Ook nog: gorilla, ijzer.

10. TROTS

pauw 114 [156], aap [15] [15], haan 1 [1], as nen Spaansen hane..

11. ARM

luis 39 [47], Job 22 [41], ratten [36], mieren 24 [31], kerkratten 17, neten 7 [12].

Eenmaal: raven, de rotten van Nieuwleusen.

12. BANG

wezel 103 [144], haas 4 [5], dood [5], vogel 3, konijn [2], muis [2] boon in 'n pot 3 [1].

Eenmaal: mol, hond, vogeltje.

13. NUCHTER

(pasegeboren) kalf 95 [113], koe [8], brood [7], pasgeboren kind 4, pier [2], lam [2], schaaap [2].

Ook genoemd: Hollander, water, peer, dauw.

14. VOL

een potje met pieren 43 [56], ton 17 [22], ei 12 [14], mud [13], pot [7], huis [5], worst [3], varken [2].

En dan nog: palingmand, otje, zak, gans, luis, os.

15. DOOF

kwartel 124 [162], scharre 8, ulk 6, pot [2] en stok 1.

16. GEK

cent 59 [77], deur 16 [38], rad 21 [10], prei [8], juin [6], bos wortels 6 [3], aap [3], stier [2], bosmans hond 2.

Een keer: clown, rietje, paard van Christus, molenpaard, jonge hond.

17. MOE

hond 88 [130], paard 32 [22], made [3], aap 2.

Verder: os, dikke stront, vaatdoek.

18. OPGEDIRKT

pauw 21 [24], kerstboom 14 [18], pop 5 [15], clown [5], schilderstuk 7 [5], hoer 3 [6], dame 5 [3], juffer 4, aap [4], trut [4], haan [4], papegaai [3], fregat [2], tante [3], prinses 2 [2] krielkip 2, stadse madam [2].

Eenmaal: sierduif, molen, struisvogel, madam, spook, kapstok, doffer, oold wief, taart, paasos, schiettent, ton, bruid, poes.

19. KAAL

luis 48 [66], biljartbal 25 [39], neten 12 [33], knikker 24 [19], kikker 7 [5], kip 4 [2].

Ook nog: eikel, muis.

20. ROT

mispel 84 [107], appel 5 [5], stront 8 [4], vis 4 [3].

Eenmaal genoemd: oud wijf, peer, pap, rotte eieren, kool, tomaat, snotter, mesthoop.

21. GAPEN

aap 8 [9], nijlpaard 6 [8], spreeuw 7 [8], leeuw [7], oester [4], 'n groten [4], paard 4 [3], hooischoor 3 [1], olifant [2], os [2], konijn [2]
Eenmaal: trein, open baanderdeur, marmot, wolf, beer, holle-bolle-Gijs, ezel, ekster, koe, schaap, uil, de mond uut de oaken.

22. HIJGEN

(post)paard 93 [108], hond 14 [24], locomotief [4], hert [4], bloasbalg 3.

Verder nog: stier, varken, rund, koe.

23. PRATEN

Brugman 113 [158], advocaat 5 [1], papegaai 3 [2], dominee 4 [2].

Ook vermeld: groten, waterval, Job.

24. LOPEN

haas 107 [136], kievit 18 [15], hazewind [4], weerlicht [3], duvel op de hielen [2].

Eenmaal genoemd: hond, trein, paard, speer, wiedeweerga.

25. KIJKEN (verbaasd)

Keulen donderen 38 [44], water branden 10 [14], tot tien tellen [5], schaap [4], aap [4], kip in onweer 3, kip zonder kop 3, koe [2], onnozele [2].

Dan nog: gaper, door de bliksem getroffen, kat in vreemd pakhuis, wereld op zijn kop.

26. SLAPEN

os 99 [115], roos 13 [19], marmot 7 [16], blok [4], varken [2].

Verder: baksteen, rund, prins, haas, otter, koe, paard, dode.

27. ZWETEN

otter 82 [102], paard 34 [30], rund 6 [4], os [4].

Eenmaal: peentjes, rat.

28. BLOEDEN

rund 62 [137], varken 58 [30].

Dan nog: reiger, tijger, ezel, stier.

29. BAARD

oude Jood 55 [31], Sinterklaas 16 [25], rover 5 [21], Methusalem 8 [14], van drie dagen 3 [5], aap 9 [4] stekelvarken [5], schooier [3], Sint Juttemis [2], Mozes 1 [1].

Ook nog genoemd: sik, Rus, bezem, Abraham, oerwoud, Jezus, kameel, bezembinder, takkenbos, schuppenkoning. "Ne board as ne meid" (!)

30. IJVERIG

mieren 77 [105], bijen 30 [43], een klein baasje 5 [3], werkpaard [2].

3. Dieren die het goed doen

Er zijn dieren die een heel belangrijke rol spelen 'op de trap van vergelijkingen'. Je kunt je afvragen of ze deze kwaliteit echt hebben of dat hun grote nabijheid hen tot eerst aangewezen maakt om iets kracht bij te zetten. Landelijk staan die dieren in de belangstelling en ook in de provincie Overijssel. Het zijn huisdieren, dieren uit de directe omgeving, die bepaalde goede eigenschappen toegedacht worden, zoals het paard, of die juist veracht worden zoals het luie, vette varken. De hond speelt een ambivalente rol: enerzijds is hij lui, dom, lelijk, moe of nog erger, anderzijds noemen we hem in ons spraakgebruik trots, fier, vlug en trouw.

3.1 Het paard

Bij één op de drie gevraagde vergelijkingen wordt het paard wel minstens één keer genoemd door de informanten in Overijssel. De hoogste vermelding is de honger van een paard, totaal 209 maal. Verder weet men goed dat het beest erg sterk is en misschien wel daardoor ook heel moe kan zijn. Het verwondert dan niemand dat het paard ook uitmuntend kan hijgen (201 maal) en aardig kan zweten (64 maal vermeld). Deze vermogens van het paard komt men in verslagen van andere regio's ook tegen. Opvallend is wel dat men het niet bij één paardentype laat. In Overijssel komen we in de uitslagen de volgende varianten tegen: postpaarden, karrepaarden, molenpaarden, Belgisch paard, *tuugpeerd*, pakpaarden, *mullepaarden* en deze alle met al dan niet toevoegingen van oud of *dempig*. Daarnaast nog nijlpaarden - maar dat zijn geen paarden - en diverse *paarden van Christus*, maar dat zijn ezels.

3.2 Het varken

De sociale waardering van het varken is niet erg groot. Daar staat tegenover dat het dier graag met menselijke eigenschappen vergeleken wordt. In negen vergelijkingen komt het varken voor. De luiheid typeert hem blijkbaar het meest: zo wordt het varken 236 maal aangemerkt. Daarnaast noemen 116 informanten het varken een toonbeeld van vetheid. Er zijn er ook nog 77 die het varken, of alleen zijn achtereind, erg dom vinden.

3.3 De hond

Een hond mag volgens de informanten uitmunten in bangheid, luiheid, gekte of in lopen en hijgen. Het meeste wordt van de trouwe hond verwacht op het gebied van moeheid: 218 mensen achten hem daar erg goed in.

3.4 Dé toppers onder de dieren

De dieren die zeer hoog scoren, maar dan op één eigenschap, zijn: de bange wezel (247 maal), de dove kwartel (286), de sterke beer (251) en de snel lopende haas (243 maal). Ze zijn daarmee in hun sterke eigenschap door meer dan 75 % van de inzenders bevestigd.

3.5 Bijzondere dieren

Dieren worden soms in bijzondere omstandigheden genoemd. Bekende voorbeelden: *Kijken als een kat in een vreemd pakhuis, praten als een kip zonder kop, vol als een potje pieren, haringen in een ton. Zo gek as 'n hanen op 'n kearktoren, as het peerd van Christus, as nen dreestuersen hanen, Bosmans hond* (zie het verslag van Gelderland voor een nadere uitleg). *Zo lui as 'n bok van Wezenberg, as ne drachtige motte, as 'n luus op 'n zeer heufd. Trots as ne stoterse haene, as 'n hond met twee starten en as 'n dreestuers haantje. Zo nuchter as 'n pasgeboren kalf, as een big van zes wekke, as 'n niejmelks kalf. Oppedirkt as 'n juffers huntien, as een kalkoense hane, as een brödse kippe, bonte koe, oelenvearske ('uilenveren') henne, 'n toethaan en as nen paasos. Doof as 'n ulk 'bunzing' sluit weer aan bij de Achterhoek. Kijken as ne koe in 't laand, koe met*

bolle ogen, kippe noa 'n onweer, kip dee 't ei nich kwiet kan. Sommigen zijn ijverig as ne mot met biggen. Tenslotte zijn er nog kerkrotten, kerkenluus, miegworms 'mier' en schijltijsters.

4. Vergelijkingen met mensen en dingen

De bedoeling van dit dialectonderzoek is om zoveel mogelijk dieren te voorschijn te brengen, die iets kunnen toevoegen aan de verbeelding van menselijkheden. Er blijken echter te weinig dieren te zijn als *stand-by* voor deze rol en dan neemt men zijn toevlucht tot mensen en dingen! Maar dat zo vaak de toevlucht tot mensen en dingen wordt genomen, is opvallend.

4.1 Mensen

Je kunt zo dronken zijn als een Maleier (93 maal) maar ook als *doezend man* (13). Het laatste sluit weer goed aan bij Oost-Gelderland.

Praten als Brugman (271) is een menselijke topper, maar zoals blijkt niet alleen in Overijssel. Tegen deze pater steken de advocaat (6) en de dominee (6) een beetje schriel af met hun eloquentia.

Kijken is heel menselijk en daarom kom je bij *kijken als..* wel wat mensen tegen. Je kunt dan kijken *als een Arabier in Jerusalem* (Zwolle), *alsof hee de duvel op helderlechten dag teggenkwam* (Almelo). Verder: kijken *as gekke Gerrit* (Daarlerveen), *as Lucas van Verten* (Deventer), *as un geürenklopper* (Zwolle), *as of hee Job vermoord had* (Haaksbergen) en *as verdomde Lowietje* (Deventer).

Op het platteland van Overijssel was de Joodse handelaar met zijn lange jas, zijn beschilderde klompen (*Jödden kloomp*) en vooral zijn lange, volle baard een opvallende verschijning. De uitdrukking *nen board as ne oale Jödde* (86 maal) is daarmee goed te rijmen en sluit ook weer aan bij het Gelderse gebruik. Andere belangrijke baarden zijn die van Sinterklaas (41), een rover (26) en Methusalem (22).

Opedirkt, ooit als onschuldig woord uit de scheepvaart overgenomen, heeft een ongunstige gevoelswaarde. De mensen die dan in die vergelijking worden betrokken delen veelal die twijfelachtige eer: hoer (9), dame (8), juffer (4), trut (4) en verder o.a. tante, madam en zelfs nog prinses en bruid!

Ook in Overijssel is Job (63 maal) een synoniem voor armoede.

4.2 Dingen

Mager kan, in de enquête, in zijn ergste vorm, bijna alleen nog maar in hout worden uitgedrukt. De lat wordt daarbij het vaakst genoemd (216 keer). Verder *braandhoalt*, *klaphoalt*, *plaank*, *talhoalt*, *pin* en *bonenstok*. Brood wordt ook nog tien keer genoemd.

Het element water wordt 270 maal genoemd om zijn vlugheid. Daar kan geen beest tegenaan. Lelijk als de nacht (197 keer) is ook zeer breed een geijkte vergelijking. Een *schiw* ‘vogelverschrikker’ verdwijnt hierbij in het niet.

Moddervet levert omgekeerd ook op *vet als modder* (113).

5. Het dialect in de antwoorden

De vragen waren in het Standaardnederlands gesteld. Dat ging moeilijk anders in de gegeven omstandigheden, zoals men elders ook kan lezen. Dat velen desondanks hun antwoorden in dialect gaven en vaak zelfs het geheel opnieuw opschreven in dialect, toont de grote belangstelling voor de streektaal.

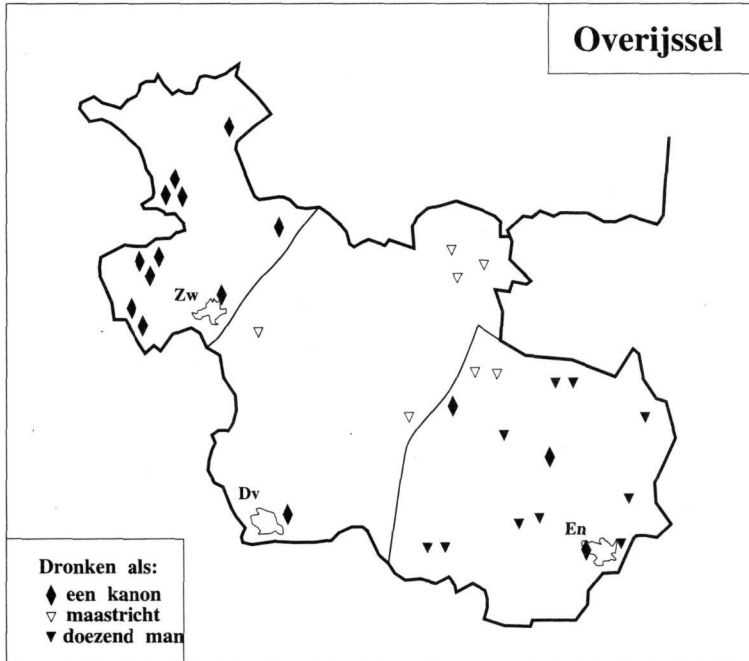
In Overijssel waren dat dus 142 van de 315 inzendingen. Het gaf ook de mogelijkheid om de uitkomsten in kaart te brengen. We hebben daarvoor de provincie in de gebruikelijke delen opgesplitst. De Kop van Overijssel, Salland en Twente.

Van west naar oost zien we duidelijke dialectverschillen in woord en klank die we deels in kaart hebben gebracht.

5.1 Antwoorden in kaart

De eerste vergelijking was: De man had veel te veel gedronken, hij was zo dronken als een ...

Zoals we in het voorgaande zagen, werd de Maleier hier het vaakst genoemd. Het kanon, Maastricht en *doezend man* geven een interessant beeld van west naar oost. Die *doezend man* sluit, zoals gezegd, weer aan op Oost-Gelderland.

Kaart 1: Zo dronken als ...

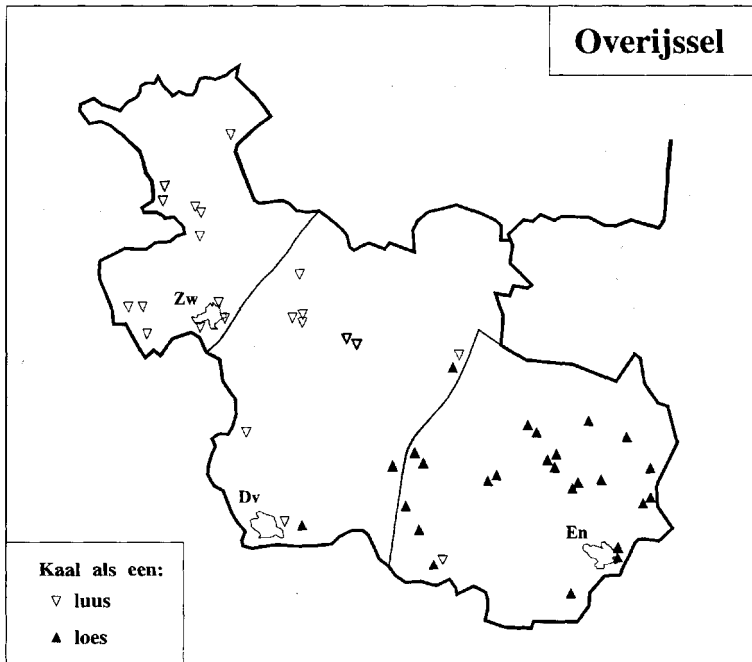
Enigszins vergelijkbaar hiermee is het gebruik van hond en paard in de vergelijking *zo moe als ...* In de Kop wordt 39 maal hond en drie maal paard genoemd. In Salland komt 30 keer hond en 4 keer paard aan bod terwijl in Twente 21 maal hond en 26 maal paard wordt ingevuld.

Bij *bloeden als..* geeft de Kop van Overijssel 67% rund en 20% varken, Salland 74% rund en 20% varken. In Twente is het rund in 31% aan bod en het varken in 65% van de gevallen.

Van de 55 dialect-antwoorden *een baard als een oude Jood* kwam 30% uit de Kop, 18% uit Salland en 42% uit Twente.

‘Als je geen haar op je hoofd hebt, ben je zo kaal als een ..’

In de Kop van Overijssel vulde men 12 maal *luus* in, in Salland 9 maal en 3 keer *loes*. In Twente gaf men 23 keer *loes* en slechts 1 maal *luus* als antwoord.

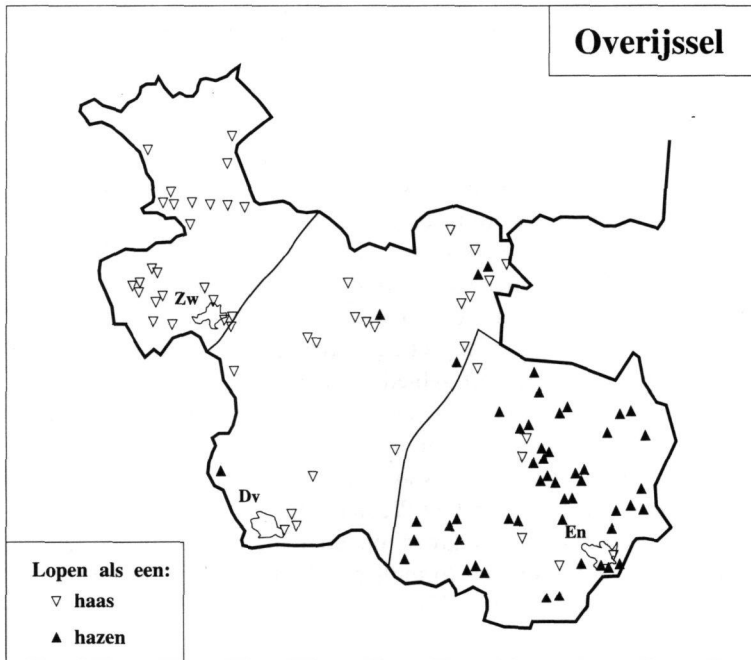
Kaart 2: Zo kaal als ...

Dit beeld wordt nog bevestigd door de antwoorden op vergelijking 11, waar we 'arm als..' dikwijls met *luus* in het westen en *loes* in het oosten ingevuld zien.

Een ondersteuning van die klinker-tegenstelling vinden we ook in *varken* (lui als.., vet als..) waarbij in het Noordwesten *varken* geschreven wordt en we in Twente vaak *verken* of *vearken* lezen terwijl Salland een overgangsgebied vormt. De dronken *koo* komt 7 maal voor in Twente terwijl *én* in de Kop *én* in Salland *coe* wordt opgegeven.

Aan dialect-antwoorden op 'lopen als..' komen we tegen: *Aasse*, *haze*, *heas*, *heaze*, *haas*. Daarnaast *hazen* (enkelvoud!) langs de oostgrens. In percentages weergegeven geeft het Noordwesten 100% varianten van *haas* (*aasse*, *heas* enz.). Salland 79% en daarnaast 21%

hazen, dus eindigend op een nasaal. Twente geeft 89% *hazen* en slechts 11% *haas*.

Kaart 3: Lopen als ...

Hetzelfde beeld zien we bij *os* in 'slapen als..' In de Kop van Overijssel is het 100% *os(se)*, in Salland 65% *os(se)* en 35% *ossen* (enkelvoud!) en in Twente is het zelfs 100% *ossen*.

6. Elativa of dikke woorden

In de B-afdeling van de enquête komen de zg. dikke woorden aan de orde. Er werd door een beperkt aantal mensen een groot aantal woorden, soms over de honderd, opgegeven. De meeste van deze dikke woorden waren standaard, maar soms staan er prachtige plaats- of streekgebonden woorden of combinaties:

loompstark 'onbesuisd sterk', *schieuwgaauw* 'snel als een schim', *gloepenszeer* 'erg pijnlijk', *glunighiete* 'gloeïendheet', *kajgek*

'stapelgek', *wiedwagens* 'heel ruim', *schaankoap* 'spotgoedkoop', *krietzoer* 'erg zuur', *pielrech* 'rechtvereind', *bremzoalt* 'erg zout', *stikonneuzel* 'heel dom', *höapendvol* 'boordevol', *drietendsgek* 'heel gek met', *doadvrom* 'invroom', *spiekervet* 'erg mager', *baggervet* 'heel vet', *biestervölle* 'enorm veel', *bezzemschoon* 'goed schoon'.

7. Tenslotte

De inzenders voor Overijssel kwamen uit het hele land. Van de dialect-antwoorden was ruim 10% van buiten de provincie en van de Standaardnederlandse antwoorden zelfs 18% van elders! Weer een teken dat men, zodra men weg is uit de streek, zich bewust wordt van zijn taaleigen, maar dat is geen nieuws.

Iedereen weet ook welk dialect hij spreekt, al is men soms al vele tientallen jaren weg uit dat gebied. Een enkele keer noemt men niet alleen de plaats maar zelfs de wijk of de buurt: "Ik spreek het dialect van Zwolle, maar dan meer van de Diezerpoort", " .. het dialect van Deventer, van buiten de Noordenberg", " .. het dialect van Wegterholte, maar dan van Old Wegterholte".

Het kan ook anders: een groep ouderen uit Heino (geboortejaren 1903-1920) geeft - op één formulier - als dialect op "Ik spreek het dialect van Raalte, Heino, Haarle, Zwolle, Luttenberg". Daarmee vatten zij zichzelf dialectisch aardig samen!

A.H.G. SCHAARS

De hond van Bosman, de spurriekoo en Willem de Wepse

1. inleiding¹

Dankzij de medewerking van een veertiental dagbladen zijn 673 Gelderse formulieren binnengekomen. De grootste bijdrage leverden *De Gelderlander* en *Wegener* (*Gelders Dagblad*, *Nieuwe Apeldoornse Courant*, *Arnhemse Courant*, *Deventer Dagblad*) met resp. 338 en 182 inzendingen. Maar ook lezers van *Tubantia/Twentsche Courant*, *Zwolse Courant*, *Brabants Dagblad*, *WUMN* (*Utrechts Nieuwsblad*, *Dagblad Rivierenland*, *Amersfoortse Courant*, *Veluws Dagblad*), *Gooi- en Eemlander*, *Nieuwsblad van het Noorden*, *Rotterdams Dagblad*, *Nederlands Dagblad*, *Limburgs Dagblad*, *Eindhovens Dagblad*, *Noordhollands Weekblad* en *De Standaard* zorgden voor Gelderse bijdragen. Voorts stuurden de medewerkers van het *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* WALD 99 lijsten naar het Staring Instituut in Doetinchem en kwam er per e-mail een Gelderse vragenlijst bij de Katholieke Universiteit Leuven binnen. In totaal zijn er zo 773 formulieren geretourneerd.

Bij de bewerking is een scheiding gemaakt tussen de vragenlijsten die kennelijk in het Standaardnederlands ingevuld zijn, die, welke consequent in streektaal ingevuld zijn en die, welke kenmerken van beide vertonen. De laatste groep is wat betreft de 'dikke woorden' geheel bij het onderzoek betrokken geweest, maar bij het onderzoek naar vergelijkingen zijn alleen die antwoorden gebruikt die kennelijk in dialect genoteerd zijn.

De dialectlijsten zijn als volgt verdeeld over de gebieden: Achterhoek 154; Liemers 36; Gelderse Rivierengebied 85; Veluwe 76.

Natuurlijk zijn uit de antwoorden van de dialectlijsten gemakkelijk allerlei dialectgrenzen af te leiden. Zo onderscheiden zich Veluwe, Achterhoek en Liemers met *peerd* van het Gelderse Rivierengebied dat *perd* kent. Ook de grens van *latte* 'lat' in Achterhoek en Veluwe is goed waar te nemen. Typische regionale dialectwoorden ontbreken eveneens niet: *sprao* 'spreeuw' (Noordoostelijke Veluwe, Achterhoek), *kiefte* 'kievit' (idem), *haos* 'haas', *waoter* (noordwestelijke Veluwe en Gelderse Rivierengebied), *var* 'stier' (Gelderse Rivierengebied), *miegampen* 'mieren' (Oostelijke Achterhoek), (*mieg*)*empen* (Achterhoek), *iempen* (Liemers). Opmerkelijk zijn de geïsoleerde opgave *mieghummel* voor Barneveld en *eemten* voor Nijkerk. Die laatste plaats onderscheidt zich ook met *girm* 'mager kind'. Het zal ook geen toeval zijn dat juist voor het vroegere Zuiderzeestadje Elburg *spierik* 'spiering' opgegeven is. Bijzonder voor de Liemers is *zo kaal as 'n echel*, omdat we dat woord voor 'bloedzuiger' daar als relict moeten beschouwen; verg.: *WALD*, De mens-B, blz. 304. Zoals elders in dit boek beschreven staat, komt *echel* in Noord-Brabant en België voor in de vergelijkingen 'zo dronken als' en 'lopen als'. In 'zo rot als een *wiepel*' -voor Wehl opgegeven- moeten we waarschijnlijk een 'rozebottel' herkennen; verg. *WALD*, De wereld-B, blz. 244-245.

2. Taalgeografische aspecten

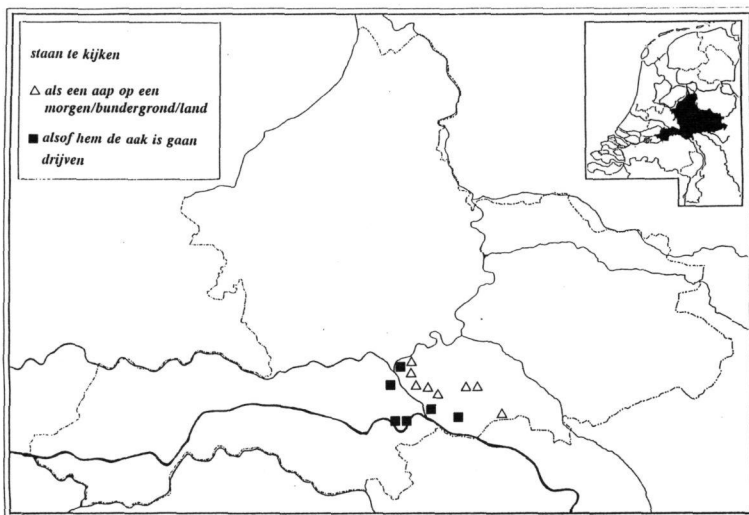
In deze paragraaf zullen we een aantal gevallen behandelen die een interessant kaartbeeld geven.

2.1 Staan te kijken als(of)

Alleen in de Liemers komt een zevental opgaven voor waarbij twee aspecten een rol spelen: een dier (namelijk een aap) en een stuk grond van een bepaalde grootte. Dat laatste kan zijn: een bunder grond (Didam, Duiven, Stokkum), een bunder land (Groessen), een marge grond (Westervoort, Zevenaar). Zoals bekend is een bunder een hectare; een marge is in de Liemers 0,84 ha (*WALD*, De wereld-A, blz. 40). Een achtste opgave betreft de variant markeland, eveneens voor Westervoort opgegeven. Die uitdrukking refereert aan marken, de vroegere instellingen die gronden in onverdeelde eigendom bezaten. Dat deze zegswijze met aap op beperkte schaal

bekend is, blijkt ook uit het feit dat er slechts één plaatselijk woordenboek is (dat van Westervoort) waarin de uitdrukking opgenomen is, terwijl ze ontbreekt in de woordenboeken van Huissen, Nijmegen, het Gelders Eiland en 's-Heerenberg. In het Zuid-Nederlands bestaat een soortgelijke uitdrukking 'staan te kijken als een uil op een kluit'; zie daarvoor de betrokken regionale bijdragen in deze bundel.

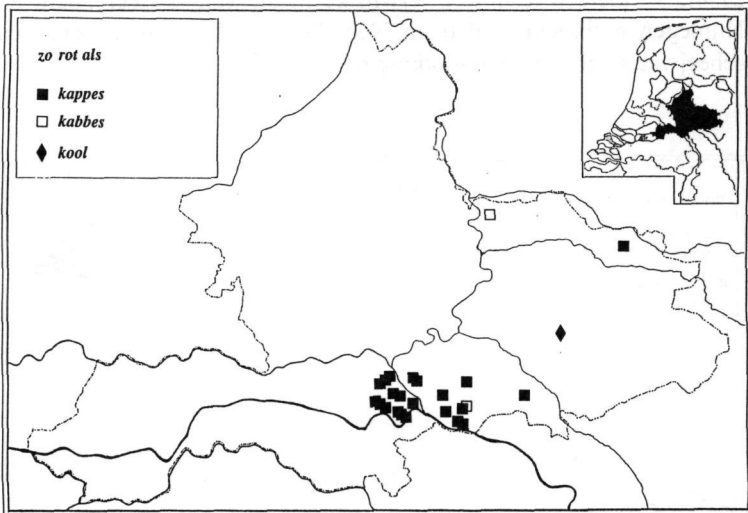
Een andere uitdrukking die in ongeveer hetzelfde gebied voorkomt, is *kieke of 'm de aak ('platbodemd 'binnenschip') is gaon drieve*. De geografische verspreiding sluit weer precies aan bij de plaatselijke woordenboeken, want die van Westervoort, Huissen en het Gelders Eiland vermelden haar wel, terwijl ze in die van 's-Heerenberg en Nijmegen ontbreekt. Elders in Nederland is deze aan rivieren en scheepvaart gebonden uitdrukking niet bekend.

Kaart 1: Staan te kijken alsof ...

2.2 Rot als

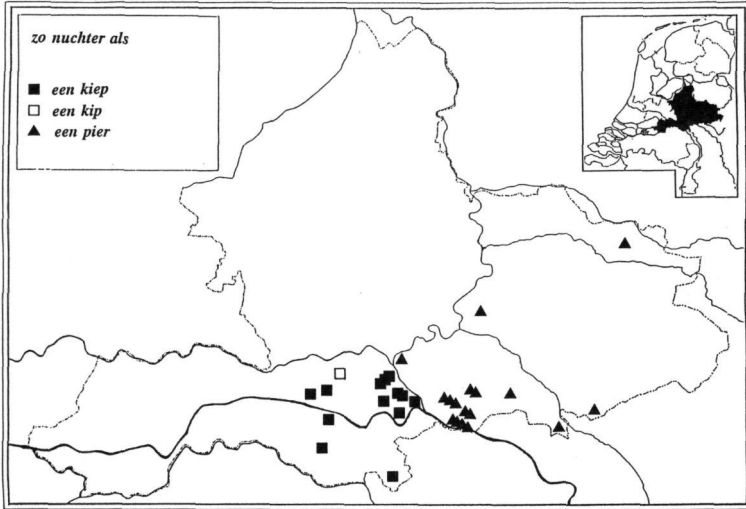
Ongeveer hetzelfde gebied als op het eerste kaartje tekent zich af op dat van *zo rot als kappes, kabbes*. Daarbij betekent *kappes/kabbes* 'witte kool'. Dat koolsoorten kunnen rotten, is niet zo verbazend; wel kunnen we ons afvragen waarom juist witte kool favoriet is en andere koolsoorten als boerenkool of moes in heel Gelderland slechts drie maal opgegeven zijn. Blijkens *WALD*, De mens-B, blz. 341 komt *kabbes, kappes* in de gehele Achterhoek en Liemers voor; gegevens over Veluwe en Gelderse Rivierengebied ontbreken. Het woord is een ontlening uit het Nieuw-Hoog-Duits. Vermelding verdient de ene opgave (voor Zelhem) met *zo rot als kool*.

Kaart 2: Zo rot als

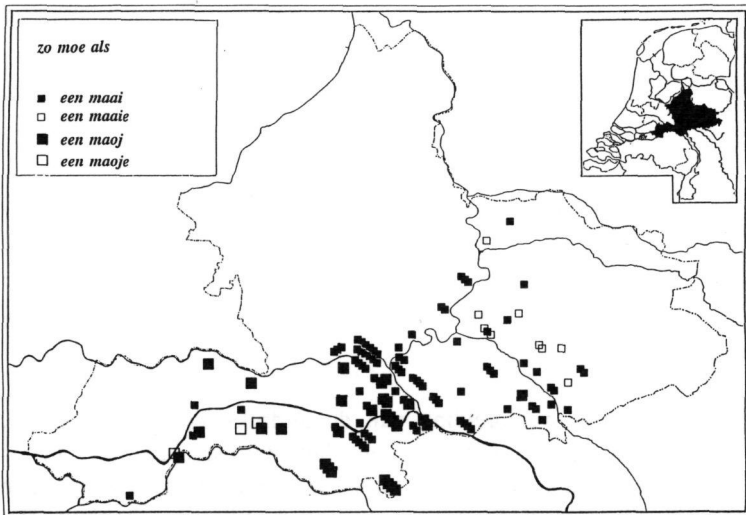
2.3 Nuchter als

Ook op het derde kaartje springt de streek waarin Kleverlandse dialecten gesproken worden eruit met twee bijzondere uitdrukkingen. In de Neder-Betuwe is men *zo nuchter als een kiep*, in de Liemers *zo nuchter als een pier*. Evenals in het vorige geval zijn deze uitdrukkingen in andere provincies niet geattesteerd.

Kaart 3: Zo nuchter als ...

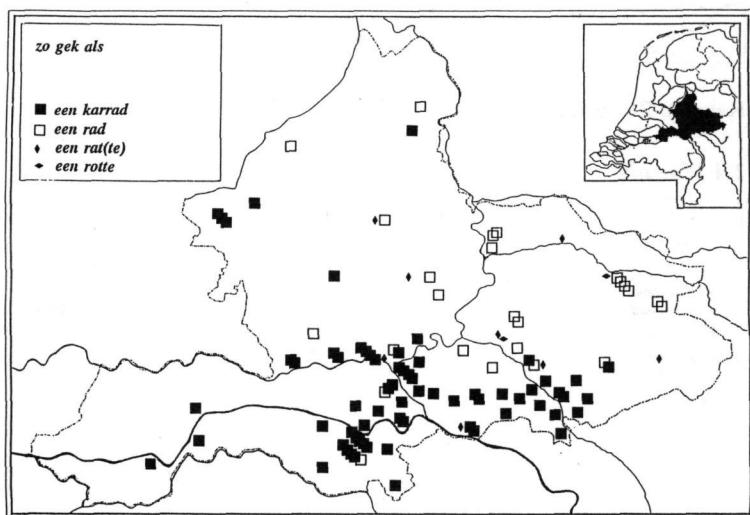
2.4 Moe als

Kaart 4: Zo moe als ...

Veel groter dan in de vorige gevallen is de bekendheid van de uitdrukking *zo moe als een maai*, vooral in de dialecten van het Gelderse Rivierengebied als *maoj* en in de Achterhoekse dialecten als *maai*e genoteerd. Deze uitdrukking komt overigens ook frequent voor in Noord-Brabant en Belgisch- en Nederlands-Limburg, terwijl *made* voor Overijssel sporadisch opgegeven is. Voor Nijmegen en Eefde is eveneens de variant *zo moe als een maaier* vermeld. Die kan welhaast zeker verklaard worden uit de omstandigheid dat de relatie *moe* - *made* onduidelijk is en daardoor vervangen wordt door een veel logischere waarbij de alliteratie in stand blijft. Mogelijk spelen uitdrukkingen als *honger als een dorser* eveneens een rol.

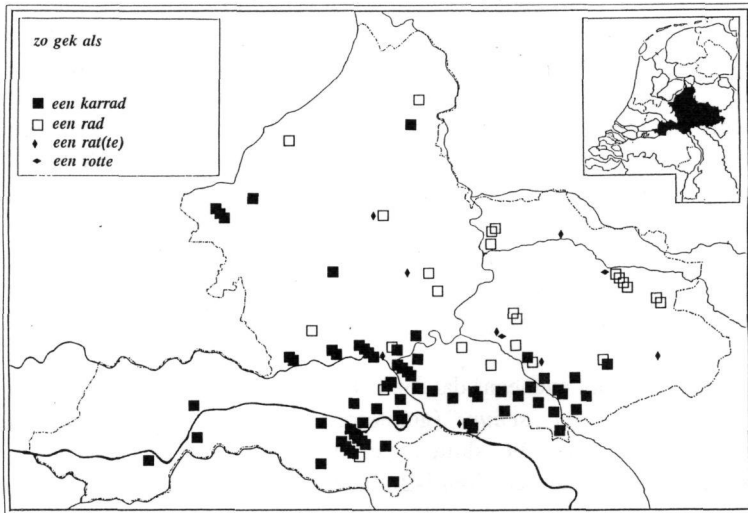
2.5 Gek als

Kaart 5: Zo gek als ... 1

Wanneer we de verspreiding van de uitdrukking *zo gek als een karrad* vergelijken met die op het vorige kaartje dan is gemeenschappelijk dat de concentratie zich in beide gevallen weer in de Liemers en rond de steden Arnhem en Nijmegen bevindt. Het verkleinwoord *raadje* is vijf keer opgegeven voor Arnhem, twee keer voor Nijmegen en één keer voor Oosterbeek, Doorwerth, Velp en

Dieren. Vooral in de Achterhoek en op de Veluwe wordt *rad* vermeld; dat woord is ook frequent opgegeven in aangrenzende provincies.

Kaart 6: Zo gek als ... 2

Het andere kaartje toont dat in het Noordoosten van de Veluwe twee bijzondere uitdrukkingen met *hond* opgegeven zijn. Voor Epe wordt de zegswijze *hee is nog gekker as Bosman zien hond* als volgt toegelicht. Toen het IJsselmeer nog Zuiderzee was, brachten de Urker en Schokker vissers hun vis naar Elburg om die daar te ruilen voor groente. In Elburg woonden dus veel vis- en groenteboeren. Een van de groenteboeren heette Bosman; hij ventte ook met groente in Epe. Bosman had een hond die erg graag bij zijn baas was; hij wilde altijd mee. Maar Bosman vond dat dat niet kon en liet zijn hond dus thuis. Die wist echter steeds op miraculeuze wijze te ontsnappen en rende dan achter de groentewagen aan. Was Bosman langs geweest, dan kwam een tijdje later de hond voorbijgerend. Helemaal van Elburg naar Epe! Dat was natuurlijk een bijzonder geval en daarom wordt in situaties waarin iemand zeer met een ander dweept, de uitdrukking gebruikt. *Wat zie j toch in die keerl; ie bint nog gekker as Bosman zien hond*. Of: *Wat löp e toch achter die deerne an; hee is nog gekker as Bosman zien hond*. Het laatste geval sluit aan bij wat voor Hattem

opgegeven is: *Kiek mah niet nao 'm; i-j is zo gek as Bosmans ond, as e op vri-jersvoeten is*. Wel heel opmerkelijk is dat Bosmans hond tot in Overijssel faam verworven heeft: in Heino, IJsselmuiden en 's-Heerenbroek. In de laatste twee plaatsen heet hij Bosmans *hundtie*. In IJsselmuiden wordt de familie Bosman blijkens de uitdrukking *praoten as Bosman* ook nog welbespraaktheid toegedicht; daar kan het hierop gelijkende *Brugman* verband mee houden. In Elburg zelf heeft het gedrag van Bosmans hond geen indruk gemaakt; één respondente geeft slechts op: *zo gek as 'n dollie hond*. Dat Bosmans hond echter steeds bek-af thuiskwam, is de Elburgers niet ontgaan blijkens de voor dit stadje opgegeven uitdrukking *hiegen as Bosmans hond*.

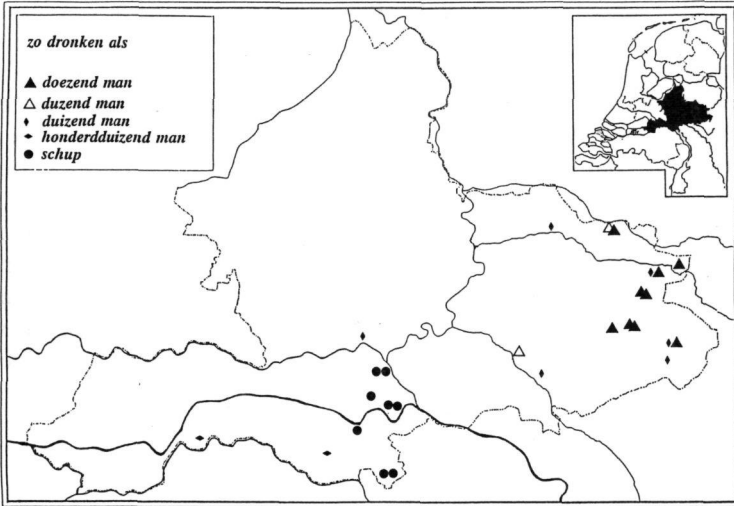
In de Neder-Betuwe speelt vooral *juin* een rol, terwijl in de buurt van met name Arnhem - Wageningen de Standaardnederlandse variant *ui* opgegeven is.

Het kaartje toont eveneens dat rond Nijmegen een aantal gevallen van *zo gek als een schup* (geïnterpreteerd als 'schop, spade') gelocaliseerd zijn. Die sluiten aan bij opgaven uit Belgisch- en Nederlands-Limburg en Noord-Brabant.

2.6 Dronken als

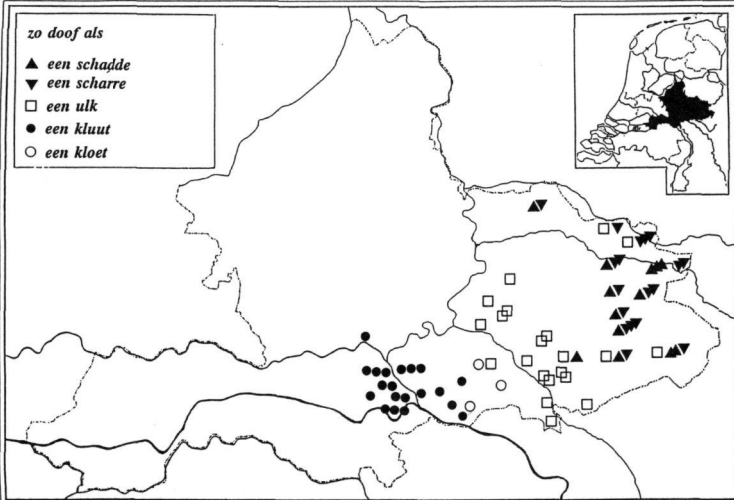
De zegswijze *zo dronken als een schup* komt in hetzelfde gebied voor als *zo gek als een schup*. Ook in de andere zuidelijke provincies kan die uitdrukking in beide gevallen gebruikt worden.

Zo dronken als duzend/doezend man is wat Gelderland betreft gesitueerd in de Oostelijke Achterhoek. De uitdrukking *duizend man* -en zelfs *honderdduizend man*- wordt overigens ook incidenteel genoemd in de vergelijkingen met honger, gek, lui, moe, vol, gapen en verbaasd kijken. Een aantal Achterhoekse respondenten wijst er op dat in plaats van *dronken donne* en *dikke* gezegd wordt; zie daarvoor *WALD*, De mens-B, blz. 421. Zo is voor Neede opgegeven: *zo dikke as 'n maol eiere*.

Kaart 7: Zo dronken als ...

2.7 Doof als

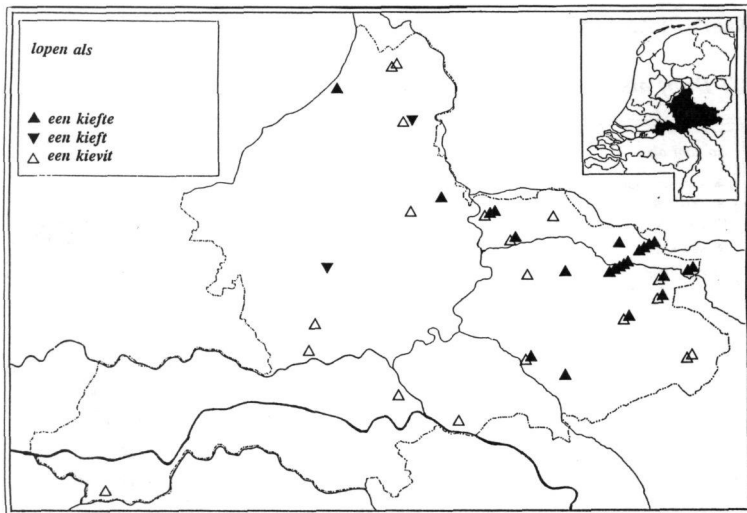

Kaart 8: Zo doof als ...

Op dit kaartje tekent het gebied rond Arnhem, Nijmegen, Zevenaar zich met de *uitdrukking zo doof als een kluut* nog eens weer af als eenheid. De variant *kloet* is opgegeven voor Babberich, Wehl en Beek; voor de precieze verspreiding van *kluut* en *kloet* 'kluut' in de Liemers zie: WALD, De wereld-A, blz. 13. In dit geval gaat het nogmaals om een uitdrukking die elders in het Nederlandse taalgebied niet opgegeven is.

De Oude IJsselstreek kent de uitdrukking *zo doof als een ulk*. Dit gebied scheidt het vorige van de Noordoostelijke Achterhoek die een vergelijkbaar naamgevingmotief heeft. Want de betekenis van *schadde/scharre* 'heideplag' komt in zekere zin overeen met *kluut/kloet* 'kluut'. Ook in een groot deel van Overijssel is de uitdrukking met *schadde/scharre* bekend.

2.8 Lopen als

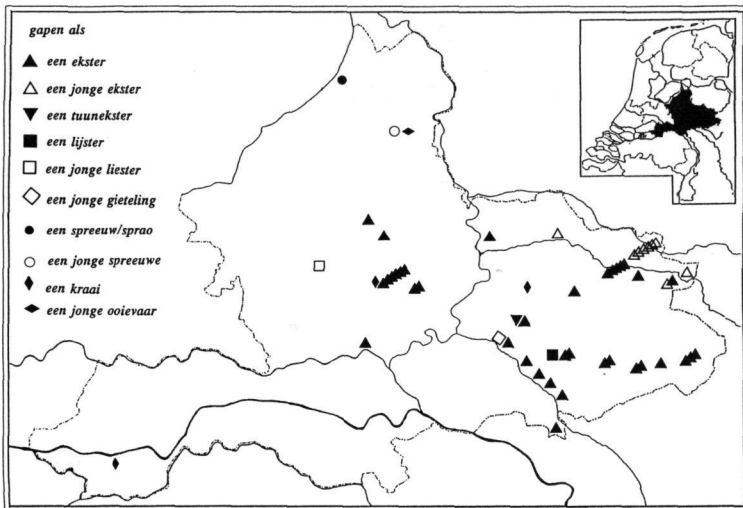
Kaart 9: Lopen als ...

Het kaartje toont duidelijk aan dat de Kievit vooral in de Noordelijke Achterhoek een rol speelt als vogel die snel kan lopen. Dat de dialectnaam *kiefte* in dit gebied naar verhouding zo vaak opgegeven

is, duidt er op dat die naam in de Achterhoek nog goed bekend is; verg. ook: *WALD*, De wereld-B, blz. 359.

2.9 *Gapen als*

Eenzelfde verspreiding als op het vorige kaartje vinden we bij de uitdrukking *gapen als een (jonge) ekster*. Vermeld moet worden dat - waar *lopen als een kievit* ook in andere provincies opgegeven is- *gapen als een ekster* alleen in Gelderland geattesteerd is. Her en der verspreid zijn incidenteel nog andere (jonge) vogels opgegeven die ook in andere provincies genoemd zijn. De respondent uit Hengelo die *tuunekster* vermeldt, geeft op dat de 'grauwe klauwier' tegenwoordig niet meer voorkomt in de Achterhoek.

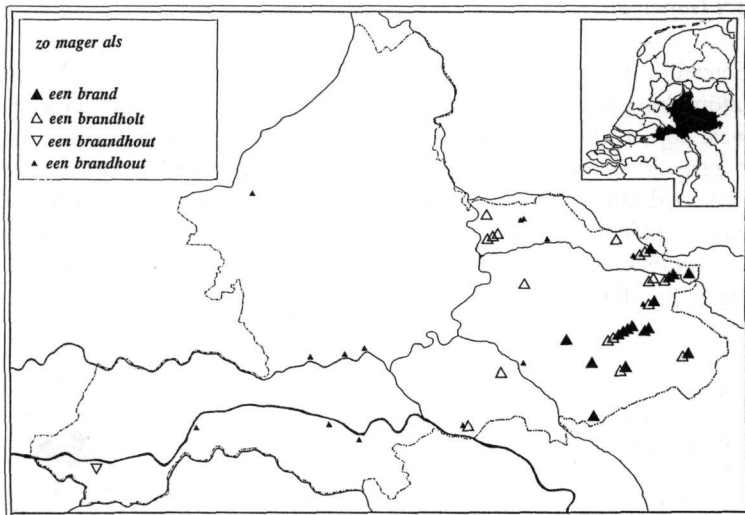

Kaart 10: *Gapen als* ...

2.10 *Mager als*

Dat de Oostelijke Achterhoek met *zo mager as 'n brand* een eigen zegswijze heeft, toont het kaartje. Ook de vermeldingen van *brandholt* komen overwegend in de Achterhoek voor. Slechts een achtal opgaven zijn van buiten Oost-Gelderland; één daarvan is

braandhout, opgegeven voor de Bommelerwaard. In aanliggende provincies is *brandhout* frequent opgegeven.

Kaart 11: Zo mager als

2.11 *Honger als*

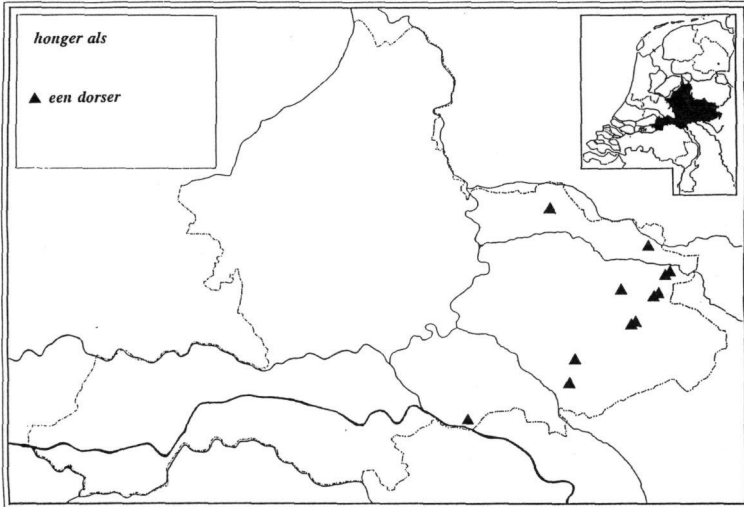
De verspreiding van *honger als een dorser* valt grotendeels samen met die van het vorige kaartje.

2.12 *Sterk als*

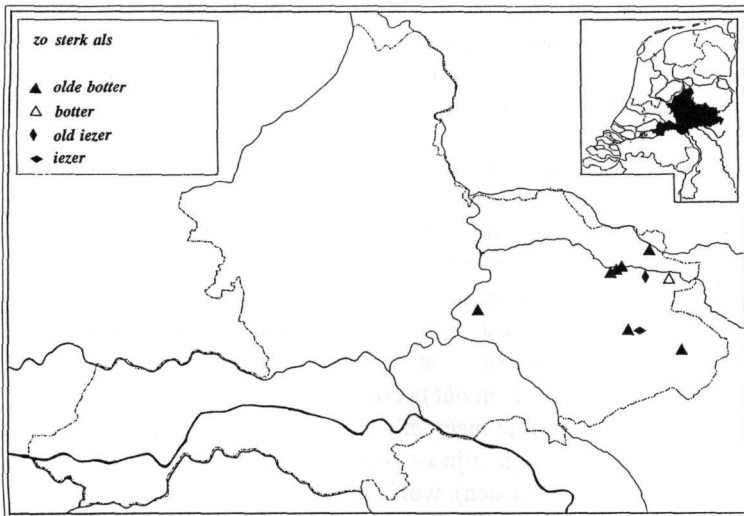
De voornamelijk voor de Oostelijke Achterhoek opgegeven - ironische- zegswijze *zo sterk as olde botter* komt ook in Twente voor.

3. Dieren in de hoofdrol

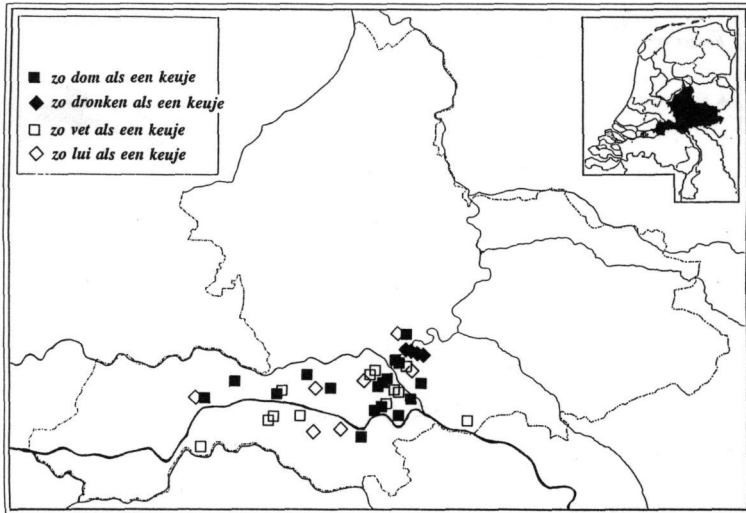
Zoals ook in andere provincies scoren paard en varken in de dertig gevraagde gevallen van de enquête het hoogste. Daarbij is opvallend dat varkens overwegend geassocieerd worden met negatieve

Kaart 12: Honger als ...

Kaart 13: Zo sterk als ...

Kaart 14: Zo dom/dronken/vet/lui als een keuje

kwalificaties als dom en lui. *Keuje* -in delen van Gelderland in gebruik ter aanduiding van 'varken'- sluit zich daarbij aan met de begrippen dronken, dom, vet en lui; zie kaartje 14. Ook een aantal andere dieren staat in meer dan één vergelijking model: pauwen zijn trots en dirken zich op, luizen zijn arm en kaal; van het laatste geval gaat overigens ook vaak de suggestie 'arm' uit. Apen worden in verband gebracht met dronkenschap, lelijkheid en trotsheid, terwijl ze flink kunnen gapen, verbaasd kunnen kijken en er ongeschoren uit kunnen zien. Paarden worden geassocieerd met aspecten als hijgen, zweten, honger, kracht en vermoeidheid. Nadere preciseringen zijn in dit geval tamelijk gebruikelijk: zo figureren in deze vergelijkingen incidenteel: *postpeerd*, *möllenpeerd*, *karreperd*, *trekpeerd*, *warkpeerd*, *muulpeerd* en *old peerd*.

Dieren die in overgrote meerderheid slechts in één van de gevraagde zinnestelsels genoemd zijn, zijn os (slapen), haas (lopen), wezel (bang), beer (sterk), rund (bloeden), wolf (honger).

Over het algemeen worden in de dialecten dezelfde dieren genoemd als in het Standaardnederlands. Maar wanneer we de aantallen

antwoorden die in het Standaardnederlands gegeven zijn, vergelijken met de aantallen die in de dialectvragenlijsten voorkomen, dan blijken er in enkele gevallen markante verschillen te zijn. Zo wordt de tor in de vergelijking *zo dronken als* in het Standaardnederlands meer dan twee keer zo vaak genoemd als in de dialecten. Dat hangt ongetwijfeld samen met het feit dat de benaming tor in de dialecten geen rol speelt (Verg.: WALD, De weerld-B, blz. 320). Ook de domheid van een ezel en het stinken van een otter scoren in de dialectlijsten twee maal zo laag. De exotische dieren nijlpaard en leeuw komen bij *gapen* zelfs vijf maal minder voor. Bij *bloeden* wordt het rund in 85% van de Standaardnederlandse vragenlijsten genoemd, terwijl het percentage in de dialecten niet hoger komt dan 58%. Die relatief lage score hangt ongetwijfeld samen met het feit dat de Gelderse (plattelands)dialecten wel allerlei specifieke namen kennen voor koeien, maar geen behoefte hebben aan de algemene term *rund*. Dat de ook in het Duits en Frans voorkomende uitdrukking *zo arm als een kerkrat* bijna drie keer zo vaak in het Standaardnederlands genoemd is als in het dialect (22,1% tegen 8,2%), is niet verwonderlijk omdat het hier gaat om een samenstelling van *kerk* en *rat* en dus niet om een aparte rattensoort.

Huisdieren als paard en varken staan in dialectlijsten frequenter genoteerd. Bij *dom* bij voorbeeld wordt het varken in de dialectlijsten twee maal zo vaak genoemd als in de lijsten die in Standaardnederlands ingevuld zijn. Paard scoort bij *sterk* en *moe* ruim anderhalf keer vaker, bij *zweten* twee keer zo vaak. Illustratief is in dit verband de opmerking van de respondent uit Hengelo die schrijft: "Olderen zölt vake zeggen: 'honger as 'n peerd', jongeren: 'honger as 'n wolf'".

Zoals we hiervoor zagen, spelen kippen in de dialecten van het oostelijke deel van het Gelderse Rivierengebied een rol met betrekking tot nuchter; zie kaartje 3. Kuikens worden in de dialecten veel vaker in verband gebracht met domheid. Dat geldt ook voor een *ganzekuken* en een *uulskuken*. Een *entekuken* 'eendekuiken' wordt in Heerde geassocieerd met dronkenschap.

Omdat het een exotisch dier betreft, is het opmerkelijk dat bij *lelijk* de aap in de dialecten twee keer zo vaak genoemd is als in het Standaardnederlands.

Hiervoor (kaartje 1) bespraken we reeds de uitdrukking *staan te kijken als een aap op een morgen land*. Ook in andere -incidenteel genoteerde- gevallen wordt bij deze vraag de suggestieve werking door een nabepaling vergroot. Voorbeelden daarvan zijn: *staan te kieke as 'n aap die snotter verköch*, *as 'n uil vur 'n gutgat* 'spoelgat in de waskamer', *as 'n tuut zonder kop* 'kip', *as 'n koo veur 't hekke*, *as 'n koo naor de endeure* 'grote deeldeer in een boerderij'. De volgende voor het Standaardnederlands opgegeven antwoorden sluiten hierbij aan: *staan te kijken als een koe naar een spruitje*, *een uil in doodsnoed* en *een kat in een vreemd pakhuis*.

Ook bij andere vragen komt dit aspect soms naar voren. Zo is voor het Oosterbeeks vermeld: *zo vlug as 'n aol in 'n emmer met zaod*. In Almen bij Zutphen wordt wel gezegd: *hee is zo mager as 'n katte die kikvösse vret*. In Standaardnederlandse en dialectlijsten verhogen *staarten* en in mindere mate ook mannelijke geslachtsdelen -steeds in een aantal van zeven- de dictie van trots: *zo greuts as 'n pauwe met zeuven starten*, *zo drieste as ne katte met zevven sterte*, *zo trots as een hond met zeuve pielekes*, *zo trots als een aap met zeuven lullen*. Om precies te zijn: elf respondenten noemen *staarten*, vier geven *lullen* op en één vermeldt *pielekes*. Wat betreft het mannelijke geslachtsdeel kan men zich afvragen of het niet even veelzeggend is dat deze opgaven zich beperken tot plaatsen in het Gelderse Rivierengebied en de Liemers (Herveld, Nijmegen, Hemmen, Puiflijk, Didam), als dat Veluwe en Achterhoek er het zwijgen toe doen.

Om de mate van volheid te accentueren wordt in Rekken gezegd: *zo vol as ne bok vol köttels*, in Groenlo: *zo vol as ne koo in de spurrie* en in Eibergen: *zo vol as ne koo met ne spurrieboek*. *Spurrie* (*Spergula arvensis*) is een muurachtige plant die vroeger na de roggeoogst op het stoppeland gezaaid werd. Het is een zeer goed veevoer, dat koeien erg lekker vinden en dat op zijn beurt de lekkerste boter oplevert: *spurriebotter*. H.W. Heuvel geeft in zijn *Oud-Achterhoeksch boerenleven* een beschrijving van het turen van koeien op spurrieland (blz. 388-391). Het voor Aalten opgegeven *zo vol as ne spurriekoo*, refereert eveneens aan een copieuze spurrieschanspartij.

Voorstelbaar is ook de exotische uitdrukking, voor Zutphen opgegeven met betrekking tot moe: *zo meu as 'n olifant dee zeuven dage op de struusvogeljacht is ewes*.

Tenslotte worden ook bij ijverig dergelijke antwoorden gegeven. *Zo ijverig als een mier op zaterdagavond*, wordt door de respondente als variant beschouwd van: *zo druk as de panne van vastenavond*. In: *Zo ijverig as 'n luus in 't hemp* en *zo nereg as 'n pötje met pieren*, spelen insecten eveneens een rol.

4. Mensen in de hoofdrol

Voor de uitdrukking *zo dronken as Willem de Wepse*, stond een Epese veekoopman model die veel dronk en -wegens zijn lange neus- met een zoemend geluid sprak.

Voor Groesbeek is in de vergelijking 'zo lelijk als', *Miene Selle* genoemd. Zij was een Nijmeegse vrouw die vanwege haar corpulentheid op kermissen te kijk stond. Rond 1900 is zij overleden, maar de overlevering weet nog dat er twaalf dragers aan te pas moesten komen om haar naar haar laatste rustplaats te brengen.

In dit verband kan ook genoemd worden wat voor Zeddam opgegeven is. Daar werd vroeger de uitdrukking *zij is zo lelijk, zij mag een geweer dragen* gebruikt. De verklaring voor die uitdrukking is dat er in het nabijgelegen Ulft een vrouw woonde die heel erg lelijk was. Zij mocht haar doodschieten als ze een vrouw tegen zou komen die nog lelijker was dan zij. Daarom mocht ze een geweer dragen. 't Was zonder gevaar, want zo'n vrouw kon ze immers niet tegenkomen.

Dat nuchterheid past bij een pastoor op zondagmorgen is net zo evident als werken als een dominee op zondag en een klein baasje zonder knecht.

Niet alleen dieren kunnen verbaasd kijken; dat blijkt uit de uitdrukkingen waarin Ongelovige Thomas, Gekke Henkie en Verdomde Loewietje voorkomen. Samen met Piet Snot, *Gekke Hentje*, *Pogge-Willem*, *Jan Poggen-Willem*, Malle Pietje, Gekke Eppie en Malle Loetje -die allen figureren in de *vergelijking zo gek als-* ontstaat een illuster -Gelders- gezelschap.

Gapen als mijn oma, zo doof als opa en *zo opgedirkt als mijn tante* geven zeer persoonlijke visies. Van veel zelfkennis getuigt de door de respondente vermelde opgave *praoten as Jannie Stoeten*. Deze Achterhoekse plaatst zich overigens -wellicht zonder dat te beseffen- in illuster gezelschap van advocaten, burgervaders en Bill Clinton.

Want, terwijl een zestienjarige Winterswijkse scholier de president van Amerika als voorbeeld van welbespraaktheid noemt, associëren een zestienjarige Zelhemmer en een tachtigjarige Nijmeegse vrouw een (of misschien zelfs: hun) burgemeester met eloquentie. Vooral in de Achterhoekse dialecten worden advocaten met goed van de tongriem gesneden zijn in verband gebracht.

In dit kader moet eveneens aandacht besteed worden aan andere beroepen. Dat zware lichamelijke arbeid met zweten geassocieerd wordt, is duidelijk als we zien dat bij dit item de volgende beroepen genoemd worden: dorser, dokwerker, bootwerker, bouwvakker, koelie en *pakke draoger*. De laatste is een opgave uit Barneveld. Honger wordt verbonden met turfgraver, roggebinder, bootwerker en *kaaisjouwer* en *röshouwer*. Met dat laatste beroep worden in Groesbeek de mannen aangeduid die in de weilanden pitrus maaiden, een zware lichamelijke arbeid. Dat ketellappers van dronkenschap beticht worden, toont dat dit beroep niet erg in aanzien stond. Op het platteland blijken stadse meisjes en vrouwen nog steeds als mondain te boek te staan: *ze is zo opgedirkt as ne deerne oet de stad* (Neede), *as 'n stadse dern* (Gendt), *ene uut de schiettente* (Wichmond), filmster (Terborg). Hoewel niet typisch stads past in dit rijtje toch ook wel enigszins: *hijgen als een 06-medewerkster*.

5. Voorwerpen in de hoofdrol

Ook voorwerpen en andere zaken zijn uitgangspunt bij een aantal vergelijkingen. Het ligt voor de hand dat allerlei soorten poppen - etalagepop, modepop, barbiepop- model staan voor een opgedirkte vrouw. Maar dat slagschip, vlaggeschip, totempaal en vogelverschrikker dat ook doen is toch wel verrassend. In drie Achterhoekse plaatsen -Winterswijk, Borculo en Neede- krijgt een vogelverschrikker een wat meer voorspelbare rol met de uitdrukking *zo lillek as 'n schiw*. Daarbij sluit zich aan het voor Empe opgegeven *zo lillek as 'n schieuw*.

Als varianten van *zo gek als een cent* zijn incidenteel genoemd *zo gek als een kromme cent* en *zo gek als een cent op de kermis*. Het ligt voor de hand dat ook andere munten -stuiver, kwartje, gulden- genoemd zijn, maar dat ook de euro in deze gekte fungeert, geeft aan dat alles steeds maar duurder wordt. De uitdrukking *zo gek als de*

botter in augustus, wordt door de respondente verklaard uit het feit dat de boter in die maand vaak zó vloeibaar is, dat zij van het mes afloopt en dus moeilijk te hanteren is.

Stro figureert in vergelijkingen met *gek*, *dom* en *lui* blijkens de zegswijzen *zo gek als een baal stro*, *zo gek/dom/lui als bone(n)stro*. In dit rijtje past ook min of meer *zo lui als een zak met zand*, *bloeien as 'n maelzak*, *zo vol as 'n maelzak*, *zo vol as 'n mud eerpels* en *zo vol als 'n vat jenever*. Bij de vergelijking met *vol* worden voorts niet alleen een vuilnisvat en een vuilcontainer genoemd, maar ook een oorlogsschip, een kanon en een tank. De Hengelose respondent *die bloeien as 'n maelzak* vermeldt, tekent aan dat als iemand de mate waarin hij bloedt, overdrijft, er wel schertsend gezegd wordt *Jao, ik zie 't wel: i-j bloedt as 'n maelzak*.

Binnen de vergelijking 'gapen als' zijn vooral de *klepbokse* en het *haokgat* vermeldenswaard. De voor Eibergen genoemde *klepbokse* is een (ouderwetse) broek die in plaats van een gulp een klep heeft die dichtgeknoopt kan worden. De schertsende benaming *presenteerblad* voor deze klep toont aan dat het om een onderdeel gaat dat opvalt door zijn grootte; verg. *WALD*, De mens-B, blz. 465. Groesbeek ligt in het gebied waar het luik waardoor de oogst naar en van de zolder boven de deel gebracht wordt *haokgat* genoemd wordt. Want het Gelderse Rivierengebied, de Liemers, een deel van de Achterhoek, Limburg en Brabant kennen deze benaming ook. Overigens sluit deze uitdrukking wat benoemingsmotief betreft aan bij ook elders opgegeven zegswijzen *als gapen as 'n deur*, *achterdeur*, *schuurdeure*, *heuschure*, *bakovven*, *aoven/ovvend*.

Met *slaopen as 'n holt* -vijf keer voor Neede en Eibergen opgegeven- en het twee keer voor Lichtenvoorde vermelde *slaopen as 'n blok holt* onderscheidt de Oostelijke Achterhoek zich van de rest van het Nederlandse taalgebied. Een inwoner uit Drempt geeft de in ieder geval voor Gelderland unieke vergelijking *zo arm als Doesburg* op. Daarbij wordt gerefereerd aan het feit dat de IJsselstad een aantal jaren geleden een zogenaamde artikel 12-gemeente was.

6. Dikke woorden

De respons op de vraag naar elatieven waarin dieren voorkomen, is in Gelderland veel kleiner dan die op de vergelijkingen met dieren. In totaal zijn er bijna 600 'dikke woorden' of elatieven opgegeven;

56,3% daarvan komt uit de vragenlijsten die in Standaardnederlands ingevuld zijn, 43,7% uit de dialectlijsten.

Er zijn slechts 24 dieren genoemd. In volgorde van hoogste score gaat het om:

01	hond	26,9%
02	aap	17,5%
03	beer	17,3%
04	mier	8,4%
05	muis	8,2%
06	poes	7,2%
07	kip	3,2%
08	kanarie	1,8%
09	spin	1,8%
10	poedel	1,3%

Een nog marginalere rol dan de laatste drie spelen: ram, aal, pauw, raaf, ezel, koe, *ulk*, varken, paard, pier, mug, vlinder, vogel, wezel.

Met hond zijn 14 samenstellingen opgegeven. Daarbij valt op dat de meeste een negatieve associatie oproepen: *hondsbrutaal*, *-brutaal*, *hondslillijk*, *hondsmiselijk*, *hondsonhebbelijk*, *hondsvoel* 'sluw'. Alleen het slechts vier keer genoemde *hondstrouw* geeft een positieve kijk op dit populaire huisdier. Hondsmoe -in streektaal *hondsmoeu* en *hondsmuu-* is het woord dat het vaakst genoemd is: 19,0% van het totaal aantal opgegeven dikke woorden.

Na hondsmoe volgen ape(n)trots en bere(n)sterk -in streektaal ook *berestark-* met resp. 17,5% en 10,4% van het totaal aantal opgegeven elatieven. Naast apegek en apezat kan men (sinds kort?) *apestoned* zijn.

Dikke woorden die relatief vaak genoemd zijn, zijn voorts mierzeut (met in de streektaal *mierzeut(e)* en *mierzu(u)t(e)*), muisstil (*moesstil(le)*, *muusstil(le)*, *muuskesstille*) en poeslief.

De meeste dieren die een marginale rol spelen, komen slechts voor in één of twee samenstellingen. Woorden met dieren die slechts in één samenstelling figureren, zijn kiplekker, kanariegeel, spinnijdig, poedelnaakt, ramgek, aalglad, ravenzwart, ezelsdom, vlinderlicht, vogelvrij en wezelsbang. In deze rij passen ook de typische

Achterhoekse dialectwoorden *ulkendoof* ‘bunzing’ en *muggendreet* ‘kleine hoeveelheid’. Pauwen en varkens spelen in ieder twee standaardtaalwoorden een rol: pauwblauw, pauwtrots en varkensdom, varkenslui. De streektaalwoorden *peerdegek*, *perdsmuij* en de twee samenstellingen met pier *piermuij*, *pierwaterdoornat* sluiten zich hierbij aan. Met koe tenslotte zijn drie samenstellingen opgegeven: koebont, koedom en koeieletters.

7. Conclusie

Zijn de Gelderse dialecten eensgezind als het gaat om de kleine rol die ‘dikke woorden’ in het taalgebruik spelen, het materiaal laat zien dat in de vergelijkingen vooral het Oostelijke Rivierengebied en de Liemers en ook wel de Oostelijke Achterhoek naar voren komen als gebieden waar eigen uitdrukkingen in gebruik zijn. De Over-Betuwe en de westelijke delen van Veluwe en Achterhoek onderscheiden zich hierin in veel mindere mate.

Noten:

1. Mevrouw H. Hesselink-Wagelaar en mevrouw L. Strijker-Klaj hebben de gegevens in een database gezet; de heer T.A. Strijker heeft vervolgens de verwerking van de gegevens geselecteerd. Zonder die werkzaamheden was dit artikel zeker niet in deze vorm tot stand gekomen. Voor hun aandeel wil ik hen dan ook hartelijk danken

ERIC HOEKSTRA, MARJO VAN KOPPEN
EN HARRIE SCHOLTMEIJER

Meloet, oeretoeter en dikkerd

1. Inleiding

Van de provincies die in dit hoofdstuk aan de orde komen, wordt vaak gesteld dat er niet echt dialect wordt gesproken. Een groot deel van dit gebied wordt immers ingenomen door de Randstad, een metropool waarvoor het traditionele dialect heeft moeten wijken. In het boek *Van Randstad tot Landrand* (1969) schrijft Jo Daan dat “in het gebied van de Randstad het grootste percentage mensen [woont], dat Nederlands spreekt, of beter gezegd een spreektaal gebruikt die weinig afwijkt van wat men in het algemeen als Nederlands beschouwt. De plattelandsdialecten zijn daar vrijwel verdwenen of nog slechts te achterhalen in enkele uitspraakrelikten en in de artikulatie en intonatie in het algemeen.” (p. 33). Op de bijbehorende dialectkaart, waar de sterkte van de kleuren samenhangt met de afstand die het dialect tot het Nederlands inneemt, is dit gebied dan ook wit gebleven. Er is nog een gebied dat op deze kaart niet ingekleurd is, en dat gebied wordt gevormd door de IJsselmeerpolders, die bijna met de gehele provincie Flevoland samenvallen. Alleen aan de randen van het gebied dat gevormd wordt door de vier provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Flevoland, lijkt het traditionele dialect wat beter bewaard: op Texel, Urk, de Kop van Noord-Holland, het gebied ten oosten van de Utrechtse Heuvelrug, de Zuid-Hollandse vissersplaatsen en de Zuid-Hollandse eilanden en waarden. Voor de rest is het echter toch allemaal standaardtaal, of een tegen de standaardtaal aanleunende variëteit, wat de klok slaat. Wie echter meent dat het gebrek aan variatie in de taal ook leidt tot het geven van zeer homogene

aanvullingen op zinnen als 'zo dronken als ...', komt bedrogen uit. Bij wijze van voorbeeld hebben we alle antwoorden bekeken van de mensen die op hun formulier aangaven een dialect uit de provincie Utrecht te spreken; bij elkaar waren dat 104 personen. Gemiddeld waren er meer dan twaalf (!) verschillende antwoorden per vraag. Veel variatie was er vooral te vinden in de volgende zinnestelsels:

vraag 1	Zo dronken als ... (21 verschillende aanvullingen)
vraag 18	Zo opgedirkt als ... (25)
vraag 21	Gapen als ... (22)
vraag 25	Kijken als ... (20)
vraag 29	Een baard als ... (25)

In sommige gevallen is er veel minder variatie. Vraag 12 'Zo bang als ...' is door 103 van de 104 inzenders aangevuld met *wezel*. Vier inzenders noemden ook nog *haas*, en dat waren alle variaties. Zoveel homogeniteit is echter uitzonderlijk; niet alleen in Utrecht, maar ook in de andere drie hier onderzochte provincies.

In die andere drie provincies hebben we niet het hele materiaal geturfd. We hebben ons beperkt tot wat ons de meest interessante vragen leken, bijvoorbeeld omdat ze veel variatie vertoonden of omdat ze op een andere manier onze belangstelling trokken. De zes zinnestelsels die we uit het hele materiaal hebben gelicht zijn:

vraag 1	Zo dronken als ...
vraag 11	Zo arm als ...
vraag 16	Zo gek als ...
vraag 19	Zo kaal als ...
vraag 25	Kijken als ...
vraag 29	Een baard als ...

Hieronder volgt per vraag telkens een 'top drie' van de meest gegeven antwoorden voor elke provincie afzonderlijk. Op sommige van die antwoorden gaan we wat nader in: wat betekenen ze eigenlijk, hoe komen de sprekers nou juist bij dat woord. Ook de typische dialectwoorden noemen we natuurlijk.

Hoe vaak een antwoord gegeven is, wordt weergegeven in percentages. Om deze percentages terug te kunnen koppelen aan hoeveelheden, is in onderstaand schema weergegeven hoeveel

enquêtes er uit de westelijke provincies van Nederland afkomstig zijn. In de tweede kolom zijn de aantallen weergegeven van de plaatsen waar de meeste enquêtes vandaan zijn gekomen. In de derde kolom zijn de totaal aantallen per provincie weergegeven. Wat direct opvalt, is dat het aantal enquêtes dat is teruggekomen uit Flevoland schrikbarend laag is. Uit Zuid-Holland daarentegen zijn er zeer veel enquêtes geretourneerd. Het zal duidelijk zijn dat de provincies met de meeste respondenten de grootste stempel drukken op de totaalscores.

		totaal
Noord-Holland		
Amsterdam	35 (16%)	
Noord Holland onder het IJ	50 (22%)	
West-Friesland	105 (46%)	
Gooi	35 (16%)	
		225 (30%)
Zuid-Holland		
Rotterdam e.o.	183 (43%)	
Den Haag e.o.	109 (29%)	
		422 (55%)
Utrecht		
Utrecht-Stad	35 (29%)	
		120 (15%)
Flevoland		5 (0,6%)

Tabel 1: Percentages per provincie

2. Zo dronken als een tor

	Z-H	N-H	Ut	Fle	totaal
tor	45 %	31%	44 %	0 %	40 %
maleier	20 %	13 %	15 %	20 %	20 %
kanon	18 %	26 %	18 %	60 %	20 %

Tabel 2: Zo dronken als ... : Z-H : Zuid-Holland - N-H : Noord-Holland
Ut : Utrecht - Fle : Flevoland

De drie meest voorkomende vergelijkingen zijn, zoals uit de bovenstaande tabel blijkt, 'zo dronken als een tor', 'als een kanon' of 'als een maleier'. Uit de totaalscores blijkt dat de vergelijking met de tor tweemaal zo veel voorkomt als de andere twee vergelijkingen. In Flevoland is deze vergelijking echter helemaal niet aangetroffen. Door het kleine aantal enquêtes dat uit Flevoland is teruggekomen, heeft deze provincie zoals gezegd nauwelijks invloed op de totaalscores van de verschillende vergelijkingen, zodat *tor* niet van de eerste plaats wordt verdreven.

De vergelijking van dronkaards met torren kan worden verklaard door de wankelende gang van de tor, die overeenkomt met de gang van beschonken lieden. De uitdrukking 'zo dronken als een kanon' is volgens Stoett (1923), p. 419 afgeleid van de uitdrukking 'zo vol (geladen) als een kanon'. Een dronken persoon is dus volgeladen met drank. Op de uitdrukking 'zo dronken als een maleier' komen we later in deze paragraaf nog terug, aangezien er een zekere overeenkomst lijkt te zijn met een dialectwoord uit deze contreien.

De wat archaische uitdrukking 'zo dronken als een tempelier' komt ook, zij het minder vaak, voor. De etymologie die aan deze uitdrukking ten grondslag ligt is echter alleraardigst: de orde der Tempeliers, een geestelijke ridderorde, kenmerkte zich in zijn laatste jaren door onstuimige drinkgelagen en andere 'ondeugden', waardoor hun naam in deze context bewaard is gebleven.

Naast de bovengenoemde drie meest frequente uitdrukkingen is er, zoals gezegd, een zeer grote diversiteit aan vergelijkingen. Zo komen er onder andere eenden, godmajoors, lieren, kamelen en oorlogsschepen voor om de dronkenschap uit te drukken. Naast deze woorden worden er ook enkele typische dialectwoorden gegeven, zoals *meloet*. Op het eerste gezicht lijkt dit woord een verschrijving te zijn. De informant bedoelde vast *meloen*. Maar aangezien dit woord bij ongeveer tien informanten voorkwam, kan deze bewering niet volgehouden worden. Het woord *meloet* is zeer waarschijnlijk afgeleid van *mulat* 'een kind van een neger en een *blanke*' (*Etymologisch Woordenboek*, [1989], p. 480). Vermoedelijk is hier dezelfde associatie verantwoordelijk geweest, als bij 'zo dronken als een maleier (= iemand uit Maleisië)', namelijk dat mensen met een andere huidskleur in constante staat van dronkenschap verkeren. De uitdrukking 'zo dronken als een meloet' is overigens alleen

aangetroffen bij mensen boven de zestig. Dit zou kunnen impliceren dat het woord generatiegebonden is en samen met de generatie zal gaan verdwijnen.

In het West-Fries zijn we nog een aantal aardige vormen tegengekomen bij deze vraag. Typisch West-Fries lijkt de vorm *steertmolen* te zijn, die noch voorkomt in de resultaten voor Friesland noch in die van het ABN. Deze vorm komt maar liefst 22 maal voor (op 105 correspondenten uit West-Friesland). Een van de correspondenten voegt hier aan toe dat deze molen voor onderbemaling is bedoeld. Een andere West-Friese vorm die niet voorkomt in de rest van de data is *nardus*. *Nardus* is een lekker geurende balsem. Wellicht dient deze balsem om de dranklucht te verbergen. De vorm *roetetoeter*, die vier keer voorkomt, is een variant op de landelijk bekende 'toeter'. De vorm *roetetoeter* is eveneens noch bekend uit het Fries (hij ontbreekt ook in het woordenboek) noch uit het ABN. In het Fries bestaat wel de uitdrukking *rûtsdy*, een woord van het type 'floep' dat gebruikt wordt om een snelle beweging verbaal te imiteren. Bij dit woord kan ook aan een verband worden gedacht met het Duitse *rutschen* en het Nederlandse *roetsjen*. Een kennis van een van de auteurs gebruikte, bijvoorbeeld als hij bij het bouwen op elegante wijze balken door het raam naar buiten smeedt, 'roetemetoet'. Aan een verband met *roetetoeter* kan gedacht worden bij het antwoord van een informant uit Krommenie. Deze geeft een gelijksoortige aanvulling bij deze vraag, namelijk *oeretoeter*.

De vormen die we in het bovenstaande nog niet hebben genoemd of toegelicht zijn: aap, achtereind van een varken, bal, gortmajoor (West-Fries), godmajoor, kanon, katrol, ketellapper, knol, lor, meloen, pioen, piet lut, toeter, wat.

In het laatste onderdeel van deze paragraaf willen we ingaan op een verschijnsel dat ook in andere vragen voorkomt. Er kan ter vergelijking een woord worden ingevuld dat wel verwant is aan de uitdrukking, maar in een andere context geplaatst dient te worden. Hiervan zijn hieronder twee voorbeelden weergegeven.

- (1) a. Hij is zo dronken als Lazarus.
- b. Hij is zo dronken als een ladder.

De vergelijking uit voorbeeld (1a) moet, onzes inziens, worden gebruikt in de uitdrukking 'hij is Lazarus' en de vergelijking uit voorbeeld (1b) kan uitsluitend worden gebruikt in de uitdrukking 'hij is ladderzat'. Bij de in voorbeeld (1) gegeven uitdrukking hebben we te maken met een tautologie.

3. Is hij door de ratten besnuffeld?

	Z-H	N-H	Ut	Fle	totaal
deur	64 %	68 %	75 %	60 %	66 %
ui	14 %	7 %	13 %	20 %	13 %
cent	1 %	0,9 %	2 %	20 %	1 %

Tabel 3: zo gek als ...

Zo gek als een deur is, met stip, de meest voorkomende vergelijking bij deze vraag. Eén informant geeft hier ook uitleg bij: 'je bent zo gek als een deur omdat iedereen hem (= de deur) aanraakt'. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, deel II, 2 en 3, p. 2463 geeft een andere etymologie van deze uitdrukking. *Deur* kent naast de gangbare betekenis nog een andere betekenis, namelijk een zelfstandig naamwoord dat 'gek' of 'dwaas' betekent, afkomstig van een werkwoord met de betekenis 'duizelen'. Dit woord is alleen nog terug te vinden in een uitdrukking als 'zo gek als een deur' en ook wel 'zo dronken als een deur'. Deze inmiddels verdwenen betekenis van het woord 'deur' wordt nu geherinterpreteerd als de enige betekenis van 'deur' die nog is overgebleven. Dat deze semantische herinterpretatie heeft plaatsgevonden is ook af te leiden uit uitdrukkingen als 'hij is zo gek als een draaideur' en 'hij is zo gek als een deurknop'. De samenstellingen die hier worden gebruikt kunnen alleen afkomstig zijn van het woord 'deur' in de betekenis van toegangsverschaffer tot een ruimte. De vergelijking met 'deur' is oorspronkelijk associatief, door het verdwijnen van deze betekenis lijkt de vergelijking zijn associatieve waarde te verliezen. Toch proberen mensen door aanpassingen als 'draaideur' weer een associatie met gek te leggen. Dit blijkt ook uit de uitleg van de bovengenoemde informant.

Een gelijksoortige verklaring vinden wij bij de uitdrukking 'zo gek als een ui' (*Woordenboek der Nederlandsche Taal*, deel XVII, 3, p. 25). Ook hier is herinterpretatie verantwoordelijk geweest voor de ogenschijnlijk niet associatieve vergelijking. De uitdrukking is vermoedelijk afkomstig van 'zo gek als Juin' en geworden tot 'zo gek als een juin'. *Juin* of *ajuin* is in veel dialecten het woord voor 'ui'. Met het woord *Juin* werd in deze uitdrukking echter niet gedacht aan het bolgewas, maar aan een van de navolgers van Sint Franciscus, Juniperus, die gekenmerkt werd door zijn 'heilige onnozelheid'. De herinterpretatie van Juniperus tot ui is hier duidelijk te zien aan een uitdrukking als 'hij is zo gek als een bos uien'. Een van de informanten merkt op dat deze uitdrukking een seksuele bijklank heeft. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* vermeldt dat er inderdaad sprake is van het gebruik van deze uitdrukking voor wellustige vrouwen. Hierbij kan ook worden gedacht aan de uitdrukking 'zo geil als een ui'.

Een eigenaardige aanvulling uit het West-Fries is *als een steertmolen*. Deze vergelijking komt bij deze vraag slechts eenmaal voor. Het gebeurt vaker dat woorden die bij een bepaalde uitdrukking lijken te horen ook in een andere context kunnen worden toegepast. We zullen daar hieronder nog op terugkomen.

Naast de twee meest voorkomende vergelijkingen, de deur en de ui, komt er bij deze vraag eveneens een breed scala aan mogelijkheden voor: 'zo gek als een aap, een balletje, de bonte hond, een bos uien, een cent, clown Busio, deur, draaideur, dwaas, gekke Gerrit, hooi, idioot, looie deur, malle Gerrit, een Jan van Gent, malle molen, malloot, molen, het peert van Christus, rot deur, steertmolen, twee are, een ui, vogelverschrikker, wat. Een andere aanvulling op deze vraag is ook 'het paard van Christus en dat was een ezel'.

Bij deze vergelijking zijn wij als typische dialectwoorden tegengekomen: *juin* voor 'ui', wederom *meloet* en als laatste nog *okkeloen*, van het laatste woord is ons de betekenis niet bekend.

4. Hij stond te kijken of er een luis in je oor zit

	Z-H	N-H	Ut	Fle	totaal
water branden	50 %	25 %	8 %	0 %	35 %
Keulen donderen	5 %	17 %	7 %	0 %	9 %

Tabel 4: Kijken als ...

De vergelijking die in alle provincies het meest voorkomt is 'hij stond te kijken of hij water zag branden'. Op deze uitdrukking kwamen nog twee andere aardige varianten voor: 'Hij stond te kijken of hij snot zag branden' en 'Hij stond te kijken of hij vuur zag branden'. In West-Friesland kwam de variatie *as ientje die water ziet branden*. Hier wordt *een* of *eentje* in de betekenis van 'iemand' gebruikt, wat vroeger algemener was, en wat nu onder meer in het Fries ook nog steeds kan.

Het branden van water is uiteraard iets waar men zich hogelijk over moet verbazen. Maar ook dat op deze afstand het donderen te Keulen kan worden waargenomen is iets waar de mond van open valt. Keulen wordt al vanaf de vroege Middeleeuwen, samen met Rome, gebruikt als proto-typische steden die ver weg liggen. In Flevoland wordt geen van deze twee mogelijkheden als antwoord gegeven. De drie antwoorden die daar worden gegeven zijn 'als een paard', 'als een hert' en 'als een hond'.

Het vergelijkende voegwoord 'als', dat in de vraag wordt gegeven, is bij de twee bovenstaande uitdrukkingen vervangen door het vergelijkende voegwoord 'of'. Populairder was de variant met het voegwoord 'alsof'. Er is een aantal informanten die wel het voegwoord 'als' gebruiken met daarop volgend de hoofdzinsvolgorde. Het onderwerp van de zin volgt op de persoonsvorm, zie voorbeeld (2a). Deze zinsvolgorde kwam ook voor bij het West-Friese *als zijn ouge rolde d'r boina uit*. Er is echter ook een aantal informanten dat in plaats van 'of' het onderschikkende voegwoord 'dat' heeft ingevoegd, zie voorbeeld (2b).

- (2)
- a. Hij stond te kijken als hoorde hij het in Keulen donderen.
 - b. Hij stond te kijken als dat hij het in Keulen hoorde donderen.
 - c. Hij stond te kijken alsof hij het in Keulen hoorde donderen.

In het West-Fries komt als aanvulling een zinnetje voor, dat een nog opmerkelijkere zinsvolgorde heeft. Bij dit zinnetje (zie voorbeeld 3a) staat het werkwoord op de tweede positie in de zin, terwijl er sprake is van een bijzin. In een bijzin is het gebruikelijk dat het werkwoord op de laatste positie in de zin staat (zie voorbeeld 3b).

- (3)
- a. ... als zijn ouge rolde d'r boina uit.
 - b. ... als zijn ogen rolde er bijna uit
... alsof zijn ogen bijna uit zijn kassen rolde.

Naast deze twee meest frequente uitdrukkingen komen er ook nog uitdrukkingen voor waarbij de vergelijking niet zo zeer te maken heeft met verbazing maar meer met een wazige uitdrukking op het gezicht: hij stond te kijken als een koe; een schaaap; een idioot en met ogen als schoteltjes.

Verder waren de aanvullingen zeer divers: een achterlijke, een boer met kiespijn, duf konijn, een aap in een kapot horloge, een aap, een blind paard, een doedelzak, ervan, gek, kak op 'n klein potje, kip zonder kop, malloot (*meloot*), met oge op steeltjes, met ogen als schoteltjes, 'n kip nei 't onweer, ongelovige Thomas, piet snot, een pilaar, een rund, een schaaap, *in skeip*, slome Japie, stomverbaasd, suffie, toeschouwer, goochelaar, uil, een uil in de bijbel, een verdwaalde kip, alsof ie ze zag vliegen, alsof ie de honderdduizend gewonnen had, *alsof ie in zijn broek piest had*, of hij een aap zag dansen.

5. Ze hebben geen nagel om aan hun reet te krabbelen

In deze paragraaf zullen we de vragen 'zo kaal als ...' en 'zo arm als ...' in één paragraaf behandelen, omdat er een frappante overlapping is tussen de aanvullingen op deze twee vragen.

5.1 Zo arm als ...?

	Z-H	N-Hd	Ut	Fle	totaal
(kerk-)ratten	47 %	30 %	17 %	0 %	37 %
Job	21 %	18 %	29 %	60 %	21 %
mieren	16 %	17 %	16 %	60 %	17 %
luis	12 %	19 %	26 %	0 %	16 %
neten	13 %	9 %	7 %	20 %	11 %

Tabel 5: Zo arm als ...

Opvallend was het grote aantal kerkratten dat als vergelijkingspunt werd gekozen, vooral in Zuid- en Noord-Holland. Enkele malen kwam in West-Friesland de variant *kerkrot* voor. De vorm *rot* was vroeger algemener en is in Friesland zelfs de enigste vorm voor 'rat'. De vergelijking met Job is zonder meer duidelijk: Job, de martelaar, die door God werd gebruikt om te testen hoe groot het geloof van de mens was, wordt ontdaan van alle aardse goederen en blijft arm en in de steek gelaten achter. De vergelijking met Job wordt ook wel gebruikt in 'zo vroom als Job' en 'met geduld als van Job'. De andere bijbelse namen die nog voorkomen, Ruth en Goliath zijn stellig varianten bij Job. Hier hebben degenen die niet op de naam Job konden komen en een andere bijbelse naam gebruikt.

De uitdrukking zo arm als 'de neten' is door associaties verklaarbaar: Bijvoorbeeld dat luizen en neten (eitjes van luizen) uitsluitend voorkomen op vieze en dus arme mensen. Ook bij de verklaring voor de vergelijking 'zo arm als de kerkratten' en 'zo arm als de mieren' moet in deze associatieve termen worden gedacht. Bij de laatste vergelijking is een overeenkomst met 'zo arm als de neten' niet uitgesloten: mieren zijn immers ook kriebelende kleine (zwarte) beestjes.

Behalve deze min of meer conventionele antwoorden wordt er ook nog een aantal andere noemenswaardige antwoorden gegeven. Een Urker respondent vult bij deze vraag bijvoorbeeld aan: *arremelingetjes*. Nu is een *arremeling* volgens de woordenlijst van *Het Eiland Urk* inderdaad een ‘armoedzaaier’ (als scheldwoord gebruikt dus), maar ook, liefkozender, ‘een pasgeboren kind, dat nog maar een paar pond weegt’. De oorspronkelijke betekenis van *arremeling* is echter heel anders, namelijk ‘hermelijn’.

Als antwoord wordt ook gegeven ‘als een ongezonde rijke stinkerd’. De informant zegt dat hij deze aanvulling bewust bedacht heeft, omdat hij niet wist wat hij moest antwoorden. Het geeft aan dat er naast de conventionele vergelijkende graadaanduidingen zoals kerkrat ook veel ruimte is voor een creatieve invulling. Een andere informant merkt terecht op: “soms komt een vergelijking spontaan op in gezelschap of familieverband”.

Ook komt ‘zo arm als de nacht’ voor. Net als bij ‘zo arm als Goliath’ en ‘zo dronken als een steermolen’ is dit een geval van transpositie. Daarbij wordt een graadaanduidende vergelijking die idiomatisch gereserveerd is voor item A overgebracht naar item B. Zo wordt het element ‘de nacht’ van ‘zo lelijk als de nacht’ verbonden aan armoede, net zoals Goliath van ‘kracht’ naar ‘armoede’ getransponeerd wordt. In het artikel over Friesland wordt er ook op gewezen dat het eigenlijk niet uitmaakt wat de graadaanduidende vergelijking is: in de constructie ‘zo X als Y’ weet men dat de betekenis is ‘heel erg X’.

5.2 Zo kaal als ...?

	Z-H	N-H	Ut	Fle	totaal
luis	36 %	38 %	36 %	0 %	38 %
biljartbal	35 %	39 %	38 %	0 %	37 %
neten	20 %	15 %	23 %	60 %	21 %
knikker	9 %	8 %	3 %	60 %	17 %
kikker	7 %	7 %	5 %	20 %	11 %

Tabel 6 : Zo kaal als ...

Bij deze vraag vinden we veel vergelijkingen die associaties hebben met een onbehaard, glimmend rond hoofd: ‘een ei’, ‘een biljartbal’,

‘een kikker’, ‘een knikker’ en ‘Kojak’. Bij de omschrijvingen mag niet onvermeld blijven: *hij het meer heer op ze kont as op ze kop* en de variant ‘hij heeft de ziekte van Hedel, meer haar op zijn borst dan op zijn schedel’.

Behalve deze vergelijkingen worden er ook vergelijkingen gegeven die voorkomen bij ‘zo arm als ...’. Deze vergelijkingen staan zelfs op de eerste en de derde plaats. Dit is te verklaren doordat *kaal* naast de betekenis ‘onbehaard’ ook nog de betekenis ‘onbemiddeld’ heeft. Deze tweede betekenis is echter enigszins archaisch. Het is zelfs de vraag of *kaal* in deze betekenis nog voorkomt in een andere context dan bij deze uitdrukking. De vergelijking van ‘kaal’ met ‘neten’ is waarschijnlijk als enige context voor ‘kaal’ overgebleven. De vergelijking wordt vermoedelijk geherinterpreteerd tot een nieuwe associatieve vergelijking. Een mogelijke associatie is dat er op een kaal hoofd neten goed zichtbaar zijn. Er is nog een andere mogelijkheid om luizen met armoede te associëren. De verbinding tussen luizen en kaalheid: het is bekend dat tegengestelde begrippen nauw verwant zijn en in de menselijke geest dicht bij elkaar liggen opgeslagen en verward kunnen worden. Iemand kan zich vergissen en zeggen dat het koud is in plaats van warm. Zo kan de luis met kaalheid geassocieerd worden omdat luizen in het haar zitten en behaard het tegenover-gestelde is van kaal. Toch komt bijvoorbeeld de biljartbal alleen maar bij kaal voor en geen enkele keer bij arm. De kerkrat komt daarentegen alleen voor bij arm en niet bij kaal. Het lijkt erop dat de luizen en de neten de brug slaan tussen kaal en arm. In Utrecht komt echter eenmaal de vorm ‘Job’ voor bij de vraag ‘zo kaal als ...’. Nu kan er hier sprake zijn van een brug tussen ‘kaal’ en ‘arm’, maar het kan ook zijn dat ‘Job’ wordt gezien als iemand die geen haar had, wat door de ziektes en kwalen waaraan hij werd blootgesteld best mogelijk is.

In Krommenie antwoord een van de informanten op deze vraag *Kallekedotter*. Dit woord komt ook nog in een andere context voor in het westen van Nederland. Een Urker respondent vult de vraag ‘lelijk als ...’ aan met *n kadoddertjen*, en hij geeft daar de betekenis bij ‘kort dik meisje’ (alsof die zo lelijk zijn.....). Het woord komt met (onder andere) deze betekenis ook in de Zaanstreek voor. *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal*, deel VII, 1, p. 850 geeft als een van de betekenissen van *kadodder*: “In N.-Ndl., althans gewestelijk,

benaming voor een uit het nest gevallen, pas uitgebroed vogeltje; veelal in de koppeling kale kadodder.” Er wordt verwezen naar kale dot, kale kadodder enz., en daar vinden we: “benaming voor een jonge vogel die nog geen veren heeft, een pas uitgebroed vogeltje, een uit het nest gevallen jonge spreeuw”. Dat doet ons weer denken aan het oude Urkse woord voor ‘spreeuw’ *kalkendotte*.

6. Hij heeft een baard als Lubbers

	Z-H	N-H	Ut	Fle	tot
Methusalem	17 %	14 %	19 %	0 %	16 %
Sinterklaas	15 %	16 %	13 %	0 %	15 %

Tabel 7: Een baard als ...

De meest voorkomende vergelijkingen in de drie de provincies, die het best vertegenwoordigd zijn, zijn Methusalem en Sinterklaas. Er worden, naast bovenstaande twee aanvullingen, veel verschillende antwoorden op deze vraag gegeven. Al deze antwoorden zijn ongeveer even frequent. In Flevoland worden vijf verschillende antwoorden gegeven, waaronder ‘oeros’ en ‘dik varken’. Verder word er hiet nog het antwoord *sloeder* gegeven. Een *sloeder* is volgens de Woordenlijst die is opgenomen in *Het eiland Urk* (P.J. Meertens & L. Kaiser, 1942) ‘iemand, die de boel verwaarloost, slons, sloddervos. 'n Sloeder versloert maer (= meer) as 'n pronker verpronkt’. Aan de betekenis wordt toegevoegd: “vnl. gezegd van vrouwen”, maar dat gaat voor deze vergelijking uiteraard niet op.

De vergelijking ‘hij heeft een baard als ...’ wordt in de overige drie provincies voornamelijk aangevuld met personen of dieren die een lange baard hebben: Sinsom, Methusalem, Sinterklaas, Vader Abraham, Mohammed, Mozes, Paulus de Boskabouter Raspoetin en Jezus. Vooral bijbelse figuren lijken in trek te zijn bij deze vergelijking. Waarschijnlijk komt dit doordat deze altijd worden weergegeven met een baard.

Een ander soort vergelijkingen heeft betrekking op de uiterlijke verschijning van de baard. Dus, hij heeft een baard als touw; visgraten; prikkeldraad; een borstel; een woud; schuurpapier. Meestal gaat het hier over grove, onverzorgde baarden of baarden in aanleg.

De laatste groep vergelijkingen die bij deze vraag te vinden is, zijn de vergelijkingen die aanduiden dat de baard al een bepaalde tijd in de kweek is: hij heeft een baard van zeven dagen, drie weken, enz. Bij de tijdsaanduidingen troffen we de varianten: 3, 6, 7, 10 en 14 dagen en 3, 4 en 7 weken aan. Andere getallen ontbraken. Graadaanduidende bepalingen van plaats 'van hier tot gunder' komen eveneens voor. De omschrijving 'van hier tot morgen' en 'van hier tot gisteren' zijn leuke mengelingen van plaats en tijdsbijwoorden. Hieronder volgt een overzicht van de vormen die we hebben aangetroffen: aap, abraham, als van een week, als van heb ik jou daar, as zes are, baardaap, baviaan, bosduivel, jood, de reserve-judas van de passiespele, een geit, landloper, Methusalem, Mozes, Paulus de Boskabouter, Petrus, pleeborstel, prikkebeen, prikkeldraad, rasp, ruige aap, Salomon, sik, sinterklaas, stiekelvarken (naast stekelvarken), stoppelveld, struikrover, van dagen, van 3 dagen, van 3 weken, van 6 dagen, van 7 weken, van 7 dagen, van hier tot gunder, van hier tot morgen, zeeman, zwerver.

7. Tenslotte

In deze laatste paragraaf zullen we nog enkele opvallende zaken uit de verschillende dialecten bespreken, die niet in het voorafgaande aan de orde zijn gekomen.

In de vergelijking 'honger als ...' vulde iemand uit Spakenburg aan *dieker*, en hij gaf daarbij als verklaring: Een Dieker is iemand uit Eemdijk [een plaatsje ten westen van Spakenburg, behorend tot de gemeente Bunschoten-Spakenburg, en met hetzelfde dialect]. De verklaring lijkt goede papieren te hebben: de Spakenburger onderwijzer G. Blokhuis, die in de jaren dertig een woordverzameling van zijn dialect aanlegde, denkt ook aan Eemdijk bij de uitdrukking *eten âs n Dieker*. En toch is deze verklaring niet juist. Dat zien we als we kijken naar het enquêteformulier dat uit Urk (!) binnengekomen is: *y it as n dikkerd*. De *y* staat voor 'hij' (het Urks laat dikwijls de /h/ weg aan het begin van een woord), *it is eet*, en *dikkerd* is niet een 'dikkerd', zoals we in eerste instantie zouden kunnen vermoeden, maar 'dijkwerker'. In het Urks wordt de Nederlandse /ij/ doorgaans uitgesproken als /ee/ (beter gezegd: als een lang aangehouden /i/ van pit), behalve voor een /k/: dan treedt verkorting op tot /i/. Evenzo wordt de /eu/ van woorden die in het

Nederlands een /ui/ hebben (eigenlijk een lang aangehouden /u/ van put) ook voor een /k/ verkort tot /u/. *Dikkerd* is dus 'dijkwerker', zoals de Urker invuller op zijn formulier terecht aangeeft (de opmerking "Een Urker weet niet wat een dikkerd is", in de woordenlijst van *Het Eiland Urk* uit 1942 is dan ook achterhaald). En ook in Spakenburg is de fout hersteld: in het in 1996 verschenen woordenboek wordt *dieker* in *eten âs n Dieker* inderdaad opgevat als 'dijkwerker' i.p.v. 'Eemdijker'. Ook in Zuid-Holland wordt de uitdrukking 'eten als een dijker' wel gebruikt, overigens naast de uitdrukking 'eten als een bootwerker'.

Bij 'zo opgedirkt als ...' heeft een van de Spakenburger invullers opgeschreven: "een vreende, letterlijk een vreemde, iemand van buiten die hier is komen wonen". Daar kan de import het dan mee doen.

Bij 'zweeten als een...' vult niet minder dan 14 % van de respondenten uit de provincie Utrecht aan: *pakke(n)drager*. Dat is opmerkelijk, want het woord *pakkendrager* komt in het Nederlands van vandaag niet meer voor. Wie weet trouwens nog wat een *mispel* is, door 64 % aangevuld in de vergelijking 'zo rot als ...'. Geen wonder dat sommigen antwoorden: 'zo rot als een appel' ("het was iets met -pel, maar wàt weten we niet meer precies"). Toch zou een conclusie als dat het taalgebruik in vergelijkingen per definitie wat ouderwets is, te voorbarig zijn. Op de vergelijking 'praten als.....' kwam, naast de bijna uitzonderingsloos genoemde Brugman, uit Bilthoven de aanvulling '....als Ratelband'.

Van het voormalige eiland Wieringen komt een tweetalig ingevulde vragenlijst. Typisch voor Wieringen is het voorkomen van "ng" in plaats van "n", zoals in *hongd*, *mongdje*, *brangde* en *brangdhout*. Een interessante vorm is *zn ouwers ware zó gróósk as een hen mit iieen pul*, met *gróósk* (Fries *grutsk*) voor 'trots' en het woord *pul* voor 'kuiken'. En natuurlijk is het *daar hij skeert m niet*, met *m* in plaats van 'zich'.

De informant uit Krommenie antwoordde op de vraag 'zo dom als ...' niet alleen met het min of meer conventionele *achterend van un varreke*, maar ook met het opmerkelijke *als een Urreker*.

Bibliografie

Daan, Jo: *Van Randstad tot landrand*. Amsterdam, 1969.

Het Eiland Urk. Onder leiding van P.J. Meertens en L. Kaiser. Publicaties van de stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders. Secties voor taalkunde en fonetiek, anthropologie, psychologie in samenwerking met het dialectenbureau der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, 9 (1942).

Etymologisch Woordenboek, De herkomst van onze woorden. Door: P.A.F. van Veen, in samenwerking met Nicoline van der Sijs. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie, [1989].

Stoett, F. A.: *Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden, Naar hun oorsprong en beteekenis verklaard*. Zutphen: Thieme, 1923.

Woordenboek der Nederlandsche taal. Bewerkt door M. de Vries, L.A. te Winkel [et al.].s-Gravenhage : Nijhoff, 1956-1998.

MARCO EVENHUIS

As een uul op een bos gos

1. Om te beginnen

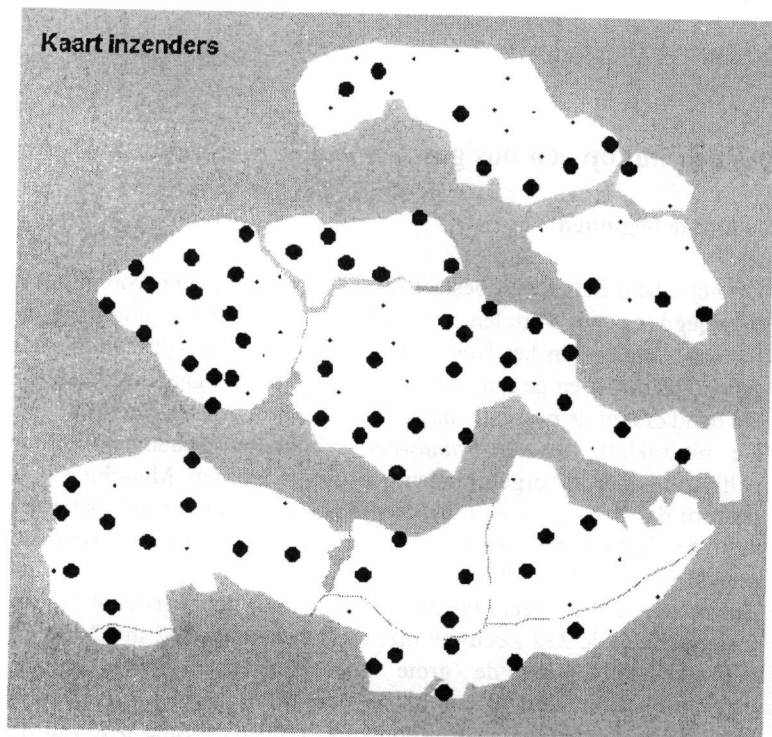
Op het eiland Schouwen bestaat een rockgroep die zich vooral heeft toegelegd op het vertalen van bekende Engelstalige nummers in Schouws dialect. In het Noordgouws om precies te zijn. De teksten zijn nogal direct en de muziek *gaet er vandeur*, het gaat nogal tekeer. De band draagt de passende naam *As de brandweer*: als een speer.

De uitdrukking *as de brandweer* schijnt op Schouwen eerder zelfstandig dan in vergelijkingen gebruikt te worden. Misschien is 't daarom dat ik *as de brandweer* nergens tegenkwam in het materiaal van de laatste SND-enquête. Toch had ik vooral gezien de populariteit van de band wel anders verwacht.

En er waren wel meer dingen die ik anders had verwacht in het materiaal van de 232 Zeeuwse inzenders (waaronder 52 in AN en 14 onbruikbaar).¹ Zoals de grote hoeveelheid AN-lijsten, vooral ingestuurd door scholengemeenschappen in het Zeeuwse. Die lijsten laat ik hier verder buiten beschouwing, omdat de rode pen van de leerkracht er veelvuldig aan te pas is gekomen. Als bijvoorbeeld een Axelse leerling ingevuld had, dat iemand stond te kijken *as een koeie naor 'n trein*, dan was dat voor de docent blijkbaar aanleiding om het dialect zoveel mogelijk onleesbaar door te krassen en te 'verbeteren' in *alsof hij water zag branden*.² Er zijn blijkbaar nog genoeg mensen die het, ondanks de mini-campagne van Commissaris van de Koningin in Zeeland Wim van Gelder (zie elders in deze bundel) nog altijd niet begrepen hebben...

De ingezonden lijsten kwamen uit 74 van de ongeveer 120 Zeeuwse plaatsen (zie kaart 1: Inzenders), redelijk goed verdeeld over de provincie. Alleen van Schouwen en Tholen zijn relatief weinig lijsten afkomstig. De beste 'dekking' (100%) vinden we in het Land van

Axel (dat telt ook maar vier plaatsen) en Noord-Beveland (zes dorpen).

Kaart 1: Inzenders : • plaatsen met tenminste één bruikbare lijst.

Onverwacht was ook het relatief grote aantal jongeren dat de enquête in dialect invulde. Bladerend door 'Dialect in Beweging',³ waarin verslag wordt gedaan van de vorige SND-enquête, varieert het aantal jongeren (inzenders geboren na 1970) in Nederland tussen de 0,68 en de 3,5%. Toen de teller dit keer op 12% (jongeren, die de lijst op eigen initiatief en in dialect invulden) bleef steken, stond uw auteur *te kieken as een uul op een bos gos* (gras). De acties van Van Gelder zullen hier wellicht een rol spelen. Bands als As de brandweer (Schouwen), Surrender (Zuid-Beveland) en Crash Boogie (West-Zeeuws-Vlaanderen) en een tijdschrift als Noe⁴ (het abonneebestand bestaat voor ongeveer een kwart uit jongeren) doen dat waarschijnlijk in nog veel sterkere mate.

2. De resultaten

2.1. Zat as een ouw 'oen

Om maar eens bij die jongeren te blijven, vooral zij kennen een heel scala aan mogelijke manieren van zat-zijn. De ouderen houden het vooral bij ook in het AN niet onbekende vergelijkingen als *zò zat as een Maleier, een aop, een toeter, een kanon en een torre*. Veel jongere inzenders noteerden andere, 'Zeeuwse' uitdrukkingen zoals die ook voorkomen in het Woordenboek der Zeeuwse Dialecten (WZD).⁵ Een kleine greep: in de binnenlanden van Walcheren (Meliskerke, Grijskerke) en in het midden van Zuid-Beveland (Kattendijke, 's-Gravenpolder) wordt men bij optredens van Surrender *zò zat as een oetetoeter, een roete(l)toeter* of een *oerletoeter*. *Zò zat as een toppe* (tol) is vrij beeldend, net als *zò zat as een dweil, een urgel en een 'oepel*. Die laatste uitdrukking komt vooral in het Land van Hulst, in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen, voor. Het in Vlaanderen overbekende *zat geliek/gelijk een Zwitser(e)* komt in Zeeland slechts pal aan de grens voor, in Sas van Gent en Eede om precies te zijn.

Vooral op Walcheren blijkt een gouwe ouwe, zoals Zeeuwse dialectliefhebbers ze uit de boeken kennen, nog enigszins bekend: *zò zat as een ouw 'oen* (oude kip) werd gegeven door Middelburg, Vlissingen, Zoutelande, Kapelle en Poortvliet.

2.2. Lomp as een looie deure

In de resultaten van de SND-enquête zijn de algemeen beschaafde varkens en ezels goed voor 55% van alle aanvullingen op de vergelijking 'zo stom als'. Andere dieren die goed scoren zijn de koeien, de uilen, de ganzen en de kippen. Ook het *paerd van Jezus (en da(t) was een ezel)* is genoemd, vooral in de steden.

Opvallend is het kalf, of *mutten*, dat eigenlijk alleen in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen goed scoort en maar een van de weinige echt streekgebonden resultaten van deze enquête is.

Er zijn maar weinig niet-dieren onder de antwoorden en er zijn er maar twee die meer dan één keer genoemd zijn: Sinterklaas (drie keer

door inzenders uit Kwadendamme!) en het bijna poëtische *lomp as een looie deure* (bekend in Krabbendijke en omgeving).

2.3. Rap as een raoepe

Als we zò *vlug/rap/gauw as waeter/waoter* (bijna 70% van alle antwoorden) even buiten beschouwing laten, scoren vooral *paeliengen, rotten* (ratten) en *veugels* op snelheid. In een winderig gewest als Zeeland, is het vanzelfsprekend de wind die bij de niet-dieren het best scoort op dit onderdeel. Zò *rap* of zò *gauw as de wind, as 'n nikkestaert* (wervelwind) en zò *vlug as vliegende blaoren* werden meer dan eens genoemd. In de Zeeuwse dialecten wordt graag met alliteratie gespeeld, ook als een en ander tegen alle logica ingaat: hoe snel is nu eigenlijk zò *rap as een raoepe* (gegeven door IJzendijke)?

2.4. Maeger as een faseëlout

Magere latten, panlatten, houten, brandhouten, tolhouten (in het Zeeuws kan je spreken van een hout), staken en *pèsens* (een synoniem voor staken) maken in Zeeland de dienst uit. Er zijn geen duidelijke geografische verschillen te vinden tussen het gebruik van lat-varianten en hout-varianten. Wel valt op dat de vergelijking zò *maeger as een faseël- of ferseël'out* (vaamhout, gekloofd hout) niet één keer is genoemd. Die vergelijking kwam tijdens een radio-uitzending van Omroep Zeeland over het onderwerp evenwel veelvuldig en uit alle delen van de provincie naar voren. Heel wat inzenders tekenden aan dat vooral de zegswijze *ie is zò maeger; ie kan wè deur een lampeglass* veel gebruikt wordt.

De enige dieren die bij deze vergelijking genoemd werden, zijn de AN spiering en sprinkhaan en 'oenders, 'onden, katten en *speênværkes*. Betrekkelijk veelgenoemd zijn bovendien de uitsluitend Walcherse *roenkel* (meikever, te Domburg, Souburg en Oostkapelle) en de opmerkelijke *ram* (Ellewoutsdijk en Sint-Laurens). Zò *maeger as een roenkel* is mij overigens nog uit geen enkele andere bron bekend. *Snert mee roenkels*, een onder andere Souburgs antwoord op een zeurderig *wat ete me vandaege?*, blijkt zo op meerdere manieren allesbehalve een vetpot.

2.5. 'Oenger as een diekdelder

In Zeeland hebben tegenwoordig alleen de paarden nog honger, zo lijkt het (55% van de aanvullingen op 'honger als'). Rond de eeuwwisseling was dat wel anders. Verschillende bezoekers van deze contreien merkten op, dat Zeeuwse boeren hun paarden nog beter van voedsel voorzagen dan hun arbeiders, maar dat zal in meer streken het geval zijn geweest.

Wie echt altijd honger hadden, dat waren de Westkappelse dijkwerkers. Die werkten door heel de provincie (maar vooral op Walcheren) en sloegen een aangeboden maaltijd haast nooit af. Hun eetlust werd spreekwoordelijk en ook nu nog zijn *diekdelders*, *diekwerkers*, *delders* en *slikdelders* goed voor zo'n 21% van alle antwoorden in deze categorie.

Weinig dieren hier, behalve de AN wolf, de leeuw en het varken. Alleen de Oost-Zeeuws-Vlaamse *dansende beêr* valt op. Dat summum van een lege maag kent men in Sint-Jansteen en Lamswaarde.

2.6. Zò vet as een slekke

Modder, bagger en *slik* vormen samen de Zeeuwse nummer één bij de vergelijking 'zo vet als'. Een goede tweede is 't *vaerke(n)*, op de voet gevolgd door de *slekke* (slak). Andere antwoorden zijn onder meer os, otter, keu, paling, gans, spek en het voor *butendiekers* ('buitenlanders') ongetwijfeld erg Zeeuwse *zò vet as een mossel* (Lamswaarde).

2.7. Lillijk as grôte vloeken

'Zo lelijk als de nacht' is met liefst 85% de grote, maar weinig Zeeuwse, winnaar in zijn categorie en de nummer twee is al net zo 'Hollands': *zò lillijk as een aop/aep*. Eigenlijk was de *lillijke padde* vooraf ingeschat als nummer één, met broer *puut* (kikker) op twee. Die zijn respectievelijk vijfde en zesde geworden. De derde stek is voor *da kind is zò lillijk as grôte vloeken* (echt waar!), gegeven door de stevig gereformeerde 'staart' van Zuid-Beveland (het zogenaamde

Oôstende). De nachtegalen scoren in diezelfde streek ook aardig en zijn vierde geworden.

2.8. Zò lui dat n 't gos zie waoie

Bij de vergelijking 'zo lui als' vinden we eigenlijk de eerste grote regionale tegenstelling. Daar waar in de rest van Zeeland vooral het varken steengoed scoort (70% van de antwoorden), scoort de steen op Walcheren veruit het best (60% van de Walcherse antwoorden). Buiten Walcheren kende alleen het nabijgelegen Heinkenszand op Zuid-Beveland *zò lui as een steên* (of *as de stènen*). Op Walcheren scoort het varken slechts 20%.

In westelijk Zeeuws-Vlaanderen is vooral een *vet vaerken* het toonbeeld van luiheid. Andere antwoorden: *zò lui dat n 't gos* (gras) *zie waoie*, *zò lui as dikke stront*, *as een spanstel*, *een ezel*, *een pad*, *een vlinder*, *as God in Frankriek* en *zò lui as een luus op een kael 'oôd* (hoofd).

2.9. Sterk as een polderpaerd

'Zo sterk als' levert vooral antwoorden op, die we in de standaardtaal ook kennen. Beer staat met ruime afstand op nummer één, gevolgd door het paard, dat overigens bij ouderen bovenaan staat. Verder worden zowel de leeuw als de os regelmatig genoemd en zijn de vermeldingen van *polderpaerd*, *Goliath* en *zò sterk as mosterd* (*allênig nie zò straf*) incidenteel.

2.10. Groôs as een bamboes

In Zeeland wordt momenteel hard gewerkt aan een supplement bij het WZD. Dat supplement, dat waarschijnlijk zo'n vierhonderd pagina's zal toevoegen aan de bestaande twaalfhonderd pagina's van dr. Ghijsen, verschijnt waarschijnlijk in de loop van 2001. Tussen het materiaal waaruit het supplement wordt opgebouwd, zit een heel aardige verzameling vergelijkingen van het type 'zo ... als'. Die verzameling is opgebouwd uit de antwoorden op vragenlijsten die de Zeeuwsche Vereniging voor Dialectonderzoek (ZVDO) in de afgelopen dertig jaar heeft rondgestuurd.⁶

Een vergelijking van dat materiaal met het materiaal van de SND-enquête is in meerdere opzichten interessant. Niet alleen levert het geografisch een zeer fijnmazig beeld op, ook de diversiteit in leeftijd en sociale klasse neemt toe. De leden van de ZVDO zijn tenslotte relatief oud en hebben vaak een agrarische achtergrond. De respondenten van de SND-enquête komen uit alle leeftijdscategorieën.

Een belangrijk verschil tussen de twee groepen respondenten is de motivatie van de invullers. Bij de ZVDO gaat het vooral om mensen die een zekere interesse voor dialect hebben, anders zouden ze niet lid zijn van een vereniging die zich bijna uitsluitend bezighoudt met dialectonderzoek. De ZVDO-leden vullen de lijst bovendien vaak gezamenlijk in, wat vaak tot gevolg heeft dat er intensief gezocht wordt naar de 'meest Zeeuwse' antwoorden. SND-respondenten zijn een veel representatievere afspiegeling van de totale Zeeuwse populatie dialectsprekers. Hun antwoorden doen om die reden over het algemeen wat Nederlandse aan.

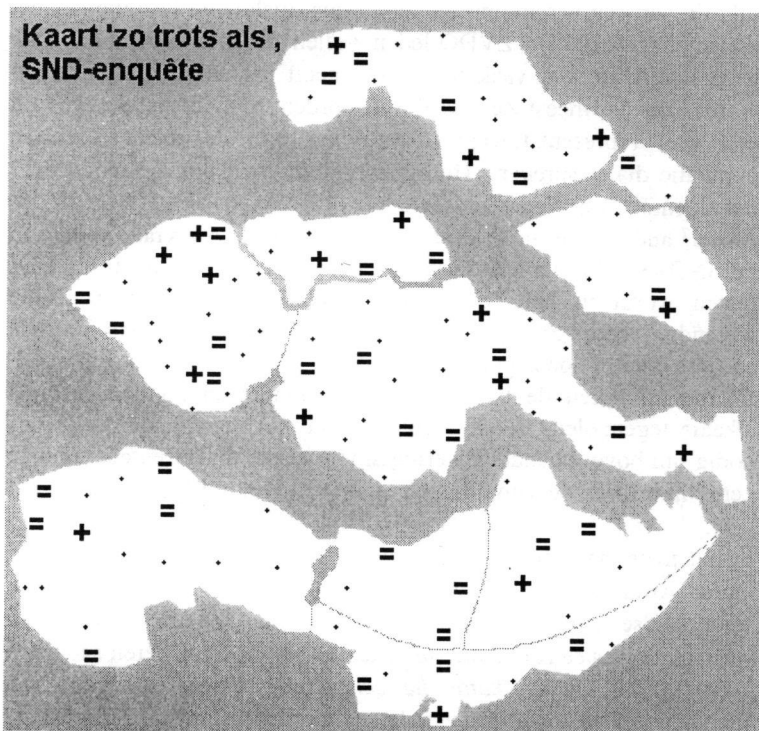
Aan de andere kant moet gezegd worden, dat de AN vraagstelling in de SND-enquête vernederlandsing in de hand werkt. In de ZVDO-lijsten wordt in het Zeeuws om bevestiging van een bepaalde gevonden vergelijking gevraagd ('kent u de vergelijking *zò lomp as een bos juun* of hoe zegt u dit anders?').

Al met al lijken de twee groepen respondenten zo bezien bijna elkaars tegenpolen. Er is natuurlijk heel wat meer onderzoek voor nodig om bovenstaande beweringen te toetsen, maar een eenvoudige vergelijking van de aanvullingen op de vergelijking 'zo trots als' zegt veel.

In het materiaal van de SND-enquête is pauw (47%) verreweg het meest voorkomende antwoord, gevolgd door het al net zo Nederlandse aap (10%). Het meestgenoemde 'Zeeuwse' antwoord was een *'ond mee zeven staerten* (ook 10%). Op Walcheren scoort *zò groòs* (trots) *as een katte die een daerm sleept* zeer goed (op Walcheren 30%, totaal 5% van de antwoorden). In totaal zijn er in de antwoorden op de SND-enquête veertien verschillende aanvullingen gegeven. Pauw en aap zijn samen goed voor bijna 60% van de antwoorden.

In het materiaal van de ZVDO scoort pauw slechts 3% en aap (al dan niet *mie/mee zeven staerten*) 14%. Samen 17% derhalve. In totaal worden er in het ZVDO-materiaal 27 verschillende aanvullingen op

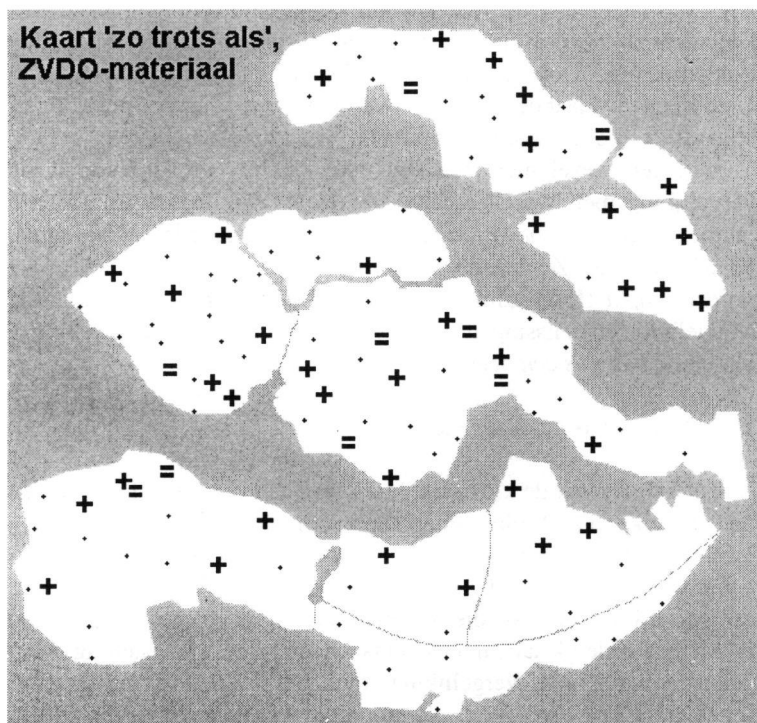
de vergelijking gegeven, bijna twee keer zoveel als in de SND-enquête. De belangrijkste antwoorden waren in het ZVDO-materiaal *een 'ond mee/ mie/ mit zeven staerten* (18%), *een bamboes of bezem (-steel)* (18%) en *een ke(r)nien mee een kap'oad* (konijn met een kaphoed, 7%). Verder werden onder meer *zò groòds* (trots) *as een katte die een daerm sleept* (uitsluitend op Walcheren), *een kraoi mit een poter*, *een puut mit een 'aekmuste op* (een kikker met een gehaakte muts op) en *een schaep of een vaerken mee/mie/mit een beslikte poôt* meerdere malen genoemd.

Kaart 2: Zo trots als ... (materiaal van de SND-enquête):
= een pauw of een aap; + overige inzendingen.

De twee kaartjes 'Zo trots als' (kaart 2 en 3) geven een goed beeld van de verschillen tussen de twee bronnen. Daarmee is direct de betrekkelijkheid van enquêtes en vragenlijsten aangetoond, vooral

wanneer gevraagd wordt naar het dagelijkse, actieve spraakgebruik van respondenten. Het objectief afvragen van nauw omschreven begrippen onder de oudste generatie is waarschijnlijk veel betrouwbaarder.

Kaart 3: Zo trots als ... (materiaal van de ZVDO):
= een pauw of een aap; + overige inzendingen.

2.11. Aerm as de rotten

Ook hier zien we veel antwoorden die we eveneens in het AN kennen. 'Zo arm als Job' en 'zo arm als de mieren' houden elkaar bijna in evenwicht. Daarna volgen *zò aerm as een luus, as de rotten (ratten), een kerkrotte, een kerkmuus, een kerkuul, de straote en de neten*. Dat laatste antwoord werd overigens uitsluitend opgetekend in de drie grootste Zeeuwse steden: Vlissingen, Middelburg en Goes.

2.12. Schoef as een muus'ondje

Hét antwoord is hier de Nederlandse wezel. Liefst 75% van de inzenders koos voor dit rillerige roofdiertje. Zeer opvallend is, dat de Zeeuwse naam van de wezel, *muus'ondje* (muishondje), maar één keer genoemd werd en wel door een 47-jarige man uit Zaamslag (vergelijk ook 'Doôf as een otter'). Een inzender uit Hengstdijk in Oost-Zeeuws-Vlaanderen (waar overigens geen Zeeuws maar Oost-Vlaams gesproken wordt) tekent aan: 'het is: zo bang als een wezel. Terwijl een wezel hier toch een *muis'ondjen* is'. Blijkbaar is de vergelijking met 'wezel' recente import en zijn andere antwoorden 'autochterner': *zô benauwd as een muus* (Kapelle, Kruiningen, Kwadendamme, Zuidzande en Terneuzen), *een kwezel* (Sluis), *een juffers'ondjen* (Hengstdijk), *een pier* (Middelburg), *een 'aos* (haas; Middelburg en Vlissingen). Kloosterzande geeft tenslotte de fraaie alliteratie *bang as een beêst*.

2.13. Nochter as een vaere koe

't Is al kalvers wat de klok slaat hier: 'zo nuchter als een kalf' en 'als een pasgeboren kalf' zijn samen goed voor 55% van alle antwoorden. Veel andere antwoorden doen er wel wat aan denken: *zô nuchter as een pasgeboorn lammetje* (Breskens en Overslag), *as een koe* en *as een vaere koe* (een koe die nog niet drachtig is geweest). Opvallend is dat een redelijk aantal inzenders ondanks de vraagstelling heeft gekozen voor een vergelijking met het Zeeuwse 'elder voor 'nuchter'. *Zô 'elder as een belletje* is vooral op Zuid-Beveland een redelijk algemeen bekend begrip en ook op Tholen en Sint Philipsland niet onbekend.

'Elder as glas zeggen ze in Aardenburg en Axel. Zeeuws-Vlaams zijn ook antwoorden als *broôd* (Sluis, IJzendijke, Sint-Jansteen, Overslag) en *waoter* (Cadzand, IJzendijke en Schoondijke).

2.14 Vol as een padde

Amper dieren komen in deze vergelijking voor. De enige die zich tussen alle *eiers* (50%) en *tunnen* (tonnen, 20%) enigszins staande houdt, is de *padde* (Sint-Laurens, Meliskerke en Aagtekerke). Dat de pad juist door drie Walcherse inzenders wordt gegeven, is interessant.

Op Walcheren kwamen tot de aanleg van de Sloedam tussen het eiland en Zuid-Beveland aan het einde van de vorige eeuw, mollen noch padden voor. Zuid-Beveland werd wel smalend *Paddeland* genoemd.

Andere antwoorden waren onder meer *zò vol as een pot* (vooral op Noord-Beveland) of *een pot mie brune bônen* (Kwadendamme), een *'uus* (huis, Ellewoutsdijk en Breskens), *een baele*, *een petat*, *zò vol as (een) mud* (Vrouwenpolder, Hoedekenskerke, Middelburg en Oosterland; dus niet 'mudvol') en *gestopte* of *gestampte woste* (worst). Eindigen we toch nog een beetje met een dier.

2.15. Doôf as een otter

Ook 'zo doof als' leverde heel veel dezelfde antwoorden op. Liefst 77% koos voor de kwartel. Van die mensen koos nog 23% voor de oude Zeeuwse vorm *kwakkel*, waaronder één inzender geboren in 1980 uit Zaamslag. In het materiaal van de ZVDO (uit begin jaren '80) kiest eveneens zo'n 20% van de 'kwartel-respondenten' voor *kwakkel*. Wat dat betreft lijkt er de afgelopen vijftien jaar weinig veranderd.

Andere antwoorden zijn onder meer *zò doôf as een klipsteên* (alleen op Walcheren), *een otter*, *een po*, *een puut*, *een pot*, *een stoel* (alleen in West-Zeeuws-Vlaanderen), *een taofel* (idem), *een gootsteên* (idem), *een aerpel* en *een kanon*.

2.16. Zot as een uutewaaid dekraem

Als de vragen in het Zeeuws zouden zijn gesteld, had *zò zot as een juun* (ui, 30%) wel eens de meest voorkomende vergelijking kunnen zijn. Nu is dat *zò zot as een deure* geworden (36%). *Zò zot as een bos juun* is ook nog goed voor 8% van de antwoorden. *Toppe* of *draoitoppe* (tol) scoort nog iets beter: 13%.

De enige dieren hier zijn een aap, een hoen en een *koeie voe 't eêst in de weie* (Borssele en IJzendijke) Andere antwoorden waren *een nar*, *een cent*, *een wisse* (wilgentak) en *een uutewaaid dekraem* (uitgewaaid dakraam, gegeven door Rilland).

2.17. Moe(g) as een puut

Over de vergelijkingen met 'zo moe als' kunnen we kort zijn. Hond was goed voor 90% van de antwoorden. Alleen de *puut* valt nog enigszins op met 8%. Bijna alle moeie *puten* komen trouwens uit het eerder genoemde *Oôstende* van Zuid-Beveland: Krabbendijke, Kapelle, Rilland, Kruiningen en Yerseke. Daarbuiten slechts vermeldingen voor Nieuwdorp en Zierikzee.

2.18. Zò opgedirkt as de zuster van buure Jannie

Op de vergelijking 'zo opgedirkt als' kwamen de meeste verschillende aanvullingen binnen, 29 stuks om precies te zijn. Veel antwoorden lijken geïmproviseer van respondenten die het eigenlijk niet goed wisten: *een del*, *een kermismadam*, *een goudvis*, *de paes 'aes*, *m'n moeder*, *de zuster van buure* (buurvrouw) *Jannie*, etc. Opmerkelijk goed scoort de *kerstboôm*. En ook de pauw doet het goed. Verder vallen in Zeeuws-Vlaanderen vooral de *gekroônde 'ingsten* (hengsten), *paerden*, *stieren* en *ossen* op met in totaal twaalf vermeldingen. Daartegenover staat slechts één vermelding op de eilanden, een *op'ekroônd paerd* uit Heinkenszand.

Echt Vlissing moet *opgetuugd fregat* zijn. In de stad van marinewerf De Schelde is dat antwoord tot vier keer toe gegeven. Het nabijgelegen Middelburg noemt dan weer tot drie keer toe *zò opgetuugd as een mietje*. Overigens blijken uit veel van die antwoorden de Zeeuwse equivalenten van opgedirkt: *op(g)etuugd* en *op(g)ekroônd*. Nog even de dieren op een rijtje: *een doffer*, *een puut mee plumen*, *een 'aene* en *een pronk'oen*.

2.19. Kael as een puut

In het WZD (p. 760) vinden we *zò kael as een puut* (kikker) voor heel Zeeland als algemeen bekend. Alleen in de verwante en in het WZD opgenomen dialecten van Goeree en Overflakkee is die vergelijking niet bekend. In het materiaal van de SND-enquête wordt *zò kael as een puut* nog slechts genoemd door Zoutelande, Krabbendijke, Wemeldinge, Colijnsplaat, Bruinisse en IJzendijke. Dus wel mooi verspreid over het Zeeuwse gebied, maar lang niet meer algemeen bekend (genoemd door 11% van de respondenten).

Wel algemeen bekend, ook buiten Zeeland, is 'zo kaal als een luis' (47% van de antwoorden). Ook 'zo kaal als een biljartbal' (24%) of een *merbel/murbel* (knikker, 7%).

2.20. Rot as mis

Geen rotte dieren in Zeeland. Het dichtste dat bij een dier komt is *zò rot as mis* (mest), vooral op Walcheren bekend. Ook *zò rot as kaes/kaos* heeft nog iets met dieren te maken. Overigens gebruiken vooral veel jongeren die vergelijking. Zelf ken ik *kaes* ook in bijvoeglijk gebruik: vooral brommers kunnen *kaes* 'uitgewoond' zijn. De alombekende mispel is het meest voorkomende antwoord. Andere rotte vruchten zijn appels en peren. Die twee houden elkaar in evenwicht met beide een handvol vermeldingen. Een rotte *pruume* is bekend in Wemeldinge. En in het agrarische Nieuwdorp is de *rotte juun* gezien het natte afgelopen jaar wel erg toepasselijk.

2.21. Je mò gaepe as ze de lepel biee

Een aantal aanvullingen op de vergelijking 'gapen als' deed vermoeden, dat het Zeeuwse onderscheid tussen *gaepe* (of *gaopn* in Zeeuws-Vlaanderen) en *geëuwe(n)* nog altijd bestaat. Althans in sommige plaatsen. Gapen is in het Zeeuws vooral de mond openen, bijvoorbeeld om ergens een hap van te nemen. Geeuwen doe je als je honger hebt of moe bent. Het WZD (p. 246) noemt een aantal prachtige voorbeeldzinnen en uitdrukkingen, die een en ander direct duidelijk maken. *Gaepd-is Jantje, zei moeder, en ze kwam mee 'n lepel levertraon, mè Jantje 'ieuw z'n mond stief toe* (Zoutelande). Of de uitdrukking *je mò gaepe as ze de lepel biee* ('je moet van de gelegenheid gebruik maken' gegeven door Heinkenszand, Kloetinge en Sint-Maartensdijk).

Waarschijnlijk hebben de antwoorden *gaepe as een mendeure, as een 'ooischuure* en *as een gootegat* eerder met gapen dan met geeuwen te maken. Dat geldt ook voor de veel voorkomende vergelijking *gaepe as een joenge spreëuw/veugel/mosse* (mus). Het beeld met de om eten bedelende jonge vogeltjes spreekt voor zich.

Werkelijk geeuwen wordt waarschijnlijk bedoeld in de vergelijkingen *geéuwe(n) as een snoek/vis op 't drôge, as een oud wuuf, een ouwe vint (vent), een paerd, een leéuw, een ouw' 'oen (oude kip), een rund, een ouwen beêr en een nijlpaard.*

2.22. Blaeze as een ruitpuut

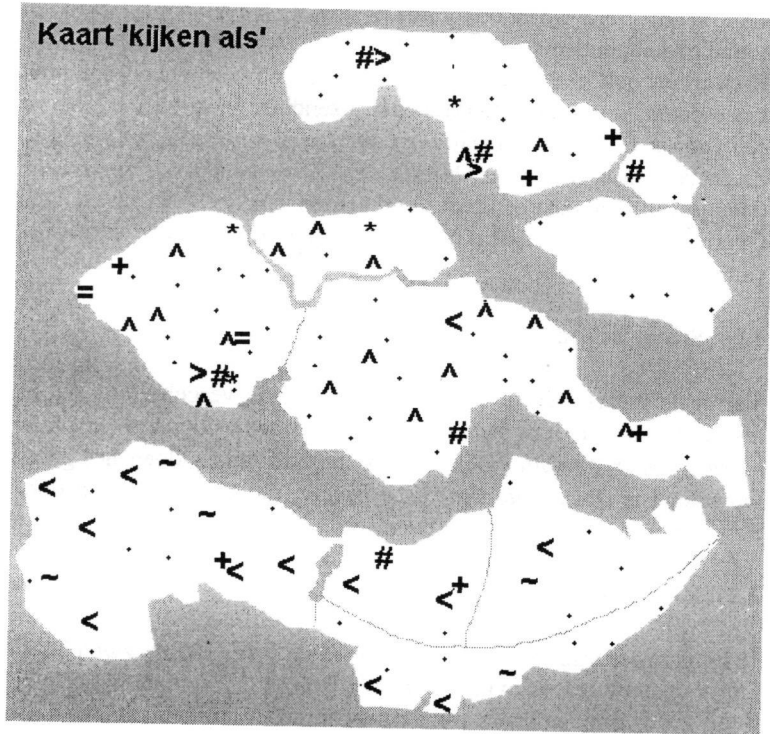
In het Zeeuws kennen we twee woorden voor hijgen: *jaege(n)/jaogn* en *blaeze(n)/blaozn*. Die werkwoorden zien we veelvuldig terug op de ingezonden lijsten. Meestal in combinatie met het volgens het WZD (p. 379) in Zeeland autochtone *paerd* of *postpaerd*. De *puut* (alweer) is samen met *d'n 'ond* een goede tweede. Het *Kaeps end* (Kaapse eend) wordt nog door Kamperland genoemd. In het WZD vinden we onder *blaeze(n)/blaozn* (p. 103) opnieuw een alliteratie: *blaeze as een Bruunvis*, bekend in Westkapelle, hier en daar in Zuid- en Noord-Beveland en verder vooral op Schouwen. In de SND-enquête noemen alleen drie (!) Zierikzeese inzenders die vergelijking.

2.23. Praote as een advekaot

Pater Brugman (of Bruggemans, Bruggemans, Brugmans en één keer zelfs in ouderwets Zeeuws *Briggeman* met een Ingveoonse *i*) is ook in Zeeland verre van vergeten en goed voor ruim 90% van alle inzendingen voor de vergelijking 'praten als'. Verder worden her en der nog *een a(d)vekaot, waeter, raetel en klepper* genoemd. Opmerkelijk is de mij onbekende *Broek'uus*, genoemd door Westkapelle. Op Walcheren is ook *Broekman* wel bekend. Het enige dier, genoemd door Poortvliet en Tholen en volgens het WZD (p. 144) ook bekend op Flipland (Sint Philipsland), is de *broekikster* (broekekster, een Zeeuwse naam voor de Vlaamse gaai).

2.24. Lôpe as een kobie

De AN kieviten en hazen scoren het best bij de vergelijking 'lopen als een'. Ze zijn goed voor respectievelijk 16% en 70% van alle antwoorden. Enige opvallende antwoorden zijn *loôpen glijk een snaier* (snijder, gegeven door Kloosterzande) en *lôpe as een kobie* (een kiekendief, gegeven door Middelburg).

Kaart 4: Verbaasd kijken: * als een oorwurm; + als een uil; ^ als een uil op een zieke koe; > als een uil op een bos gos (gras); < als een uil op een kluite; # kijken of je water ziet branden; ~ als van 't Lam Gods geslagen; = als een wezenloze.

2.25. Kieke as een uul op een bos gos

't Brandende water heeft in Zeeland nog niet op grote schaal toegeslagen. Bij de vergelijking 'kijken als' voeren dialectaanvullingen duidelijk de boventoon (zie kaart 4). Achttien verschillende antwoorden kwamen er op deze vraag binnen. Waarvan *kieke(n) as een uul op een zieke koe(i)e* de belangrijkste is, vooral bekend in midden-Zeeland. Op Schouwen (en in één plaats op Walcheren) komt daarnaast *as een uul op een bos gos* (gras) voor. In Zeeuws-Vlaanderen overheerst *een uul op een kluite*. In die (deels

katholieke) streek wordt ook *kiekn as van 't Lam Gods gesloogn* een aantal malen genoemd.

Er worden ook een paar mooie Zeeuwse gouwe ouwen genoemd, maar slechts door een beperkt aantal inzenders. *Kieke as een bok op een 'aeverkiste* (Colijnsplaat), *as een koeie naor een trein* (Axel, Zaamslag) en *kijken of t ij Onze Lieven 'Eer mee mossels zag leuren* (Hengstdijk) zijn daar een paar voorbeelden van.

Overigens zijn alle vergelijkingen met *uulen* in totaal goed voor 47% van de antwoorden.

2.26. Slaepe as een otter

Veruit de meeste respondenten kiezen voor de vergelijking 'slapen als een os'. Een goede tweede is *slaepes/slaope(n) as een marmotte/mèr(re)motte*. Ook de roos en het varken doen het goed. Opvallend is *slaepes/slaope(n) as een otter*, dat gegeven wordt door Sint-Laurens, Kattendijke en Overslag.

2.27. Zwête as een paerd

In bijna tweederde van de gevallen, is bij de vergelijking 'zweeten als paerd (*pjaerd*) als aanvulling ingevuld. Daarnaast scoort alleen de otter, goed voor een kwart van de antwoorden. Familielid de das blijft steken op twee vermeldingen (in Sas van Gent en het nabijgelegen Westdorpe). Andere, op zichzelf staande antwoorden waren bijvoorbeeld *zwête as een nat 'oen* (Kwadendamme), *as een ezel, ruin* of *rund* (resp. Lamswaarde, Hengstdijk en Kattendijke).

2.28. Bloeie as een vaerkje op keutjesdag

Verreweg de meest homogene reeks aanvullingen vinden we bij de vergelijking 'bloeden als'. Liefst 97% van de antwoorden luidt *bloeie(n) as een rund* (in het Land van Axel overheerst de oude uitspraak *rind* nog). Er waren maar twee andere antwoorden. Oost-Souburg en Sint-Jansteen gaven *bloeie(n) as een vaerke(n)*. Op Souburg kent men ook *as een vaerkje op keutjesdag*, oftewel als een varken op de dag dat hij geslacht gaat worden. Vergelijkbaar is *bloeien as een gestoken rund*, dat iemand uit Lamswaarde noteerde.

2.29. Een baerd as een koeiestaert

Voor de aanvullingen op de vergelijking 'een baard hebben als' geldt dezelfde opmerking als voor 'zo opgedirkt als': veel inzenders lijken maar een slag gedaan te hebben omdat ze eigenlijk geen (Zeeuws) antwoord wisten. Zo noemt Rilland, dat bij 'zo zot als' al het *utewaaid dekraem* noemde, *een baerd as een dekraem*.

Het meest genoemd wordt Sinterklaas (*Sintere Klaois*, *Sinteklaois*, *Sunterklaois*). Bijbelse figuren doen het ook goed, ook als ze nu niet direct bekend staan vanwege uitbundige haargroei in het gelaat: Methusalem, Mozes, Petrus, *Aobram* (Abraham) en Jezus (zo'n 'oneerbiedig' antwoord kan natuurlijk alleen maar worden gegeven door iemand uit de rooie stad Vlissingen).

Er zijn in Zeeland maar weinig dieren met opmerkelijke baardgroei. Heinkenszand en Ellewoutsdijk noemen de *aop*, Zuiddorpe de onvermijdelijke *geêtebok* (geitebok) en Sint-Laurens dicht er op los met *een baerd as een koeiestaert*.

Ook typische landbouwbeelden als stoppelvelden en *geêste- of tervestuken* (gestapelde gerste- of tarweschoven) worden vaak genoemd.

2.30. Naestig as de paeren

Ijverig heet in Zeeland meest *nae(r)stig*. En in Zeeuws-Vlaanderen kunnen je bij afscheid zelfs groeten met *de naestigeid* als je kort daarop nog werk te verzetten hebt. *Zò nae(r)stig* (of *ieverig*) *as de mieren* scoort het best, gevolgd door *de bieën* (bijen). Andere antwoorden zijn meestal beperkt tot één vermelding, zoals *zò naestig as de paeren* (paarden, gegeven door Borssele), *as een (koppe-) spinne* (twee inzenders uit Bruinisse), *de neten* (Axel) en *een kasse bieen* (kast bijen, Krabbendijke).

3. Tot slot

Deze tweede SND-enquête heeft voor Zeeland een aantal aardige resultaten opgeleverd. Sommige vergelijkingen zijn nog in geen enkele bron opgenomen en sommige 'ouderwetse' vergelijkingen blijken bij jongere generaties nog bekend.

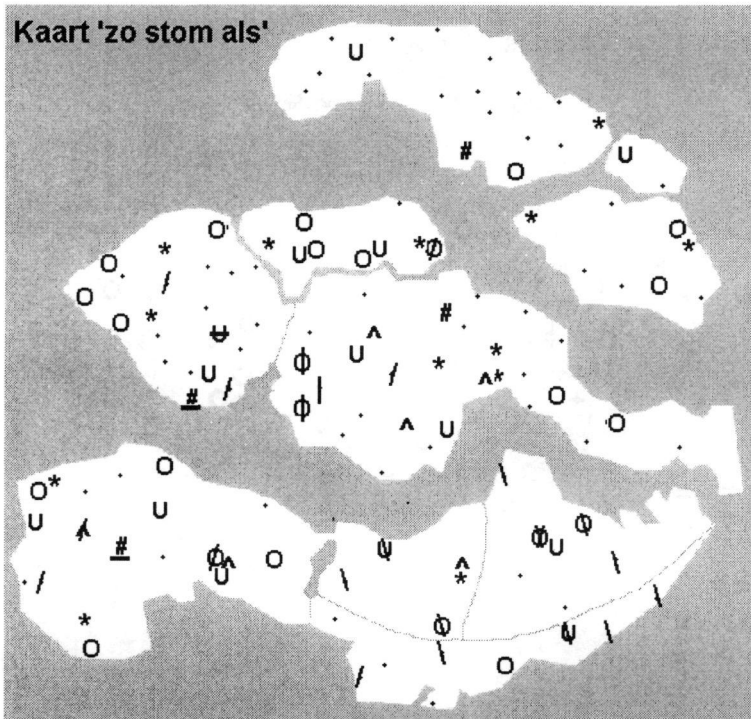
Toch valt alles bijeen vooral op, hoe sterk het aandeel van de AN-vergelijkingen in het totaalbeeld is. Bovendien lijken regionale verschillen, zoals die bijvoorbeeld in het WZD terug te vinden zijn, amper meer te bestaan. En daar waar de verscheidenheid in het WZD juist zeer groot is, blijken bepaalde vergelijkingen ten koste van andere in een groot gebied populair geworden. Meestal zijn dat Nederlandse vergelijkingen, soms Zeeuwse. Dat laatste is het geval bij 'kijken als'. *Kieke as een uul op een zieke koeie* (Midden-Zeeland), *as een uul op een kluut* (Zeeuws-Vlaanderen) en in mindere mate *een uul op een bos gos* (Noord-Zeeland) lijken in 'hun' streek terrein te hebben gewonnen. Dit ten koste van bijvoorbeeld *kieke as een bok op een 'aeverkiste, as een kraoie naer dikke locht, as een 'ond op een 'oenderkot, asof je een drol tegen de muur op ziet krupe of as een koeie nao de trein*.

De bespreking van de aanvulling op de vergelijking 'zo trots als' leert dat er grote verschillen bestaan tussen de resultaten van het onderzoek van het ZVDO voor het supplement bij het WZD en die van de SND-enquête. De resultaten vullen elkaar op een aantal gebieden weliswaar mooi aan, maar de aard van de verschillen toont tegelijkertijd de betrekkelijkheid aan van de betrouwbaarheid van dialectonderzoek zoals dat via de SND-enquête én door de ZVDO gebeurt.

Het beeld van aardige aanvullingen en een zekere hoeveelheid vraagtekens, wordt alleen maar versterkt wanneer we er ook materiaal uit het WZD bij betrekken. In de kaarten 5 en 6 staat een en ander gevisualiseerd aan de hand van de vergelijking 'zo stom (*lomp*) als'.

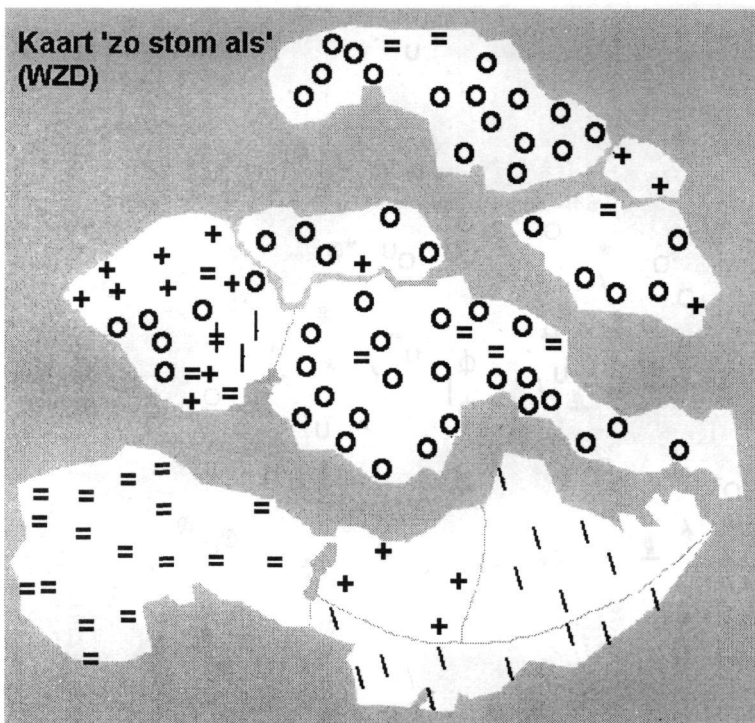
Voor de goede orde: het materiaal van de ZVDO en het WZD is vooral samengesteld uit antwoorden op schriftelijke vragen van het type 'kent u de uitdrukkingen *zò lomp as een tuute?* Zo niet, hoe zegt u dit in uw eigen dialect'. Het materiaal van het WZD is verzameld tussen circa 1928 en 1962, dat van de ZVDO ten behoeve van een supplement bij het WZD tussen 1982 en 1988, dat van de SND-enquête zoals bekend in 1998.

Kaart 'zo stom als'

Kaart 5: Zo stom als een ... (gecombineerd materiaal ZVDO en SND): O ('t achtereind van een) varken; U ezel; * koe, rund; # het paard van Jezus (en dat was een ezel); ^ uil; / hoen, tjoeke, kicken (kip of kuiken); \ kalf, mutten, mutteken (kalf); | otter; - gans.

Indien we de resultaten van de twee jongste onderzoeken in een kaart (kaart 5) vatten, valt vooral de weinige geografisch gebonden antwoorden op. Alleen *zo lomp as 't paerd van Jezus (en da(t) was en ezel)* (in de steden Vlissingen, Goes, Zierikzee en Oostburg), *een mutten/mutteken* (in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen) en *een otter* (in het westelijk deel van de zgn. Zak van Zuid-Beveland) zijn duidelijk regiogebonden. Het (achtereinde van een) varken en de koe houden elkaar ongeveer in evenwicht.

Kaart 6: Zo stom als een ... (materiaal WZD): O koe overheerst, naast ('t achtereind van een) varken; = tuute, todde (fopspeen); | kraai; \ mutten (kalf); + juun (ui).

Op kaart 6 zien we, dat de regio's een veel homogener beeld laten zien. *Zo lomp as een tuute* (een fopspeen) is de enige vorm in West-Zeeuws-Vlaanderen en komt ook hier en daar op Walcheren (soms overigens in de vorm *todde*) en in mindere mate ook op Zuid-Beveland en in noordelijk Schouwen voor. Opmerkelijk is, dat die vorm totaal afwezig is in zowel het materiaal van de ZVDO als dat van de SND-enquête.

Op Schouwen-Duiveland, Tholen en Noord- en Zuid-Beveland overheerst de koe naast het varken. Walcheren laat de meeste lokale verschillen zien, met naast *tuute* (*todde*) ook de koe en het varken, zelfs een aantal *kraoien* in het Middelburgse en vooral veel *juun* (ui).

Datzelfde *juun* zien we ook in het Land van Axel, waar *mutten* of *kalf*, dat er volgens het SND- en ZVDO-materiaal overheerst, nog niet voorkomt. Langs de grens en in het Land van Hulst is *mutten/mutteken* (kalf) de enige vorm.

Overigens lijkt het WZD op basis van materiaal zoals dat is opgenomen in de afgelopen jaar eindelijk voltooide reeks 'regioboeken',⁷ wat eenkennig. In de regioboeken is voornamelijk gewerkt met informanten uit dezelfde leeftijdscategorieën als de informanten van het WZD (ruwweg geboren tussen 1880 en 1930). De onderzoeksperiode voor de regioboeken (1960-1980) sluit bovendien naadloos aan op het onderzoek van dr. Ghijssen voor het WZD, dat tot ongeveer 1962 duurde. De in het WZD genoemde varianten als *juun*, *tuute* en *kraoie* worden ook in de regioboeken meermalen genoemd, maar in die regioboeken staan ze duidelijk naast varianten als *koe(i)e*, *vaerke(n)*, *otter*, *uul* en *'oen*.

Een voorzichtige conclusie zou dus kunnen zijn, dat de vergelijkingen in de Zeeuwse dialecten zich in de loop van deze eeuw ontwikkelden van sterk lokaal verschillende of juist meer regionaal bekende naar zeer individuele varianten, waarbij de AN-vergelijkingen een steeds belangrijker rol zijn gaan spelen. Bij die individuele variatie is de leeftijd uiteraard een bepalende factor. Maar gezien de vele jongeren die volgens deze enquête bekend zijn met bepaalde 'ouderwets' veronderstelde vergelijkingen (en die blijkbaar ook actief gebruiken), zou ook de persoonlijke attitude, het openstaan voor dialect, wel eens een belangrijke rol kunnen spelen. Publiciteitsstunts als die van commissaris Van Gelder en structurelere eigentijdse aandacht voor de dialecten, zouden best eens iets te maken kunnen hebben met het feit dat een deel van de Zeeuwen, zeker ook jonge Zeeuwen, bewust(er) gebruik lijken te maken van hun dialect. Of dat inderdaad zo is, wie daar open voor staan en om hoeveel dialectsprekers het gaat, zou een aardig onderwerp voor nader socio-linguïstisch onderzoek kunnen zijn. *De naestigeid ermee.*

Noten :

1. Onbruikbaar wil zeggen, dat er lijsten onleesbaar waren, dat gegevens van de inzender volledig ontbraken of dat er bijvoorbeeld bij alle dertig vergelijkingen 'Saskia' is ingevuld.
2. Overigens koos maar een klein gedeelte van deze Zeeuwse scholieren bij het invullen daadwerkelijk voor een Zeeuws dialect.
3. *Dialect in beweging: 100 jaar na de enquête van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*, red. R. Belemans en H. H. A. van de Wijngaard (Groesbeek 1995).
4. Zie bijvoorbeeld het inleidende artikel van mijn hand in de Noe van december 1998. Marco Evenhuis, *Eên kaersje*. In: Noe. 'n Bitje uit 't zuidwesten nr. 3 (Oost-Souburg: 1998), p. 3.
5. *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*, red. dr. Ha. C. M. Ghijsen (8e dr., Krabbendijke 1191).
6. Samengesteld uit vragenlijsten, waarvan de resultaten behandeld zijn in het verenigingsorgaan Nehallenia van de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek. Vooral in de jaargangen 1982, 1984 en 1987 zijn veel opgevraagde vergelijkingen opgenomen.

PIET VOS

Een gekke beestenbende

1. Invulling van de SND-enquête

Aan de SND-enquête in Noord-Brabant deden drie regionale kranten mee: *BN De Stem* (106 invullingen voor Noord-Brabant en 32 voor overige provincies), *Eindhovens Dagblad* (280 voor Noord-Brabant en 34 overige) en *Brabants Dagblad* (602 voor Noord-Brabant en 46 overige). Verder ontvingen wij inzendingen vanuit *De Gelderlander* (60), *Haagsche Courant* (3), *NRC Handelsblad* (1), *Arnhemse Courant* (1), *Limburgs Dagblad* (1), *Het Laatste Nieuws* (België; 1), *Noordhollands Weekblad* (1), *Belang van Limburg* (1), *Utrechts Nieuwsblad* (6), *De Gooi- en Eemlander* (3), *Amersfoortse Courant* (1) en *Veldeke* (2). Verder leverde toezending van de enquête aan de respondenten van *het Woordenboek van de Brabantse Dialecten* via het Medewerkerscontact van het WBD en WLD 68 reacties voor Noord-Brabant op. In totaal zijn er dus 1137 geretourneerde formulieren voor Noord-Brabant en 112 van Noord-Brabantse kranten voor overige provincies. Opmerkelijk zijn de talrijke antwoorden uit steden en grotere plaatsen. Enkele daarvan werden niet gebruikt omdat er geen gegevens bij gegeven werden over de invuller en/of de exacte plaats(en) waarvoor werd genoteerd of omdat deze na de afsluitdatum (1-11-1998) binnenkwamen.

Voor de vergelijkingen (A) leverde dat 32957 bruikbare opgaven op en voor wat Reker (1996) de 'dikke woorden'¹ (B) noemt, 5436 stuks die in de database² werden opgenomen. Dat hadden er meer kunnen zijn als sommige kranten evenveel invulruimte voor de B-vraag hadden gegeven als andere. Verder werden er ongevraagd nog veel interessante woorden en uitdrukkingen opgegeven.

Van de 32957 opgaven bij de diervergelijkingen kwamen er 15600 van mannen en 14217 van vrouwen (de rest vulde dit niet in of het

betreft groepsinvullingen). De verspreiding per leeftijdsgroep kan u aflezen uit de onderstaande tabel.

Leeftijdsgroep	aantal gegevens
geboren voor 1916	943
geboren tussen 1916-1930	8441
geboren tussen 1931-1950	17199
geboren tussen 1951-1970	5081
geboren na 1970	389

Tabel 1 : verspreiding per leeftijdsgroep

Een kleine helft van de opgaven is afkomstig van invullers waarvan wij constateerden dat zij in enige mate opgaven in dialect deden (dialect, soms dialect, AN + dialect etc.). Daaruit kan men niet zomaar de conclusie trekken dat de jeugd geen dialect meer kent; het kan ook zijn dat men minder krant leest, geen enquêtes wil invullen etc. De weinige jeugdigen die invulden, vulden vaak wel in dialect in. Opgaven in Algemeen Nederlands zijn niet afgezonderd.

Over hun kranten zijn de meeste invullers kennelijk tevreden want slechts drie hebben er ongunstige vergelijkingen over: 'zo rot als de krant' (Eindhoven) en 'zo gek als de krant' (Woudrichem en Berkel). Een jonge invuller uit Valkenswaard antwoordde voor de grap op alle vergelijkingen, dus 30 keer, met: 'als een hoer op zondag'; hij vond de uitdrukking "multifunctioneel" en, als het aan hem lag, moest dit het Brabantse gezegde bij uitstek worden. Dat is niet gebeurd want er is verder nog maar één opgave uit Helmond: 'opgedirkt als een hoer op zondag'.

2. Vergelijkingen

a) Top dertig van diervergelijkingen³

1. *varken* (2593 opgaven): uitspraak vaak: *vè(è)rke*; incl. aardvarken, *gelt*, *keu/kuus*, mestvarken, slachtvarken, spekvarken, varkenskont, varkenskop, vetvarken en zwijn en met voorbepalingen als 'achtereind van een -', 'dik -', 'lui' etc. en nabepalingen als '- dat in het stro staat te zeiken' etc.; vergelijking: bloeden, dom, doof,

dronken, gapen, gek, honger, kijken, lelijk, lui, mager, moe, nuchter, slapen, sterk, trots, vet, vol en zweten als;

2. *paard* (2579): uitspraak vaak: *pè(è)rd*; incl. *Bels* (paard), Bles, bospaard, circuspaard, hit, hobbelpaard, karrenpaard, (Belgische) knol, koetspaard, molenpaard, paardenstaart, pakpaard, pony(paard), post(koets)paard, renpaard, stalpaard, stokpaard, trampaard, trekpaard, tuigpaard, weipaard en werkpaard en met voor- ('dempig' etc.) en nabepalingen ('- met zeven lullen', - *van Driek Slits* etc.); vergelijking: baard, bang, bloeden, dronken, gapen, gek, hijgen, honger, ijverig, lopen, lui, moe, nuchter, opgedirkt, slapen, sterk, trots, vet, vol en zweten als;

3. *pauw* en *pauwhaan* (1152): incl. *pauwhaan* (1x) en met een voorbepaling ('trotse -') en nabepalingen ('- met zeven lullen/staarten'); vergelijking: gapen, opgedirkt en trots als;

4. *mier* (1102): incl. *kerkmier*, *mierzeik(er)*, *moe(i)zeiker*, *muurzeik(er)*, *zeikmier*, *zeikmoeier* en *zeikworm* (-*wurm*) en met voorbepalingen ('hoop -', 'nest -'); vergelijking: arm, ijverig, vlug en vol als;

5. *hond* (1100): incl. *bandhond*, *blokhond*, *buldog*, *fox*, *hazewind(hond)*, *hondsvod*, *joekel*, *juffershond(je)*, *koningspoedel*, *mormel*, *pekinees*, *schoothondje*, *trekhond* en *waterhond* en met voor- ('bange -', 'dolle -' etc.) en nabepalingen ('- met de staart tussen de benen', '-met 2 (5, 6, 7, 10) lullen (*pieletjes*, *staarten*)' etc.); vergelijking: bang, bloeden, dom, gapen, gek, hijgen, ijverig, kaal, kijken, lelijk, lopen, lui, mager, moe, nuchter, opgedirkt, slapen, trots, vet en vlug als;

6. *kwartel* (1098): incl. *kwakkel* en *kwar*; vergelijking: dom, dood, doof en vol als;

7. *luis* (1030): incl. *kerkluis* en *piet(je)* en met voor- ('jong met een vat -') en nabepalingen ('- op een ka(a)l(e)/ze(e)r(e) hoofd/kop'); vergelijking: arm, bang, dom, ijverig, kaal, lui, mager, moe, vol en zweten als;

8. *wezel* (1015): incl. *ei(er)wezel(tje)* en met voorbepaling ('bange -'); vergelijking: arm, bang, dom, kijken, lopen en vlug als;

9. *os* (1000): incl. *ossenzeik* en *paasos* en met voor- ('opgesopte -' en 'stomme -') en nabepalingen ('- in de regen'); vergelijking: baard, bloeden, dom, dronken, gapen, hijgen, honger, kijken, lui, moe, opgedirkt, slapen, sterk, vet en zweten als;

10. *haas* (938): incl. angsthazen; vergelijking: bang, gapen, hijgen, kijken, lopen, slapen en vlug als;
11. *beer* (861): incl. panda; vergelijking: baard, gapen, hijgen, honger, moe, slapen, sterk en vol als;
12. *rund* (898): vergelijking: bloeden, dom, gapen, hijgen, kijken, slapen en zweten als;
13. *kalf* (716): incl. *kuus* en *muk* en met voorbepalingen ('nuchter -', 'pasgeboren' etc.) en een nabepaling ('- van een dag'); vergelijking: bang, bloeden, dom, dronken, gapen, gek, kijken, moe, nuchter en vet als;
14. *aap* (544): incl. apenkont, baardaap, baviaan, bosaap, brulaap, gataap, gorilla, haaraap, mantelbaviaan en monkey en met voor- ('zatte -' etc.) en nabepalingen ('- met gouden jongen', '- met twee (zeven) lullen/staarten' etc.); vergelijkingen: baard, dom, dronken, gapen, gek, kaal, kijken, lelijk, lui, moe, nuchter, opgedirkt, trots en vlug als;
15. *ezel* (539): incl. paard van Christ(je)/Christus/Jezus, pakezel en werkezel en met voor- ('achtereind van een -', 'oude -', 'verliefde -') en nabepalingen ('- die staat te zeiken' etc.); vergelijking: baard, bang, dom, doof, dronken, gapen, gek, hijgen, ijverig, kijken, lopen, lui, moe, sterk, trots en zweten als;
16. *rat* (458): incl. kerk(en)rat en rioolrat; vergelijking: arm, bang, gek, mager en vlug als;
17. *neet* (363): met voorbepalingen ('kale -', 'luie -'); vergelijking: arm, bang, doof, gapen, ijverig, kaal, lelijk, lui, slapen, vlug en zweten als;
18. *pier* (362): incl. *pierik* en *piering* en met voorbepalingen ('dode -', 'potje met -' etc.); vergelijking: arm, baard, doof, dronken, gek, kijken, lui, mager, nuchter, rot, vlug, vol en zweten als;
19. *otter* (291): vergelijking: dom, doof, gapen, gek, hijgen, moe, slapen, vet en zweten als;
20. *bij* (208): incl. bijenkorf en bijenvolk en met voorbepalingen ('bezige -', 'nest/ zwerm met -') en nabepaling ('- in een korf'); vergelijking: ijverig, vlug en vol als;
21. *koe* (190): uitspraak vaak: *koei* of *kow*; incl. *maal*, *spurriekoe(tje)* en met voor- ('achtereind/achterste van een -', 'stomme -' etc.) en nabepalingen ('- die moet kalven', '- voor een muizenhol' etc.); vergelijking: baard, bloeden, dom, dronken, gapen, gek, hijgen,

honger, ijverig, kijken, lui, mager, moe, nuchter, opgedirkt, vet, vol en zweten als;

22. *wolf* (190): incl. vreetwolf en weerwolf en met voorbepaling ('jonge -'); vergelijking: baard, bang, gapen, honger en vet als;

23. *leeuw* en *leeuwin* (175): uitspraak vaak: *lōw*; incl. leeuwin (1x) en met voorbepalingen ('uitgehongerde -', 'zeven -'); vergelijking: baard, gapen, hijgen, honger, kijken, lopen en lui als;

24. *made* (155): incl. *maai* (en varianten, b.v. *maoi*); vergelijking: gek, lui, moe en vol als;

25. *tor* (148): vergelijking: dronken en vet als;

26. *pad* (133): vergelijking: kaal, lelijk, lui, moe, vet en vol als;

27. *gans* (102): uitspraak soms: *gaans*; met voorbepaling ('gestopte -'); vergelijking: dom, vet, vlug en vol als;

28. *kievit* (89): vergelijking: gek, lopen en vlug als;

29. *marmot* (86): incl. nabepaling ('- in zijn winterslaap'); vergelijking: gek, lui, slapen en zweten als;

30. *paling* (84): incl. aal en met nabepalingen ('- in een emmer snot' etc.).

Er zijn nog veel andere diervergelijkingen⁴.

2.2. Een aantal andere vergelijkingen

Merkwaardig zijn de vergelijkingen 'zo dronken als Maastricht'(Drongelen), 'zo nuchter als Maastricht' (Uitwijk) en 'zo lui als Maastricht' (Waspik); dat kan moeilijk allemaal tegelijk waar zijn.

Bij de vergelijking 'een baard als' (756 opgaven), werden naast allerlei ander zaken (b.v. diernamen, 'stoppelveld' etc.) vaak opgegeven:

-Namen en zaken i.v.m. de bijbel en religie (heiligen, geestelijken, feesten, mythologie):

aartsvader, Abraham, apostel, capucijn, Christoffel, Christus, Jezus, Job, Jozef (Heilige -; Sint -), kerstman, kluzenaar, Methusalem, Mohammed, Mozes, Neptunus, Onze Lieve Heer, pater, paus, *Peerke Donders*, Petrus, profeet, sint-juttemis en Sinterklaas (var.: Sint en Sint Nicolaas).

-Namen van bekende personen:

Che Guevarra, Chriet Titulaer, Iwan de verschrikkelijke, Prins Bernhard, Robinson (Crusoe?) en Ruud Lubbers.

-Namen van onbekende personen:

Jan Jeuk, Jan Tompe, Jantje Bartels en Pietje Soes.

3. 'Dikke woorden'

3.1. Lijst van 'dikke woorden' (vgl. Reker 1996) met als eerste lid een diernaam, naar frequentie

1. HOND (244): *honde-* (2; -trouw), *honds-* (230; -bang, -benauwd, -beroerd, -beu, -blij, -brutaal, -dol, -lui, -moe, -net, -trouw, -ziek), *poedel-* (11; -naakt) en *teckel-* (1; -glad);
2. AAP (150): *ape-* (-groots, -lazarus, -trots, -vlug, -zat);
3. BEER (101): *bere-* (-bruin, -gaaf, -geil, -gezellig, -goed, -koud, -link, -slim, -sterk, -trots, -zacht);
4. VARKEN (70): *varkens-* (-lelijk, -lomp, -lui, -moe, -ondeugend, -stom, -vet, -zat);
5. MIER (67): *mier-* (45; -zoet) en *miere-* (22; -zoet);
6. MUIS (47): *muis-* (-grijs, -stil);
7. KAT (43): *poes-* (41; -lief, -zacht), *poesjes-* (1; -zacht) en *poeze-* (1; -zot);
8. KIP (17): *kip-* (15; -lekker, -nuchter) en *kiep-* (2; -lekker);
9. PALING (14): *aal-* (-vlug, -donker);
10. SPIN (11): *spin-* (-nijdig);
11. KANARIE (10): *kanarie-* (-geel);
12. PAD (10): *pad-* (2; -dik) en *padde-* (8; -kaal, -naakt);
13. SNIP (6): *snip-* (-verkouden);
14. VOGEL (6): *vogel-* (-vlug, -vrij);
15. EZEL (3): *ezels-* (-dom, -lui);
16. STIER (3): *stier-* (-vervelend);
17. PAUW (2): *pauw-* (1; -blauw) en *pauwe-* (1; -trots);
18. RAAF (2): *rave-* (-zwart);
19. SLAK (2): *slak-* (-vet);
20. KIKKER (1): *puit-* (-nat);
21. RAT (1): *ratte-* (-kaal);
22. SCHAAP (1): *schaap-* (-mak);
23. TOR (1): *torre-* (-zat).

3.2. Top tien van de overige 'dikke woorden' (eerste lid)

1. *kei-* (349);

- 2.oer- (215) en oerent- (1);
- 3.stront- (213);
- 4.brood- (186);
- 5.modder- (146);
- 6.stok- (145);
- 7.dood- (124) en doods- (15);
- 8.water- (136);
- 9.aarts- (112);
- 10.straat- (112).

4. Krenten uit de pap

4.1. Een baard als een mosemaaier

Een lezer uit Breda van *BN De Stem* gaf bij de vergelijking ‘een baard als’ het zinnetje ‘*scheerd’ oew eige toch, ge ziet er uit as unnen mosemaaier*’. Waarschijnlijk komt het woord ‘mosemaaier’ alleen nog in deze uitdrukking voor en weet (bijna) niemand meer wat het eigenlijk betekent. Hoeufft (1836) zegt echter: “Moozemeyer is eigenlijk de opperste dergenen, die het straatvuil ruimen (...).” Dus: zoiets als ‘het hoofd van de straatreinigingsdienst’. Zie Van Dale (1984) bij *II moos* (1. modder) en Van Dale EWB (1997) bij *meier* (uit het middeleeuws Latijnse woord *major* ‘leidinggevend functionaris’, dat weer te maken heeft met het Latijnse woord *maior domus* dat ‘beheerder van het huis’ betekent; *maior* is de vergrotende trap van *magnus* ‘groot’). Een heel interessant woord uit West-Brabant dus waarvan het eerste lid nog bijna zo uitgesproken wordt als het Latijnse woord *maior* (vgl. *majoer* dat de klemtoon op de tweede lettergreep heeft).

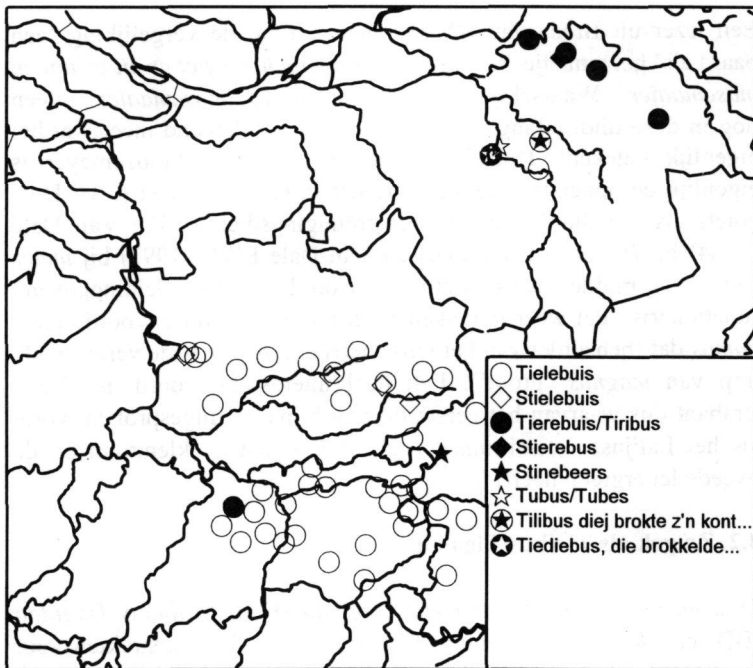
4.2. Zo gek als Tiribus/Tielebuys

Tien lezers van *het Eindhovens Dagblad* (ED), *Brabants Dagblad* (BD) en *Medewerkerscontact WBD en WLD* (MC) verstrekten voor Oost-Noord-Brabant bij de vergelijking ‘zo gek als’ tien zeer interessante opgaven:

- 1.Boxtel (BD): *Tubus/Tubes* (“zo wordt het hier uitgesproken”);
- 2.Boxtel (BD): *Tiediebus, die brokkelde zijn kont voor de kippen*’;
- 3.Lith (MC): *Tiribus*; 4.Oss (BD): *Tiribus*; 5.Oss (BD): *Tieriebus*;

6.Oss (BD): *Stiriebus*; 7.Schaijk (BD): *Tierriebus*; 8.St-Oedenrode (ED): *Tilibus*; 9.Wanroij (MC): *Tieribus*; 10.Wijbosch (MC): *Tilibus diej brokte z'n kont veur de henne*' (volgens de invuller is dat een oud gezegde).

In de diverse varianten zien we een wisseling van l en r (*Tilibus* en *Tiribus* etc.), r en d (*Tiediebus*; in een gebied met tongpunt-r?), ie en u (*Tubus/Tubes*) die heel goed verklaarbaar zijn. De variant *Stiriebus* heeft de s misschien meegenomen van het voorafgaande woord *a(l)s* (van de *vergelijking zo gek als*). Uit het vervolg van dit artikel zal echter blijken dat die wisseling van l en r al heel oud is en niet verklaard hoeft te worden uit wetmatigheden in de dialecten zoals die zich de laatste eeuwen vertonen.

Kaart 1: Zo gek als Tielebus

Mandos (1988) zegt bij *gek* (p. 146): “*Zo gek als Tieliebuus*. Zo gek als Tielebuys. Spreekwoordelijke vergelijking. (Tielebuys is de eigennaam van de hoofdpersoon uit de klucht, de Cluyt van Tielebuys, die wederom herdragen wilde zijn, welke in 1541 door de Haarlemse rederijderskamer te Diest werd gespeeld.). Oost-Brab. ‘87.”

Hierop is enige kritiek te leveren en er zijn wat aanvullingen bij te geven.

- Op het landjuweel te Diest in 1541 werd dit stuk door de ontvangende rederijderskamer (dus die van Diest en niet die van Haarlem!) ter begroeting gespeeld (Knuvelde 1967, p. 262). Bij De Jong (1934) lezen we op p. 4: “De eerste maal werd deze klucht gespeeld door de leden van de Diester kamer De Lelijbloom (...) op het landjuweel te Diest, in het jaar 1541, de 1e Augustus, ter verwelkoming van de ‘Rethorisiënen’.”

- Hoe komt Mandos hier nu aan? Wellicht heeft hij het *WNT* bij ‘Tielebuis’ geraadpleegd dat o.a. verwijst naar Cornelissen-Vervliet en Tuerlinckx.

Cornelissen-Vervliet (1899-1903) zegt bij *Tielebuis*: “Spreekwoord. *Zoo zot als Tielebuis*, doorgk. Tuerlinckx. Deze spreekwijze is zonder twijfel ontleend aan de *Clugt van Tielebuys, die wederom herdragen wilde zijn*, een stuk gespeeld te Diest in 1541, door de kamer *Trou moet blycken*, van Haarlem. De zotte Tielebuis is, na deze voorstelling, spreekwoordelijk gebleven. (Z. *Navorscher*, 1891, bl. 156.)”. Tuerlinckx (1886) zegt bij *Tielebuis*: “Zinneloos. *Ge zijt zeker tielebuis. Ze es zoeë zot as tielebuis*”. De Jong (1934) zegt op p. 124: “In De *Navorscher* 41 (1891), bl. 155, 156 geeft G.J. Boekenoogen als zijn mening te kennen dat de uitdrukking ‘hij is zo zot als Tielebuis’, die te Diest wordt gehoord en in Hageland (tussen Tienen en Diest), vermeld in het bijblad van Loquela van Kerstmaand 1887, ontleend is aan de klucht van Tielebuijs, in 1541 aldaar gespeeld T.M.B. Het Antw. Id. neemt dit over. De onjuistheid over de opvoering daargelaten, moet de uitdr. voordien al bekend geweest zijn blijkens ‘t bovenstaande, maar natuurlijk heeft de zeer populaire klucht deze algemener gemaakt.” Op het feit dat de “uitdr. voordien al bekend geweest” is, komen we straks terug.

Mandos (1998) heeft dus deze fout die al in 1934 geconstateerd wordt, niet verbeterd. *WNT* XVI (waarin ‘Tielebuis’ staat) is van 1934.

-De titel van de klucht luidt verschillend in de diverse handschriften: 'Een Esbatement van Tielebuijs, die een jaer te vroeck gheboren is ende wert herdragen' volgens het Leidse handschrift; volgens het Haarlemse hs een 'cluijte' en volgens het Brusselse hs een 'kamerspel' (De Jong 1934, p. 123).

Misschien is het interessant hier eerst iets over de inhoud van de klucht te zeggen. Knuvelder (1967) geeft op p. 368 de volgende samenvatting van de 'Cluyt van Tielebuys': "Wanneer hij verneemt, dat hij een jaer te vroeg geboren is, wil Tielebuys 'herdragen' worden; als hij om de anderen tot herdragen te dwingen, de potten en pannen door de kamer laat vliegen, besluit men Tielebuys zijn zin te geven; in een zak wordt hij neergelegd voor de poort van het begijnhof. Een oude begijn, die juist die nacht gedroomd had dat zij een jongen zoon gekregen heeft, vindt Tielebuys en Tielebuys vindt zijn 'memmeken'; het kost haar heel wat moeite en geld van de dwaas af te komen!" Vader Roncefael zegt (vs 70) dat hij een jaer te vroeg is geboren, wat Tielebuijs letterlijk neemt, maar wat volgens De Jong (1934, p. 128) betekent dat hij nog niet rijp, nog te jong is om te trouwen omdat hij "niet eens in staat is zichzelf te bedruipen".

-De opgaven van de enquête die wij hierboven afdrukten (met name *Tiribus* en *Tilibus*) en ook de aanvullingen erop ("*Tiediebus, die brokkelde zijn kont voor de kippen*"; "*Tilibus diej brokte z'n kont veur de henne*") doen vermoeden dat er meer literaire werken of volksverhalen zouden kunnen zijn waarin de naam van de hoofdfiguur telkens anders gespeld en uitgesproken kan zijn (wisseling van l en r komt b.v. vaak voor).

Het *WNT* s.v. *Tierebus* zette mij op het spoor van de dichteres uit Antwerpen Anna Bijns (1493-1575). Er werd nl. met een citaat verwezen naar *Leuven(ch)e Bijdragen* 4 (1900-1902), p. 209. Soens (1900-1902) schrijft daar (p. 199-203) over onuitgegeven gedichten van Anna Bijns en laat na deze korte inleiding de tekst van handschrift A, voorzover onuitgegeven, volgen (p. 204-368). Het handschrift is volgens Soens van de "copist" Enghelbrecht Van der Donck, Minderbroeder te Antwerpen en J.F. Willems dateert het op omstreeks 1540. Geschreven zou het rond 1525 kunnen zijn. Vgl. Knuvelder (1967) die op p. 346 e.v. vragen en theorieën over de handschriften behandelt.

In het 'Voorwerk' (afgedrukt op p. 204-215) dat voorafgaat aan 45 'refereinen' leest men op p. 209, na een passage waarin gezegd wordt

dat de mens zegt dat anderen liegen, maar zelf wil worden geloofd (met de conclusie: "Sulc mensche van wysheden is berooft"):

"Sulc mensche is meer dan Tierebus sottere,
Die zyn moeders cousen brocte voer de beesten;
Sulc mensche haelt zynen raet aen de Ottere;
Sulc mensche is meer dan Tierebus sottere,
Alle doctoren is hy een bespottere,
Niet achtende op den minsten oft den meesten;
Sulc mensche is meer dan Tierebus sottere,
Die zyns moeders cousen brocte voer de beesten:

Van desen mensche maectmen nu groote feesten."

Over de 'Ottere' merkt Soens (1900-1902) in voetnoot 2 op: "Hiermede is denkelyk Luther bedoeld". Anna Bijns is namelijk steeds in polemiëk met de reformatie. Even vóór deze passage zegt ze (p. 208):

"Lesen dit enighe Luthersche clercken vroet,
Sy en dervender hen niet inne verstooren;
Die ander lie schimp met woorden, met wercken, doet,
Die moet oock somtyt zynen onwille hooren."

Met andere woorden: degenen die anderen de oren willen wassen, kunnen verwachten dat zij soms ook dingen toegevoegd krijgen die hen tegen de haren in strijken. In Gemert heeft men nog steeds de uitdrukking "je hoort niet graag je onwil" (*wil* is 'plezier').

Hiermee is aangetoond dat de opmerkingen van onze Oost-Brabantse invullers (*die brokkelde/brokte zijn kont voor de kippen/hennen*) niet zomaar op zichzelf staan en gebaseerd zijn op bepaalde volksverhalen die b.v. Anna Bijns rond 1525 al kent. Het ontbrak mij helaas aan tijd om alle literaire bronnen waarnaar b.v. in het *WNT* wordt verwezen te lezen om uit te vinden welk verhaal die opmerkingen ontlokt heeft en waarop die opmerkingen slaan.

Om te zien of misschien die opmerkingen ook in andere teksten dan die Van Anna Bijns voorkomen, las ik de klucht van Tielebuys in de uitgaven van De Jong (1934) en Leendertz (1845) en ook het verhaal van 'Thirobinus en Perna' (met varianten in schrijfwijze van de namen) in *Der minnen loep* van Dirc Potter (± 1370 geboren volgens Knuvelder 1967, p. 205; het werk is volgens de Werkgroep van Utrechtse neerlandici 1983, p. 1, ontstaan tussen 1411 en 1412) in de uitgave van Leendertz (1845). Wat die opmerkingen betreft, waren er echter geen aanknopingspunten. Wellicht zijn er (rond Diest?) nog

veel andere volksverhalen over deze gek in omloop geweest waarin die teksten wel te vinden zijn.

Uit een van de citaten in het *WNT* bij *Tielebuis* blijkt dat deze nog 'leeft' in Diest: "In de eerste dagen van den oorlog waren ze te Diest allemaal zoo zot als tielebuis, CLAES, in *Gr. Nederl.* 1923, I, 52 (*een Diestenaar vertelt zijn levensgeschiedenis*)."

De Jong (1934) zegt i.v.m. "de bronnen en de verwante motieven" op p. 5: "Een verhaal, dat het motief geleverd heeft van het esbatement van Tielebuijs, is mij niet in handen gekomen. Der Minnen Loop bevat een verhaal, in de variant getiteld: Van Tiribus ende van Pairna, waarvan de bron niet bekend is. Dirc Potter wil aantonen, dat men met een gek niet moet spotten in de liefde, en die gek is hier Tiribus. Willem Elias of Jan van den Borne⁵ kenden misschien dezelfde bron, of een andere, die hierop teruggaat en waarin nog meer van de zot verteld wordt. Gezien het onderschrift in de handschriften L. en H. is het echter geenszins uitgesloten, dat Jan van den Borne de geschiedenis bedacht heeft en daarbij al of niet is uitgegaan van een alleen mondeling bekende anecdote. Men kende Tirebus of Tielebuijs als een zot en zeker zijn er enige staaltjes van zijn dwaasheid in omloop geweest". Op p. 123 geeft hij enkele varianten van de naam in *Der Minnen Loep*: 'Tiribus' (vs 825; volgens een noot van Leendertz 1845, staat er vóór vs 825 als opschrift: '*Van Tiribus ende van Pairna*'), Thirobinus (vs 833; var. volgens een noot van Leendertz: 'Tyribus') en Thirobuus (vs 881); verder worden daar veel varianten en pogingen tot etymologie (Latijn, Grieks) in andere bronnen genoemd (die ik niet gezien heb); de meeste van die verwijzingen naar klassieke en Nederlandse literatuur en studies daarover kan men ook vinden in het *WNT* bij *Tielebuis*, *Tierebus* (bijvormen *Tieribus*, *Tierbus*, *Tierpes*, *Tiribus*) en *Kierebus* (bijvorm *Kieribus*).

De inhoud van het verhaal en de moraal worden goed weergegeven bij Van Buuren (1979) op p. 114-115: "Van een overhaast begin in de liefde komt ellende. Er zijn vrouwen die gekscherend jonge dwazen het hoofd op hol brengen, en gekken heeft men gauw achter zich aan, maar men raakt ze moeilijk kwijt. Het verhaal van *Perna en Thirobinus* (I, 825-894) is daar een voorbeeld van. Het Toscaanse meisje Perna werd door de dwaas Thirobinus 'liefje' genoemd. Voor de aardigheid noemde zij hem ook zo. Op een keer dat zij alleen was, kwam hij op haar toe en verkrachtte haar. Zij werd zwanger, vertrok

in stilte en beviel in het bos van haar kind. Zij vermoordde het en verhing zichzelf. Zo verging het haar met deze dwaas. Vrouwen en maagden kunnen zich aan Perna spiegelen.” Zie daar ook p. 126, 231 (Tyrobus: vs 3252 en 3253) en 279.

Volgens de Werkgroep van Utrechtse neerlandici (1983; p. 13-14) is *'Der minnen loep'* een theoretische uiteenzetting over de liefde (ars amandi of liefdesleer) met enige overeenkomst met werken van Ovidius (vgl. 'ars amatoria' van rond het jaar 0 en 'remedia amoris', iets later) en een verhalenbundel (vgl. Ovidius' *Heroides* en *Metamorphoses*). Dirc Potter las Ovidius waarschijnlijk op de Latijnse school.

Zoals hierboven al gezegd werd, is de bron van het verhaal van Tiribus en Pairna niet bekend.

Ook in dit verhaal vond ik geen teksten die leken op de opmerkingen van de Oost-Noord-Brabantse invullers van de enquête en de vergelijkbare tekst bij Anna Bijns.

Conclusies:

-Het feit dat de uitdrukking “zo gek/zot als Tilibus/Tiribus” etc. behalve in Oost-Noord-Brabant ook in de provincies Antwerpen, Vlaams-Brabant, Belgisch Limburg en Nederlands Limburg (alleen in Maastricht als 'dik' woord) voorkomt, wat hierboven al gebleken is uit enkele boeken voor het Vlaamse gebied (Anna Bijns, de klucht van Tielebuys, Cornelissen-Vervliet, Tuerlinckx en tijdschrift *Loquela*) en gegevens uit het *WNT*, kan men zien in noot 6 waarin de opgaven voor België en Maastricht worden opgesomd⁶, op de kaart⁷ (zie ook noot 7) die voor zichzelf spreekt en wellicht ook nog elders in dit Dialectenboek in de artikelen over de SND-enquête in deze provincies. De kaart laat duidelijk de massieve concentratie rond Diest zien (en vooral ook westelijk daarvan) en het merkwaardige aparte gebiedje in Oost-Noord-Brabant dat zo belangrijk is geweest voor dit artikel.

De figuur 'Tilibus/Tiribus' is overigens, zoals blijkt uit o.a. het verhaal van 'Thirobinus en Perna' (Dirc Potter: 'Der minnen loep') en opgegeven bronnen in het *WNT* ook bekend geweest in andere Nederlandstalige gewesten; in de SND-enquête blijkt echter niet dat deze figuur daar nog leeft in het bewustzijn van de mensen.

-Onderzocht zou moeten worden of de opmerkingen bij enkele opgaven (*'die brokkelde/brokte zijn kont voor de kippen/hennen'*) en

de variant bij Anna Bijns (‘*die zyn(s) moeders cousen brocte voer de beesten*’) terug zijn te vinden in andere bronnen, b.v. volksverhalen. Het *WNT* geeft s.v. *Tielebuis*, *Tierebus* en *Kierebus* veel andere citaten uit en verwijzingen naar literatuur die ik niet bestudeerd heb.

-Deze gek moet toch wel zeer populair zijn geweest en tot de verbeelding hebben gesproken, als men in 1998 nog 10 opgaven uit Oost-Noord-Brabant en talrijke uit andere streken binnen krijgt, met opmerkingen uit Oost-Noord-Brabant die vergelijkbaar zijn met een tekst van Anna Bijns (rond 1525).

4.3. enkele andere krenten in de pap

Zie daarvoor in noot 4 woorden als ‘*bag/bauk/vag*’ (big), ‘*blendaas*’ (daasvlieg) ‘*bössum*’ (bunzing) ‘*echel*’ (zie bloedzuiger), ‘*gekko*’ en ‘*heislender*’ (zie de opmerkingen bij hagedis) ‘*lauw/louw*’ (zeelt), ‘*merkef*’ (merel) en ‘*spoerts*’ (braamsluiper).

5. Vergelijkingen en ‘dikke woorden’ in woordenboeken

5.1. Spreekwoordenboek

In verband met de SND-enquête moet men vooral eens kijken in:

-Mandos (1988), b.v. p. 337 s.v. ‘mager’: “Zo mager als OL Heer aan het kruis. Spreekwoordelijke vergelijking. Broodmager (...)” Er staan talloze prachtige vergelijkingen in.

5.2. Vergelijkingen in dialectwoordenboeken

Men kan ook eens in de volgende Noord-Brabantse dialectwoordenboeken kijken (ik heb dat gedaan i.v.m. enquêtevraag 1-7 en 17):

-Bergen op Zoom (Heestermans 1997): *zo zat as ‘n pinneke*;

-Deurne (Van Hoek 1996): *zó zát às ‘n pinneke/peen; ... ‘n schup; zó stóm às ‘t ááchterste van ‘n vèèreke; .. ‘nen ézel; zó meujg às ‘n maoj* (‘made’);

-Gemert (Vos-Van der Wijst 1996): *zô zat az ‘m pinneke; zô moej* (müj) *az ‘m maaj/maoj* (‘made’);

-*Kempenlands 1* (De Bont 1958): p. 27-32: hier vindt men allerlei vergelijkingen met ‘als’;

- Kempenlands 2 (Hoppenbrouwers 1996): *zó zat äs e v à èreke; ... 'n bist; ..'n hen; ..e pieleke ('kuikentje'); ...'n snep; ...'n ächel ('bloedzuiger')* etc.; *zó vlug äs 'n spin; ..de ratte; zó maoger äs bróód; ..ne piejr; ..e gèrrem ('ooi'); ..'n haut; ..e schèllefhaut; zó vät äs 'n slak; ..'n pad; ..e v à èreke; ..n'n bèèr; ...slèèik ('slijk'); zó muuwg äs e pärd;*
- Made (Kooiman 1990): *zo stom ast aachterènd van un v èrreke; zo vet as spek ('spekglad');*
- Mierlo (Van der Vleuten 1986): *zó z à t à s 'n pinneke/péén;*
- Noordmeierijs (Swanenberg 1996): *zó zat ès 'n èchel ('bloedzuiger'); ...'n k'non; ...de kloo:te; ..'n skup ('schop'); ...'n snèp; ...stront; zó muujg ès 'n maoi ('made');*
- 's-Hertogenbosch (Reelick 1993): *zo zat as 'n schup ('schop');* ... 'n k'non;
- Tilburg (Van Rijen 1993): *zo muug as unnen hond.*

5.3. 'Dikke woorden' in dialectwoordenboeken

- Kempenlands 1 (De Bont 1958): b.v. *keibloot* (bij het kaartspel): *kèèjbléút; keidood ('morsdood'); kèèjdéút; krikdood ('morsdood');* *kriGdèút; krikdroog ('kurkdroog');* *kriGdréúch*⁸;
- Kempenlands 2 (Hoppenbrouwers 1996): zie bij *stront*: *strontnat, strontduuwr, strontzat* enz.;
- Noordmeierijs (Swanenberg 1996): zie bij *kèij ('kei')*: *kèijdood, -èrrem, -goewd, -hard, -kapot, -kattelièk, -leeg, -mager, -moeilek, -stèrrek* enz.

Woorden met “kei-” lijken zich vanuit Noord-Brabant over heel Nederland te hebben verspreid. Deze enquête zou daarvoor o.a. het bewijs kunnen leveren als wij de gegevens van Noord-Brabant met die van andere provincies zouden vergelijken.

Noten :

1. Onder dikke woorden verstaat Reker (1996) de 'elatieven': "Een elatief is dan een onechte, absolute overtreffende trap omdat een vergelijkingsmoment ontbreekt" (p. 11). Denk aan woorden als '*beresterk*', '*bikkelhard*', '*keigoed*' etc.

2. Veel dank ben ik verschuldigd aan Mariëtte Lubbers en Henk Abrahams die met mij de database samenstelden.

3. Cursief gedrukt zijn de meest gangbare vergelijkingen. In de lijst van diervergelijkingen worden meervouden, verkleinwoorden en lidwoorden niet vermeld, evenmin als allerlei varianten in uitspraak. Uitdrukkingen als "*hij stond te kijken alsof hij het in Keulen hoorde donderen*", "*...alsof hij water/snot zag branden*" etc. zijn niet opgenomen in de database.

4. Andere diervergelijkingen naar frequentie:

kip (78): incl. hen, hennenkot, kippenstront, paaskip en schrielhen (kriehen?); *hent* (60); *nijlpaard* (40); *kikker* (39): incl. kikvors en puit; *vis* (39): incl. viswijf; *olifant* (38); *geit* (36): incl. Geertje, geitensik, sik en geitenuier; *schaap* (35): incl. dwalkschaap; *uil en uilkuiken* (35): incl. katuil en uilskuiken; *egel* (32): incl. pinegel en stekelvarken; *muis* (31): incl. kerk(en)muis en muizennest; *spin* (30); *stier* (29); *slak* (27); *mus* (26); *kat* (24): incl. kattenstront, poes en straatkat; *haan* (23); *haring* (23): incl. harington en panharing; *oester* (22); *zeug* (21): incl. beergelt en zog; *big* (20): incl. bag, bauk, Guinees biggetje, speenvarken en vag; *eend* (19); *doffer en duif* (18): incl. tortelduif; *varkensbeer* (18); *konijn* (17); *vogel* (17): incl. vogelverschrikker; *waterrat* (17); *bloedzuiger* (16): alleen opgegeven als 'echel' (15 keer: dronken als; 1 keer: lopen als); *das* (16); *kuiken* (16): incl. kieken; *ekster* (14); *zeelt* (14): alleen opgegeven als 'lauw' (vergalde -) en 'louw' (-die op het slik ligt); *spiering* (13); *hoen* (12); incl. hoender (een -) en poelepetaat (= parelhoen); *papegaai* (12); *kraai* (10); *bok* (8): incl. sik; b.v. gek als een bok op een geit; kijken als een bok op een knoeselbos (kruisbessenstruik); *lam* (8); *hinde* (7); *raaf* (7); *tijger* (7); *vlieg* (7); *kameel* (6); *mol* (6); *snip* (6): meestal snep (5); volgens Mandos (1988), p. 610, kan men de uitdrukking 'zat zijn als een snep' verklaren uit het feit dat de watersnip er bij gevaar zigzaggend vandoor gaat; *sprinkhaan* (6); *kalkoen en kalkoense haan* (5): kalkoense haan één keer; *lijster* (5): incl. schijtlijster; *luiaard* (5): bij de vergelijkingen: gapen en lui als; *vlo* (5); *eekhoorn* (4); *oorworm* (4): incl. oorsworm; *ree* (4); *reiger* (4); *slang* (4): incl. ratelslang; *blauwe klauwier* (3): alleen opgegeven als 'klapekster' en 'klepekster'; *garnaal* (3); *hagedis* (3): incl. heislender; met de opgave 'gekko' (bij de vergelijking 'gek als') kan een soort hagedis bedoeld zijn; waarschijnlijker echter is echter een afleiding met 'gek' en een Latijns-Amerikaanse (?) uitgang, zoals het Amerikaanse 'weirdo' (= rare snuiter); *hengst* (3): incl. karhengst; *kanarie* (3): incl. kanarievogel; *muilezel* (3); *nestvogel* (3): alleen

als 'kwab' opgegeven; *ram* (3); *vos* (3); *beo* (2); *haai* (2); *mossel* (2); *mug* (2); *nachtegaal* (2); *ooievaar* (2); *spreeuw* (2); *teef* (2); *vleermuis* (2); *vlinder* (2); *walrus* (2); *wandluis* (2); *beest* (1); *bison* (1); *bokking* (1); *braamsluiper* (1): alleen opgegeven als 'spoerts'; *bunzing* (1): alleen opgegeven als 'bössum'; *daasvlieg* (1): alleen opgegeven als 'blendaas'; *duizendpoot* (1); *eekhoorn* (1); *geep* (1); *giraf* (1); *hermelijn* (1): alleen opgegeven als 'witwezel'; *hertenjong* (1); *hyena* (1); *kakkerlak* (1); *kauw* (1); *kever* (1); *kiekendief* (1); *krab* (1); *kreeft* (1); *krekkel* (1): alleen de opgave 'krekelskont'; *luipaard* (1); *mangoest* (1): alleen opgegeven als 'stokstaartje'; *merel* (1): alleen opgegeven als 'merkef'; *merrie* (1); *mot* (1); *muilnier* (1): alleen opgegeven als 'muilpaard'; *panter* (1); *paradijsvogel* (1); *parkiet* (1); *rendier* (1); *rups* (1); *schar* (1): erg beeldend is: zo mager als een 'schar op zijn kant' (de schar is een platvis); *spons* (1): het vaste gedeelte of geraamte van het dier wordt gebruikt; vergelijking: dronken als; *veulen* (1); *Vlaamse gaai* (1); *waterhoen* (1): alleen opgegeven als 'waterhennetje'; *zebravink* (1); *zwaan* (1).

5. Zie ook De Jong (1934), p. 3.

6. In de provincie Antwerpen vinden we 21 opgaven ('Tielebuis', 'Tielenbaas', 'Tullebuis', 'Toelebuis', 'Stielebuis', 'Stielibuis') voor 16 plaatsen (Antwerpen, Balen, Borgerhout, Brecht, Deurne, Eindhout, Geel, Herentals, Hove, Lichtaart, Lint, Meerhout, Mol, Nijlen, Ranst en Vorselaar). De meeste opgaven zijn gegeven bij 'zo gek als'; vijf echter bij 'zo dronken (zat) als'. In Vlaams Brabant vinden we 39 opgaven ('Tielebuis', 'Tielebuis', 'Tielmebuis', 'Tillebuis', 'Tielebois', 'Tieleboe(c)s', 'Tieleboas', 'Tellebeus', 'Tuurrebois') voor 21 plaatsen (Aarschot, Assent, Begijnendijk, Betekom, Boutersem, Buken, Diest, Everberg, Glabbeek, Haacht, Kampenhout, Kessel-Lo, Kortenaeken, Kortenberg, Landen, Leuven, Rotselaar, Scherpenheuvel, Steenokker, Tienen en Winksele). In het westen van de Belgische provincie Limburg vinden we 11 opgaven ('Tielebuis', 'Tiellenbuis', 'Tieleboas', 'Tillebuis', 'Stinebeers?', 'Pillebuis?') voor 9 plaatsen (Bree, Hasselt, Herk-de-Stad, Leopoldsburg, Loksbergen, Paal, Stevoort, St. Truiden en Tessenderlo).

In Maastricht kent men het 'dikke woord' 'Tirrepusgek'.

Met dank aan Miet Ooms, Lode Pletinckx, Rob Belemans en Ton van de Wijngaard voor het materiaal dat zij mij ter inzage gaven.

7. Met dank aan Miet Ooms die de kaart voor mij tekende. Tussen het tijdstip waarop ik de opgaven voor Antwerpen en Vlaams-Brabant ontving en het tekenen van de kaart is er geruime tijd verlopen zodat, wat betreft de Belgische gegevens er wat meer op de kaart zou kunnen staan dan ik in noot 6 vermeldt. Brecht (het meest noordelijk van de opgaven in de provincie Antwerpen) is echter abusievelijk niet op de kaart gekomen. De opgave van Maastricht ('Tirrepusgek') werd niet op de kaart geplaatst omdat het geen vergelijking maar een 'dik woord' is.

8. Het fonetisch schrift heb ik omgespeld in het optekensysteem van het Woordenboek van de Brabantse dialecten (WBD).

Literatuurlijst

- A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taal, dl. II: Vocabularium*, Assen 1958.
- A.M.J. van Buuren, *Der minnen loep van Dirc Potter, studie over een Middelnederlandse ars amandi*, Utrecht 1979.
- P.J. Cornelissen en J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch dialect (stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen)*, Gent 1899-1903 (vier delen).
- Van Dale EDW, *Etymologisch Woordenboek, de herkomst van onze woorden*, Utrecht/Antwerpen 1997 (2).
- Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, Utrecht/Antwerpen 1984 (11).
- H. Heestermans, *Bergs woordenboek*, Bergen op Zoom z.j. [1997].
- H. van Hoek, *Het Deurnes dialect*, Deurne 1996.
- J.H. Hoefufft, *Proeve van Bredaasch taal-eigen of Lijst van eenige in de stad en den lande van Breda gebruikelijke en in sommige oorden van ons vaderland min gewone woorden en spreekwijzen, verzameld en toegelicht*, Breda 1836.
- C. Hoppenbrouwers, *De taal van Kempenland, van ààwbätte tot zwiemele*, Eindhoven z.j [1996].
- M. de Jong, *Drie zestiende-eeuwse esbatterementen, Tielebuijs / De blinde die tgelt begroef / De luijstervinck*, proefschrift Utrecht, Amsterdam 1934.
- G. Knuvelder, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde (eerste deel)*, 's-Hertogenbosch 1967 (4).
- J. Kooiman, *Ut May's woordeboek, mèj veul ouwe foto's van De May en zun Mayenèers*, [Made] [1990].
- P. Leendertz Wz (uitgave), *Der minnen loep door Dirc Potter (eerste deel)*, Leiden 1845.
- drs. H. Mandos en M. Mandos-van de Pol, *De Brabantse Spreekwoorden*, Hein Mandosstichting, Waalre 1988 (2).
- J. Naaijkens, *Dè's Biks; een verklarende lijst van een aantal Beekse dialectwoorden, aangevuld met enkele taalverschijnselen en toegelicht met voorbeelden en uitdrukkingen die ontleend zijn aan de Beekse volkstaal en het Beekse volksleven*, Hilvarenbeek 1992 (2), 1993 (3).
- L. Reelick e.a., *Bosch' woordenboek*, 's-Hertogenbosch 1993.
- S. Reker m.m.v. Ludie Postmus, *Dikke Woorden, bikkelhaard, bragelvet, strontdeurnat en hun soortgenoten in het Gronings en verwante talen verzameld, geordend, toegelicht en verklaard*, Bedum 1996.
- H. van Rijen, *Mèn Tilbörgs woordeboek*, Tilburg 1993.

- E. Soens, *Onuitgegeven gedichten van Anna Bijns (Iste deel)* (p. 199-203), gevolgd door een tekstuitgave van onuitgegeven poëzie van Anna Bijns uit handschrift A, bestaande uit 'voorwerk', 'refereinen' en 'toevoegsels' (p. 204-368); in: *Leuvensche Bijdragen* 4 (1900-1902).
- C. Swanenberg en J. Swanenberg, *Eige grèij, 'n Meijerij's woordenboek*, Enschede 1996.
- J.F. Tuerlinckx, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*, Gent 1886.
- G. van der Vleuten, *Mens van Mierle, Bóks mi 'n lééfke*, Mierlo 1986.
- J. van Vloten (uitgave), *Het Nederlandsche kluchtspel van de 14e tot de 18e eeuw* (eerste dl.: *van de 14e tot de 16e eeuw*), Haarlem 1877.
- W.J. Vos en M.A. van der Wijst, *Gemerts woordenboek, een keuze uit de woordenschat van het dialect van Gemert*, Gemert 1996.
- Werkgroep van Utrechtse neerlandici, *Dirc Potter, Der minnen loep derde boek*, Utrecht Instituut De Vooy 1983.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT).

H. VAN DE WIJNGAARD

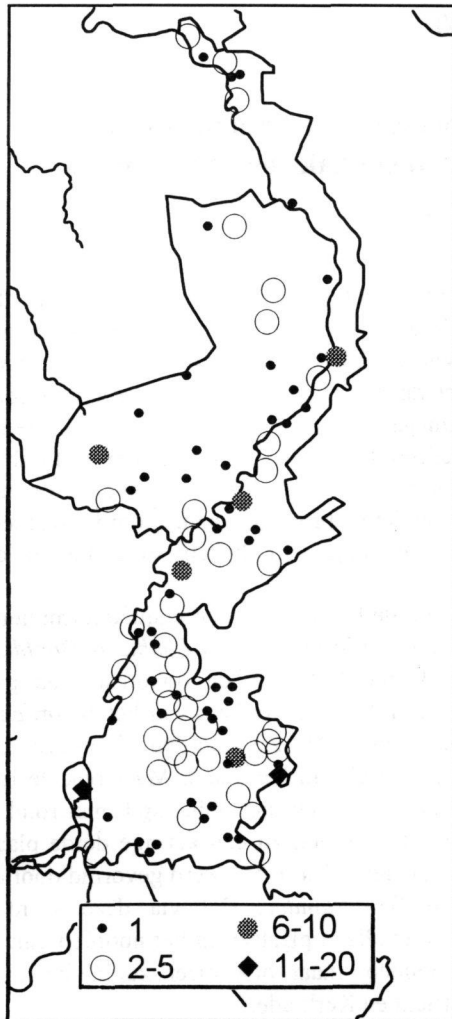
Van einen boetsauto, e kumpke boeddieng, d'r oskar en anger zake oet 't Limburgs

0. Inleiding

Tweehonderdvijfentwintig ingevulde vragenlijsten, dat was het resultaat van de SND-enquête in Nederlands Limburg en daarmee nestelt de provincie zich in de middenmoot wanneer we het totaal vergelijken met de landelijke uitkomsten. Het was een gezelschap van divers pluimage, dat op de burelen van de redactie binnenkwam, want in tegenstelling tot andere provincies kon in Limburg maar een deel van de vragenlijsten via de krant verzameld worden en moesten er dus ook andere bronnen aangeboord worden om een representatieve spreiding van lijsten over het hele gebied te verkrijgen.

Het merendeel van de binnengekomen enquêteformulieren, in cijfers 85, was afkomstig van lezers van het *Limburgs Dagblad*. Zij waren goed voor een kleine 40% van de opkomst. Een goede tweede vormden de plaatselijke medewerkers van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD). Zij stuurden 62 ingevulde exemplaren terug, ofwel bijna 30 % van het totaal. Maar ook de lezers van het tijdschrift *Veldeke* lieten zich niet onbetuigd: met rond 18% van de ingevulde lijsten realiseerden zij een keurige derde plaats. Nummer vier met 17 formulieren of ruim 5% werd gevormd door de lezers van het dagblad *De Gelderlander*. Het via deze krant verzamelde materiaal betrof niet alleen plaatsen in het noorden van de provincie als Mook en Gennepe, maar ook meer zuidelijke als Roermond, Susteren, Maastricht en Kerkrade.

Ook andere in den vreemde vertoevende Limburgers wilden wel iets kwijt over hun streektaal. Zo leverden de artikelen in de Brabantse kranten *Eindhovens Dagblad*, *Brabants Dagblad* en *BN/De Stem* respectievelijk 4, 6 en 1 ingevulde lijst(en) op en ook de Belgisch

Kaart 1: Binnengekomen enquêteformulieren

Limburgse krant *Het Belang van Limburg* was nog goed voor 4 exemplaren. Het enquêteformulier dat wel de meeste kilometers moet hebben, kwam uit Gent en betrof een invulling voor de Zuid-Limburgse plaats Nieuwenhagen. Vier Limburgers maakten gebruik van de elektronische snelweg en vulden de enquête via internet in. Eén lijst tenslotte kon slechts ‘hors concours’ meedoen. Het was een dialectformulier uit Viersen, een plaats in het Rijnland in de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen.

Traditiegetrouw waren het de grotere plaatsen die voor veel ingevulde lijsten zorgden. Koploper was Maastricht met 16 lijsten, op de voet gevolgd door Kerkrade met 13 exemplaren. Ook Venlo (8) Roermond (8) en Weert (6) zorgden voor hoge scores, maar werden toch wel enigszins in de schaduw gesteld door Echt. Daar ging namelijk een zeer actieve medewerker van het WLD op pad en dat leverde maar liefst 10 ingevulde formulieren voor die plaats op.

Van de 225 Limburgse enquêteformulieren werden er 136 door mannelijke dialectsprekers ingevuld en 86 door vrouwelijke. Op de rest van de lijsten was geen geslacht aangegeven. Omdat in de vragenlijsten ook naar het geboortjaar van de invuller was geïnformeerd, kon een verdeling naar leeftijdsgroepen worden gemaakt, zoals die ook in 1995 bij het onderzoek voor de derde Dialectendag werd gehanteerd. Toen werd gewerkt met de volgende indeling:¹

leeftijdsgroep 1	geboren vóór 1916
leeftijdsgroep 2	geboren van 1916 tot en met 1930
leeftijdsgroep 3	geboren van 1931 tot en met 1950
leeftijdsgroep 4	geboren van 1951 tot en met 1970
leeftijdsgroep 5	geboren vanaf 1971

Toegesplitst op de resultaten van de enquête van 1998 ontstaat voor Limburg dan het volgende beeld:

	<i>mannen</i>	<i>vrouwen</i>	<i>totaal</i>
leeftijdsgroep 1	5	0	5
leeftijdsgroep 2	56	27	83
leeftijdsgroep 3	64	35	99
leeftijdsgroep 4	10	24	34
leeftijdsgroep 5	1	0	1

De cijfers spreken voor zich: dialect leeft kennelijk vooral bij sprekers die nu tussen 50 en 60 jaar oud zijn. Maar misschien is die conclusie wel erg vlug getrokken. Mogelijk is ook dat jonge dialectsprekers minder snel een krant ter hand nemen en hun informatie meer via andere media betrekken. Dat vermoeden wordt voor een deel bevestigd door het feit dat alle via internet ingestuurde lijsten afkomstig waren uit de groepen 4 en 5.

In het enquêteformulier werd de invullers gevraagd, de 30 vergelijkingen van het type 'zo dom als...' aan te vullen met een eigen dialectwoord, of beter nog, het hele zinnetje in het dialect te vertalen. Sprak men geen dialect, dan kon ook een begrip uit de standaardtaal worden opgegeven. Van de 225 binnengekomen lijsten waren er 175, ofwel ruim 80%, in een van de varianten van de Limburgse streektaal vertaald of aangevuld. Vijftig respondenten, een kleine 20%, hadden gekozen voor de standaardtaal. Die waren vooral te vinden bij de lezers van het *Limburgs Dagblad* (21), de *Gelderlander* (13) en het *Eindhovens Dagblad* (4). Overigens moet daar wel bij worden vermeld dat een paar van de invullers uit die groep noodgedwongen voor het Nederlands hadden gekozen. Het noteren van de uitspraak van de dialectwoorden bleek voor hen een te groot probleem.

Het hoge percentage in dialect ingevulde lijsten is verklaarbaar. Allereerst is Limburg een van de provincies in Nederland waar verhoudingsgewijs nog het meeste dialect wordt gesproken. Verder was bijna de helft van de ingevulde lijsten (101) afkomstig van medewerkers van het WLD en lezers van het tijdschrift *Veldeke*, twee groepen die uiteraard zeer geïnteresseerd zijn in de Limburgse streektaal. Cijfers onderbouwen die uitspraak: maar 6 woordenboekmedewerkers stuurden een in de standaardtaal ingevulde lijst terug. Bij de lezers van *Veldeke* lag die score nog beter; uit die groep kwam er slechts één AN-lijst retour.

2. De vragenlijst

De 225 voor de provincie Nederlands Limburg ingevulde vragenlijsten leverden voor het A-deel, de vergelijkingen, meer dan 6700 antwoorden op. Die konden natuurlijk niet allemaal een plaatsje krijgen in deze bijdrage en het was daarom onvermijdelijk dat er een

selectie is gemaakt uit het verzamelde materiaal. Van de 30 items uit de lijst worden er hier 11 besproken. Die zijn vooral gekozen op basis van het feit dat ze afweken van de antwoorden die in andere provincies in Nederland werden gegeven of van die uit het aangrenzende Belgisch Limburg.

De bijvoeglijke naamwoorden van het type *beresterk*, *broodmager* en *straatarm*, die in het B-deel van het enquêteformulier werden afgevraagd en in Groningen ook wel met de term 'dikke woorden' worden aangeduid, hebben aan het eind van deze tekst een plek gevonden. In totaal werden er 1152 van dit soort begrippen ingestuurd.

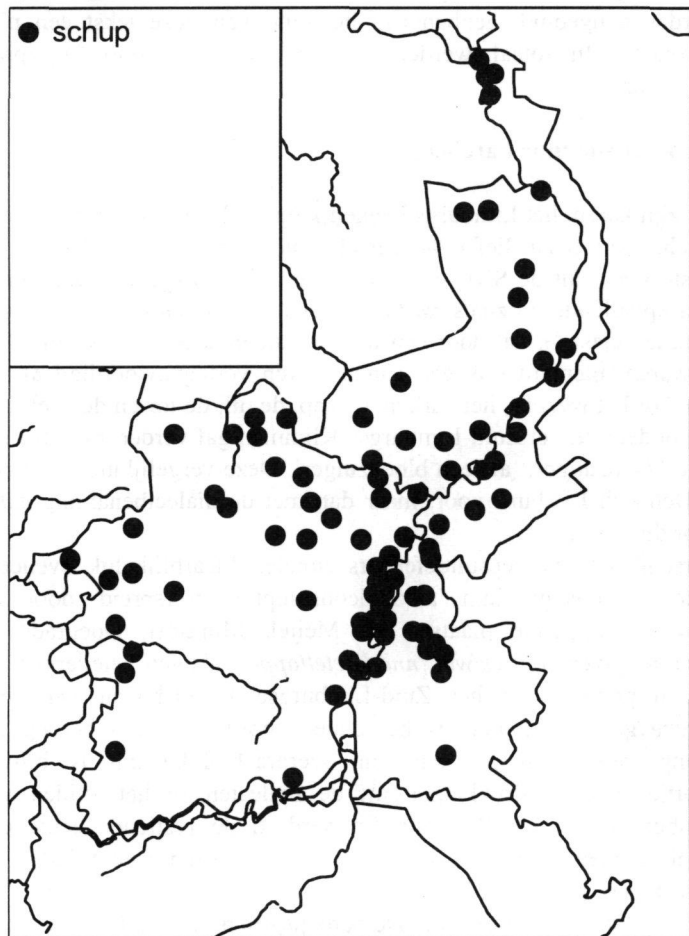
2.1. Zaat wie 'nne karebengel

Zat zijn kan in het Limburgs kennelijk op heel veel manieren worden beschreven: maar liefst 44 verschillende woorden werden op de eerste vraag uit de SND-enquête 'zo zat als...' gegeven. Daar zaten heel opvallende bij zoals *zaat es 'n ierste-kemuniejèske* ('een eerste-communiejasje'), dat door een invuller uit Eijsden werd vermeld en er waren uiteraard ook een aantal dieren vertegenwoordigd als de *kuusj* of het *verreke*, het varken, de aap, de uil, de tor en de ezel. Een respondent uit het Zuid-Limburgse Klimmen gaf verder nog *zaat wie 'nne bloodzuuger*, 'als een bloedzuiger'. Deze vergelijking komt ook in Belgisch Limburg voor, maar dan met de dialectbenaming *echel* voor dit insect.

Verschillende beroepsuitoefenaars stonden klaarblijkelijk eveneens bekend vanwege hun alcoholconsumptie. Verspreid door de provincie liggende plaatsen als Meijel, Montfort, Doenrade en Heerlen gaven *zaat es/wie 'nne kaetellapper*, als een ketellapper, en een respondent uit het Zuid-Limburgse Eyselshoven *wie 'nne karebengel*. *Karebengel* is het dialectwoord voor een beroep dat allang verdwenen is, maar in overdrachtelijke zin is blijven voortleven in uitdrukkingen uit de dialecten in het zuiden van Limburg en in het Rijnland. Er werd in de zestiende eeuw een arbeider mee aangeduid die vrachten op karren moest laden en vervolgens met koorden moest vastzetten. Soms fungeerde de *karebengel* ook als voerman. De beroepsgroep had duidelijk een zeer slechte naam getuige de vele uitdrukkingen met zuipen en vloeken waarin de *karebengel* een rol speelt: *zoepe wie 'nne karebengel* wordt

bijvoorbeeld gezegd in de Rijnlandse plaatsen München-Gladbach en Heinsberg en in Aken kent men de uitdrukking *vloke wie 'nne karebenger*. In het Kerkraads dialect worden beide handelingen zelfs in één uitdrukking samengevoegd: *vlókke en zoeffe wie inne karebengel*.

Zo zat als een

Kaart 2 : Zo zat als een schup

In Maastricht waren de tempeliers blijkbaar berucht om hun dranklust, want maar liefst drie invullers uit die plaats vulden de vergelijking met *'nne tempeleer* aan. Omgekeerd had Maastricht dan kennelijk in het noorden van de provincie weer niet zo'n beste naam, want daar werd drie keer *zo zat as Maastricht* geantwoord. Twee van die opgaven kwamen uit Horst, de derde uit Mook.

Onbetwiste koploper in de antwoorden was echter met ongeveer 25% de Maleier en daarmee sluit Limburg aan bij de meeste andere Nederlandse provincies waar dat woord als eerste werd opgegeven. Als nummer twee met een kleine 20% van de invullingen eindigde een woord dat buiten de beide Limburgen nauwelijks wordt aangetroffen: *schup*. De schup passeerde daarmee ruimschoots nummer drie, het kanon, dat nog goed was voor een kleine 15% van de aanvullingen op de vergelijking. *Zaat es 'n schup* luidt de uitdrukking in Noord-Limburg en *zaat wie 'n sjup* in het midden en zuiden van de provincie. Opvallend is dat *schup* in het meest zuidelijke deel van de provincie helemaal niet werd opgegeven, daar werd de vergelijking vooral aangevuld met *wie 'n kow* ('koe') of *wie 'n kenon*.

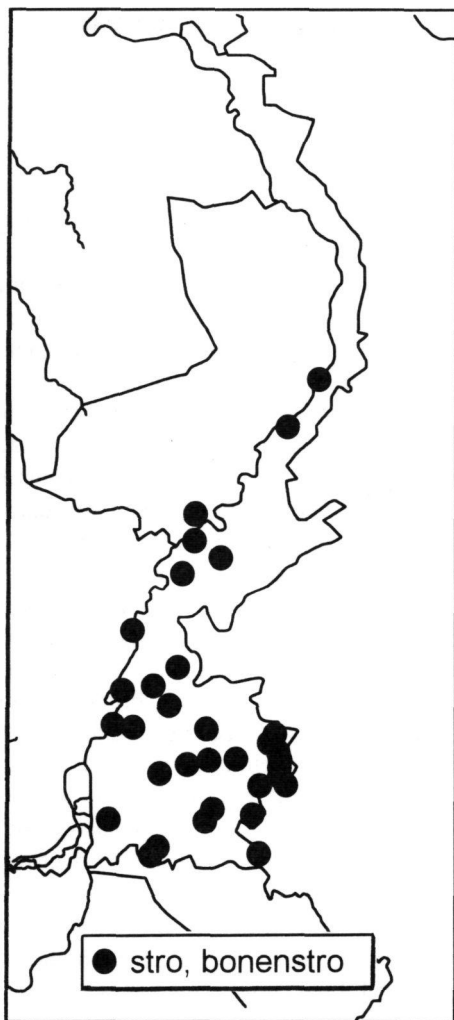
Op het eerste gezicht lijkt de vergelijking van een dronken persoon met een schop enigszins merkwaardig. Er zijn immers weinig aanknopingspunten tussen dit werktuig en een dronkelap. Toch werd het woord welgeteld 55 keer vermeld op een totaal van 293 opgegeven antwoorden. Ook in de dialectwoordenboeken van bijvoorbeeld Gennep, Venray, Tegelen en Roermond vinden we de uitdrukking terug, dus van incidentele antwoorden kan bepaald geen sprake zijn. De schop heeft niets te maken met het bekende graafwerktuig maar wel met het Hoogduitse *Schoppen*, een woord dat in die taal inmiddels als verouderd wordt beschouwd. De *Schoppen* duidde een inhoudsmaat aan die vooral bij alcoholische dranken werd gebruikt en die meestal ongeveer een halve liter bedroeg. Het woord is ook in zo goed als alle Rijnlandse dialecten bekend, meestal in de verkleinvorm *sjepche*, *sjöpche* of *sjöpke* en het kan daar het glas of de beker aanduiden waarin de drank getapt wordt. In de Limburgse dialectwoordenboeken vinden we het regelmatig terug. Zo vermeldt het Kerkraads woordenboek een *sjob* of *sjobbe* 'pint, kwart liter', terwijl andere lexica (bijvoorbeeld die uit Sittard, Maastricht, Valkenburg, Echt en Roermond) *e sjöpke* kennen, dat vooral een benaming is voor 'een klein bierglas met steel en voet'. In het

Roermonds dialect wordt het woord ook gebruikt in de uitdrukking: *hadde ver maar ei dröpke, oet ei beerglaas of ei sjöpke*, ‘hadden we maar wat te drinken, maakt niet uit waarin’. Er is zo een aardige parallel met de naamgeving in een andere uitdrukking die ook bij dronkenschap wordt gebruikt en die in de dialecten van heel het Nederlandse taalgebied wel terug is te vinden: ‘zo zat als een kanon’. Ook dat kanon was vroeger namelijk onder meer een benaming voor een glas voor drank. In beide gevallen heeft de drinkebroer dus net zoveel tot zich genomen als er in een vol drankglas past. Veel kan er niet meer bij.

Bij het Limburgse inhoudsmaatje lijkt de ontwikkeling dan wel als volgt te zijn gegaan. Eerst waren er het graafwerktuig en het drankglaasje broederlijk naast elkaar, alle twee met hun specifieke uitspraak. Beide woorden kennen een verkleinwoord dat in het dialect op bijna identieke wijze wordt uitgesproken: *sjöpke*. Na verloop van tijd konden de dialectsprekers het verband niet meer leggen tussen het *sjöpke* en de inhoudsmaat en koppelden ze het woord aan de schop, het graafwerktuig dat in de Limburgse dialecten als *schup* of *sjup* wordt uitgesproken. Laatste stap was vervolgens dat de *schup/sjup* in de vergelijking ‘zo dronken als...’ de plaats ging innemen van het inhoudsmaatje. Merkwaardig blijft overigens wel, dat ondanks de grote populariteit van de *schup/sjup* in de uitdrukking ‘zo dronken als...’ er in Limburg geen ‘dik woord’ *schupzat* of *sjupvol* of iets dergelijks is ontstaan. Zo’n samenstelling zat tenminste niet tussen de ‘dikke woorden’ die door de Limburgse invullers in het B-deel van de SND-enquête werden opgegeven. Mogelijk duidt dat erop dat we met een jongere vorming te maken hebben. Ook in het Rijnland is, althans volgens het *Rheinisches Wörterbuch*, het grote Rijnlandse woordenboek, nog geen vergelijkbare vorm in de dialecten opgedoken.

2.2. Zoeë sjtóm wie boeënesjtrië

De aanvullingen op de vergelijking ‘hij is zo dom als...’ worden in Limburg gedomineerd door de dieren. Zij vormen ruim 85% van de antwoorden. Nummer 1 met meer dan 20% van de antwoorden is de ezel, op de voet gevolgd door het varken met 19%. Het achtereind van het varken is nog goed voor 15% van de invullingen.

Kaart 3: Stro, bonenstro

Andere dieren die regelmatig in de antwoorden terugkeren zijn het kuiken, de koe, de os, de gans, de uil, het uilskuiken en het hoen. Daarvan scoort 't *kuuke*, het kuiken, vooral goed in de dialecten in het zuiden van de provincie en dan met name in plaatsen als Maastricht, Valkenburg, Heerlen en Kerkrade. De verspreiding van de uitdrukking in Limburg sluit in het oosten zo goed als naadloos aan op een gebied in het Rijnland, het Nederfrankisch, waar de vergelijking *zoe dom wie e kuuke* algemeen gebruikelijk is.

Een duidelijke regionale verspreiding heeft ook het enige dialectwoord dat geen dier aanduidt en dat in Limburg goed was voor ruim 12% van de antwoorden: *stro* en de samenstelling *bonenstro*. *Hae is zo dóm wie boonesjtreu*, 'hij is aartsdom' zeggen ze bijvoorbeeld in Sittard en in Gronsveld (bij Maastricht) *zoe sjtom es sjtruu*. Volgens de gegevens uit de SND-enquête komt deze uitdrukking bijna alleen voor in de dialecten in het zuiden van de provincie en dat wordt bevestigd door de dialectwoordenboeken uit deze streek. In het aangrenzende Rijnland vinden we beide vergelijkingen terug. *Zo dom wie sjtro* komt volgens het Rijnlandse woordenboek algemeen voor in de dialecten van dat gebied, terwijl *zo dom wie boennesjtro* typisch is voor de dialecten uit het Ripuarische gebied, de centrale strook aan beide zijden van de Rijn waarin plaatsen als Keulen, Bonn, Düren en Aken liggen. Het *bonenstro* is in het Rijnland overigens ook nog in trek in meer van dit soort vergelijkingen. Het Rijnlandse woordenboek vermeldt bijvoorbeeld ook *zo grof, bot, frech* ('brutaal') *wie boennesjtro*, allemaal vergelijkingen die algemeen verspreid zijn in de dialecten in het Ripuarische gebied. Men kent er in tegenstelling tot de Limburgse dialecten zelfs een 'dik woord' met *stro*: *sjtroedom* 'sehr dumm'.

Iemand die in een vergelijking een uitspraak kracht wil bijzetten, moet een begrip kiezen dat nauwelijks nog te overtreffen is. Bij het *stro* en vooral bij het *bonenstro* is dat ook het geval. Het zijn beide producten die voor de boer van nul en generlei waarde zijn. Het *bonenstro* kan eigenlijk alleen nog maar verbrand worden en het maakt in de vergelijking nog maar eens extra duidelijk hoe onbenullig degene is waarnaar verwezen wordt. *Sjtroeëdom* dus.

2.3. Flot wiej ein vies

In de vergelijking 'zo vlug als...' scoorde het antwoord water met ruim 50% en daarmee sluit Limburg zich duidelijk aan bij de andere Nederlandse provincies waar dat woord ook steeds als nummer 1 eindigde. De rijksgrens blijkt hier ook tegelijk een taalgrens want in Belgisch Limburg was er bij dit item een duidelijke voorkeur voor de haas, net als overigens in de andere Vlaamse provincies. Dieren worden er in Nederlands Limburg ook genoemd maar ze komen beduidend minder voor. De waterdieren rat en aal zijn dan nog het meest frequent, direct gevolgd door de wezel en de Midden- en Zuid-Limbursge *bie* 'bij'. Typische dialectwoorden vinden we terug in vergelijkingen als *flot wiej ein vies* ('bunzing') uit het Midden-Limbursge Herten of *vlök wie ei eiketske* ('eekhorentje') dat door een invuller uit Tegelen werd opgegeven. De dialecten in het zuid-oosten van de provincie leggen ook nog een verband met de klaarblijkelijk nauwelijks te vangen strontvlieg. *Nietsj wie ing sjtrónksvlei*, zegt men bijvoorbeeld in Kerkrade van een kind dat overal tussendoor weet te glippen.

2.4. Honger wie 'nne sjuuredaesjer

Paarden en wolven voeren in het item 'honger als...' de ranglijst aan met respectievelijk ruim 50% en ruim 20% van de binnengekomen antwoorden en ze zijn door de hele provincie bekend. Hetzelfde geldt ook voor twee andere dieren die nog bescheiden scores: de beer en de leeuw.

Geografische variatie binnen de provincie is er wel bij een tweetal beroepen die vanwege hun altijd aanwezige honger kennelijk veel indruk hebben gemaakt. In Noord- en Midden-Limburg in plaatsen als Horst, Sevenum, Venlo en Weert spreekt men van *honger as 'nen*

heimejjer, wanneer iemand een overmatige eetlust vertoont. De *heimejjer* was een arbeider die met behulp van de *heikoens*, een soort kleine zeis, de heide maaide. De zo bijeengebrachte hei werd gebruikt voor het maken van *heibessems* 'heibezems'. Zijn werkzaamheden waren kennelijk zo zwaar dat hij er een voortdurende honger aan overhield. In Zuid-Limburg daarentegen waren het vooral de dorsers die het na de oogst in de schuren binnengebrachte hooi moesten

dorsen, waarvan de lokale bevolking geïmponeerd raakte door hun trek. *Aete wie eine sjuuredaesjer* zegt men bijvoorbeeld in Sittard en *honger wie 'nne sjuuredresjer* in Simpelveld. De *sjuuredresjers* waren ook in het Rijnland bekend. *Dé hat hunger wie 'n sjuurdresjer* is een, weliswaar in verschillende uitspraakvarianten voorkomende, uitdrukking die algemeen verspreid is in de dialecten in het Ripuarische deel van het Rijnland. Klaarblijkelijk waren de *sjuuredresjers* een vrij rauw slag van mensen. Het Rijnlandse woordenboek vermeldt tenminste ook nog de uitdrukkingen *dé vries wie 'n sjuurdresjer* ('hij vreet als een dorser') en *dé sjelet drop wie 'n sjuuërdresjer* ('hij slaat erop los als een dorser') waarbij die laatste vergelijking waarschijnlijk niet van toepassing was op het werk van de dorser zelf.

Het benoemingsmotief van de Limburgse uitdrukkingen vertoont een opmerkelijke parallel met andere streken in het Nederlandse taalgebied waar werklieden overeenkomstig zwaar werk moesten uitvoeren. (Zie daarvoor onder andere het inleidingsartikel van deze bundel.) In de regio's aan de kust zijn het vooral de *dijkwerkers* en *dijkdelvers* die in deze vergelijking worden genoemd, in Antwerpen de *heispitters* die de schrale Kempische hei in ontginning moesten brengen.

De vergelijkingen waarin de *heimejjer* en de *sjuuredresjer* een rol spelen, werden in Limburg alleen opgegeven door zegliden uit de tweede en derde leeftijdsgroep. Die zijn nu tussen 50 en 80 jaar oud en het is dus wel waarschijnlijk dat deze uitdrukkingen binnenkort al niet meer in de dialecten van die plaatsen terug te vinden zullen zijn. Het duidt er eveneens op dat we hier te maken hebben met authentieke, oude termen die in snel tempo worden vervangen door uit de standaardtaal overgenomen vormen.

2.5. Vet wie 'nne kuusj

Nummer één met stip in Limburg is bij deze vergelijking *'t verreke* 'het varken' met bijna 80% van de opgegeven invullingen. Bij die antwoorden zijn ook een aantal dialectwoorden gerekend, die een speciaal soort varken aanduiden zoals het Maastrichtse *bak* 'big', het Schinse *kreem* 'vrouwelijk varken', het Sevenumse *spekbaer* en het

Valkenburgse *masverreke*. Die laatste twee zijn benamingen voor een varken dat speciaal voor het vetmesten wordt gehouden.

Regionale variatie bij deze vraag treedt op bij het antwoord *das* dat alleen door een tiental invullers uit Noord-Limburg werd opgegeven en in het Midden-Limburgse *zoe vet wiej eine mol*, dat vooral in en rond Roermond algemeen verspreid is. Opmerkelijk is ook de uitdrukking *zoe vet as 'n ped* ('als 'n pad') die in de streek rond Venray en Venlo voorkomt en met name door het eindrijm opvalt.

2.6. Sjtols wie oscar

In de uitdrukking 'zo trots als...' wijkt Limburg met zijn nummer één niet af van de andere provincies in het Nederlandse taalgebied. Ook hier scoort de pauw met meer dan 60% van de binnengekomen antwoorden en wanneer we er de pauwhaan nog bijrekenen, loopt dat percentage zelfs op tot ruim 70%. Nummer twee is wederom een dier, de aap, en ook die scoort hoog in de andere Nederlandse provincies. *Gruuëts* ('trots') *wie eine aap* treffen we, weliswaar in allerlei uitspraakvarianten, algemeen verspreid aan in de diverse dialecten van de hele provincie. Een aantal keren wordt die aap in de uitdrukking nog verder gespecificeerd. Moederlijke trots spreekt bijvoorbeeld uit de Sittardse uitdrukking *zo greutsj wie einen aap met teen jonge* 'zo trots als een aap met tien jongen' terwijl uit de Roermondse variant *zo greujts wie eine aap met zeve sjterte* waarschijnlijk eerder mannelijke *greujtsigheid* blijkt.

Opvallend is ook dat de beide Limburgen in de keuze van hun nummer twee hier duidelijk meegaan in de algemene voorkeur van de twee respectieve landen waar de provincies in gelegen zijn. In Belgisch Limburg scoort de *gieter* overduidelijk als nummer twee en het sluit zich daarmee aan bij de overige Vlaamse provincies waar dat woord overal als tweede eindigde, terwijl Nederlands Limburg zoals gezegd, met het antwoord *aap* meegaat in de keuze van de andere Nederlandse provincies. In Nederlands Limburg werd maar één keer het woord *gieter* opgegeven en wel voor het Zuid-Limburgse Nieuwenhagen, vlak bij de Duitse grens en ruim dertig kilometer van de Belgische grens verwijderd. Dat lijkt merkwaardig, maar het raadsel wordt al gauw opgelost wanneer we er de gegevens van de betreffende invuller bij halen. Het blijkt de al eerder genoemde, momenteel in het Belgische Gent wonende Limburger te zijn, die zijn

taalgebruik kennelijk al sterk laat beïnvloeden door de in Vlaanderen heersende norm en zo een aardige illustratie vormt voor de zich steeds meer opdringende invloed van de standaardtaal op de dialecten.

Invloed vanuit de Nederlandse standaardtaal is er zeker niet bij de aanvulling *oskar*, die door respondenten uit het midden, maar vooral uit het zuiden van langs de oostgrens gelegen plaatsen op de vergelijking 'zo trots als...' werd opgegeven. In Melick (bij Roermond) kent men de uitdrukking *stols* ('trots') *es oskar* en in de meer zuidelijk gelegen plaatsen Nuth en Treebeek heeft men het over *zoë sjtols wie oskar*. In Kerkrade (waar de uitdrukking door vijf verschillende invullers werd vermeld) en Vaals tenslotte, spreekt men van *ezoë sjtoots wie oskar* om de *jrüetsiegheed* ('trotsheid') van iemand aan te geven. Ook in het aangrenzende Rijnland kent men *oskar*. Zo vermeldt het *Rheinisches Wörterbuch* de uitdrukking *zoe sjtols wie oskar* onder meer voor de dialecten van Koblenz, Keulen, Gummersbach, Erkelenz, Heinsberg, Moers en Rees. In het Rijnland zijn verder ook de vergelijkingen *zoe dom wie oscar* en *frech* ('brutaal') *wie oscar* bekend.

Over de herkomst van die laatste vergelijking zijn taalkundigen het niet helemaal eens. Feit is dat de uitdrukking *frech wie oskar* tegenwoordig voorkomt in het dagelijks spraakgebruik in Duitsland en al rond 1870 voor het eerst werd vastgelegd. Ze wordt toegepast op personen die een brutaal, onbeleefd of overmoedig gedrag vertonen en zonder te twifelen ergens aan beginnen. Volgens het *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*, het grote Duitse woordenboek van het alledaags taalgebruik, is de uitdrukking ontstaan in Leipzig waar een verkoper op jaarmarkten actief was die Oskar Seifert heette en door zijn brutale, grove verkooppraktijken algemeen bekend was. Hij had een gelijknamige zoon die overeenkomstige handelsmethoden hanteerde en overleed in 1937. Een Duits woordenboek van het Bargoens brengt *oskar* in verband met het Jiddische *ossok*, dat onder meer 'brutaal' en 'hard geworden' betekent. Het Bargoens kende de uitdrukking *trockener Oskar* voor een 'uitgedroogd en hard geworden brood' die tijdens de Eerste Wereldoorlog in de Duitse soldatentaal werd overgenomen. In ieder geval is wel duidelijk, dat de Limburgse dialecten de uitdrukking uit het Duitstalige gebied hebben overgenomen en dat ze die in één specifieke betekenis gebruiken. *Vrech wie oskar* werd namelijk door

geen enkele Limburgse invuller vermeld en ook dialectwoordenboeken uit die regio kennen wel uitdrukkingen als *vrech wie sjtaotendrek* ('brutaal als de nacht') maar brengen de *vrechheid* nooit in verband met oskar.

2.7. Gek wie bodde

Sommige vragen uit de SND-enquête leverden nauwelijks variatie in de antwoorden op. Dat was bijvoorbeeld het geval met de vraag 'zo lelijk als...' waarbij door 70% van de invullers als antwoord 'de nacht' werd gegeven of met item 28 'bloeden als...' waarbij op ongeveer 75% van de formulieren 'een rund' was ingevuld. Die eentonigheid in de antwoorden is er niet bij vraag 16 'hij is zo gek als...' want daar werden maar liefst 49 verschillende woorden als aanvulling opgegeven. Daarvan waren er een aantal unica zoals *gek es ein koffiemeuleke* ('koffiemolentje') uit Echt, het Montfortse *dul wie 'n kerresel* ('gek als een carroussel') of het merkwaardige Maastrichtse *gek wie 'nne ölleger* ('orgel'). En wat te denken van uitdrukkingen als *gek wiej ein paraplu* uit Herten, *gek es ein pötje polfer* ('potje buskruit') uit Melick of *gek wie ing pet* uit Kerkrade? Een mooi Limburgs woord leverde ook de vermelding *dul wie 'n koekerel* uit het Midden-Limburgse Montfort op. Deze vergelijking is ook in de oostelijke helft van Belgisch Limburg bekend. Een *koekerel* of *kokkerel* is in een groot deel van Limburg de benaming voor een drijftol, het bekende kinderspeelgoed.

Andere antwoorden werden wel meer dan één keer opgegeven, maar hadden duidelijk een zeer beperkte regionale verspreiding. Dat was bijvoorbeeld het geval met de vergelijkingen *gek wie 'nne loemel* of *wie de loemele* die voor Hoensbroek respectievelijk Heerlen werden vermeld. Het woord *loemel* is in het zuiden van de provincie de benaming voor een vod, een oude lap stof. De term komt, nu uitgesproken als *lømmel*, ook voor in de uitdrukking *gek es lømmel An* die door invullers uit de twee in de buurt van Sittard gelegen plaatsen Guttecoven en Puth werd opgegeven. De in vodden gehulde An was klaarblijkelijk in en rond Sittard een bekende figuur want we vinden de uitdrukking ook terug in het Sittardse woordenboek.

Een andere vergelijking die maar voor een paar plaatsen (Maastricht, Schimmert, Nuth) werd opgegeven is *zo gek es/wie bodde*. Het woord *bodde* komt ook voor in de vergelijking *zo erm wie bodde*

(‘straatarm’) die door zegslieden uit Treebeek en Brunssum werd vermeld. *Bodde* is een dialectbenaming voor het afval dat overbleef na het zwingelen van vlas. Dat werd volgens het Sittards woordenboek gebruikt voor het maken van dekens. Kennelijk waren die niet van zo'n beste kwaliteit want het betreffende woordenboek vermeldt ook het woord *boddezooi* ‘slechte kwaliteit stof’.

Bij de antwoorden die vaker op de vergelijking ‘zo gek als...’ werden gegeven, steekt het woord *rad* met ruim 30% van de antwoorden ruim boven alle andere opgaven uit. *Gek es* of *wie 'n rad* komt overal voor in de dialecten van Limburg, met uitzondering van het noorden. Daar is vooral de samenstelling *karrerad* in deze vergelijking algemeen verspreid. De combinatie van *rad* en *gek* is ook heel populair als ‘dik woord’. *Raadgek* eindigde als nummer twee in de top-tien van Limburgse ‘dikke woorden’ en komt dan ook in de hele provincie voor.

Nummer twee met ruim 25% is het woord *schup/sjup*. Deze uitdrukking werd door zegslieden uit bijna de hele provincie opgegeven en ze is ook in het oosten van Belgisch Limburg bekend.² Alleen in het allernoordelijkste puntje van Limburg tussen de gemeente Bergen en de grens met Gelderland is de vergelijking blijkbaar niet gebruikelijk. Daar vinden we vooral *gek als een deur*. Deze, waarschijnlijk uit het Standaardnederlands overgenomen uitdrukking is ook in de rest van de provincie in de dialecten doorgedrongen en ze is dan ook goed voor bijna 10% van de Limburgse antwoorden.

Dieren scoren in deze vergelijking opvallend weinig. Het paard werd 17 keer geantwoord en verder kwamen de aap, de duif, de haas, de kip, het kalf, de kikker, het kuiken, het schaap en de stier voor. Ook de ezel werd genoemd maar die werd dan omschreven als ‘*t paerd van Christus*, bijvoorbeeld door invullers uit Sevenum en Venlo.

Opvallend zijn de vermeldingen waarin een muntstuk werd geantwoord. Respondenten uit het midden en zuiden van de provincie vulden de vergelijking nogal eens aan met *wie ein kwartje*, terwijl er ook twee keer *es 'n dubbeltje* werd geantwoord. De ronde vorm van zo'n muntje die in deze uitdrukking ook het benoemingsmotief is bij bijvoorbeeld het rad en het wiel, zal hier wel een rol hebben gespeeld. De inflatie heeft in Limburg kennelijk nog niet zo sterk toegeslagen als in meer noordelijke provincies. Daar werd de uitdrukking vooral met ‘*n cent*’ aangevuld.

2.8. Vaerdig wie e kummiejeske

Bij de vergelijking ‘zo moe als...’ werden weer meer dierantwoorden opgegeven. Nummer één is, zoals in alle andere provincies, de hond geworden, met ruim 45% van de binnengekomen antwoorden. Uiteraard varieert de uitspraak van het woord hond door de provincie (*hond* in het noorden, *hóndj* in het midden en *hónk* in het zuiden) en is ook de realisering van het woord *moe* overal verschillend maar de uitdrukking is algemeen verspreid in Limburg, van het noordelijke Mook tot het in het diepe zuiden gelegen Vaals. De combinatie van *hond* en *moe* was ook goed voor de nummer één bij de Limburgse dikke woorden. *Hondsmuug* en alle andere mogelijke dialectuitspraken werden in totaal 41 keer opgegeven.

Nummer twee werd in Limburg een niet zo voor de hand liggend dier, de made. De uitdrukking ‘moe als een *maai*’ is kennelijk vooral gebruikelijk in de beide Limburgen, Noord-Brabant en Gelderland. Volgens het grote *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) wordt de made nog wel eens ‘als een toonbeeld van langzaamheid gesteld tegenover een aal’, maar het lijkt duidelijk dat hier toch vooral de alliteratie een rol heeft gespeeld bij het ontstaan van de uitdrukking. *Muu j as 'n maoj* is vooral in het noorden van de provincie Limburg verspreid terwijl in het midden en zuiden meer van *meug wie ein maai* gesproken wordt. Opvallend is dat de vergelijking in de zuid-oostelijke dialecten van de provincie nauwelijks bekend is. Daar wordt dan weer *meug wie e paerd* gezegd ‘moe als een paard’, een uitdrukking die ook in Midden-Limburg voorkomt. Soms wordt dat paard nog verder gespecificeerd zoals in Heythuysen waar men het over een *carousselpaerd* heeft of zoals in Born en Valkenburg waar kennelijk vooral *karrepaerde* werden afgebeeld.

Beperkte regionale verspreiding kent de uitdrukking *zo meug es kaaj pap* (‘zo moe als koude pap’) die werd opgegeven door respondenten uit Heel, Roermond, Echt (2x), Sittard en Sweykhuisen. De uitdrukking komt ook voor in de plaatselijke dialectwoordenboeken uit dat gebied. Zo vermeldt het woordenboek van Tegelen *ich bön 'm muug wie kaaj pap* (‘hij hangt me de keel uit’) en het Roermondse lexicon *ich bön dich zo meug es kaaj pap*. Het Sittards kent *ich bën 't muich wie kau pap* ‘ik heb er meer dan genoeg van’. Het lijkt er op

dat de vergelijking vooral wordt gebruikt om aan te geven dat iemand iets beu was en er niet meer mee door wil gaan (en dat is bij het eten van koude pap ook wel begrijpelijk) en dat ze in een aantal dialecten meer in het algemeen ‘moe zijn’ is gaan betekenen.

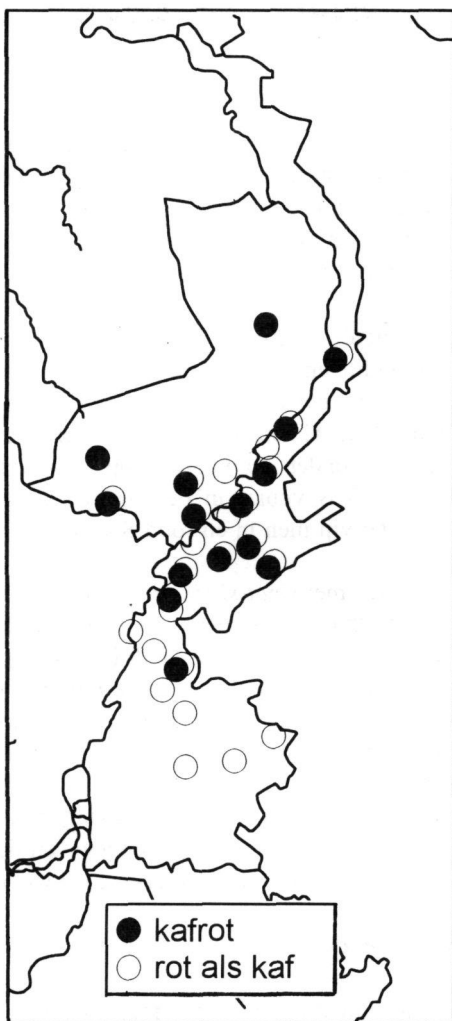
In oostelijk Zuid-Limburg tenslotte werd door drie plaatsen de uitdrukking ‘moe als een communiejasje’ opgegeven. Bingelrade en Gulpen vermeldden *vaerdig wie e kommuniejeske*, Kerkrade gaf *veëdieg wie ee kommuniejesje* op. De viering van de eerste communie is in het grootste deel van Limburg nog steeds een belangrijk familiefeest en klaarblijkelijk maakt dan de speciaal voor die dag aangeschafte kleding van de communicant heel wat mee.

2.9. Rot wie kaaf

Bij de vergelijking ‘zo rot als...’ leverde de nummer één van Limburg, *mispel*, met 50% van het totaal aantal antwoorden weinig nieuws op. De uitdrukking is algemeen verspreid, van het Noord-Limburgse Middelaar tot het Zuid-Limburgse Lemiers (bij Vaals). Opvallend is dat er op deze vraag nog meer vruchten werden geantwoord, al dan niet in rotte staat, zoals appels, bananen, peren en pruimen, maar dat betrof dan altijd maar een kleine hoeveelheid vermeldingen. Ook eieren werden nogal eens opgegeven. Zo vulde de respondent uit het Zuid-Limburgse Klimmen in *zoeë rot wie voel eier* (‘als rotte eieren’) en een zegsman uit Kerkrade had het zelfs over *voel wie e oeësterai oes 't vurrieg jaarhónged* (‘rot als een paasei uit de vorige eeuw’).

Opmerkelijk is bij deze vraag ook het grote verschil in antwoorden tussen de beide provincies Limburg. ‘Rot als moes’, de nummer één in Belgisch Limburg, heeft in Nederlands Limburg zegge en schrijve één vermelding en wel uit Voerendaal (bij Heerlen) en ook nummer twee uit die provincie, *kaas*, komt in Nederlands Limburg maar sporadisch voor. Zo *rot wie kees/kieës* werd alleen opgegeven door zegslieden uit Weert, Montfort, Schimmert en Klimmen, plaatsen die verspreid door de provincie liggen en bepaald geen geografisch patroon opleveren.

Nummer twee in Nederlands Limburg, *kaf*, is dan weer nauwelijks bekend in Belgisch Limburg. *Rot es/wie kaaf* komt algemeen in de dialecten van Noord- en Midden-Limburg voor en in de noordelijke helft van Zuid-Limburg en ook *kaafrot* is een van de beter scorende

Kaart 4: Rot als kaf

'dikke woorden' in Noord- en Midden-Limburg met 19 vermeldingen. Kaf bleef over nadat het graan gedorst was en vervolgens met een wammolen was gezuiverd. Het had nauwelijks nog enige waarde en werd soms als veevoer gebruikt. Op andere plaatsen liet men het in een zogenaamde kafput tot mest verteren die dan daarna ter verbetering van de grond op het land kon worden gegooid. Die laatste toepassing zal mogelijk ook op de schrale gronden van een deel van de provincie Limburg hebben meegespeeld bij het ontstaan van de uitdrukking 'zo rot als kaf'. Dat zou dan ook een verklaring kunnen zijn voor het feit dat de uitdrukking in het meest zuidelijke deel van de provincie nooit ingang heeft gevonden. De grond is daar immers zo goed dat dit soort bemesting niet nodig was.

Het best scorende derde begrip in Nederlands Limburg heeft ook weer weinig vermeldingen in Belgisch Limburg. Het is eigenlijk meer een verzamelterm voor een tweetal in Zuid-Limburg verspreide dialectwoorden die allemaal hetzelfde aanduiden en ze zijn goed voor ruim 6% van de ingezonden antwoorden op deze vraag. *Voel wie sjnot(s)* ('rot als snot') is vooral in het noordelijk deel van Zuid-Limburg verspreid, terwijl men in en rond Sittard eerder van *rot wie sjnoter* spreekt.

In opgegeven aantallen met *sjnot(s)/sjnoter* ongeveer vergelijkbaar is het woord *sjnoef* 'snuiftabak', dat met name in de dialecten van in het zuidoosten langs de grens met Duitsland liggende plaatsen zoals Kerkrade, Bocholtz en Simpelveld bekend is. Een zakdoek heet daar *ing sjnoefplak*, dus mogelijk heeft een aantal van de informanten uit dit gebied bij het invullen van dat woord ook wel associaties met het al eerder genoemde begrip gehad.

Dierbenamingen vinden we in deze uitdrukking nauwelijks terug. *Voel wie 'nne vusj* ('rot als een vis') werd opgegeven door Limbricht en Wylre en in Klimmen bestaat de uitdrukking *rot wie voele vösj*.

2.10. Moelle wie ing endevót

Precies 50% van de aanvullingen op de vraag 'praten als...' betrof de vijftiende-eeuwse minderbroeder Johannes Brugman die blijkbaar ook in de Nederlands-Limburgse dialecten zijn plaats heeft gevonden. De provincie sluit daarmee weer aan bij de andere

Nederlandse provincies waar Brugman ook steeds als eerste eindigde. De rijksgrens is weer een taalgrens geworden, althans tussen de beide Limburgen, want in Belgisch Limburg werd dit antwoord nauwelijks gegeven. Het merendeel van de dialecten in Nederlands Limburg heeft de naam ongewijzigd in haar woordenschat overgenomen maar er zijn er ook waar men Brugman aan de klankregels van het betreffende dialect heeft aangepast. Zo vertaalde een respondent uit Kerkrade de zin als *moelle wie brugmaan*, en in die rekking van de -a- in het tweede deel van de naam zien we al een verschijnsel dat kenmerkend is voor veel Limburgse dialecten. Hetzelfde geldt voor een andere Kerkradse opgave *moelle wie brukman*, waarbij de invuller heeft geprobeerd aan te geven dat de slotmedeklinker van het woord *brug* zich al heeft aangepast aan de uitspraakregels voor dit soort woorden die in het Nederlands eindigen op een -g, maar in veel Limburgse dialecten op een klank zoals we die kennen van het Franse woord *garçon*. Een informant uit Gulpen uit de oudste leeftijdsgroep vulde het zinnetje aan met *kalle wie d'r brugman* en ook hier zien we door de keuze van het bepaald lidwoord voor mannelijke woorden *d'r* dat het woord in het dialect van Gulpen al goed is ingeburgerd. De verbinding met de vijftiende-eeuwse broeder is helemaal niet meer herkenbaar in het Roermondse zinnetje *kalle as 'nne brökwachter*, dat door een invuller uit leeftijdsgroep 3 werd opgegeven, maar het illustreert wel heel goed hoe stevig Brugman zijn plek in de Nederlands-Limburgse dialecten heeft verworven.

Nummer twee in Nederlands Limburg vormt een beroepsuitoefenaar die het inderdaad vooral van zijn mond moet hebben, de advocaat. Dit antwoord werd door de gehele provincie opgegeven, maar in het midden en met name het zuid-oosten van Limburg werd de vergelijking vooral aangevuld met zijn ongunstig bekend staande collega, de heggen-advocaat. Zegslieden uit Sittard, Heerlen en Nieuwenhagen bijvoorbeeld vertaalden het zinnetje als *kalle wie 'nne hégke-advokaat* en uit Kerkrade werd maar liefst door 6 informanten *moelle wie inne hegke-advokaat* opgegeven. Het eerste deel *hegge-*, in het Limburgs meestal als *hegke* (dus weer met diezelfde klank als in het Franse *garçon*) duidt in veel dialecten een onbetrouwbaar bekend staande uitoefenaar van een beroep aan, en dan vooral dat van de advocaat. De termen *heggen-* en *hekkenadvokaat* zijn ook in het Rijnland algemeen verspreid en zijn daar benamingen voor 'ein verächtlicher Rechtskonsulent', dus ook weer een slecht bekend

staande jurist. In het Rijnlandse Düren kent men bijvoorbeeld de uitdrukking *zoe sjlau wie ne heggenadvokaat*, ‘zo gewiekt als een heggenadvocaat’. Het WNT verbindt aan met *hegge-* samengestelde woorden ‘het begrip van het heimelijke, verdachte, vervolgens van het onechte, valsche’ en verwijst ook naar vergelijkbare vormen in het Hoogduits als *Heckenmünze* ‘vals geld’ en *Heckenartz* ‘kwakzalver’.

Andere beroepen die bij deze vraag terugkeerden waren de burgemeester die vooral in Midden-Limburg kennelijk goed van de tongriem is gesneden en in Midden- en Zuid-Limburg de marktvrouw die blijkbaar haar mond ook prima kan roeren. Zo vertaalde een respondent uit Echt het zinnetje als *zie haet de moel bie zich, zie kan wawwele wie e mertjwiëf* (‘ze heeft de mond bij zich, ze kan leuteren als een marktwijs’). Vooral in het zuiden van de provincie is verder ook *menieër pastoeër*, meneer pastoor regelmatig van de partij. Andere geestelijken vinden we terug in de vergelijking als *kalle wie 'nne praekhieër* (‘praten als een pater Dominicaan’) die werd opgegeven door een invuller uit Valkenburg en in Vaals heeft kennelijk een van de pastoors die vroeger actief was op de Limburgse steenkoolmijnen, de *koelpastoeër*, nogal indruk gemaakt, getuige de uitspraak *'t moelt wie 'nne koelpastoeër*.

Dieren scoren in deze uitdrukking minder en dat is opvallend, aangezien in Belgisch Limburg de ekster hier als nummer één eindigde. Die vogel werd in Nederlands Limburg maar drie keer opgegeven, twee maal door invullers uit Sevenum en één keer door een respondent uit Klimmen. Verder werden nog de kakelende hoen, de kloek, de ratelslang en de papegaai genoemd, maar dat waren steeds maar enkele vermeldingen. Een specifiek deel van een dier, en wel het beweeglijke achterwerk van een lopende eend inspireerde een respondent uit Kerkrade tot de uitspraak *'t ('zij') kan moelle wie ing endevót*. Opmerkelijk is ook de uit het Zuid-Limburgse Klimmen afkomstige zin *kalle wie 'nne meikaever* (‘praten als een meikever’). De meikever wordt immers in sommige Limburgse dialecten ook wel met de term ‘preekheer’ of ‘predikant’ aangeduid, vanwege het zwart en wit van zijn borststuk en dekschild dat doet denken aan het habijt van de Dominicanen. De Brugman van het dierenrijk.

2.11. Kieke wie einen boetsauto

Meer dan vijftig verschillende antwoorden kwamen er op de vraag 'kijken als...' uit Limburg binnen. Daarbij zaten een heleboel fraaie unica en daarvan volgen er hier een paar zoals *eine glazige aerpel* 'een glazige aardappel' uit Lutterade, *e döppe* 'een stenen pot' uit Valkenburg, *ee kommuniekinke* 'een communicatiekindje' uit Simpelveld, *'nne flabbes* 'een onnozelaar' uit Chèvremont, *'n mök* 'een kalf' uit Well, *e kriskinke* 'een kerstkindje' uit Kerkrade, *'nne loeëte* 'een slome' uit Weert, *eine maonuiger* 'een maanoger, een paard met een oogafwijking' uit Stein, *e laeg sigarekiske* 'een leeg sigarenkistje' uit Klimmen, *e klumpke* 'een snoepje' uit Nuth en Eys en *e sjael verke* 'een scheel varken' uit Echt.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat er op deze vraag niet echt één antwoord duidelijk naar voren treedt. Als eerste eindigde met iets meer dan 10% van de vermeldingen het ook in een aantal andere Nederlandse provincies scorende 'alsof hij het in Keulen hoorde donderen/onweren' dat vanuit de hele provincie werd opgegeven.

Dat laatste is niet het geval met de nummers twee tot en met zes want die kennen een heel specifieke regionale spreiding en dat duidt er op dat we het hier, in tegenstelling tot de nummer één, wel met authentieke uitdrukkingen uit de Limburgse streektaal te maken hebben.

De verwonderde uitdrukking op het gezicht van een pasgeboren kindje met zijn grote ogen is in de dialecten in het oosten van Zuid-Limburg het benoemingsmotief de uitdrukking als *kieke wie e nuj kiendje* (Heerlen) of *wie e nui kinke* (Eygelshoven, Kerkrade, Bocholtz), die als tweede eindigde. Met bijna 10% van het totaal aantal gegeven antwoorden, scoort deze uitdrukking opmerkelijk hoog gezien haar beperkte geografische verspreiding.

Nummer drie bij de vergelijking 'kijken als...' werd ook weer een antwoord dat alleen in de dialecten van Zuid-Limburg bekend is en het is tegelijk ook het eerste dier, het kuiken, dat we bij deze vraag tegenkomen. Het door zijn beginrijm opvallende *kieke wie e kuuke* werd opgegeven door bijvoorbeeld invullers uit Hoensbroek, Heerlerheide, Waubach en Nieuwenhagen en uit Kerkrade en Bocholtz, waar de dialecten de zogenaamde Hoogduitse

klankverschuiving hebben ondergaan en men een aantal medeklinkers op z'n Duits uitspreekt, kwam de vergelijking *kiekke wie e kuuche*.

Het tweede dier, de uil, was goed voor een zo'n 8% van de antwoorden, en scoorde daarmee een vierde plaats, net zoals dat overigens het geval was in zusterprovincie Belgisch Limburg. Ook de *uul* is weer een Zuid-Limburgse aangelegenheid, en hij komt met name voor in de dialecten langs de oostgrens van de provincie in plaatsen als Schinnen, Hulsberg, Nieuwenhagen en Mechelen. Uit die streek kwamen ook de uitdrukkingen *kieke wie 'nne frisj gepopde uul* (Nuth, Klimmen) en *kieke wie 'n pas gepopde uul* (Klimmen), en dat kan niet anders dan als 'kijken als een uil die net geslachtsgemeenschap heeft gehad' worden vertaald. Waarvan akte.

De eerste vergelijking die niet specifiek Zuid-Limburgs is, komen we tegen op de vijfde plaats: *kieke wie einen boetsauto*. Deze uitdrukking komt vooral in het midden van de provincie voor in een gebied dat in het noorden ruwweg eindigt bij Venlo en in het zuiden bij de plaatsen Schinnen en Klimmen. Volgens het dialectwoordenboek van Venlo heeft iemand die kijkt als een botsauto een verbijsterde uitdrukking op zijn gezicht waarbij zijn ogen een paar maten groter zijn dan normaal. *Klotsoge* noemen ze die in Kerkrade en zo zien de koplampen van die kermisautootjes er met een beetje fantasie uit: veel te groot voor zo'n nietig voertuig.

Groot en rond zijn ook kommetjes, in het Limburgs *kumkes* of *kumpkes*. *Kieke wie ein kumke* of *e kumpke* is dan ook als uitdrukking populair in het midden en zuiden van Limburg. In het zuid-oosten is dat evenwel nog niet voldoende. *Kiekke wie e kumpke boeddieng* werd daar opgegeven door zegslieden uit Waubach, Eygelshoven en Kerkrade, 'kijken als een kommetje pudding', en dat is in die regio kennelijk het summum van verbluftheid.

Opvallend is dat er bij deze vraag nogal wat als bijvoeglijk naamwoord gebruikte voltooid deelwoorden werden opgegeven. *Kieke wie besjaete, wie genegeldj, wie gesjaote, wie verdoetst, wie versteend, wie verstómd, wie verwaeze*, het zijn allemaal varianten om in het Limburgs grote verbouwereerdheid te kunnen aangeven. *Kieke wie verpópzak* werd zelfs door drie invullers vermeld en wel uit Maastricht, Gulpen en Montfort. Het is het voltooid deelwoord van het in het Limburgs niet echt gebruikelijke werkwoord *verpópzakke* dat als *verbubbsachen* 'verbluffen' ook in het Rijnland voorkomt. De

Rijnlandse vorm is weer afgeleid van een zelfstandig naamwoord *Buppsack* die 'klein kind' betekent en als *poepzak* bijvoorbeeld ook in het Maastrichts terecht is gekomen. En zo is de cirkel rond; het pasgeboren kind werd immers ook door de meeste Zuid-Limburgse dialecten als aanvulling gegeven op de vraag 'kijken als...'

3. Tot slot

De eerste conclusie die na deze korte rondgang door de Limburgse dialecten kan worden getrokken, is wel dat de invloed van de standaardtaal in vergelijkende uitdrukkingen zoals die in de SND-enquête werden afgevraagd, erg groot is. Zelfs in een gebied dat taalkundig altijd een eenheid heeft gevormd als de beide provincies Limburg, is de rijksgrens inmiddels heel vaak ook een taalgrens geworden. Soms is die verwantschap nog wel te zien, bijvoorbeeld in een uitdrukking als 'gek als een schup...', maar vaker nog staan beide provincies met de rug naar elkaar toe en kiezen de dialectsprekers voor een meer landelijk verspreide variant. Dat is bijvoorbeeld goed te zien bij de vergelijkingen 'zo trots als...', 'zo vlug als...' of 'praten als...' waarbij de Belgische provincie meegaat met de algemene Vlaamse lijn en de Nederlandse provincie zich aansluit bij de Nederlandse voorkeur. Ook uit het aangrenzende Duitse Rijnland zijn er nogal wat uitdrukkingen in het Limburgs overgenomen. Dat is ook niet verwonderlijk aangezien beide gebieden eeuwenlang intensieve staatkundige en economische relaties hebben gekend. Met name de stad Keulen was een belangrijk cultureel centrum waarvan de invloed tot ver in Limburg reikte. Invloed vanuit het Rijnland op de Limburgse dialecten zagen we bijvoorbeeld bij uitdrukkingen als 'zo dom als (bonen)stro', 'dronken als een schup' of 'zo trots als oscar'. Soms is echter ook het omgekeerde gebeurd en is er beïnvloeding vanuit het Limburgse richting Rijnland geweest. Dat is bijvoorbeeld het geval met één van de varianten in de uitdrukking 'zo doof als...'. Twintig verschillende antwoorden werden daarbij ingevuld, maar het meest werd voor Limburg een uitspraakvariant van het ook in de standaardtaal algemeen verspreide *kwartel* opgegeven. In het woordenboek van de Rijnlandse dialecten vinden we de *kwartel* als *Quartel* terug voor bijvoorbeeld de dialecten van Krefeld en Moers, twee plaatsen in het noorden van het Rijnland en in de buurt van de Nederlandse grens.³ Bescheiden Limburgse expansie dus.

4. Dikke woorden

Het aanbod van Limburgse elativa of 'dikke woorden' kon per invuller nogal eens verschillen. Veel informanten vulden de B-vraag helemaal niet in, maar anderen schreven dan weer beduidend meer vormen op dan de tien die er in het enquêteformulier werden gevraagd. Na een schifting van de woorden die niet tot de 'dikke woorden' gerekend worden, bleven er 1152 begrippen over. Vaak waren dat zelfstandige naamwoorden die van een intensiverend voorvoegsel waren voorzien als *paerdspeen* 'heel erge pijn' of bijvoeglijke naamwoorden zoals het Montfortse *kortgeknuip* 'kortaf' waarvan het tweede deel niet los in een zin gebruikt kan worden. En dat is nu eenmaal één van de kenmerken van dit soort woorden.⁴

Sommige elativa werden vaak opgegeven, andere bleven unica. Zetten we die in een rijtje, dan ontstaat de volgende top-acht van Nederlands-Limburgse 'dikke woorden'. Links in de kolom staat de 'vernederlandste' vorm, in het midden het aantal keren dat het woord werd vermeld en in de rechter kolom staan de verschillende uitspraakvarianten in het Limburgs bijeen.

1. honds- moe	41x	hondsmeug/-muug: Noord- en Midden-Limb. hondjsmeug: Midden Limburg hondsmeug: westelijk Zuid-Limburg hongsmuj: oostelijk Zuid-Limburg
2. radgek	33x	raadgek: heel Limburg
3. zeiknat	27x	zeiknaat: Noord-, Midden- en Zuid-Limburg zeeknaat: oostelijk Zuid-Limburg
4. beresterk	26x	baeres(j)terk, bere-: heel Limburg
5. straatarm	22x	s(j)traoterm: heel Limburg
6. strontzat	20x	s(j)trontzaat: heel Limburg m.u.v. het zuidoosten
7. kafrot	19x	kaafrot: Noord- en Midden-Limburg
brood- mager	19x	broodmager: Noord-Limburg broeëdmager: Midden- en Zuid-Limburg
8. knatsgek	17x	knatsgek: Noord-Limburg knatsjgek: Midden- en Zuid-Limburg

Als we kijken naar de combineerbaarheid van het eerste deel van het woord met een tweede element, dan ontstaat weer een ander plaatje. Met het woorddeel dood-, Limburgs *doeëd-*, blijken dan bijvoorbeeld veertien verschillende bijvoeglijke naamwoorden gekoppeld te kunnen worden, en rekenen we er doods- ook nog bij, worden dat er zelfs zestien. Ook hier weer een overzichtje met links de 'vernederlandste' vorm, in het midden het aantal mogelijke combinaties en rechts de verschillende bijvoeglijke naamwoorden waarmee het versterkend voorvoegsel gecombineerd kan worden.

1.	dood-	14	-erm,-braaf,-good,-kalm,-krank,-leuk, -meug,-ongelukkig,-riep,-serieus, -simpel,-sjtil,-vermoeid,-zeek
	met doods- samen	16	-bang, -bleik
2.	kei-	13	-aanhethek(='moe'),-gaaf,-gek, -good, -hard,-hel(='hard'),-hoog,-kapot,-lang, -meug,-sjiek,-sterk,-vól(='dronken')
3.	stront-	10	-good, -lazerés,-meug,-naat,-rot, -smaerig,-vervaelend,-verweend, -vettig, -zaat
	met stronts- samen	13	-hagelevól,-verkouwe,-vól,-voel(='lui')
4.	honds-	10	-beroerd, -blij, -brutaol, -dol, -gemein, - lielek, -lui, -meug, -troew(='trouw), - vrech(='brutaal)
5.	oer-	7	-dóm, -hard, -hel, -lielek, -lomp, -sjtom, -sjterk
6.	knats	6	-gek, -greun, -laeg, -niej, -riep,-vól
	poep-	6	-link, -lui, -meug, -nuchter, -vól, -zaat
7.	prats-	5	-gaar, -gek, -naat, -vet, -vól
	knoke-	5	-dreug, -haard, -hel, -mager, -zaat
	knots(e)	5	-krank, misselek, -vól, -zaat,-meug

Vergelijken we de eerste top-acht met het woordenboek van Van Dale dan zien we dat er alleen bij *radgek* en *kafrot* sprake is van typisch Limburgse woorden. Van de tweede groep zijn alleen *prats-* en *knoke-* niet in Van Dale terug te vinden. Uit de grote variatie aan

kei-elativa blijkt nog maar eens hoe populair dit voorvoegsel ook in Limburg is geworden. Van Dale kent (in de twaalfde druk) alleen nog maar *keihard*. Als we *keihard* en de Limburgse evenknie *keihel* even buiten beschouwing laten, dan blijkt wel dat het merendeel van de andere *kei*-vormen door dialectsprekers uit de leeftijdsgroep 4 werd opgegeven. Jonge Brabantse expansie dus.

Noten:

1. Zie ook: R. Belemans en H.H.A. van de Wijngaard (red.), *Dialect in beweging. Honderd jaar na de enquête van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*. Groesbeek 1995.
2. Zie ook de bijdrage van Rob Belemans over Belgisch Limburg in deze bundel.
3. In het Duits heet zo'n dier *eine Wachtel*.
4. Zie voor meer eigenschappen van elativa ook: Siemon Reker, *Dikke woorden*. Bedum 1996.

ROB BELEMANS

Zo Limburgs als een karper, een zeef, een spurriekoe en een schoppenboer

1. Limburg antwoordt massaal

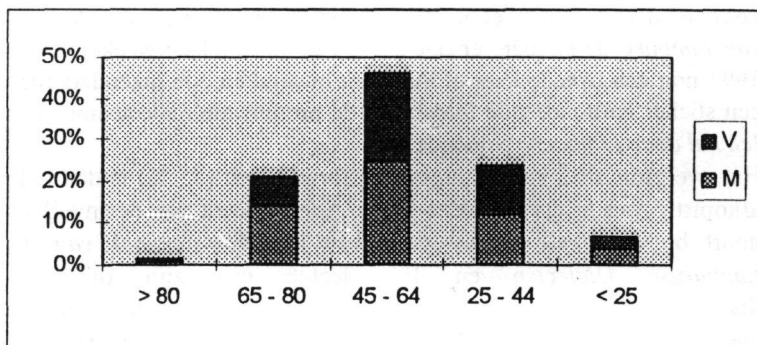
Net als bij de eerste SND-krantenenquête in 1994¹ was Belgisch Limburg dit keer de provincie met verhoudingsgewijs de grootste respons van het hele taalgebied. Precies 760 Limburgers stuurden ons hun aanvullingen van de 30 gevraagde vergelijkingen van het type *zo dom als ...* en hun lijstjes met dikke woorden van het type *pikdonker, knalgeel, stapelzot*. Alleen in Noord-Brabant was de formulierenoogst nog rijker (1100 inzendingen), maar die provincie telt dan ook 2,4 keer meer inwoners dan Belgisch Limburg. Dit duidt ongetwijfeld op een sterke dialectbeleving bij de Limburgers, maar is voor een deel ook wel het gevolg van het feit dat de krant *Het Belang van Limburg* de enquête enkele weken na het Pinksterweekend van 1998 nog een tweede keer afdruckte en bovendien alle inzenders met een sticker en bijhorende folder van de provinciale dialectcampagne *Ich kal ooch Limburgs* beloonde.

Het overgrote deel van de ingevulde formulieren (85 %) is dan ook afkomstig van lezers van deze krant. Acht procent van de invullers hoort bij de lokale medewerkers van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* en 1% deelde ons zijn of haar dialectvergelijkingen via de REWO-website op de elektronische snelweg van het internet mee. De overige 6% van de formulieren was afkomstig van Limburgse lezers van enkele andere Vlaamse kranten, vooral *De Standaard* (34 ex.) en *Het Nieuwsblad* (13 ex.).

	MANNEN	VROUWEN	TOTAAL
+ 80	1 %	0,5 %	1,5 %
65 - 80	14,5 %	7 %	21,5 %
45 - 64	25 %	21 %	46 %
25 - 44	12,5 %	11,5 %	24 %
- 25	4 %	3 %	7 %
TOTAAL	57 %	43 %	100 %

Tabel 1: Procentuele verdeling mannen/vrouwen volgens leeftijd

Bij de 760 invullers waren er meer mannen (57%) dan vrouwen (43%). Ook dit keer werden de enquête-invullers weer opgedeeld in vijf leeftijdscategoriën: - 25 jaar; 25 - 44 jaar, 45 - 64 jaar; 65 - 80 jaar en + 80 jaar (zie tabel en grafiek 1). Zoals verwacht behoorden de meeste invullers (46%) tot de middelste generatie (45-64 jaar). De leeftijdsgroep daarboven en daaronder zijn elk met een goede 20% vertegenwoordigd, de jongste generatie met 7% en de oudste met 1,5%. Het overwicht aan mannelijke invullers is opvallend groter in de leeftijdscategorie 65-80 jaar, die voor tweederde uit mannen bestaat.

Grafiek 1: Percentage respondenten volgens leeftijd en geslacht

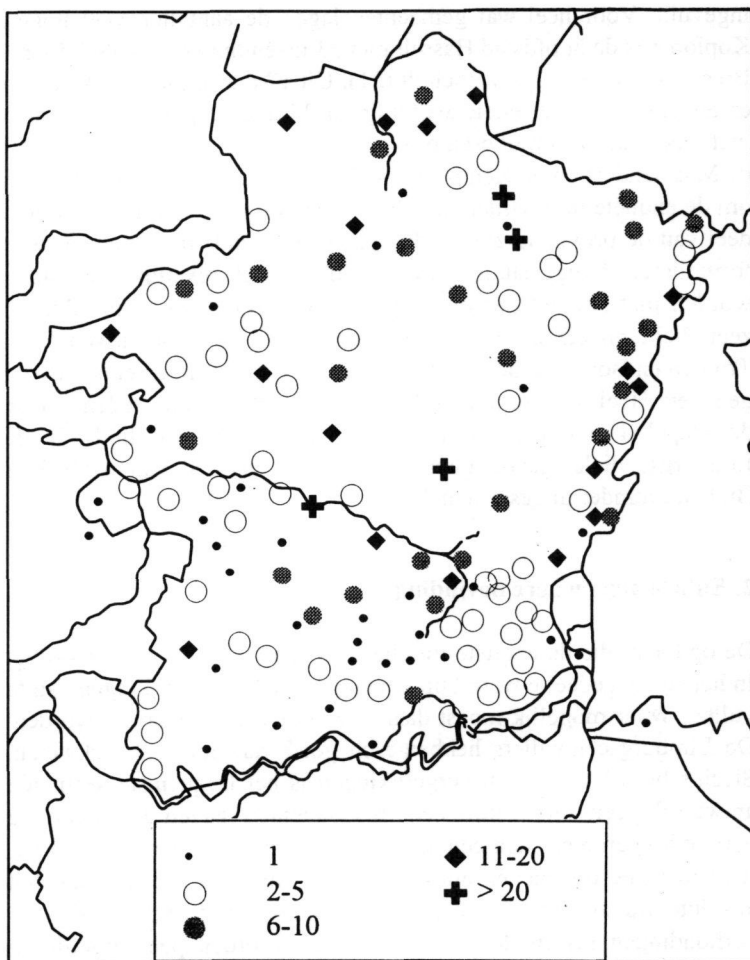
Zoals op kaart 1 te zien is, waren de 760 invullers goed gespreid over de hele provincie. Voor de meeste Limburgse dialectplaatsen (kerkdorpen, geen fusiegemeenten) werd minstens één exemplaar

ingevuld. Voor heel wat gemeenten lagen de aantallen veel hoger. Koploper is de hoofdstad Hasselt met 33 inzendingen, gevolgd door Bree (24), Genk (22) en Bocholt (21). Uit 17 dialectplaatsen kwamen er telkens 11 tot 20 enquêtes terug en 27 andere plaatsen scoorden met meer dan 6 formulieren ook nog vrij hoog. Opvallend is wel dat de Maaslanders en de Kempenaren blijkbaar meer gemotiveerd waren om de enquête in te vullen dan de Haspengouwers. Uit het zuidelijke deel van de provincie zijn er doorgaans per plaats maar één of twee formulieren teruggestuurd. Daarbij moet wel rekening gehouden worden met het feit dat in Haspengouw talrijke vrij kleine dorpen zeer dicht bij elkaar liggen. De zuid-westelijke regio tussen Sint-Truiden en Borgloon heeft aan de SND-oproep het minst goed gevolg gegeven. Heel wat dorpen en dorpjes tussen deze twee steden zijn in de stapel Limburgse formulieren niet vertegenwoordigd. Is de Limburgse dialectgevoeligheid daar, onder invloed van het nabijge Brabant, minder uitgesproken ?

2. Enkele algemenere bevindingen

De opdracht die de enquête-invullers kregen, was niet zo eenvoudig. In het eerste gedeelte werd hun gevraagd om 30 vergelijkingen aan te vullen. Waar mogelijk moest daarbij een diernaam gebruikt worden. De Limburgse invullers hebben zich goed van hun taak gekweten. Slechts bij 10 van de 30 vergelijkingen is het frequentste vermelde antwoord geen diernaam. Veel respondenten gaven bij sommige vergelijkingen meer dan één antwoord. Voor deze bijdrage werd per item met alle opgegeven antwoorden rekening gehouden, zodat het absolute aantal antwoorden per vergelijking sterk varieert. Om de verhoudingen tussen de verschillende antwoorden per vergelijking duidelijk te maken, werden de absolute aantallen omgerekend naar procenten van het totale aantal antwoorden voor dat item.

Niet-dialectsprekers konden ook aan de enquête deelnemen door ze voor het AN in te vullen. Heel wat Limburgse formulieren zijn inderdaad in het AN gesteld, maar die mogen zeker niet allemaal als AN-antwoorden beschouwd worden. Op zeven na vulden immers alle 760 Limburgse medewerkers bij de rubriek 'dialectplaats' de naam van een Limburgse gemeente in. Vermits daarnaast ook naar hun woonplaats gevraagd werd, mag het feit dat toch heel wat -

Kaart 1: Geografische verspreiding respondenten

vooral jongere - respondenten de enquête in het AN invulden wel zo geïnterpreteerd worden dat zij om dialectspellingsproblemen te vermijden in het AN rapporteerden over hun taalgebruik in het dialect van de opgegeven plaats.

De antwoorden die de Limburgers voor de 30 opgevraagde vergelijkingen gaven, bevatten op verschillende vlakken heel wat variatie. Bij sommige vergelijkingen was het aantal woordtypes dat

ter aanvulling van de vergelijking opgegeven werd, opvallend groter dan het gemiddelde van 30 à 40 verschillende antwoorden. Dat is met name het geval bij de eigenschappen vlug (60), mager (54), lelijk (56) en lui (64). Bij een hele reeks andere vergelijkingen was het aantal varianten dan weer heel beperkt: arm (11), vet (14), bloeden (14), fier (15), hijgen (16), ijverig (16), honger (17), sterk (17), zweten (18), slapen (19). Bij dit type antwoorden is het zo dat het topantwoord doorgaans erg frequent opgegeven werd (cf. het overzicht hierna). Bovendien valt op dat bijna alle gevallen met een werkwoord als eerste lid van de vergelijking (bloeden, hijgen, zweten, slapen als ...) tot deze categorie behoren. Ook bij het aantal unica, antwoorden die slechts door één respondent werden ingevuld, zijn er grote onderlinge verschillen. Eigenschappen die bij veel respondenten aanleiding gaven tot het verzinnen van een unieke aanvulling van de vergelijking zijn: bang (63%), stom (62,5%), moe (61%), praten (59%), baard (59%), nuchter (58%), vol (56%) en ijverig (56%). De tussen haakjes vermelde percentages hebben betrekking op het aandeel dat de hoeveelheid unica heeft in het totale aantal verschillende antwoorden. Bij *stom* werden er bv. in totaal 40 verschillende antwoorden gegeven, waarvan er 25 unica waren zoals *zo lomp als een klazenpier, een Zebedeus, een kemel, een toeter, een hooizolder, een knikker (èuff)*. Bij de eigenschappen vet (14%), honger (23,5%), rot (20%) en kijken (22%) is het aantal unica dan weer opvallend klein.

3. De topantwoorden per vergelijking

Hierna volgt een overzicht van de hoogst scorende Limburgse antwoorden voor 29 van de 30 afgevraagde vergelijkingen. Op basis van het procentuele aandeel van de hoogst scorende antwoorden kunnen de vergelijkingen opgedeeld worden in drie categorieën.

Bij de vergelijkingen van categorie 1 scoorde één antwoord in Limburg opvallend vaker dan de andere. Tussen haakjes wordt telkens het procentuele aandeel van dit topantwoord ten opzichte van het totale aantal antwoorden vermeld. De frequentie van het topantwoord blijkt te variëren van 83% tot 22%. Opvallend vaker werd hier dan ook geïnterpreteerd als meer dan dubbel zo vaak dan het tweede hoogst scorende antwoord. De volgende 18 vergelijkingen behoren tot deze categorie:

1	zweeten als een paard	(83%)
2	zo vet als een varken	(79%)
3	zo bang als een wezel	(70%)
4	bloeden als een varken	(70%)
5	zo doof als een pot	(69%)
6	zo fier als een pauw	(69%)
7	zo nuchter als een kalf	(65%)
8	lopen als een haas	(56%)
9	slapen als een os	(56%)
10	zo rot als moes	(48%)
11	zo lui als een varken	(47%)
12	honger als een paard	(46%)
13	zo zot als een deur (+ -samenstellingen)	(43%)
14	zo lelijk als de nacht	(40%)
15	zo opgedirkt als een pauw	(39%)
16	kijken als een koe (op een trein)	(37%)
17	een baard als Methusalem	(24%)
18	zo vlug als een haas	(22%)

Met uitzondering van de nummers 10 en 16, komen al deze vergelijkingen ook in het AN voor. In negen gevallen (de nrs. 2, 3, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14 en 15) werd het Limburgse topantwoord ook in alle andere provincies van het taalgebied als frequentste antwoord opgegeven. Drie andere vergelijkingen (nr. 1, 4 en 17) werden eveneens in heel het taalgebied opgegeven, maar waren enkel in de dialecten ten zuiden van de Grote Rivieren het topantwoord. In de Noord-Nederlandse provincies gingen er nog één of meer andere antwoorden aan vooraf in de ranglijst. De vergelijkingen *zo doof als een pot* en *zo vlug als een haas* komen enkel in de vijf Vlaamse provincies als topantwoord voor. De vergelijking *kijken als een koe (op een trein)* komt naast Limburg enkel in de aangrenzende provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen als topantwoord voor. In Nederland is ze totaal onbekend en in de dialecten van Oost- en West-Vlaanderen luidt het topantwoord *kijken als een hond op een zieke koe*. Waar overal elders de vergelijking *zo rot als een mispel* koploper is, komt deze vergelijking in de Limburgse dialecten eerst

op een derde plaats. De Limburgse nummer één, *zo rot als moes*, wordt enkel in het gebied tussen de Schelde en de Maas regelmatig vermeld (met in Vlaams-Brabant het dialectwoord *potagie* voor 'moes'), maar scoort in Vlaams-Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant opvallend minder hoog dan in Belgisch Limburg.

De 18 vergelijkingen uit deze eerste categorie, die op vijf na allemaal een diernaam bevatten, kunnen dus allerminst typisch voor Limburg genoemd worden. Ze zijn in het hele taalgebied of een groot zuidelijk deel ervan in gebruik en dat meestal zowel in het AN als in de dialecten.

Bij de vergelijkingen uit categorie 2 scoren telkens twee antwoorden per vergelijking opvallend hoog. Dat is het geval bij de volgende 9 vergelijkingen :

1	zo arm als	Job	(49%)
		een luis	(33%)
2	zo sterk als	een beer	(48%)
		een paard	(38%)
3	zo ijverig als	een bij	(46%)
		een mier	(38%)
4	praten als	een ekster	(34%)
		een advocaat	(33%)
5	hijgen als	een paard	(32%)
		een hond	(32%)
6	zo lomp als	een ezel	(31%)
		(het achterste van) een varken	(27%)
7	zo vol als	een ton	(28%)
		een ei	(27%)

Bij het merendeel van deze vergelijkingen scoorden precies deze twee antwoorden ook buiten Limburg telkens het hoogst. Ook deze tweede categorie bevat dus geen hoog scorende antwoorden die typisch zijn voor de Limburgse dialecten. De nummers 1, 2, 5 en 6 werden in het hele taalgebied als frequentste antwoorden gegeven. Bij *zo ijverig als een bij/mier* is dat ook het geval, maar de volgorde verschilt hier. In vier van de vijf Vlaamse provincies wordt de *bij* vaker genoemd dan de *mier*; in Antwerpen en heel Nederland is dat omgekeerd. De vergelijkingen *zo vol als een ton/ei* komen enkel in de

vijf Vlaamse provincies en Nederlands Limburg als eerste en tweede antwoord voor. De vergelijking *praten als een ekster* komt enkel in Vlaanderen voor en is er overal topantwoord. *Praten als een advocaat* komt in Vlaanderen en Nederlands Limburg opvallend frequenter voor dan in de rest van het taalgebied.

De derde categorie bevat vergelijkingen waarbij er in Limburg telkens drie ongeveer gelijk goed scorende antwoorden gegeven werden. Het gaat om de volgende vier vergelijkingen:

1	zo moe als	een hond	(36%)
		een made (<i>maai</i>)	(26%)
		een paard	(16%)
2	zo kaal als	een knikker	(36%)
		een luis	(21%)
		een kikker	(14%)
3	zo mager als	een (pan)lat	(31%)
		een pier(ling)	(17%)
		een graat	(14%)
4	zo zat als	een kanon	(22%)
		een varken	(19%)
		een Zwitser	(18%)

De antwoorden bij *zo kaal als* komen, met wisselende frequentieverhoudingen, in het hele taalgebied voor. *Zo mager als een lat* is in nagenoeg het hele taalgebied topantwoord. De twee andere varianten komen enkel in de vijf Vlaamse provincies zo frequent voor. *Zo zat als een kanon* komt in het hele taalgebied frequent voor. De vergelijkingen *zo zat als een varken* en *zo zat als een Zwitser* werden enkel in Vlaanderen zo frequent opgegeven. *Zo moe als een hond/paard* zijn in het hele taalgebied de twee hoogst scorende antwoorden. *Zo moe als een made* komt echter enkel in een groot oostelijk gebied voor, dat de beide Limburgen, Noord-Brabant, Gelderland en Drenthe omvat. In deze laatste provincie komt het minder frequent voor, in de andere gaat het *zo moe als een paard* vooraf.

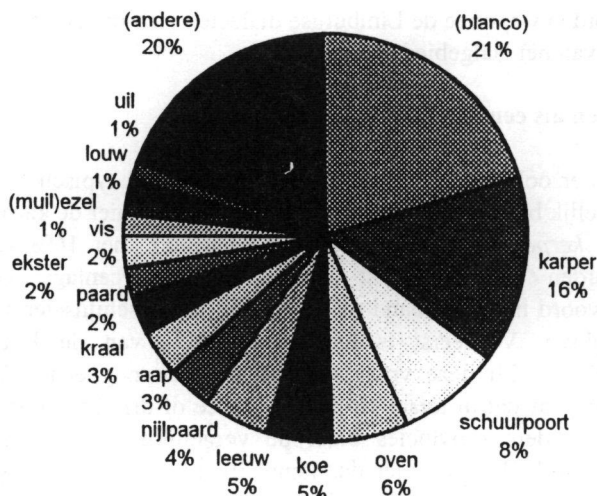
Bij al deze vergelijkingen is het dus zo dat de antwoorden die het vaakst ingevuld werden weinig regiospecifiek zijn. Eerst onder deze toplaag van vrij algemeen verspreide vergelijkingen vindt men

antwoorden waarmee de Limburgse dialecten zich onderscheiden van de rest van het taalgebied.

4. Gapen als een Limburgse karper of louw

Toch is er ook één geval waarin het topantwoord typisch Limburgs is, namelijk bij *gapen als*. Enkel in Limburg werd hier de karper (ook *kerper*, *kerpel*, *kerp*, *mooskerp*) genoemd, die met 16% van alle antwoorden het frequentst is. Het lage percentage van dit topantwoord houdt verband met twee andere verschijnselen bij deze vergelijking. Vooreerst is het zo dat 21% van de Limburgse respondenten bij deze vraag niets invulde en nog eens 20% een antwoord gaf dat in totaal slechts één, twee of drie keer voorkwam. Ook in andere provincies bleef de vergelijking *gapen als* vaak onaangevuld. Het gaat hier dus kennelijk om een niet zo algemeen gangbare vergelijking. Ook *hijgen als* werd door 5% van de Limburgers met het antwoord 'karper' aangevuld.

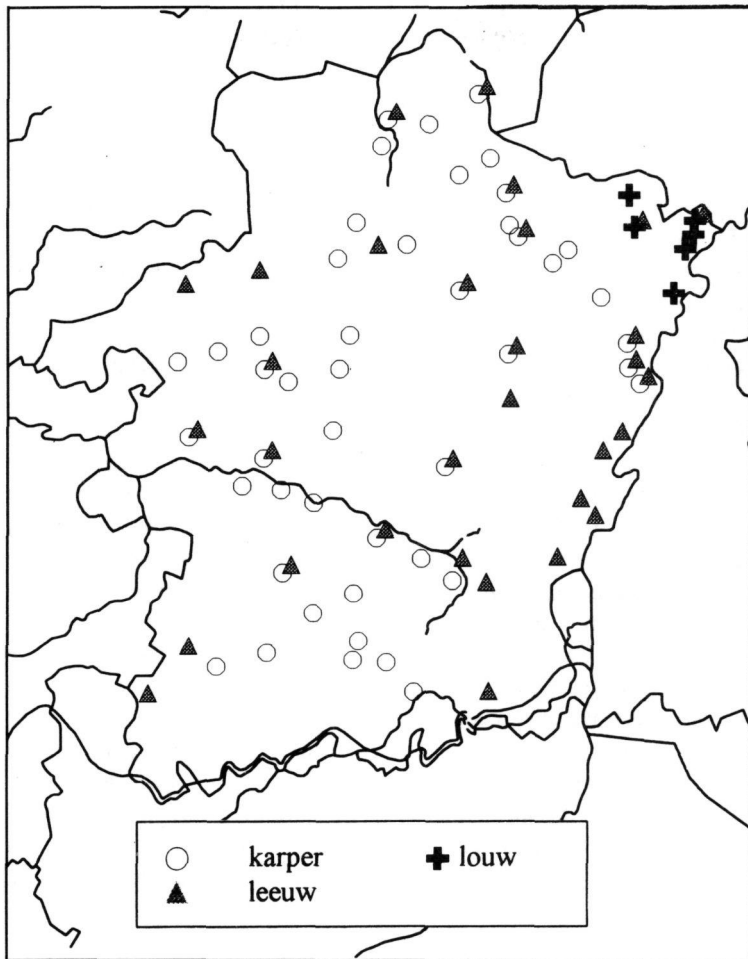
Ten tweede laat de onderstaande grafiek zien dat bij deze vergelijking na 'karper' nog een hele reeks antwoorden voorkomen, die allemaal een beetje (tussen 8% en 1%) scoren. Enkel bij de hoogst scorende van deze reeks is de motivatie van het antwoord vrij doorzichtig. Een karper heeft een grote bek en bij de variant *gapen als een karper op het droge* is het verband met gapen al helemaal voor de hand liggend. De vergelijkingen *gapen als een schuurpoort* en *als een oven(mond)* behoeven eveneens weinig uitleg. Raadselachtiger lijkt het antwoord *gapen als een koe*, want die beesten zie je niet zo vaak geeuwen. Hier kan de bijkomende complicatie dat gapen twee betekenissen heeft een rol spelen: het betekent zowel 'geeuwen' als 'met open mond vol verwondering naar iets staan kijken'. Dat verklaart wellicht waarom het antwoord *koe* of *een koe op een trein* in Limburg met 5% nog een redelijke score haalt. Deze respondenten hebben ondanks de aanhef van de zin ("ik had zo'n slaap; ik stond te gapen als ...") wellicht toch aan gapen in de tweede betekenis gedacht. De koe is immers bij de vergelijking *kijken als* met 37% het frequentst voorkomende antwoord in Limburg.

Grafiek 2: Procentuele verdeling bij *gopen als*

Ook de vergelijkingen *gopen als een leeuw* en *als een nijlpaard* doen vreemd aan. Beide dieren behoren niet tot de dagelijkse leefwereld van onze voorouders. Bovendien kan je een nijlpaard wel met opengesperde muil lucht zien happen, maar een leeuw spert zijn bek meestal open om te brullen en dat is toch iets anders. Misschien is er met die *leeuw*-antwoorden dan ook meer aan de hand. Helemaal aan de staart van de scorelijst komt ook het antwoord *gopen als een louw* (in de dialecten *loe*, *loew*) voor (1%). Dat is de dialectbenaming voor de zeelt (*Cyprinus tinca*), een slijmerige vis uit de karperfamilie met een opvallend grote bek, die leeft op de bodem van stilstaand of weinig stromend water. Zoals op de kaart te zien is, werd deze vissoort alleen maar in een zeer klein Noord-Maaslands gebiedje opgegeven, dat de gemeenten Molenbeersel, Kinrooi, Kessenich, Ophoven, Geistingen en Maaseik omvat. Misschien omdat de Maasuitewaarden daar een zeer geschikte biotoop voor de *louw* zijn? In het centrale en zuidelijke deel van het Maasland valt voorts het ontbreken van *gopen als een karper* op, dat in de rest van Limburg algemeen voorkomt. De leeuw-antwoorden, die in de Maaslandse dialecten wel frequent voorkomen, zijn misschien moderne herinterpretaties van het verdwijnende dialectwoord *louw*. Dat schijnt alleszins zo te zijn bij de twee leeuw-vermeldingen in het *louw*-

gebiedje ten noorden van Maaseik, die beide door respondenten uit de jongere generaties werden ingevuld.

Kaart 2: Gapen als ...

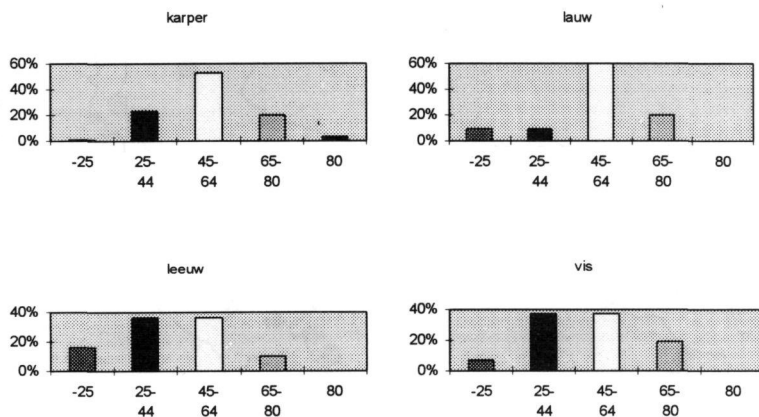
Een hypothese over de verhouding tussen de antwoorden leeuw, *louw*, karper en vis is de volgende. De vergelijking *gapen als een louw* is misschien de oudste van de drie. Doordat deze visnaam minder frequent gebruikt werd, ontstond er onduidelijkheid over de

betekenis van het woord *louw* en werd de vergelijking op verschillende manieren aangepast. De *louw* werd in deze vergelijking vervangen door de beter bekende *karper*. Dat gebeurde vooral in West- en centraal Limburg en minder in de Oost-Limburgse regio langsheen de Maas, waar de *louw* misschien ook meer voorkomt. Daardoor ontstond er een geografische verdeling tussen het Maasland met overwegend *gapen als een louw* en de rest van Limburg met overwegend *gapen als een karper*. In een volgende fase werd het woord *louw* ook in het Maasland en bij de conservatieve dialectsprekers daarbuiten onbekender en ontstond de herinterpretatie tot *gapen als een leeuw* of de veralgemening tot *gapen als een vis*. Alleen in het Noord-Maaslandse gebiedje ten noorden van Maaseik heeft de *louw* zich in deze vergelijking tot op vandaag weten te handhaven. Maar ook hier werd hij reeds in twee gevallen door jongere respondenten geherinterpreteerd tot een leeuw.

Deze hypothese over een dubbele herinterpretatie van *louw* wordt alleszins niet tegengesproken door de leeftijdsspreiding van de respondenten bij de antwoorden *karper*, *louw*, *leeuw* en *vis*. De onderstaande grafiekjes maken duidelijk dat er bij deze antwoorden verschillende verdelingen over de 5 leeftijdscategoriën zijn. De Limburgers die *gapen als een karper* zijn op dezelfde manier over de leeftijdsgroepen verdeeld als de totale groep van respondenten. *Gapen als een louw* werd opvallend minder door Limburgers uit de jongste twee groepen geantwoord, terwijl *gapen als een leeuw* en *gapen als een vis* juist meer door de jongere dan door de oudere helft van de respondenten opgegeven wordt. Deze leeftijdsspreiding versterkt het vermoeden dat minstens een deel van de leeuw-antwoorden via herinterpretatie in de jongere generaties tot stand gekomen zijn. Wel dient erop gewezen dat de vergelijking *gapen als een leeuw* ook in de andere Vlaamse provincies opgetekend werd. Dat roept de vraag op of daar vroeger ook *gapen als een louw* gezegd werd.²

Deze hypothese over een dubbele herinterpretatie van *louw* wordt alleszins niet tegengesproken door de leeftijdsspreiding van de respondenten bij de antwoorden *karper*, *louw*, *leeuw* en *vis*. De onderstaande grafiekjes maken duidelijk dat er bij deze antwoorden verschillende verdelingen over de 5 leeftijdscategoriën zijn. De Limburgers die *gapen als een karper* zijn op dezelfde manier over de leeftijdsgroepen verdeeld als de totale groep van respondenten.

Gapen als een louw werd opvallend minder door Limburgers uit de jongste twee groepen geantwoord, terwijl *gapen als een leeuw* en *gapen als een vis* juist meer door de jongere dan door de oudere helft van de respondenten opgegeven wordt. Deze leeftijdsverspreiding versterkt het vermoeden dat minstens een deel van de leeuw-antwoorden via herinterpretatie in de jongere generaties tot stand gekomen zijn. Wel dient erop gewezen dat de vergelijking *gapen als een leeuw* ook in de andere Vlaamse provincies opgetekend werd. Dat roept de vraag op of daar vroeger ook *gapen als een louw* gezegd werd.³

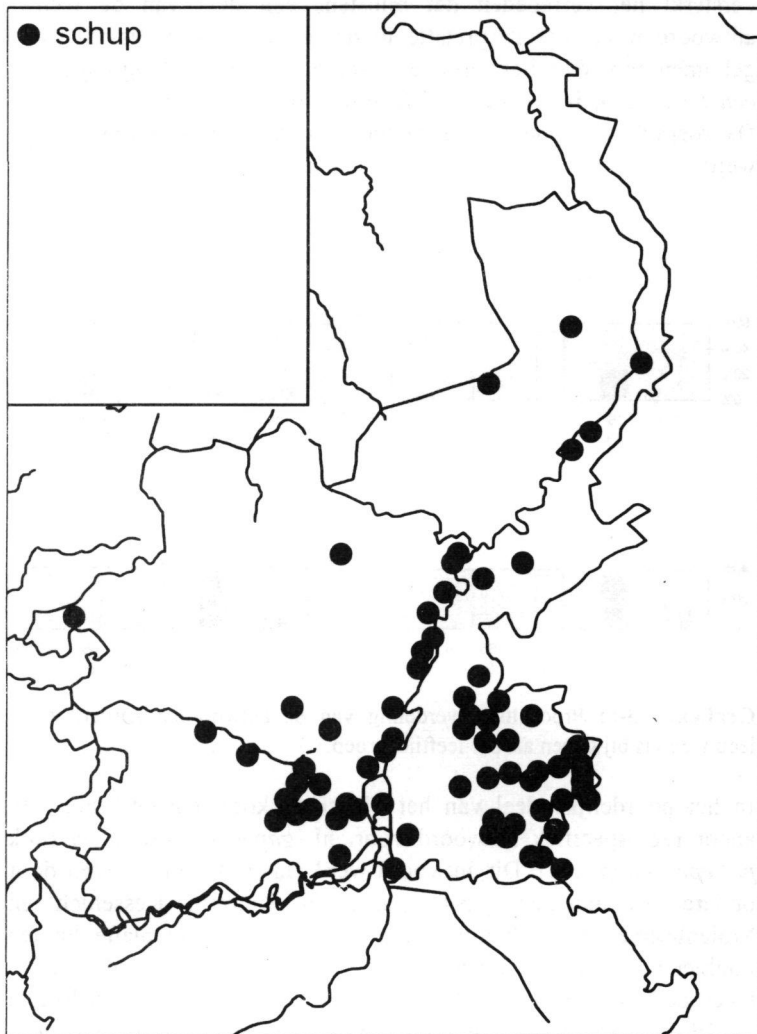

Grafieken 3-6: Procentuele verdeling van de antwoorden karper, louw, leeuw en vis bij gapen als per leeftijdsgroep.

In het noordelijke deel van het Maasland komt tenslotte nog een ander regio-specifiek antwoord voor, nl. *gapen als een lepel* (ook *potlepel*, *gaaplepel*). Dit antwoord werd enkele keren gegeven door oudere respondenten (65-80 jaar) uit Kinrooi, Kessenich en Molenbeersel. Moet hierbij gedacht worden aan de platte houten kooklepel met een gat in het midden? In vier plaatsen, die allemaal tegen de Nederlandse grens liggen, namelijk Achel, Maaseik, Rotem en Dilsen werd de vergelijking *gapen als een reiger* opgegeven. Deze verspreiding wordt begrijpelijk, wanneer men weet dat deze

vergelijking ook in de aangrenzende Nederlandse provincies Noord-Brabant en Nederlands Limburg voorkomt.

5. Zo zot / zat als een deur, een zeef, schoppenboer

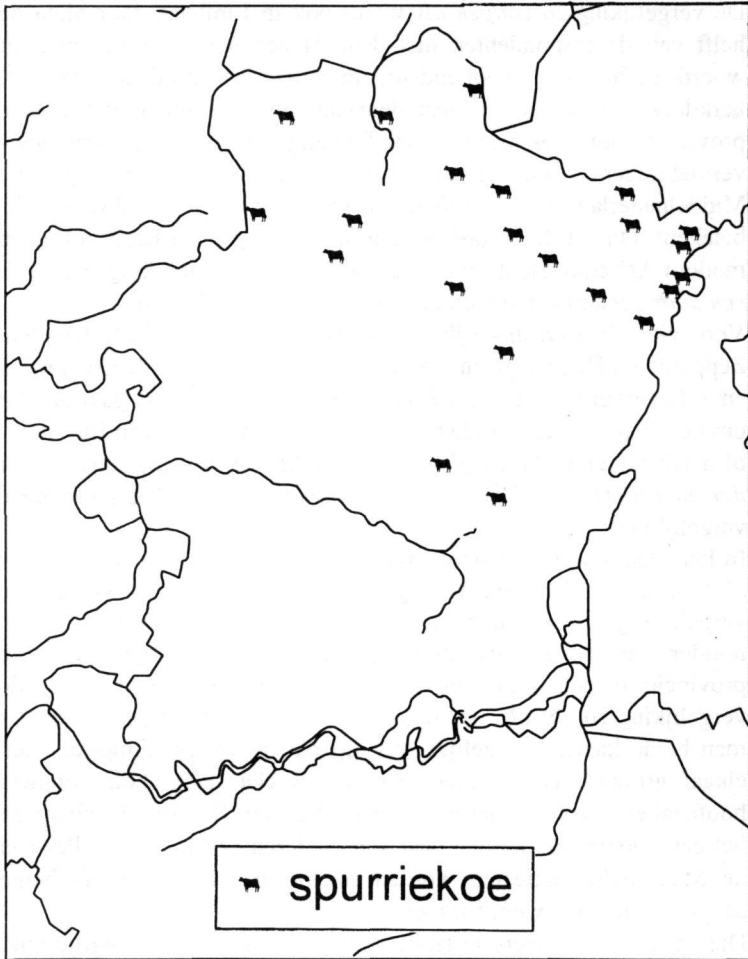
Kaart 3: Zo zot als een schup.

De vergelijking *zo zot/gek als* wordt ook in Limburg door bijna de helft van de respondenten met deur of een samenstelling met dit woord (achterdeur, keukendeur, draaideur, schuurdeur, staldeur, kerkdeur, ...) aangevuld. Deze deur-antwoorden komen over de hele provincie voor. Ook hier is er sprake van herinterpretatie. Deze deurvermeldingen gaan immers in oorsprong terug op het Middelnederlandse woord *door* (cf. Duits *der Tor*), dat 'dwaas, gek' betekent. Omdat dit woord in onbruik geraakte - het heeft ook geen modern AN-equivalent - wist men zich met de vergelijking *zo zot als een door* geen raad meer en herinterpreteerde dit als *deur*.

Voor vier plaatsen in de buurt van Borgloon, nl. Wellen, Jesseren, Zeperen en Hoepertingen, werd door informanten uit de generatie 2 en 3 de vergelijking *zo zot als een tims* opgegeven. Het gaat daarbij om de lokale variant van het woord 'teems', waarmee een fijn melk- of meelzeef aangeduid wordt. Kennelijk ligt de gedachtegang: *zo zot dat men niets in zijn hoofd kan vasthouden* aan de basis van deze vergelijking.

In het Maasland en de streek van Bilzen zegt men dan weer: *zo zot als een schup*. Zoals op de bijgevoegde kaart te zien is, komt deze vergelijking ook frequent in het zuidoosten en sporadisch in het midden van Nederlands Limburg voor. In de bijdrage over deze provincie is een kaart opgenomen met de verspreiding van de vergelijking *zo zat als een schup* in de beide Limburgen. Wanneer men beide kaarten vergelijkt, valt op dat de verspreidingsgebieden elkaar grotendeels uitsluiten. *Zo zat als een schup* komt immers hoofdzakelijk voor in het noordelijke deel van Belgisch Limburg en het centrale en noordelijke deel van Nederlands Limburg. Alleen in de Maaslandse dialecten worden *zo zot als* en *zo zat als* beide aangevuld met het woord *schup*.

Die grotendeels verschillende verspreiding wordt begrijpelijk, wanneer men weet dat het woord *schup* in beide uitdrukkingen iets anders betekent. In geen van beide gevallen wordt hier vergeleken met het graafwerktuig. De *schup* in *zo zat als een schup* verwijst naar het Duitse woord *Schoppen*, een Rijnlandse inhoudsmaat voor bier van ca. een halve liter. (Meer daarover is in dit boek te lezen in de bijdrage over Nederlands Limburg van Ton van de Wijngaard.) De *schup* in *zo zot als een schup* verwijst echter naar de samenstelling *schuppenzot* voor 'de schoppenboer in het kaartspel'. Zo wordt in een aantal lokale Limburgse dialectwoordenboeken de uitdrukking *voor*

Kaart 4: Hijgen als een spurriekoe

schuppenzot staan/lopen vermeld.⁴ In enkele idiotica komen ook andere samenstellingen voor, die bewijzen dat het woord *schuppen* hier als de kleur in het kaartspel moet geïnterpreteerd worden. Zo heeft men het in Geistingen over *met de klak op sjöppezeven* ‘aangeschoten’ en in Dilsen over *zoeë zwart es sjöppeboer*

‘pikzwart’. Het *WNT* vermeldt voor de standaardtaal ook de uitdrukking *kijken als schoppenboer* ‘nors, onvriendelijk’ en verwijst voor de oorsprong ervan naar een kaartspel waarin men verliest als men de schoppenboer overhoudt. Bij de overgang van *schuppenzot* als aanduiding voor deze speelkaart naar de vergelijking *zo zot als een schup* heeft het voorkomen van de andere uitdrukking, *zo zat als een schup*, in het naburige Limburgse gebied ongetwijfeld stimulerend gewerkt.

6. Hijgen als een spurriekoe

Bij de niet echt frequent ingevulde aanvullingen van de vergelijkingen komt men te hooi en te gras nog wel meer antwoorden tegen die typisch blijken te zijn voor een deel van Belgisch Limburg. Zo wordt in het noordelijke deel van de provincie de vergelijking *hijgen als een spurriekoe* (*spörregkoo*) veelvuldig opgegeven. Spurrie is een muurachtige plant uit de anjerfamilie, die eertijds als veevoeder gezaaid werd. Wanneer men de koeien spurrie liet eten, bevorderde dit naar verluidt de melkproductie. Anderzijds hield dit evenwel het gevaar in dat ze zich daarin overaten en dan stonden te hijgen.

Ook vergelijkingen als *zo vlug als een wezel* (8%), *zo lui als hij groot is* (9%) en *kijken als een onwijs* (11%) blijken buiten Belgisch Limburg niet of amper voor te komen.

7. De Maas als dialectgrens

Hetgeen hierboven over de gevallen *zo zat/zot als een schup* gezegd werd, wekt misschien de indruk dat de beide Limburgen uit deze enquête als één dialectgebied naar voren komen. In het overzicht van de topantwoorden werd echter al enkele keren duidelijk dat de beide provincies wat de ruim verspreide dialectvarianten voor deze 30 vergelijkingen betreft, lang niet altijd een eenheid vormen. In de volgende acht gevallen staan de Oostlimburgse en de Westlimburgse provincie met de rug naar elkaar en sluiten elk aan bij de buurprovincies in eigen land.

	Belgisch Limburg	Nederlands Limburg
zo zat als	kanon	Maleier
zo vlug als	haas	water
zo mager als	regenworm / graat	hout
zo trots als	gieter	aap / oscar
praten als	ekster	Brugman
lopen als	hazewind	kievit
kijken als	koe (op een trein)	in Keulen horen donderen
zweeten als	varken	otter

In sommige gevallen sluit Nederlands Limburg aan bij Vlaanderen, terwijl in de rest van Nederland vooral een andere vergelijking voorkomt. Dat is bijvoorbeeld het geval bij *zo vet als een das* (in de rest van Nederland *zo vet als modder*). Het omgekeerde komt echter ook voor. In Belgisch Limburg komt ook de Nederlandse *uitdrukking zo zot als een rad* voor, evenals de vergelijking *zo moe als een made*, die ook in de oostelijke provincies van Nederland frequent ingevuld werd.

8. Dikke woorden

In het tweede gedeelte van de enquête moesten de invullers 10 of meer zogenaamde elativa (door Siemon Reker⁵ met de roepnaam 'dikke woorden' bedacht) van het type *knalgeel* en *keihard* opsommen. Dat bleek een moeilijkere opdracht. Sommige invullers lieten dit gedeelte van de enquête onbeantwoord. Anderen vulden hier wel iets in, maar niet altijd elativa.

Bij deze elativa zijn er maar weinig te vinden die niet ook in het AN voorkomen. Enkele voorbeelden van dialectische elativa in Limburg zijn: *boesgek*, *radgek*, *piepelgek* en *ramvol*. Het aantal elativa met een diernaam erin vormt ook een bijzonder klein aandeel van het totaal. Het dier dat in deze dikke woorden het meest voorkomt is de hond (o.a. in *hondsellendig*, *-moe*, *-lelijk*, *-trouw*, *-dol*, *-ziek*). Andere huisdieren en boerderijbeesten duiken op in : *varkens-* en *koelomp*, *paardesterk* en *poeslief*.

Noten :

1. De resultaten van deze eerste enquête verschenen in het Dialectenboek 3: R. Belemans en H.H.A. van de Wijngaard (red.), *Dialect in beweging. Honderd jaar na de enquête van Willems en Aardrijkskundig Genootschap.* Groesbeek 1995.
2. In de provincie Antwerpen werd er ook één keer *gapen als een louw* ingevuld bij de enquête en wel voor Bornem aan de Schelde. In Gezelles *Loquela* is deze vergelijking ook opgetekend voor Opdorp, een dorpje enkele kilometers ten zuiden van Bornem. Alleszins in deze regio, in de buurt van een andere grote rivier, zijn er buiten Limburg in de hedendaagse dialecten nog relicten te vinden van deze vergelijking.
3. In de provincie Antwerpen werd er ook één keer *gapen als een louw* ingevuld bij de enquête en wel voor Bornem aan de Schelde. In Gezelles *Loquela* is deze vergelijking ook opgetekend voor Opdorp, een dorpje enkele kilometers ten zuiden van Bornem. Alleszins in deze regio, in de buurt van een andere grote rivier, zijn er buiten Limburg in de hedendaagse dialecten nog relicten te vinden van deze vergelijking.
4. Ik vond deze uitdrukking in lokale idiotica en woordenboeken voor de volgende plaatsen: Bree, Dilsen, Geistingen, Genk, Hasselt en Zonhoven.
5. Siemon Reker, *Dikke woorden.* Bedum 1996². In de inleiding van dit leuke boekje wordt uitvoerig ingegaan op het verschijnsel *elativa* en hun eigenschappen.

MIET OOMS

Van gekke moetjes, luie wammesen en opgedirkte talloren

0. Inleiding

0.1 Herkomst van het materiaal

In 1994 verspreidde de Stichting Nederlandse Dialecten voor het eerst met de hulp van het grootste deel van de kranten in het Nederlandse taalgebied een dialectenquête. Van deze enquête ontving ze toen 1186 ingevulde formulieren voor Antwerpen en Vlaams-Brabant samen¹. Vier jaar later, in het pinksterweekend van 1998, kreeg de Stichting opnieuw de hulp van vrijwel alle kranten om een tweede enquête over het hele taalgebied te verspreiden. Hoewel de respons dit keer iets minder groot was, blijft het resultaat behoorlijk: 504 formulieren werden ingezameld voor Antwerpen². De enquête was dan ook van een compleet andere aard dan de voorgaande: dit keer werd er niet gevraagd om woorden en zinnen te vertalen, maar om vergelijkingen aan te vullen. Was die opdracht moeilijker dan de voorgaande? Misschien, maar het heeft meer dan 6000 Nederlanders en Vlamingen er niet van weerhouden om het werk toch aan te vatten.

De belangrijkste bronnen voor de Antwerpenaren waren de kranten *Gazet van Antwerpen* (206 formulieren), *de Standaard* (106) en *het Nieuwsblad* (48)³. In mindere mate kwamen er ook formulieren binnen uit *Het Belang van Limburg*, *Het Laatste Nieuws*, *de Morgen* en *het Volk*. De enquête verscheen ook ondermeer in het Medewerkerscontact van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten en het Woordenboek van de Limburgse Dialecten. Zeven Antwerpse medewerkers hebben ons via deze weg laten weten waarmee zij zoal vergelijkingen maken. Omdat we vrij snel merkten

dat de jongeren sterk ondervertegenwoordigd zouden zijn, hebben we de enquête in de loop van de zomervakantie ook via World Wide Web toegankelijk gemaakt. Ondanks het feit dat deze mini-website slechts enkele maanden op het net stond en er vrijwel geen directe links naar verwezen, is de enquête toch door 21 mensen, meestal jongeren, op een totaal van zeventig internetsurfers voor Antwerpen ingevuld. Dankzij dit medium is de groep jongeren voor Antwerpen dan ook groot genoeg om in het onderzoek te kunnen betrekken.

0.2 Het onderzoek

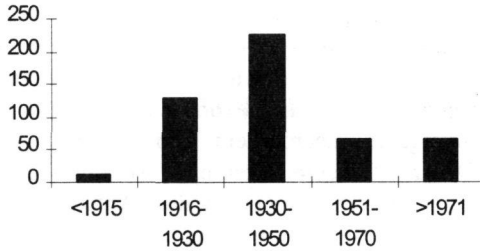
De enquête van 1994 was opgezet met de bedoeling na te gaan in hoeverre er verschuivingen optraden in het dialectgebruik. De onderzoekers konden hierbij gebruik maken van vergelijkbaar materiaal van honderd jaar eerder. Bij deze enquête is het in de eerste plaats de bedoeling om een indruk te geven van de geografische verspreiding van verschillende vergelijkingen. Omdat echter niet alleen geografische factoren een rol hoeven te spelen, is ook dit keer gevraagd naar bijkomende persoonlijke gegevens, zoals het geslacht en de geboortedatum.

Om een duidelijk overzicht te kunnen geven van de verspreiding van de gegevens over de verschillende generaties zijn de leeftijdscategorieën uit het *Dialectenboek 3: Dialect in beweging*⁴ overgenomen:

- groep 1: geboren voor 1916
- groep 2: geboren tussen 1916 en 1930
- groep 3: geboren tussen 1931 en 1950
- groep 4: geboren tussen 1951 en 1970
- groep 5: geboren na 1971

Deze indelingen blijft natuurlijk arbitrair, maar het geeft de mogelijkheid om eigenheden van bepaalde leeftijdsgroepen in kaart te brengen. De verdeling van de ingevulde formulieren over deze groepen is als volgt (in absolute cijfers en percentages):

- groep 1: 13 (3 %)
- groep 2: 130 (26 %)
- groep 3: 226 (45 %)
- groep 4: 65 (13 %)
- groep 5: 66 (13 %)

Grafiek 1: Binnengekomen formulieren per leeftijdsgroep

Deze verdeling is vrij normaal te noemen, op de in verhouding vrij sterke vertegenwoordiging van de jongste groep na. Dit hoge aantal is, zoals eerder gezegd, in hoge mate te danken aan het internet, maar ook aan een leerkracht Nederlands uit Brasschaat, die formulieren uit een hele klas ingestuurd heeft. In tegenstelling tot de andere jongeren, die uit interesse deelgenomen hebben en waarschijnlijk zo ‘dialectisch’ mogelijk hebben trachten te antwoorden, blijken de antwoorden uit deze klas veel gevoeliger voor de heersende modes uit de jongerentaal. In de loop van dit artikel zal ik dit feit nader onder de loep nemen.

Een tweede parameter die in de enquête ingebouwd is, is het geslacht. Bij de onderzochte items, bleek deze parameter nauwelijks een rol te spelen. Daarom wordt ze in het verdere onderzoek niet meer vermeld. De verhouding tussen het aantal mannen en het aantal vrouwen is trouwens vrij klassiek: 55 % zijn mannen (280 formulieren), 45 % vrouwen (219 formulieren). Van vier mensen werd het geslacht niet vermeld. De verhouding M/V over de verschillende leeftijdscategorieën vertoont hetzelfde beeld, behalve in groep twee, waar de mannen een veel duidelijkere meerderheid hebben (63 %) en in groep vijf, waar het beeld omgekeerd is en de vrouwen een lichte meerderheid hebben (56 %).

De derde en in dit onderzoek belangrijkste parameter is de dialectplaats, die door de invuller vermeld wordt. Dit is niet noodzakelijk dezelfde als zijn woonplaats, maar meestal is er overeenstemming. Er zijn 94 plaatsen waarvoor gegevens verzameld zijn⁵. Vanzelfsprekend zijn de steden hierbij het beste vertegenwoordigd, met Antwerpen zelf aan het hoofd. Antwerpen

bevindt zich echter in een bijzondere positie. Ondanks het feit dat er 'slechts' 52 invullers effectief in Antwerpen-stad wonen, vinden 173 mensen van zichzelf dat ze het dialect van de plaats Antwerpen spreken. Uiteraard zijn hier mensen bij die ooit verhuisd zijn uit Antwerpen, maar de overgrote meerderheid zijn inwoners van Berchem, Borgerhout, Deurne, Edegem, Ekeren, Merksem, Mortsels en Wilrijk, de brede omgeving van Antwerpen dus. Antwerpen en omgeving is hiermee heel goed vertegenwoordigd (27 %). Op een eervolle tweede plaats, na de 52 inwoners van Antwerpen, volgt Mechelen met 21 invullers. Daarna volgen Brasschaat (17) en Turnhout (12). Brasschaat dankt zijn goede resultaat uiteraard ook aan de middelbare scholieren. Doorgaans zijn uit de meeste plaatsen één of twee formulieren afkomstig. Een opvallende uitzondering hierop vormt Stabroek met 8 formulieren, een hoeveelheid die men verder alleen bij enkele steden aantreft.

Omdat deze parameter veruit de belangrijkste is om de onderzoeksresultaten te beoordelen, heb ik de indeling in dialectgebieden van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD) voor Antwerpen overgenomen. Deze indeling is gemaakt ten behoeve van deel III van het WBD, Algemene Woordenschat, om een indicatie te kunnen geven van de verspreiding van de verschillende woordvormen over het Brabantse taalgebied uit de algemene woordenschat⁶. Voor Antwerpen levert dit de volgende zeven dialectgebieden op (in het klein staan de benamingen van de andere dialectgebieden):

10 Noordwest-Brabants

[11 Markizaats]

12 Baronies

13 Antwerps

20 Midden-Noord-Brabants

21 Tilburgs

[22 Hollands-Brabants

23 Maaslands]

30 Oost-Noord-Brabants

31 Kempenlands

[32 Noord-Meierijs

33 Peellands

34 Geldrops

35 Heeze-en-Leendes]

40 Kempens

41 Noorderkempens

42 Zuiderkempens

50 Zuid-Brabants

51 Klein-Brabants

[52 Pajottenlands

53 Centraal Zuid-Brabants

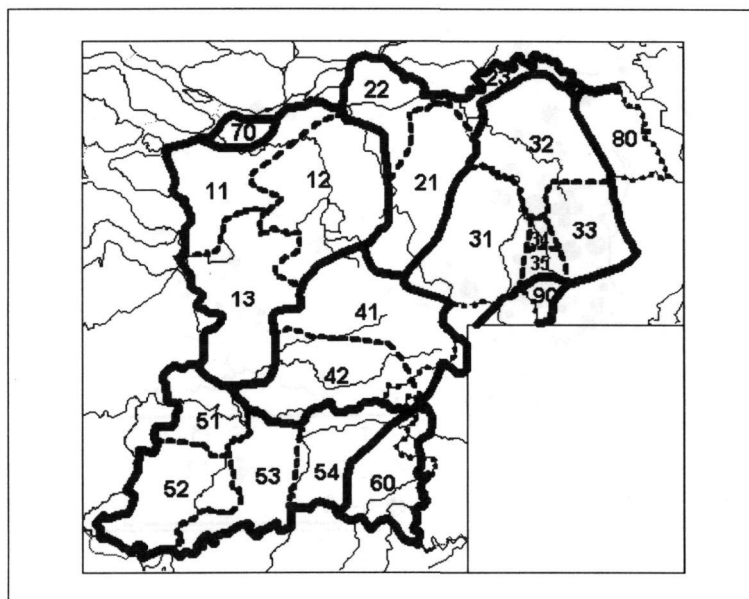
54 Hagelands

60 Getelands

70 Westhoeks

80 Cuijks

90 Budels]

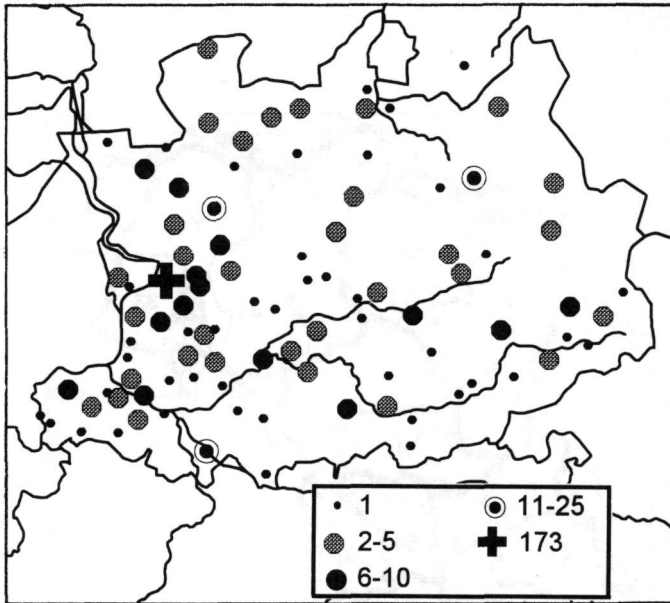

Kaart 1: Dialectgebieden

Uit bovenstaande kaart blijkt dat vooral 13, 41 en 42 van belang zullen zijn voor de beoordeling van de verspreiding. De overige zijn kleinere delen van gebieden die in Noord-Brabant of Vlaams-Brabant verder gaan en spelen bijgevolg nauwelijks een rol. Dit wordt ook duidelijk uit de verdeling over de drie gebieden (in absolute cijfers en percentages):

- 12 Baronies: 13 (2 %)
- 13 Antwerps: 480 (75 %)
- 21 Tilburgs: 4 (1 %)
- 31 Kempenlands: 3 (0,5 %)
- 41 Noorderkempens: 42 (7 %)
- 42 Zuiderkempens: 75 (12 %)
- 51 Klein-Brabants: 18 (3 %)

40 mensen ofwel 7 % hebben ofwel AN opgegeven, ofwel niets.
Deze formulieren blijven verder buiten beschouwing.

Kaart 2: Binnengekomen formulieren per dialectregio

Het Antwerps is hier duidelijk de grootste groep, hoewel het niet het grootste gebied is. Zelfs wanneer we de 173 opgaven voor Antwerpen-stad weglaten, die 27 % van het totale materiaal vertegenwoordigen, neemt het Antwerps nog bijna de helft in (48 %), ondanks het feit dat het niet het grootste dialectgebied is. Blijkbaar zijn de mensen die in het westen van de provincie wonen veel meer gemotiveerd om aan een dialectenquête deel te nemen dan die van het centrum of het oosten. Een ander bewijs hiervoor vormen de 18

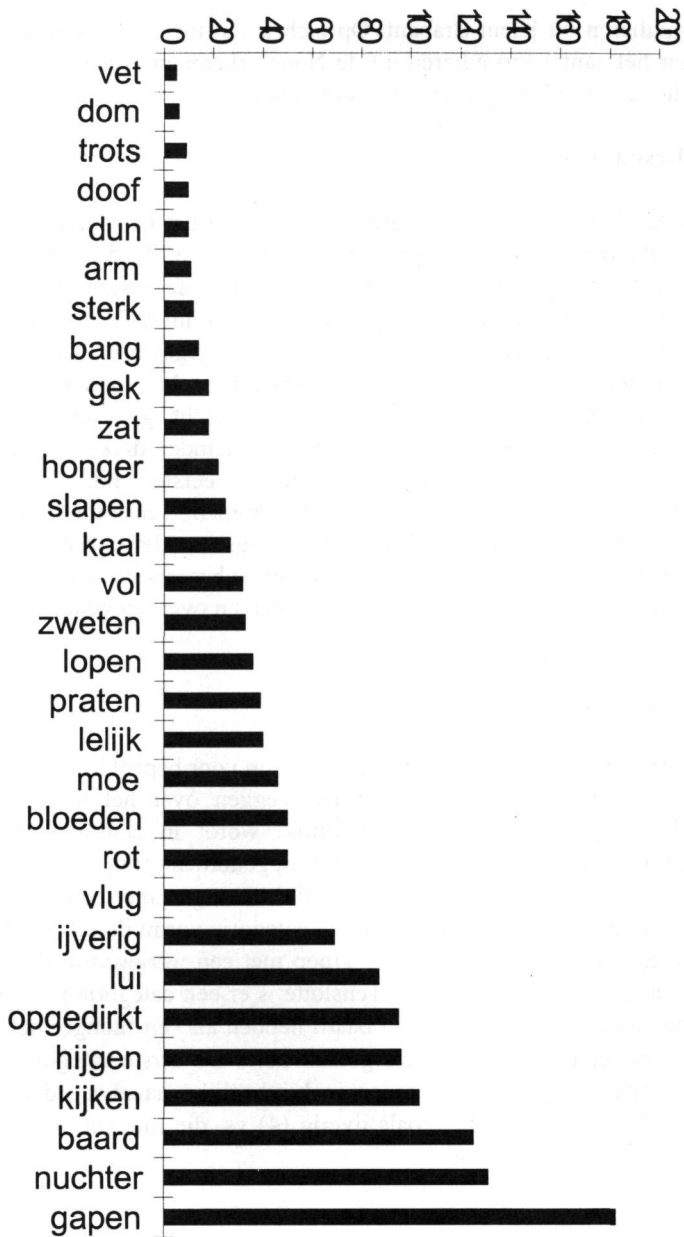
formulieren uit Klein-Brabant. Op zich is dat niet zo'n hoog aantal, maar het aantal formulieren uit de Noorderkempen is maar 2,5 keer zo hoog, terwijl het gebied vele keren groter is.

2. Resultaten

Omdat de enquête zoveel materiaal opleverde dat het onmogelijk is hier de dertig vergelijkingen te behandelen, blijft de bespreking beperkt tot vijf items, die voor Antwerpen interessant materiaal opleverden: 'zo gek als', 'zo opgedirkt als', 'zo lui als', 'zo bang als' en 'kijken als'. Hierbij wordt een overzicht gegeven van de meest voorkomende vormen en een verklaring bij ondoorzichtige vergelijkingen. Daarnaast wordt een overzicht gegeven van de diernamen in het eerste lid van de zogenaamde 'dikke woorden', samenstellingen met een versterkend eerste lid, om de diervergelijkingen tot hun recht te laten komen. Tenslotte volgt een overzicht van wat vermoedelijk hedendaagse modewoorden zijn in Brasschaat en omgeving. Maar voor ik tot de bespreking van de items overga, wil ik eerst nog een opmerking maken over het geheel van de 30 items.

2.1 Nul-antwoorden

Op basis van het aantal formulieren waarop voor bepaalde items geen antwoord is gegeven, kan men iets zeggen over het feit of een uitdrukking al dan niet veel gebruikt wordt in een gebied. De uitdrukkingen die in deze enquête opgenomen zijn, kunnen we onderverdelen in 3 categorieën: de uitdrukkingen met een *adjectief* als grondwoord, bv. zo gek als. Deze categorie vormt de meerderheid met 20 zinnen. Daarna volgt de groep met een *werkwoord* als basis (bv. lopen als), met 8 zinnen. Tenslotte is er een categorie met maar twee vertegenwoordigers: 'een baard hebben als' en 'honger hebben als', met een *ander woord* als grondwoord. De eerste categorie kan nog eens onderverdeeld worden in bijvoeglijke naamwoorden met een positieve connotatie, zoals ijverig (4) vs. die met een negatieve connotatie, zoals vet (16).

Grafiek 2: De nul-antwoorden

De grafiek met nul-antwoorden⁷ op de vorige bladzijde kunnen we grosso modo onderverdelen in drie groepen: maximum 20 formulieren met blanco antwoorden, tussen de 20 en 50 blanco's en meer dan 50 blanco antwoorden. Van de uitdrukkingen in de eerste groep kan men stellen dat die heel bekend zijn bij en gebruikt door iedereen. Deze groep gaat tot *zat* en bevat 10 items, waarvan het grootste deel adjectieven met een negatieve connotatie zijn. De enige uitzondering hierop is *sterk*, een adjectief met een positieve connotatie. 9 van de 16 adjectieven met negatieve connotatie zijn dus heel frequent gebruikt. De middengroep bestaat uit uitdrukkingen die ook wel bekend zijn, maar die al wat meer twijfel oproepen. Deze groep, tot *rot*, bestaat uit 11 items, waarvan 5 items of bijna de helft uit werkwoorden bestaat. Blijkbaar is men eerder geneigd om met negatieve adjectieven een vergelijking te maken dan met de meer neutrale werkwoorden. De derde groep tenslotte bestaat uit 9 items, met als opvallende uitschieter *gapen* (182 blanco formulieren). De verhouding binnen deze groep ziet er als volgt uit: slechts 2 negatief geconnoteerde adjectieven, 3 positief geconnoteerde adjectieven, 3 werkwoorden en de *baard*.

In opklimmende volgorde van gebruikelijkheid binnen vergelijkingen hebben we dus duidelijk op de eerste plaats de negatief geconnoteerde adjectieven (hoofdzakelijk eerste groep), daarna de werkwoorden (hoofdzakelijk middengroep) en ver achteraan de positief geconnoteerde adjectieven (hoofdzakelijk laatste groep).

2.2. Zo gek als...

'Kijk maar niet naar hem, hij is zo gek als...'. Slechts 18 invullers konden hierop niets verzinnen. De overige 476 bleken een grote fantasie aan de dag te leggen. Twintig zaken of personen bleken gek genoeg te zijn om mee vergeleken te worden. De meeste mensen gaven bovendien meer dan een vorm op.

De absolute nummer één hierbij is de *achterdeur*, die door 170 mensen vermeld wordt en hiermee 32 % van alle opgaven voor z'n rekening neemt. Naast de *achterdeur* wordt ook gewoon *deur* vermeld (117) en enkele andere deuren, zoals de *keukendeur*, de *draaideur*, de *voordeur* enzovoort. Deze zijn echter duidelijk in de minderheid bij de *achterdeur*. De herkomst van deze vergelijking is

eenvoudig: de oorspronkelijke betekenis van deze 'deur' is 'een gek, een dwaas'. Deze betekenis van 'deur' komt ook voor in het Duits: 'der Tor' is de dwaas, terwijl 'das Tor' de deur of de poort betekent. Deze betekenis is in het Nederlands in de loop van de tijd vergeten, zodat er een herinterpretatie plaats had naar de betekenis 'poort, afsluiting van een doorgang', en de achterdeuren en draaideuren in de vergelijking opdoken. Waar de populariteit van de *achterdeur* vandaan komt, is niet heel duidelijk. Waarschijnlijk zijn achterdeuren minder mooi en goed onderhouden dan voordeuren, waardoor ze er misschien gek uitzagen of zich gek gedroegen (schuren, rammelen). Een mooie tweede plaats is voorbehouden voor de *mus*, met 116 vermeldingen of 23 % van de opgaven. Ook de *mussen* zijn algemeen verspreid over de hele provincie.

Met deze drie opgaven (*achterdeur*, *deur* en *mus*) zijn de algemene koplopers bekend. De volgende opgaven nemen telkens hooguit 5 % van het gehele aantal in. Daarvan is *moetje* de meest vermelde, met 27 keer. Uit de formulieren blijkt dat de Antwerpse agglomeratie het alleenrecht op deze vergelijking heeft. Vrijwel alle informanten (22) vermelden dat ze het dialect van Antwerpen spreken, maar een aantal van deze mensen woont in Deurne of Ekeren. De opgaven geven wel aan dat *moetje* aan haar teruggang is: in de eerste vier leeftijdsgroepen komt het nog frequent voor, maar op 1 opgave na is ze in groep 5 volledig verdwenen.

Moetje is de benaming voor een tante, een moei en was in de Antwerpse agglomeratie vermoedelijk een populaire volksfiguur. Indicaties hiervoor geven de opgaven *moe roos* (2) en *moetje pek* (1) en het feit dat vrijwel geen van de informanten een lidwoord gebruikte, wat erop wijst dat *moetje* wel degelijk een persoon moet zijn. In de literatuur over Antwerpse stadsfiguren en -verhalen is echter niets over een *moetje* te vinden.

De volgende opgave in de volgorde van frequentie is *Tielebuis*, ook weer een volksfiguur. In de provincie Antwerpen wordt hij 15 keer vermeld. In de bijdrage voor Noord-Brabant wordt hierop uitgebreider ingegaan. Daarop volgen de *molen* (14) met ook *paardemolen* en *windmolen*, de *aap* (13), de *Leuven(se) foor* (dialect voor Leuven kermis) (9), het *achterste/-end van een varken* (8), de *pepel* (5) en de *hommel* (5). Uit de gegevens kan men vermoeden dat *molen*, *aap*, *pepel* (dialectwoord voor vlinder) en *hommel* al verouderd zijn. De meeste van deze opgaven zijn wel vermeld in

leeftijdscategorie 2 en 3, maar vermeldingen van jongere mensen zijn er vrijwel niet. Van deze opgaven heeft vooral *hommel* een beperkte geografische verspreiding: het komt uitsluitend voor in de Antwerpse agglomeratie. Verder valt hierover weinig te zeggen, omdat er zo weinig opgaven voor zijn. De jongste correspondent die het vermeldt, heeft als geboortjaar 1945. Daaruit kan besloten worden dat het tot verdwijnen gedoemd is. Anders is het gesteld met *Leuven(se) foor* en met *achterste/-end van een varken*. Het eerste wordt voornamelijk vermeld in leeftijdsgroep 3 en 4 en zelfs een keer in 5; het tweede alleen in groep 4 en 5, waaruit blijkt dat het tot het taalgebruik van de jongere correspondenten behoort. *Leuven(se) foor* komt uitsluitend voor in het zuiden van Antwerpen. Hierop wordt nader ingegaan in de bijdrage voor Vlaams-Brabant.

Als we er de sporadische opgaven bij betrekken⁸, blijkt dat gek-zijn vooral met mensen, met opvallende figuren vergeleken wordt: Moetje, Tielebuis, Spiessens (een tv-komiek in Vlaanderen), Pierewiet, Piet Snot, zot Tienieke en zotte Jan, maar ook een gestoorde, een kwiet, een del, een paljas en een bietekwiet.

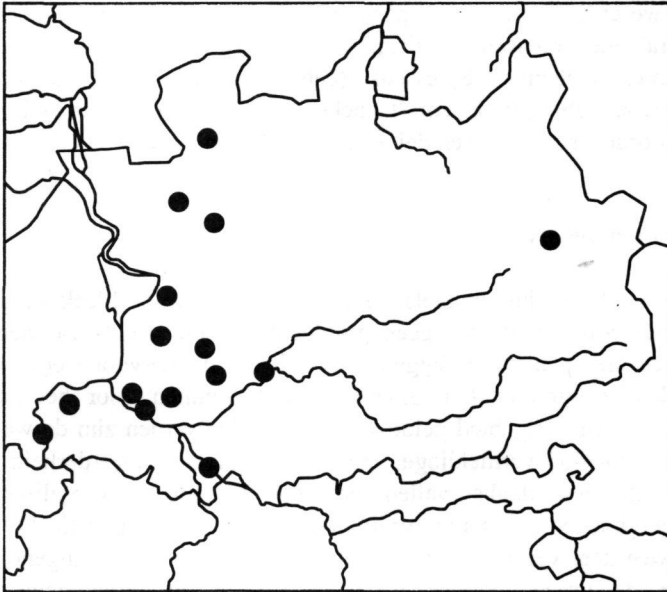
2.3. Zo bang als...

‘Die kinderen durven niets, ze zijn zo bang als...’ bleek voor de meeste correspondenten geen probleem te zijn: slechts 14 mensen wisten hierop niets te zeggen. Bovendien valt hiervoor slechts één duidelijke nummer 1 te noteren, die bovendien voor het ganse Nederlandse taalgebied geldt: *wezel(s)*. In Antwerpen zijn de wezels goed voor 435 vermeldingen, een overweldigende meerderheid van 83 %! Desondanks vallen er nog 27 andere vergelijkingsmogelijkheden te noteren, waarvan de meerderheid echter slechts één of twee keer vermeld wordt. De tweede plaats wordt zo ingenomen door de groep met *schijt*-samenstellingen en -afleidingen (25 opgaven): *schijtiluis* (8), *bang(e)schijter* (7), *schijter* (6), *broekschijter* (5), *schijtilijster* (1), *schrikscheet* (1), *scheet* (1) en *schijtesbang* (1), samen toch nog goed voor zo’n 5 %. Dit soort vermeldingen komen over het algemeen heel sporadisch voor over alle leeftijdscategorieën vanaf groep 2, maar de grootste groep zit in onze Brasschaatse klas (14). Hieruit kan besloten worden dat het om een modewoord gaat,

dat al vrij algemeen bekend is, maar dat door ouderen zeker niet als 'typisch dialect' beschouwd wordt.

De overige twee zaken waarmee vergeleken wordt en die een behoorlijke groep vormen, zijn weer dieren: de *muis* (11) en de *haas* (8), waarvan 1 keer *angsthaas*. De beide groepen komen min of meer over het ganse gebied voor en wordt ook door alle leeftijdsgroepen vermeld. Ook in de sporadische vermeldingen (minder dan 5) komen wel wat dieren voor: konijn (4), rat (3), kieken (3), luis (2), mus (1), mussengat (1), weekluis (1) en hond (1)⁹.

2.4. Zo lui als...

Kaart 3: Zo lui als een ezel

De zin 'Hij doet nooit wat, hij is zo lui als...' leverde voor de informanten klaarblijkelijk meer aanvulproblemen op: 87 mensen wisten niet wat hier te schrijven. De onzekerheid blijkt ook uit de grote verscheidenheid in de antwoorden: liefst 71 mogelijkheden worden er gegeven. Het vaakst wordt het (*achtereind van een*) *varken*

genoemd. Met 143 vermeldingen neemt het 31 % van het totale aantal antwoorden in beslag. Dit is echter in het hele Nederlandse taalgebied de nummer 1, dus verrassend is dit niet. Op een tweede plaats volgt de *straat*: 58 vermeldingen of 13 % en verspreid over de hele provincie en in het algemeen in gebruik bij de verschillende leeftijdsgroepen. Daarna hebben we de *ezel* (31 vermeldingen of 7 %), die ook in het hele taalgebied, vooral in het westen, vermeld wordt, maar die in de Noorderkempen niet schijnt voor te komen.

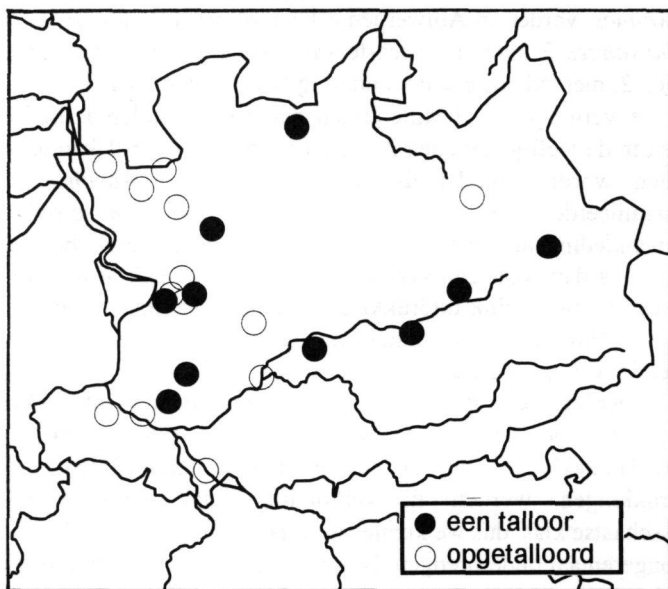
Een meer typische vergelijking voor het zuidelijk Brabants is die met de *(Lui)wammes/(-)wannes*, met 26 opgaven of 6 %. Zowel *wammes* als *wannes* worden in Antwerpen 8 keer vermeld, *luiwammes* 7 keer en *luiwannes* 3 keer. De meeste *wammesen* of *wannesen* zitten in gebied 2, met telkens één uitzondering voor de gebieden 5 en 6. Toch lijkt de vergelijking al stilletjesaan aan het verouderen. Ze wordt alleen in de leeftijdsgroepen 2, 3 en 4 vermeld. Groep 1 kan ter zijde gelaten worden, omdat die veel te klein is. *Wammes* is de geassimileerde vorm van 'wambuis', het oorspronkelijke mannenkledingstuk. Bij uitbreiding kan het ook 'kerel' betekenen. *Wannes* is dan weer een vervorming van 'wammes'. Waarschijnlijk was de oorspronkelijk uitdrukking 'zo lui als wammes/wannes', wat dan over 'luie wammes/wannes' en 'luiwammes/luiwannes' naar 'zo lui als luiwammes/luiwannes' gaat.

Zoals eerder gezegd zijn er veel verschillende uitdrukkingen opgegeven voor de luiheid. Twee opvallende zijn nog 'zo lui als (een) lamzak' (15) en 'zo lui als lamme tamme' (8). Beide uitdrukkingen worden in verhouding vaak vermeld in de Brasschaatse klas, dus we kunnen ze waarschijnlijk bij de (Antwerpse ?) jongerentaal onderbrengen. Nog een opvallende vergelijking is 'zo lui als een patrak', met twee opgaven, beide uit Boom en geboren in 1933 en 1936. Het Franse *patraque* betekent 'versleten voorwerp, prul', maar ook 'versleten mens'. De vergelijking is duidelijk geografisch en in tijd heel erg beperkt verspreid¹⁰.

2.5. Zo opgedirkt als ...

Ook met 'zo opgedirkt als...' hadden veel mensen moeite: 95 invullers konden hier geen antwoord op geven. Bij degenen die wel iets ingevuld hebben, heerst er een grote onzekerheid: in het totaal zijn er 147 verschillende vergelijkingen opgegeven, waarvan er 95

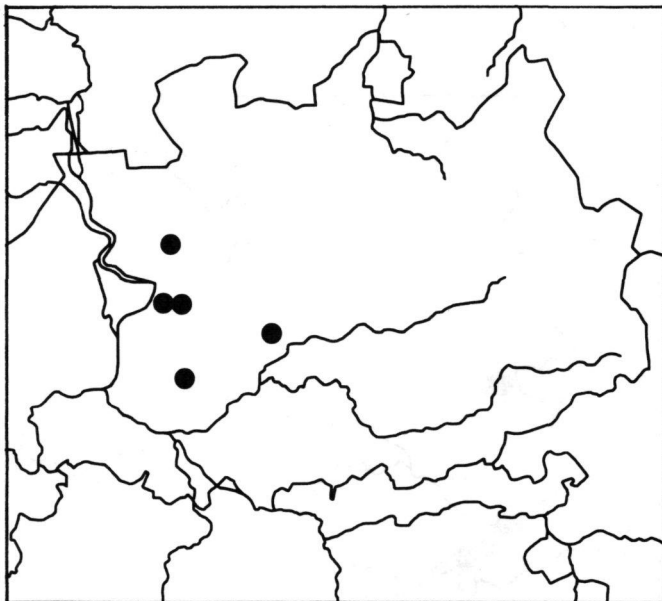
minder dan vier keer. Toch heeft ook dit item een duidelijke nummer één: de *pauw*, met 133 vermeldingen of 30 %. De *kerstboom* is een goede nummer twee, met 47 keer of 10 %. Beide items zijn ook in de rest van het taalgebied goed vertegenwoordigd. Wat in deze vergelijking wel specifiek voor Antwerpen (en ook Vlaams-Brabant), is de opvallend vake vermelding van het bord, de *talloor* (*telloor*, *teljoor*): 17 keer 'zo lui als een talloor' (4 %) en 33 keer wordt 'opgedirkt' vertaald door *opgetalloor* (7 %), samen iets vaker dan de kerstboom.

Kaart 4: Opedirkt als een talloor

De uitdrukking komt in de hele provincie voor, vooral in het midden en westen, en wordt in alle leeftijdsgroepen vermeld. Waarschijnlijk was de oorspronkelijke uitdrukking 'zo opgedirkt als een talloor' en is hieruit het woord *opgetalloor* ontstaan. Vermoedelijk komt de uitdrukking van het beschilderen van porseleinen borden, en kan het vergeleken worden met de uitdrukking 'opgedirkt als een schilderij' (13 vermeldingen). Waarschijnlijk is voor veel mensen de oorspronkelijke betekenis van 'opgetalloor' niet meer doorzichtig,

zeker voor de jongeren. Andere vergelijkingen die te maken hebben met -een soort- schilderen zijn 'zo opgedirkt als een schminkdoos' (10), 'als een schminkpop' (8), 'als een taart' (10, met 2 keer *juffrouw toertjes* en 1 keer *madam toertjes*), 'als een verfdoo's' (2). De eerste twee worden vooral vermeld bij de Brasschaatse jongeren (8 mensen die de *schminkdoos* vermelden, 7 die *schminkpop* opgeven) en blijken dus ook jongerenwoorden zijn. De *taart* is geografisch beperkt, zoals te zien is op onderstaande kaart.

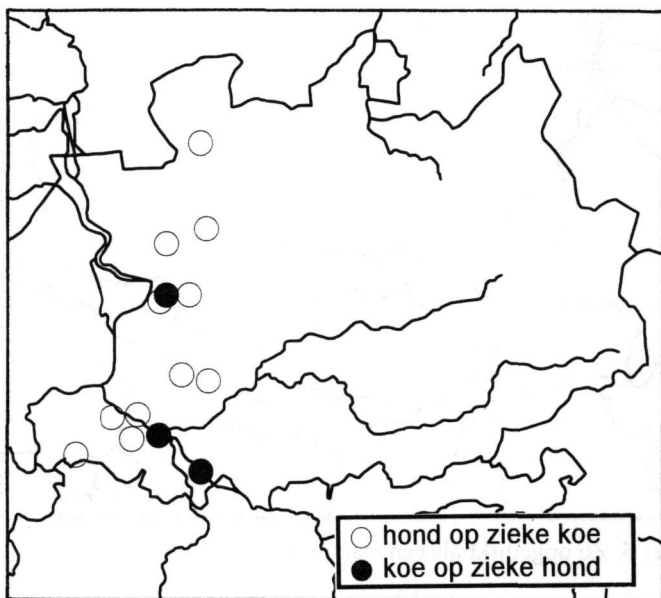
Kaart 5: Zo opgedirkt als een taart

Naast de jeugdige *schminkpop* doen ook de gewone *pop* en de *modepop* het heel goed: respectievelijk 15 en 13 vermeldingen of een goede 3 %. Daarnaast worden ook de *barbiepop* (4), het *poppemieke* (4), de *etalagepop* (2), de *barbiedel* (1), de *poppetrut* (1) en de *poppenet* (1) vermeld. Bovendien worden dames van divers allooi genoemd: *hoer* (9), *prinses* (6), *tuttebel* (5), *del* (3), *filmster* (3), *trut* (3), *deerne* (2), *tut* (2), *vamp* (2) en telkens één keer *fee*, *kaknadam*, *mamzel*, *modejuffrouw*, *madelon*, *jesabel*, *koniging van Sheba*, *rijke tante*, *schminkmadam*, *showtrut*, *stadsjuffrouw*, *truttebel*, *Josephine*

Baker, madame de pompadour, Mie Verhagen (een vrouw uit ons dorp), keizers nicht, prima donna, moe foeng, slet, sloerie, trien, straatbloem en madame.

Onder de dieren hebben vooral de vogels succes: iemand kan zo opgedirkt zijn als een *haan* (4), een *papegaai* (3), een *duif* (2) en telkens 1 keer een *kalkoen*, een *kieken*, een *paradijsvogel*, een *kermisvogel*, een *struisvogel*, een *vogel*, een *flamingo*, een *parkiet* en een *prijsvogel*¹¹.

2.6. Kijken als...

Kaart 6: Kijken als ...

Op het zinnetje ‘Hij was heel erg verbaasd; hij stond te kijken als...’ konden 103 mensen geen aanvulling geven. Degenen die het wel deden, waren andermaal erg creatief: 74 verschillende vergelijkingen werden opgegeven. Opvallend in deze groep is dat er geen overduidelijke nummer één kan aangewezen worden, tenzij er met clusters gewerkt wordt. De vergelijking bestaat hier namelijk vaak niet uit een woord, maar uit een woordgroep, zoals bijvoorbeeld

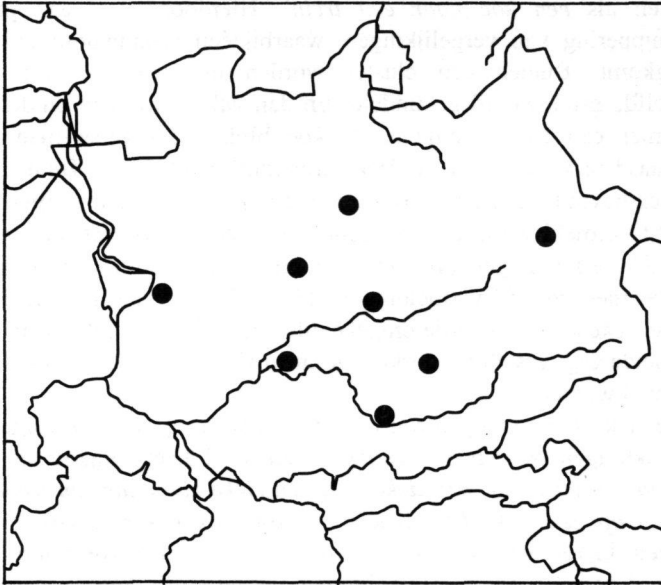
'kijken als een koe naar een trein'. Hierdoor is er een grote versnippering van vergelijkingen, waarbij één grondwoord telkens terugkomt. Binnen een cluster worden de vergelijkingen met hetzelfde grondwoord gebundeld. En dan valt er wel een duidelijke nummer één aan te duiden: de *koe* blijkt op diverse manieren verbaasd te kunnen kijken: 169 vermeldingen of 43 %. Binnen dit cluster bevindt zich dan ook de vergelijking die in Antwerpen het vaakst vermeld werd: *een koe naar/op*¹² *een (voorbijrijdende) trein* met 57 vermeldingen (14 %). Een nipte nummer twee is de *koe* zonder meer met 52 vermeldingen (13 %). Verder is er nog de *hond op de zieke koe* (20) en de omgekeerde versie *koe op zieke hond* (3), die beide erg westelijk voorkomen en in Oost-Vlaanderen ook vaak vermeld werden.

Deze zieke koeien zorgen wel voor wat verwarring, want de volgende uitdrukkingen werden ook vermeld (telkens 1 keer): *kijken als een koe op een ziek kalf*, *een zieke koe*, *een zieke koe naar een trein* en *een os op een zieke koe*. Koeien blijken ook iets met saffraan te hebben: *kijken als een koe naar/op saffraan* werd 10 keer vermeld, meestal voor de Antwerpse agglomeratie, terwijl *kijken als een koe die saffraan heeft gegeten* 6 keer voorkomt.

Ander verbaasd-kijkende koeien zijn (telkens 1 vermelding): *de koe die gemolken moet worden*, *een koe naar bloemkool*, *een koe naar een stier*, *een koe naar een varken*, *een koe zonder kop*, *een koe op een olifant* en *een os op een stier*. Zoals eerder bleek kunnen koeien ook vreemde reacties bij honden teweegbrengen: *kijken als een hond naar een koe* en *een hond op twee koeien*.

Een tweede dier dat blijkbaar nogal vreemd kan kijken, is het *kieken*: 28 vermeldingen vormen dit cluster (7 %). Binnen de groep concurreren 'kijken als een *kieken* zonder kop' en 'als een *kieken* op een *pier*' met elkaar, met telkens 9 vermeldingen. Met de drie *hennen op een pier* erbij is de laatste groep de overwinnaar. Deze uitdrukking is volgens de kaart vrij typisch Zuiderkempen. Verder is er binnen dit cluster nog 'kijken als een *kieken* (6), *een kieken op ne pulder* (1) en een *kieken op een ei* (1).

De laatste cluster, die maar verschillende uitdrukkingen omvat, is die met de *uil* (13): 9 keer wordt er gekeken als een *uil*, 4 keer als een *uil op een kluit*. Deze laatste uitdrukking komt vooral in het westen voor. Dit is niet verwonderlijk, aangezien ze ook vrij frequent voorkomt in Oost-, West- en Zeeuws-Vlaanderen.

Kaart 7: Kijken als een kieken op een pier

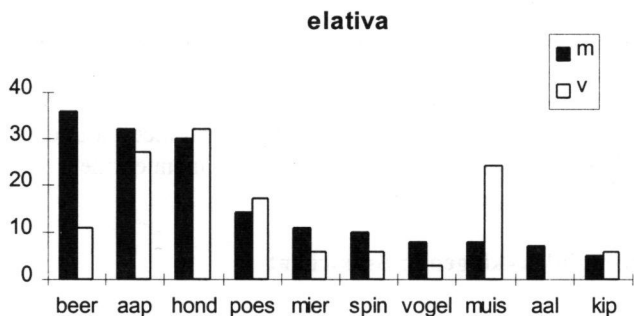
Frequente uitdrukkingen zijn bovendien *kijken als zot* (27), als *van de hand Gods geslagen* (21), als *een onnozelaar* (17), als *een aap* (14), als *een uil* (13) en *alsof hij het in Keulen hoorde donderen* (13). De eerste twee en de laatste worden alleen in de tweede en de derde en sporadisch in de vierde leeftijdsgroep vermeld en zijn dus verouderd. Bovendien komen *zot* en *onnozelaar* beperkt geografisch voor: voornamelijk in het Antwerpse. Andere uitdrukkingen met een voltooid deelwoord -zoals *van de hand Gods geslagen-* zijn aan de grond genageld (6), *door de bliksem getroffen/geslagen* (2) en *uit de lucht gevallen* (2).

Een andere opvallend opgave is: *kijken als een half pond vijgen*. Het werd twee keer vermeld voor Antwerpen stad, in leeftijdsgroep 3 en 4. Aangezien het zo weinig vermeld wordt, kunnen we aannemen dat het vrijwel uitgestorven is. Andere sporadische opgaven, die vermoedelijk ooit een grotere verspreiding hebben gehad, zijn enerzijds *dat hij geeraard gezien heeft* (in Mechelen) en *de duivel op geeraard* (in Heist-op-den-Berg) en anderzijds *zotte gust* (Wilrijk) en *gust in het circus* (Ekeren), allemaal in leeftijdsgroep 2. We hebben

helaas niet kunnen achterhalen wie *geeraard* en *gust* in deze uitdrukkingen zijn. Andere ‘vreemde’ figuren die een bijzondere manier van kijken hebben, zijn: Piet Snot (2), stomme Jan (1), Jan Lul (1), ongelovige Thomas (1), Kobus Klets (1), gek (5), dwaas (5), halve gare (2), lamme (1), sufferd (1), snul (1), idioot (1), boer die kiespijn heeft (1), achterlijke (1), ramptoerist (1) en klein kind (1)¹³.

3. Diernamen in de ‘dikke woorden’

‘Dikke woorden’ of elativa zijn tot samenstelling samengebalde vergelijkingen, waarbij het eerste lid fungeert als een versterking voor het tweede lid, zoals bijvoorbeeld *beresterk*, *keihard*, *poeslief*. Aangezien er bij de enquêteformulieren in de eerste plaats gevraagd werd naar vergelijkingen en samenstellingen met diernamen, focus ik hier op de samenstellingen waarvan het eerste lid uit een diernaam bestaat. Deze paragraaf is geschreven op basis van een steekproef van 360 formulieren. Per formulier is gekeken of er elativa opgegeven werden waarbij het eerste lid uit een diernaam bestaat. Deze elativa zijn gerangschikt per geslacht en per leeftijdsgroep. Aangezien er uit de oudste en de jongste leeftijdsgroepen heel weinig formulieren zijn waar deze vraag ingevuld is, blijft deze bij de beoordeling buiten beschouwing.

Grafiek 3: Elativa met diernamen

Opvallend is dat er tussen de leeftijdsgroepen weinig verschuivingen zijn. Wat succes heeft in de ene groep, wordt meestal ook in de andere vrij vaak vermeld. Over het algemeen komen de mannen en de vrouwen ook overeen, maar enkele verschillen vallen toch op.

De verhouding tussen de twee groepen is ongeveer 55 % tegenover 45 %. Het verschil bij de meldingen met *beer*- als eerste lid is opvallend: 36 tegenover 11 of 74 % tegenover 26 %. Er is ook een grote variatie bij het tweede lid van de samenstelling, maar de beer bezit meestal wel positieve eigenschappen: -goed (M+V), -sterk (M+V), -trots (M+V), -slim (V). De negatieve eigenschappen die aan de beer toegedicht worden, worden meestal door de mannen vermeld: -nat (M), -slecht (M), -dik (M), -lelijk (M), -hard (M), -zat (M) en -lomp (V).

Bij de vrouwen vertegenwoordigt de *hond* eerder de negatieve eigenschappen. Dit dier wordt in deze groep ook iets vaker vermeld dan bij de mannen: 32 tegenover 30 (52 % resp. 48 %). Het enige twee positieve dingen die van de hond gezegd worden, is dat hij trouw is (M+V) dat hij mooi is (V). Verder is hij: -dol (M+V), -moe (M+V), -lelijk (M+V), -lui (M), -brutaal (M), -mager (V), -ziek (V) en -kou (V).

Een ander dier dat door de vrouwen meer geliefd is, is de *poes*: 14 tegenover 17 vermeldingen (45 % tegenover 55 %). In tegenstelling tot de twee vorige dieren wordt de poes maar voor één samenstelling vermeld: *poeslief*. Het gaat te ver om dit een typische 'vrouwenuitdrukking' te noemen, maar het verschil tussen de twee geslachten is toch opvallend. Als er toch een 'vrouwenuitdrukking' zou zijn, is het eerder *muisstil*. Hier is een duidelijk overwicht van vermeldingen door vrouwen, zeker als we in acht nemen dat deze groep in de minderheid is: 24 tegenover 8 of 75 % tegenover 25 %.

In het algemeen kan gesteld worden dat vrouwen bij de samenstellingen eerder een dier verkiezen dat zich meestal in en rond het huis bevindt (*hond*, *poes*, *muis*), terwijl de mannen meer voelen voor de meer exotische en geweldig *beer*.

4. Jongerenuitdrukkingen in Brasschaat

Tussen de stapel enquêteformulieren die uit Antwerpen arriveerden, zat een enveloppe uit Brasschaat, die 29 ingevulde formulieren bevatte. De enveloppe was afkomstig van een leerkracht Nederlands, die haar klas de enquête had laten invullen. Waarschijnlijk hebben deze jongeren de enquêtes spontaner, minder 'dialect-gericht' ingevuld dan de andere invullers uit deze leeftijdscategorie. Meestal is er echter weinig verschil tussen de antwoorden uit deze

klas en die uit de rest van de enquêtes, maar in enkele gevallen lijken ze één apart blok te vormen tegenover de anderen. Vermoedelijk gaat het hier om uitdrukkingen die tot de jongerentaal van Brasschaat en omgeving horen en niet tot het dialect van Brasschaat, maar om een juiste interpretatie te kunnen geven, zouden we meer formulieren uit dergelijke klassen moeten hebben. Daarom beperken we ons hier tot het aangeven van de uitdrukkingen die een indicatie zouden kunnen geven van zulke jongerentaal.

Reeds vermeld zijn bij 'zo lui als' de *lamme tamme* en de *lamzak*, resp. 6 van de 8 en 7 van de 15 opgaven. Bij 'zo bang als' worden uitdrukkingen met *-schijt-* 14 keer vermeld (*broekschijter*, *bang(e) schijter*, *schijtluis* en *schijterd*), meer dan de helft van de 25 vermeldingen in de totale stapel formulieren. Tenslotte zijn de *schminkpoppen* en de *schminkdozen* al vermeld bij 'zo opgedirkt als', met respectievelijk 5 vermeldingen (van de 8 in het totaal) en 6 vermeldingen (van de 10 in het totaal). Het laatste item waar de Brasschaatse klas vrij eigenzinnig antwoordt, is 'praten als'. Naast de meer gewone *waterval* krijgen we hier vooral het *tetterwif* en andere samenstellingen met *tetter-* en de *kletskous*. Het eerste wordt in de Brasschaatse klas 5 keer vermeld; andere samenstellingen zijn *tetterjan* (1), *tetterjouw* (2), *tetterkous* (1) en *tetteren* (2) en dit op een totaal van 12 vermeldingen in de ganse enquête. De *kletskous* is iets minder populair met 4 vermeldingen, maar daarmee heeft de klas wel het alleenrecht op deze uitdrukkingen. In leeftijdsgroep 2 wordt nog wel een *kleismajoor* vermeld, maar dat is alles.

Hier en daar geven enkele individuele leerlingen blijk van hun creativiteit, zoals in bijvoorbeeld 'zo vlug als *bip, bip, zoef*; als een *TGV*, als *speedy gonzales*', 'zo sterk als *Jerommeke*', 'zo arm als *alle Afrikaantjes*', 'zo nuchter als *BOB*' (binnen een groep de persoon die niet drinkt en chauffeur is voor de anderen), 'hijgen als *Monica Seles*', 'lopen als een *kip in Somalië*', 'kijken als een *leraar*' en 'zo ijverig als een *nurd*'.

Het item dat deze klas het meest laat opvallen in de groep, is de vraag naar de elativa of de 'dikke woorden'. Integenstelling tot veel mensen die met deze open vraag helemaal geen raad wisten, bleken onze jongeren over heel wat inspiratie te beschikken. Iedereen wist wel iets te melden, vaak waren de lijsten langer dan de gevraagde tien voorbeelden. De creativiteit was wel wat minder groot, aangezien er in het eerste lid weinig variatie viel te bespeuren. Als je tegenwoordig

'in' wil zijn, dan maak je samenstellingen met *kei-* (16 formulieren), *super-* (7 formulieren) en *mega-* (17 formulieren) en gebruik je als tweede lid bijvoorbeeld *-bangelijk* (13), *-cool* (8), *-tof* (6), *-graaf* (5), *-marginaal* (5) of *-voos* (2), maar natuurlijk kan je ook gewoon *keigoed*, *superplezant* of *megakoud* zeggen. Samenstellingen met diernamen komen opvallend zelden voor. Een leerling vond zelfs dat diernamen in samenstellingen gebruiken 'belachelijk ouderwets' is. Alleen *beresterk* doet het nog vrij goed met 8 vermeldingen, maar dat kan natuurlijk ook te danken zijn aan het feit dat dit als eerste voorbeeld bij deze vraag gebruikt wordt.

5. Conclusie

Bij de variatie in vergelijkingen blijken vooral de geografie en de leeftijd een rol van belang te spelen. Veel vergelijkingen worden alleen in de oudste en middelste leeftijdsgroepen vermeld, terwijl andere pas vanaf de derde of de vierde groep opduiken. Vooral de dierbenamingen in de samenstellingen gaan sterk achteruit. Een beperkt aantal uitdrukkingen komt slechts in een geografisch beperkt gebied voor. Meestal gaat het in dit geval om volksfiguren (moetje, Tielebuis), soms echter valt niet te achterhalen waarom precies deze vergelijking op die bepaalde plaats voorkomt, zoals 'kijken als een kieken op een pier'. In ieder geval is met deze enquête een nieuw onderzoeksgegeven naar voren gekomen, dat zeker verder uitgediept verdient te worden.

Noten:

1. Deze provincies werden in het derde Dialectenboek, waarin de eerste resultaten van deze enquête verschenen, samen behandeld. In het vijfde Dialectenboek is ervoor gekozen om aan Antwerpen en Vlaams-Brabant aparte bijdragen te wijden.
2. Een woord van dank past hier voor mijn man, Marc, die mij geholpen heeft bij het invoeren van deze grote stapel gegevens in de database.
3. Van 31 formulieren kan niet uitgemaakt worden of ze uit de Standaard of het Nieuwsblad afkomstig zijn, omdat het hier om kopies gaat en de layout van de enquête in deze kranten heel sterk op elkaar leek.
4. R. Belemans en H. van de Wijngaard (red.): *Het dialectenboek 3. Dialect in beweging. 100 jaar na de enquête van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*. Stichting Nederlandse Dialecten, Groesbeek 1995
5. Deze plaatsen zijn in alfabetische volgorde Antwerpen (173), Arendonk (3), Baarle-Hertog (1), Balen (2), Berchem (6), Berlaar (4), Boechout (1), Boom (10), Borgerhout (6), Bornem (5), Bouwel (1), Brasschaat (17), Brecht (1), Breendonk (1), Broechem (1), Burcht (1), Deurne (10), Duffel (1), Edegem (1), Eikevliet (1), Eindhout (1), Ekeren (4), Essen (5), Geel (10), Gooreind (2), Grobbendonk (1), Halle (1), Heindonk (1), Heist-op-den-Berg (9), Hemiksem (1), Herentals (7), Hoboken (1), Hoevenen (1), Hoogstraten (4), Hove (2), Hulsen (1), Hulshout (2), Kalmthout (4), Kapellen (7), Kasterlee (1), Kessel (2), Kontich (3), Lichtaart (2), Lier (8), Lint (2), Lippelo (1), Loenhout (4), Maria-ter-Heide (1), Mechelen (21), Meerhout (2), Merksem (3), Minderhout (1), Mol (8), Niel (3), Nijlen (4), O-L-V-Waver (1), Olmen (1), Oostmalle (2), Polder (1), Pulderbos (1), Putte (1), Puurs (2), Ramsel (1), Ranst (1), Reet (1), Retie (2), Rijkevorsel (1), Rijmenam (1), Ruisbroek (2), Schelle (1), Schoten (6), Sint-Amands (1), Sint-Katelijne-Waver (1), Stabroek (8), Tielen (2), Turnhout (12), Valaer (1), Vorselaar (4), Vosselaar (1), Waarloos (1), Weelde (4), Westerlo (1), Westmeerbeek (1), Wickevorst (1), Wijnegem (2), Willebroek (2), Wilrijk (7), Wortel (1), Wuustwezel (3), Zammel (1), Zandhoven (1), Zandvliet (1), Zoersel (2) en Zwijndrecht (2).
6. Zie hiervoor het artikel van R. Belemans, J. Kruijsen en J. Van Keymeulen: "Gebiedsindeling van de zuidelijk-Nederlandse dialecten", in: *Taal en Tongval* 50 (1998), 1, pag. 25-42. In mijn overzicht hier vermeld ik de gebieden die buiten de provincie Antwerpen liggen niet.
7. De exacte cijfers zijn: vet (4), dom (6), trots (9), doof (10), dun (10), arm (11), sterk (12), bang (14), gek (18), zat (18), honger (22), slapen (25), kaal (27), vol (32), zweten (33), lopen (36), praten (39), lelijk (40), moe (46), bloeden (50), rot (50), vlug (53), ijverig (69), lui (87), opgedirkt (95), lui (96), kijken (103), baard (125), nuchter (131), en gapen (182).

8. De volgende opgaven werden minder dan vijf keer vermeld: **vier keer**: kiekeken; **drie keer**: clown, doos, hond; **twee keer**: huis, kruk, koe, Spiessens; **één keer**: kampernoelie, chi chip, kwiet, del, gans, gestoorde, hoge hoed, kriek, klaveresingel, achterpoortje, paard, paljas, pinneke, pot, bietekwiet, nonnenpin, pierewiet, Piet Snot, raatje, schuppenzot, zot Tieneke en zotte jan.

9. De overige opgaven zijn: **vier keer**: iet; **drie keer**: de dood; **twee keer**: riet; **één keer**: brood, straat, duivel, kwezelke, nessel, BOB, het huishouden van Jan Steen, bangen tist, lafaard, platzak, bangerik en bangakker.

10. Andere vergelijkingen met 'lui' (in cursief staan de diernamen): *hond* (20), *slak* (12), *aap* (12), iet (9), *das* (8), *luis* (8), te lui om/dat (8), *kat* (7); **vijf keer**: *pad*, *marmot*; **vier keer**: dat hij groot is, de pest, *os*; **drie keer**: *schildpad*, *beest*, bloemzak, om te helpen donderen, *beer*, *koe*, *pad*; **twee keer**: half, *kieken*, *leeuw*, *olifant*, wind, ik weet niet wat, liever lui dan moe, vat; **één keer**: zijn zetel, aartslui, poot verzet, robbedoes, *poes van ons bureu*, *aardvarken*, hangmat, hyppo, *kip*, *krekkel*, minister, *otter*, *paard*, patattenzak, scharminkel, stoel, vadsige koning, luie Gust uit de cirque, wijn, gesneden boter, spook van de opera, *kever*, maar kan zijn, nacht, afgedankte matras, kassei, neger, *egel*, nietsnut, *nijlpaard*, pacha, pannekoek, twee armen van een deur, Vadderik en *pier*.

11. De vermeldingen voor 'opgedirkt als' zijn verder nog: **zes keer**: clown; **vier keer**: gieter, vlinder; **twee keer**: zeilschip, kapel, masjoeffel, meukesmand, paasei, schijtkont, eerste communicantje, kapstok; **één keer**: altaar, bloempot, chique, aap, biljartbal, potscheel, mastel, iet, hoge hoed, hollander, kaal pruim, kermistent, luis, pronkkast, noblesse, grand jar, slagschip, opera, kleerkast, weekluis, chichi, fachel, elfurenlijk, koekedoos, dikkenek, op z'n 's zondags, trente-et-un, opgepopt, opgepommadoord, kookkot, gepalleerd, paard, bonbonierke, hond met pluimen, vogelverschrikker, trekzak, stinkerd.

12. *op* betekent hier hetzelfde als *naar*.

13. Andere uitdrukkingen: met zijn mond vol tanden (8), *os* (6), schaap (5); **drie keer**: dat z'n ogen uit z'n kop vielen, kalf; **twee keer**: standbeeld, marmot, geslagen hond, rus, versteend; **één keer**: onwijs, greboe, otter, pasgeboren lam, pier, stomme vis, varkenskop, vogelverschrikker, wezen, blok, dietse snot, auto, ezel zonder kop, gans, meutte in de wei, vis, oven, lammetje, varken op een tang, verrekijker, vraagteken en iet.

LODE PLETINCKX

Vette ossen naast magere garmen op de zotte Leuvense foer

0. Algemeen

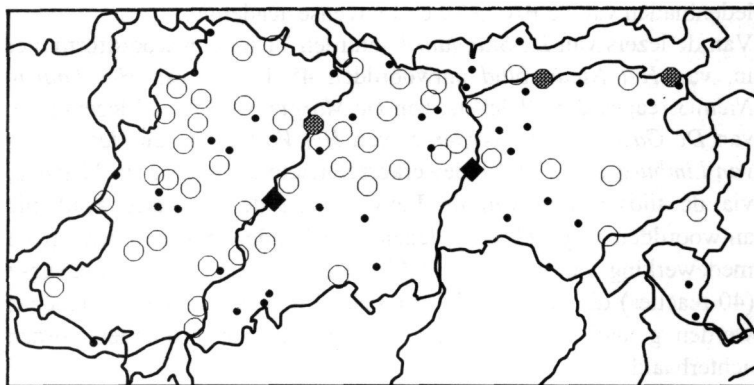
Aan de SND-enquête van 1998 werd deelgenomen door 251 respondenten uit Vlaams-Brabant.

In Vlaams-Brabant werd de SND-enquête tijdens het laatste weekend van mei in de eerste plaats door de Vlaamse kranten verspreid. Daarnaast verscheen tijdens de daaropvolgende weken de enquête als bijlage bij het "medewerkerscontact", het medewerkerstijdschrift van het Woordenboek van de Limburgse Dialecten en het Woordenboek van de Brabantse Dialecten, en het tijdschrift "Veldeke" en de ledenbladen van de Brusselse en Leuvense academie.

Van de lezers van *De Standaard* stuurden 71 hun antwoordformulier in, van *Het Nieuwsblad* antwoordden 48 lezers, van *Het Laatste Nieuws* reageerden 21 lezers, van *De Morgen* werkten 17 lezers mee, van *De Gazet van Antwerpen* 5, van *Het Volk* 2 en van *Het Belang van Limburg* 1; via het Medewerkerscontactblad reageerden 17 leden, via de tijdschriften van de Leuvense en de Brusselse academie antwoordden resp. 11 en 5 leden. We konden ook rekenen op de medewerking van een paar middelbare scholieren uit het Leuvense (40 reacties) die het formulier klassikaal hebben ingevuld; 6 reacties werden gemaild. Van zes medewerkers kon de bron niet worden achterhaald.

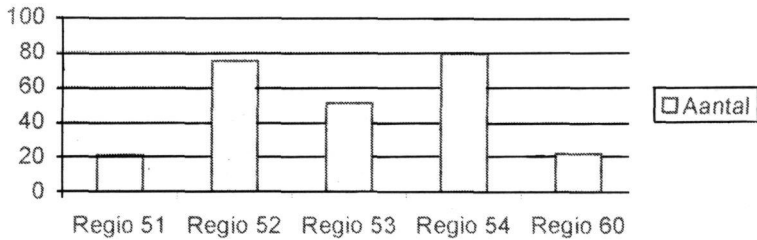
De dialectenquête van 1998 leverde voor Vlaams-Brabant materiaal op van de volgende plaatsen: Aarschot (7), Alsemberg (1), Anderlecht (2), Asse (5), Assent (1), Beigem (2), Betekom (2), Bierbeek (1), Boortmeerbeek (2), Boutersem (1), Brussel (18), Buken-Veltem (1), Diegem (1), Diest (7), Dworp (1), Edingen (1), Eizeringen (1), Etterbeek (1), Everberg (2), Galmaarden (2), Gelrode (1), Glabbeek (3), Gooik (4), Grimbergen (1), Haacht (4),

Hakendover (4), Halle (5), Hever (1), Oud-Heverlee (4), Hoegaarden (1), Hoeilaart (2), Hofstade (2), Houtem (1), Jette (2), Kampenhout (2), Kapelle op den Bos (2), Kessel-Lo (2), Kobbegem (1), Kortenberg (1), Kortrijk-Dutsel (1), Kuntich (1), Landen (1), Lembeek (2), Leuven (43), Liedekerke (1), Linden (1), Linkebeek (1), Londerzeel (5), Lot (1), Lubbeek (2), Machelen (3), Malderen (1), Mazenzele (2), Melsbroek (2), Merchtem (3), Mollem (2), Oppem (1), Opwijk (2), Overijse (1), Pamel (2), Peizegem (1), Perk (1), Relegem (1), Rillaar (1), Roosdaal (1), Rotselaar (4), Ruisbroek (2), Schaarbeek (1), Schepdaal (1), Scherpenheuvel (2), Sint-Kwintens-Lennik (2), Sint-Genesius-Rode (1), Sint-Martens-Bodegem (2), Sint-Pieters-Leeuw (3), Sint-Pieters-Woluwe (1), Steenokkerzeel (4), Sterrebeek (2), Strombeek-Bever (1), Ternat (2), Tervuren (1), Tienen (3), Tildonk (1), Tremelo (1), Ukkel (1), Veltem-Beisem (1), Vilvoorde (5), Walshoutem (1), Webbekom (1), Werchter (1), Wespelaar (2), Winksele (1), Wolvertem (3), Zaventem (4), Zellik (2), Zemst (1) en Zoutleeuw (2). De antwoorden komen uit 96 steden en dorpen van Brabant; uitschieters zijn Brussel en Leuven.

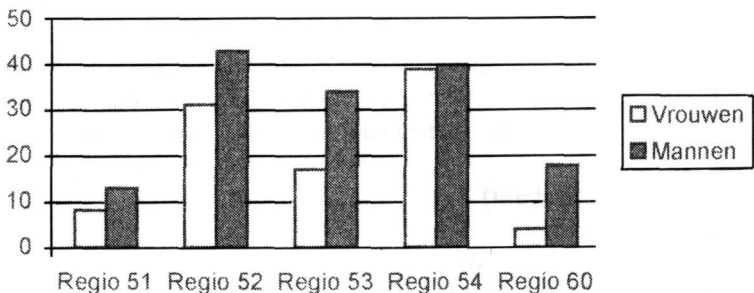
Kaart 1: Verspreiding van de lijsten

Naar dialectregio¹ zijn de respondenten als volgt in te delen: 21 voor Kleinbrabant (regio 51), 75 voor het Pajottenlands (regio 52), 51 voor Centraal Zuid-Brabants (regio 53), 79 voor het Hagelands (regio 54), 22 voor het Getelands (regio 60). Drie medewerkers wensten hun dialectregio niet op te geven; hun formulieren werden terzijde gelegd.

Grafiek 1: Informanten van de SND-enquête voor Vlaams-Brabant per dialectregio.

Van de 251 respondenten waren er 148 mannen en 99 vrouwen; vier medewerkers verkozen hun geslacht niet op te geven. Verdeeld over de dialectregio's geeft de indeling naar het geslacht per regio volgend beeld te zien: regio 51 (13 mannen, 8 vrouwen); regio 52 (43 mannen en 31 vrouwen); regio 53 (34 mannen en 17 vrouwen); regio 54 (40 mannen, 39 vrouwen); regio 60 (18 mannen en 4 vrouwen).

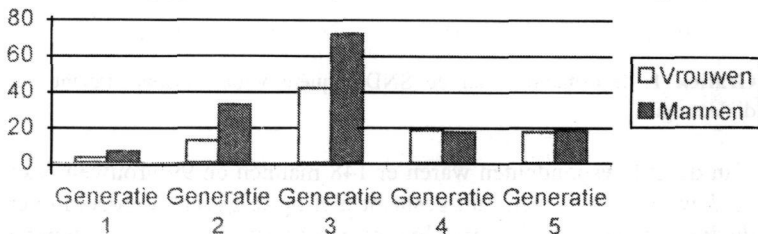

Grafiek 2: Vrouwelijke en mannelijke informanten van de SND-enquête voor Vlaams-Brabant per dialectregio.

Verdeeld over de vijf leeftijdscategorieën² ziet de beantwoording er als volgt uit :

	mannen	vrouwen	totaal
generatie 1:	7	3	10
generatie 2:	33	13	46
generatie 3:	72	42	114
generatie 4:	18	19	37
generatie 5:	19	18	37

(N.B. 7 medewerkers wensten hun leeftijd niet op te geven.)

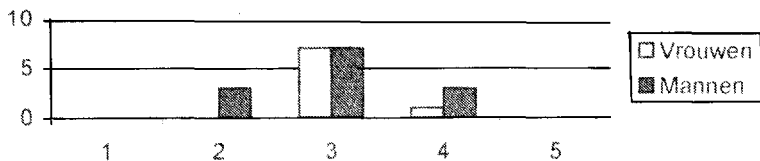

Grafiek 3: Vrouwelijke en mannelijke informanten van de SND-enquête voor Vlaams-Brabant per leeftijdscategorie.

De meeste antwoorden komen uit generatie 3 wat ook algemeen werd verwacht. De twee oudste groepen geven minder respons dan de twee jongste. In de drie oudste generaties overstijgt het aantal mannelijke respondenten ruimschoots de vrouwelijke; in de jongste generaties zijn de geslachten nagenoeg even sterk vertegenwoordigd. Verdeeld over de geslachtscategorieën en de leeftijdscategorieën per dialectregio ziet de beantwoording er als volgt uit:

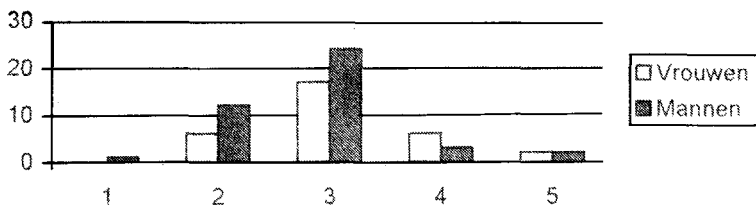
regio 51 (Kleinbrabant)

- leeftijdscategorie 1: 0
- leeftijdscategorie 2: 3 (M)
- leeftijdscategorie 3: 14 (7 M, 7 V)
- leeftijdscategorie 4: 4 (3 M, 1 V)
- leeftijdscategorie 5: 0

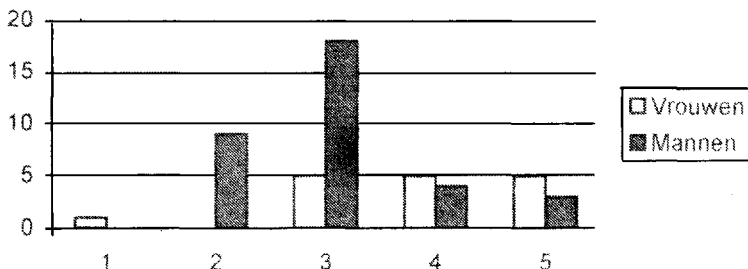
Grafiek 4: Informanten verdeeld per geslachts- en leeftijdscategorie voor regio 51.

regio 52 (Pajottenland): leeftijdscategorie 1: 1 (M)
 leeftijdscategorie 2: 18 (12 M, 6 V)
 leeftijdscategorie 3: 41 (24 M, 17 V)
 leeftijdscategorie 4: 9 (3 M, 6 V)
 leeftijdscategorie 5: 4 (2 M, 2 V)

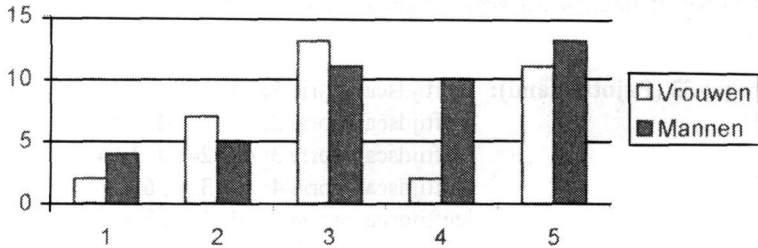
Grafiek 5: Informanten verdeeld per geslachts- en leeftijdscategorie voor regio 52

regio 53 (Centraal Zuid-Brab.): leeftijdscategorie 1: 1 (V)
 leeftijdscategorie 2: 9 (M)
 leeftijdscategorie 3: 23 (18 M, 5 V)
 leeftijdscategorie 4: 9 (4 M, 5 V)
 leeftijdscategorie 5: 8 (3 M, 5 V)

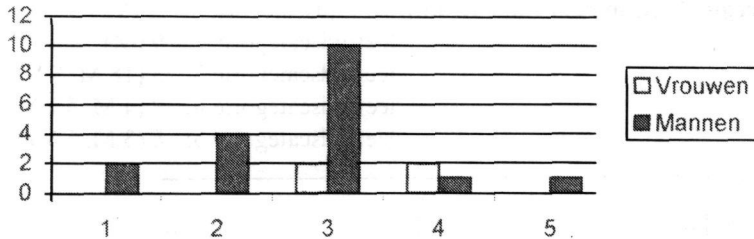
Grafiek 6: Informanten verdeeld per geslachts- en leeftijdscategorie voor regio 53

regio 54 (Hageland) : leeftijdscategorie 1: 6 (4 M, 2 V)
 leeftijdscategorie 2: 12 (5 M, 7 V)
 leeftijdscategorie 3: 24 (11 M, 13 V)
 leeftijdscategorie 4: 12 (10 M, 2 V)
 leeftijdscategorie 5: 24 (13 M, 11V)

Grafiek 7: Informanten verdeeld per geslachts- en leeftijdscategorie voor regio 54

regio 60 (Geteland) : leeftijdscategorie 1: 2 (M)
 leeftijdscategorie 2: 4 (M)
 leeftijdscategorie 3: 12 (10 M, 2 V)
 leeftijdscategorie 4: 3 (1 M, 2 V)
 leeftijdscategorie 5: 1 (M)

Grafiek 8: Informanten verdeeld per geslachts- en leeftijdscategorie voor regio 60

Voor het Kleinbrabants (regio 51) zijn de oudste en de jongste leeftijdscategorie niet vertegenwoordigd; voor de andere regio's geldt (met uitzondering van het Hagelands waarvoor 24 Leuvense scholieren klassikaal deelnamen) dat de twee jongste leeftijdscategorieën nagenoeg even sterk vertegenwoordigd zijn als de oudste.

1. De dertig vergelijkingen.

De vergelijkingsobjecten zijn naar frequentie geordend.

1.1. **Zo dronken/zat als...**

een kanon (100), een varken (77), een patat (47), 100.000 man (25), een Zwitser (23), een orgel (13), een echel (3), Tielebuis (3), een hoer (2), een molen (2).

1.2. **Zo dom/stom als...**

een ezel (119), het paard van Christus (50), een kiek (38), het achterste (var. 't gat) van een koe (var. varken)(32), een koe (23), een uil (10), een geit (9), een kalf (9), een gans (8), een os (7), een mutten (7), een aap (7), een kemel (5), een deur (voor deur, achter deur) (4), een rund (2), een Limburger (2).

1.3. **Zo vlug/rap als...**

de wind (51), een haas (31), een rat (21), de weerlicht (bliksem) (20), een kat (12), een paling (11), een fis (bunzing) (9), een wezel (7), een vlieg (6), een muis (6), een bij (6), water (6), een blad (blaren die waaien) (5), tellen (3), een bierkommies (2).

1.4. **Zo mager/dun als...**

Een graat (109), een lat (83), een pier (25), een spriet (17), een sprinkhaan (15), een plank (14), een staak (8), een haring (5), een garm (5), een stok (var. stek) (4), een specht (4), een spiering (4), een geraamte (4).

1.5. **Honger als...**

een wolf (83), een paard (80), een leeuw (36), een beer (12), een gier (2), een olifant (2), een Somaliër (2).

1.6. **Zo vet als...**

een varken (157), een os (50), een das (37), een slak (10), een pad (8), een otter (5), een beer (2), een pasja (2).

1.7. **Zo lelijk als...**

een aap (81), de nacht (61), de dood (15), een heks (13), 't achterste van een varken (var. koe) (9), een spook (4), de donder (4), de pest (4), een eend (4), een jong (puidejong, heksejong, vogeljong) (4), de straat (2).

1.8. **Zo lui als...**

een varken (47), een ezel (18), een pad (12), een aap (7), een zak (bloemzak, tamzak, lamzak) (6), Wammes (6), een das (5), een kat (4), een vlag (4), een marmot (6), een slak (3), morgen

- de hele andere dag (2), Moris van Cornelekens (2), een os (2), een strijkijzer (2).
- 1.9. **Zo sterk als...**
 een beer (136), een os (50), een paard, een olifant (13), een stier (6), een leeuw (6), een boom (3), ijzer (3), 100.000 man (3).
- 1.10. **Zo trots/fier als...**
 een pauw (166), een gieter (129), een stront (een poppestront) 10, een haan (4).
- 1.11. **Zo arm als...**
 Job (162), de straat (58), een luis (51), een kerkrat (7).
- 1.12. **Zo bang als...**
 een wezel (131), een haas (15), een muis (13), een puit (8), een riet (3), een konijn (2), de duivel van wijwater (2).
- 1.13. **Zo nuchter als...**
 een kalf (62), een pasgeboren kind (een kind, een jezuskindje, het kindje Jezus) (20), water (16), iets (15), een vis (10), een pater (var. een non, een begijn, een jezuiet, een pastoor, een pastoor voor zijn eerste mis, een pater voor zijn eerste mis, twee paters (10), een platte mutten (7), een kommunikant (4), bloed (3), brood (3).
- 1.14. **Zo vol als...**
 een ei (163), een ton (22), een pensketel (12), een echel (5), een vat (5), een mook (koemaag) (2).
- 1.15. **Zo doof als...**
 een pot (192), een kwartel (var. kwakkel) (49), een otter (15), een pier (8), een mol (4), een ketel (2).
- 1.16. **Zo gek/zot als...**
 een deur (voor deur, achter deur, kelder deur, stadi deur, half deur, keukendeur, schuur deur, kerk deur) (160), een mus (50), Tielebuis (var. Tielbuis, Tellebuis, Tuurebuis, Tillebuis) (47), een molen (var. windmolen, paardemolen) (8), Leuven foor (var. de foor, Leuvenkermis) (5), een aap (4), een jonge hond (3), een dop (een tol) (3), morgen de hele dag (2).
- 1.17. **Zo moe als...**
 een hond (154), een paard (29), 100.000 man (5), een os (4), iets (3).
- 1.18. **Opgedirkt als...**
 een pauw (54), een pop (36), een hoer (11), een kerstboom (11), een barbie (8), een tuttebel (5), een schilderij (4), een koningin

(var. een prinses, een barones) (8), een kalkoen (3), een juffrouw (3), een poedel (3), een gieter (2), een aap (een aangeklede aap, een aap op een stokje) (2).

1.19. Zo kaal als...

een knikker (var. bol, marbol, wereldbol, een bol kaas) (108), een bal (var. biljartbal, tennisbal, kaatsbal, voetbal, bowlingbal) (56), een klets kop (27), een vors (24), een gat (var. een bloot gat, een kindergat, een vrouwengat) (18), de maan (var. Janneke Maan, de volle maan, mannekemaan) (7), een kei (4), een pier (3), een knie (3), een ei (3), een steen (2).

1.20. Zo rot als...

een mispel (58), snot (51), kaas (14), vis (12), mest (14), petois (i.e. potage, stampot; var. peteus, petosch, petoos, pateus) (16), foens (9), een appel (9), een tomaat (8), een ei (7), vonk (5), modder (11), stront (4), patat (3), fomp (3).

1.21. Gapen als...

(in de betekenis van "geeuwen") een aap (17), een vis (6), een kat (4), een leeuw (2); (in de betekenis "wijd openstaan") een oven (12), een deur (var. kerkdeur) (5), een schuurpoort (15), een oester (3), een bietenkuil (2); (in de betekenis van "dom, verwonderend kijken") een koe (12), een koe op een trein, op de eerste trein, op een elektrische trein (12), een koe op een zieke mutten, een koe op een varken, een koe op een zieke hond (10), een hond (2), een hond op een zieke koe (2), een uil naar een kluit (2).

1.22. Hijgen als...

een hond (var. een trekhond, een geslagen hond, een oude hond) (101), een paard (57), een blaasbalg (15), een vis (6), een stoomtrein (4), een locomotief (3), een beest (3), een astmalijder (2).

1.23. Praten als...

een ekster (var. een hanne, aneke) (107), een advocaat (57), een papegaai (33), een waterval (13), een politieker (var. een minister, Borreman, Tobback, Verhofstadt, Gut) (8), een spreekmachien (var. fonograaf, radio, pickup) (7), een wijf (var. viswijf, marktwijf, marktman) (5), een ratel (2).

1.24. Lopen als...

een haas (119), een hazewind (38), een zot (var. een gek) (19), een ree (6), een hinde (4), een bierkommies (2).

1.25. Kijken als...

een koe op een trein (42), een koe (27), een zieke hond op een koe (var. een hond op een zieke koe (16), een schaap (8), van d'hand Gods geslagen (8), een onnozele (5), een koe op een varken (2), een koe naar een emmer stront (2), een koe die saffraan moet eten (2), een koe die het in Parijs hoort donderen (2), een hond op een pond worst (2), een kiek (var. een kiek zonder kop, een kiek op een ei, een kiek op een pier, een kiek op een mesthoop) (6), een uil (2), een uil op een kluit (2), een varken dat in zijn trog gezeikt heeft (2), een bezeikte hond (2).

1.26. Slapen als...

een os (128), een marmot (53), een roos (36), een das (22), een otter (12), een varken (11), een blok (9), een steen (4), een mol (3).

1.27. Zweten als...

een paard (150), een hond (var. een trekhond, een oude hond) (10), een neger (6), een das (6), een rund (4), een zot (3), een oven (2), een olifant (2).

1.28. Bloeden als...

een varken (122), een os (8), een koe (5), een rund (5), een kalf (5), een fontein (2).

1.29. Een baard als een...

stekelvarken (i.e. een egel) (25), Methusalem (16), een stoppelveld (var. stoppels, korenstoppels) (12), een rasp (9), Ons Heer (var. Jezus Kristus) (8), een baard van (3, 5, 10, 14, 15) dagen (var. van een week, gelijk de lange week van Sinksen) (7), Mozes (6), een missionaris (var. een pater) (5), schuurpapier (4), pinnekensdraad (4), Sint-Niklaas (4), een borstel (3), een aap (3), Vader Abraham (2), Kapitein Iglo (2), Denert (2).

1.30. IJverig/naarstig als...

een bij (116), een mier (mieren) (101), een paard (7), beesten (6), bevers (3), een hamster (2), een merel (2).

2. De elativa of de zgn. "dikke woorden".

Van de 251 inzendingen waren er 173 die "zware woorden" opleverden. Van de 1491 bruikbare vormen waren er slechts 162 met een dierennaam als eerste lid; de andere 1329 opgegeven woorden hadden een ander woord als eerste lid.

2.1. “Zware woorden” met als eerste lid een diernaam (naar frequentie):

aap: *ape*-(27;-trots); **beer:** *bere*-(21;-sterk, -koud, -vet, -goed); **hond:** *honds*- (14; -moe, -trouw, -brutaal, -moeilijk, -ziek); **poes:** (12;-lief); **muis:** (7; -stil, -grijs); **mier:** *miere*-(6; -zoet); **slak:** *slakke*-(6; -vet); **poedel:** (6; -naakt); **kip:** (5; -lekker); **kat:** *katte*-(4; -vies, -rap); **pad:** *padde*- (4; -bloot); **aal:** (4; -glad); **paard:** *paarde*-(4; -sterk); **vos:** *vosse*- (4; -slim); **spin:** (3; -nijdig); **kanarie:** (3; -geel); **vogel:** (3; -vrij); **lam:** *lammekens*-(2; -zacht); **mol:** *molle*- (2; blind); **haas:** *haze*- (2; vlug); **paling:** (2; -glad); **pauw:** *pauwe*- (2; -trots); **snip:** (2; -verkouden); **otter:** (2; -doof).

2.2. “Zware woorden” met een ander woord als eerste lid (naar frequentie):

stront- (72): -zat, -nat, -rijk; **pot-** (55):-doof, -dicht; **graat-** (48):-mager; **stapel-**(43):-zat, -zot (zie ook “stiepel”); **straat-** (40): -arm; **steen-**(40): -rijk, -hard, -moe, -dood; **ijzer-**(31): -sterk; **dood-** (30): -ziek, -serieus, -eerlijk, -moe, -simpel, -benauwd, -braaf, -ziek, curieus, -op, -gaarne, -arm, -stom, -nuchter, -goed; **stinkend-**(26): -rijk; **ei-**(25):-vol; **bloed-**(24): -nuchter, -rood, -heet, -warm; **steke-**(24): -zot, -blind; **gras-**(20): -groen; **ladder-**(19): -zat; **poepeloere-** (18):-zat; **klets-**(16): -nat; **oer-**(15): -dom, -stom, -sterk; **olie-** (15):-dom; **hoorn-**(15):-dul; **stok-**(14):-doof, -oud, -stijf; **mest-**(14): -nat; **aarts-**(12):-dom, -lelijk; **spier-**(12): -wit, -naakt; **kei-**(12): -nijg, -tof, -hard; **sneeuw-**(11): -wit; **lijk-** (12): -bleek; **pik-**(11):-donker, -zwart; **toren-**(10):-hoog; **brood-**(10): -nuchter, -nodig, -mager; **scheel-**(10): -zat; **been-**(9):-hard; **poeder-**(9):-droog; **ijs-**(9):-koud; **stiepel-**(9):-zat; **stom-**(9): -zat; **kei-**(9):-nijg, -tof, -hard; **brood-**(9):-nuchter, -nodig, -nuchter; **kledder-**(8): -nat; **splinter-**(8):-nieuw; **zonne-**(8):-klaar; **vlijm-**(8):-scherp; **snik-**(8):-heet; **pomp-**(7):-af; **hemel-**(7):-sbreed; **lood-**(6):-zwaar; **smoor-**(6):-verliefd; **vligens-**(5):-vlug; **mors-**(5):-dood; **hoelie-**(5):-zwart; **roet-**(5):-zwart; **boords-**(5):-vol; **huis-**(5): huizenhoog; **drijf-**(5):-nat; **zeik-**(5):-nat; **zwart-**(5):-zat; **muur-**(5):-vast; **pis-**(5): -nijdig; **schat-**(5):-rijk; **snot-**(5):-rot; **vinger-**(5):-dik; **moeder-**(5):-naakt.

3. Een paar regiospecifieke vergelijkingen

3.1. Zo zot als Tielebuis

Volgens het WNT (XVI, 1836) was "Tielebuis (...) de eigenaam van de hoofdpersoon in de Cluyt van Tielebuys die in 1541 door de Haarlemse rederijderskamer te Diest werd gespeeld en als naam voor een aartsgek bekend is gebleven, thans nog in Antwerpen en Brabant".

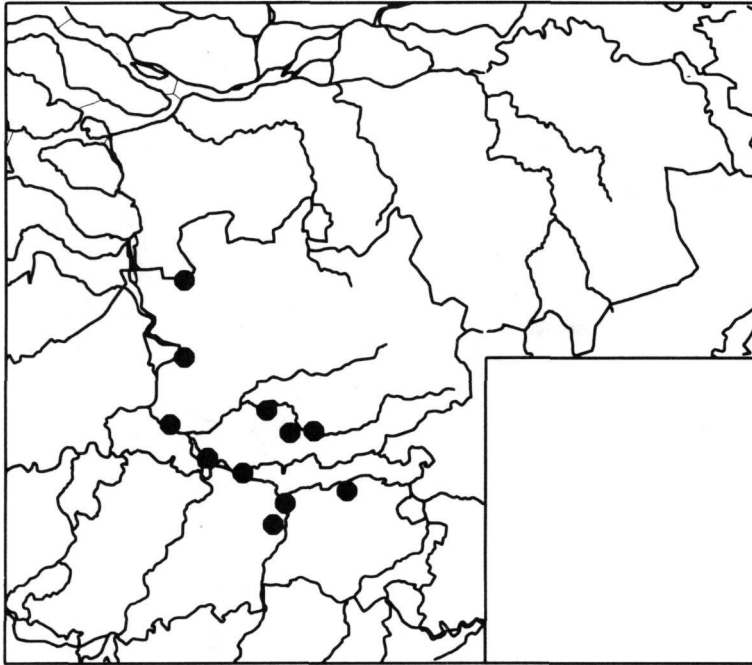
De uitdrukking "zo zot als Tielebuis" komt (wat Vlaams-Brabant betreft) nu nog in Centraal Zuid-Brabant (regio 53), het Geteland (regio 60) en voornamelijk in het Hageland (regio 54) voor. De vergelijking wordt opgegeven door 8 respondenten (7M, 1V) uit regio 53, door 9 medewerkers (9M) uit regio 60 en door 30 (16 M, 14 V) uit regio 54. In regio 53 gebruiken slechts twee leeftijdscategorieën (groep III: 5M, 1V; groep IV: 2M) de vergelijking en in regio 60 drie (groep I: 1M; groep II: 3M; groep III: 5M) terwijl in regio 54 alle leeftijdscategorieën de vergelijking opgeven (groep I: 3M, 2V; groep II: 4M, 3V; groep III: 5M, 6V; groep IV: 2M, 3V; groep V: 2M).

De vergelijking wordt vermeld voor Haacht, Kampenhout, Betekom, Aarschot (3), Rotselaar (2), Rillaar, Scherpenheuvel, Diest(3), Webbekom, Assent, Steenokkerzeel (2), Winksele (2), Everberg, Herent, Kessel-Lo, Leuven (19), Tremelo (2), Boutersem en Tienen. Voor meer informatie over Tielebuis en de spreiding van de vergelijking "zo gek als Tielebuis" over het hele taalgebied verwijzen we naar de bijdrage over Noord-Brabant van Piet Vos.

3.2. Zo zot als Leuvenfoor

De eerste grote kermissen in een stad als Leuven met haar attracties en feestelijke drukte zal voor de kermisgangers van toen beslist een unieke ervaring zijn geweest. Het lijkt geen twijfel dat het hele kermisgebeuren, zeker voor de (ietwat afgunstige) kermisgasten uit de kleinere omliggende dorpen, stilaan synoniem werd met "volslagen gekte", een associatie die gaandeweg in het volkse taalgebruik met een vergelijking werd vereeuwigd. De vergelijking "zo zot als Leuvenfoor" werd opgegeven door vijf vrouwelijke respondenten (twee uit leeftijdscategorie I, een uit

leeftijdscategorie II en twee uit leeftijdscategorie IV), allen uit regio 54, nl. drie uit Rotselaar, één uit Rillaar en één uit Herent.

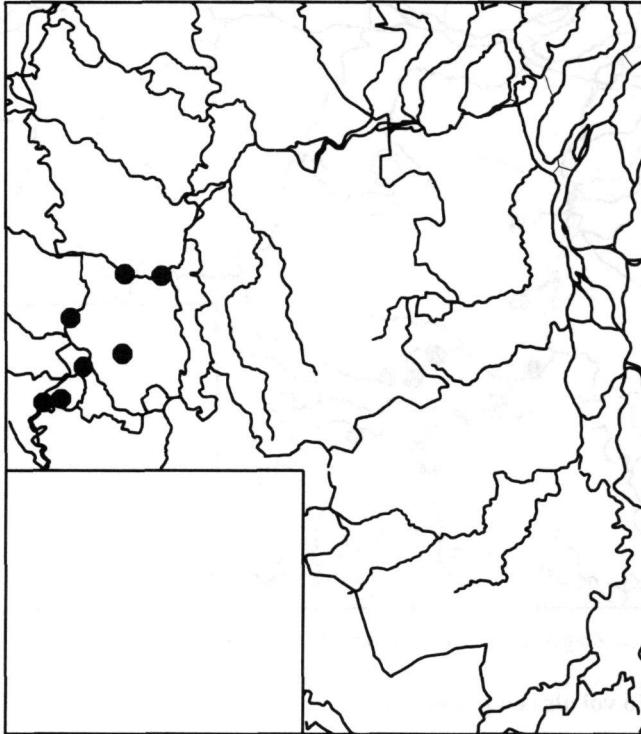
Kaart 2: Zo gek als Leuven(se) foor

3.3. Zo vol als een pens(en)ketel

De Brabantse pensen werden ter bewaring in de pensenketel gekookt. Als ze gaar waren, dreven de pensen boven op het kookvocht en leek het alsof de ketel boordevol pensen stak.

De vergelijking is in Vlaams-Brabant specifiek voor regio's 54 en 60. In regio 54 wordt ze opgegeven door nagenoeg alle leeftijdscategorieën nl. door 2V uit categorie I, door 3M uit categorie II, door 1M uit categorie V; in regio 60 wordt de vergelijking gesignaleerd door 2M en 2V uit categorie III en door 2M uit categorie IV.

“Zo vol als een pens(en)ketel” werd opgegeven voor Rotselaar (2), Leuven (5), Glabbeek, Hakendover, Sluizen, Landen en Walshoutem. Rob Belemans, auteur van de bijdrage over Belgisch Limburg, deelde ons mee dat de vergelijking in vrijwel heel de provincie Limburg gangbaar is.

Kaart 3: Zo vol als een pensketel

3.4. Zo rot als potage

De informanten geven vormen op als “petois, peteus, pateus, patois, petos, petosse, petosch, petosj, petès” alle lokale varianten van “potage”; de meesten verklaren het woord als “stoemp”, nl. een gerecht van met groente door elkaar gestampte aardappelen. Een rotte massa moet de gedachte hebben opgewekt aan een weke brei die, althans uiterlijk, vergelijkbaar was met de stampot.

De vergelijking wordt opgegeven door 1 medewerker (1M) uit regio 52 die echter zijn dialectplaats niet meedeelt, door 9 respondenten (6M, 3V) uit regio 53 en door 8 (3M, 5 V) uit regio 54. Aangenomen mag worden dat de vergelijking specifiek is voor de regio's 53 en 54. In beide regio's wordt ze genoteerd door de leeftijdscategorieën II, III en IV: in regio 53 door 3M uit groep II, door 4 medewerkers (3M, 1V) uit groep III en door 3 informanten (3V) uit groep IV; in regio 54 door 1V uit groep II, door 6 (2M, 4V) uit groep III en door 1M uit groep IV.

De vergelijking wordt opgegeven voor Melsbroek, Boortmeerbeek (2), Haacht, Kampenhout, Gelrode, Steenokkerzeel, Veltem-Beisem, Everberg, Herent en Leuven (6).

3.5. Zo rot als (een) foens

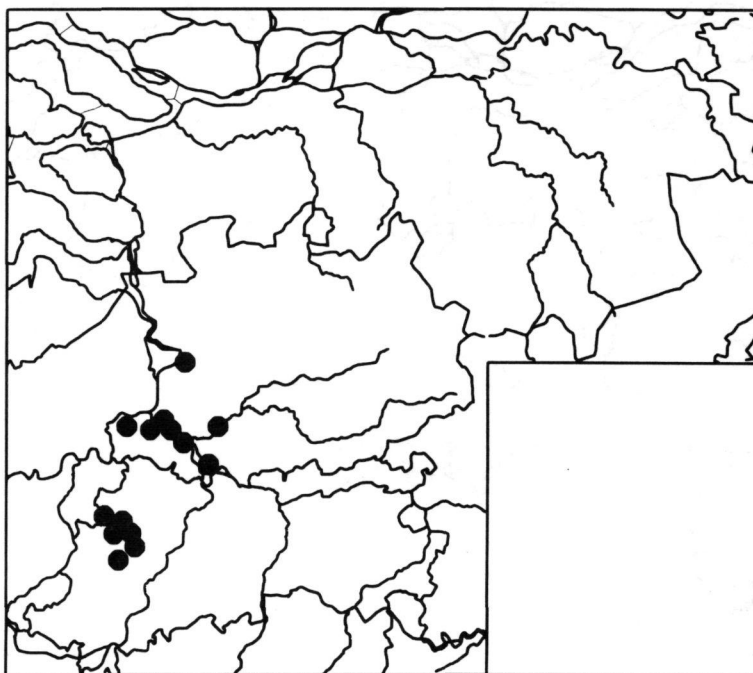

Kaart 4: Zo rot als foens

Het vergelijkingsobject “foens” betekent “zwam” (Lat. fungus) en verwijst naar het geprepareerde en gedroogde vruchtlichaam van bepaalde kurkachtige zwammen dat vóór de uitvinding van de lucifer als tondel gebruikt werd om de vonk die bij het vuurslaan ontstaan was, op te vangen.

Deze oude vergelijking is specifiek voor regio 54; ze wordt opgegeven door 3 respondenten uit groep I (2V, de oudste deelnemers aan de enquête nl. uit 1906, 1M) door 1M uit groep II, door 3 (1M,2V) uit groep III, en 2(1M,1V) uit groep IV. De drie respondenten uit groep I vermelden “ne foens” (m.), één medewerker uit groep II geeft “een foens” op, terwijl de anderen “foens” noteren. De vergelijking werd genoteerd voor Betekom, Aarschot (5), Rotselaar(2) en Rillaar.

3.6. Zo rot als voenk (vonk)

Kaart 5: Zo rot als vonk

Daar waar in regio 54 de tondezwam (de foens) werd gebruikt om de vonk op te vangen, gebruikte men in regio 52 een andere licht ontvlambare stof om vuur te ontsteken en te onderhouden, nl. de vonk, meestal verkoold linnen of katoen. De vonk (in West-Brabant met gesloten realisatie “voenk”) wordt genoteerd door drie medewerkers (3M) uit leeftijdscategorie II en 3 (2M,1V) uit categorie III. De vergelijking wordt opgegeven voor Mazenzele, Mollem, Wambeek, Asse, Kobbegem, Zellik en Sint-Martens-Bodegem.

Mw. De Tier, auteur van de bijdrage over Oost-Vlaanderen signaleerde ons dat de vergelijking ook gangbaar is in een drietal dorpen in de Denderstreek, een gebied dat taalkundig tot het Brabants wordt gerekend.

3.7. Zo mager als een germ (garm)

Het vergelijkingsobject “germ” is een variant van “garm” dat het WNT (IV, 298) typeert als “gewestelijk, vooral in Gelderland, Utrecht en Limburg” en verklaart als “ooi die nog niet gelammerd heeft”.

De vergelijking, die specifiek is voor regio 54, wordt gesignaleerd door 5 respondenten (3V, 2M) : twee dames uit leeftijdscategorie I (beiden geboren in 1906!) en een dame uit categorie III, en twee heren uit categorie III. Allen geven het woord in zijn dialectische vorm op (germ, gerrem, görm, jêrm); vier geven “ne germ” (m.) op en één “een germ”. Een medewerkster verklaart het woord als “een worm”.

De vergelijking wordt opgegeven voor Rotselaar (2) en Leuven (3).

4. Besluit

Van de dertig afgevraagde vergelijkingen geven de respondenten uit Vlaams-Brabant 290 vergelijkingsobjecten op: 145 ervan (50%) zijn diernamen, 105 (36%) zaaknamen en 40 (13%) persoonsnamen. Tot de top-vijf van de diernamen behoren: het varken(439), het paard (350), de os (250), de hond (180), en de beer (136). De opgegeven vergelijkingsobjecten komen voor in alle regio's en gelden voor alle leeftijdscategorieën.

Wat de elativa betreft, worden er voor Vlaams-Brabant 1491 bruikbare vormen opgegeven: slechts 162 (11%) ervan hebben een dierennaam als eerste lid; 1329 ervan (89%) hebben een andere woord als eerste lid. Tot de top-vijf van de "dikke woorden" met dierennamen als eerste lid behoren de aap (27), de beer (21), de hond (14), de poes (12) en de muis (7); van de "zware woorden" met een ander woord als eerste lid zijn de toppers : stront (72), pot (55), graat (48), stapel (43), straat (40) en steen (40). Ook van de elativa kan worden gezegd dat ze in alle regio's voorkomen en voor alle leeftijdscategorieën gelden.

Uit het ingezonden materiaal hebben we een aantal vergelijkingen gedistilleerd die specifiek zijn voor één regio : "zo mager als een garm" (regio 54), "zo rot als vonk" (regio 52), "zo rot als (een) foens" (regio 54), "zo zot als Leuvenfoor" (regio 54). Specifiek voor twee belendende regio's zijn: "zo vol als een pens(en)ketel" (regio's 54 en 60), "zo rot als potage" (regio's 53 en 54) . De vergelijking "zo zot als Tielebuis" heeft een ruimer verspreidingsgebied: in Vlaams-Brabant wordt ze opgegeven voor de regio's 53, 54 en 60.

Noten :

1. Voor de indeling in dialectregio's verwijzen we naar de bijdrage van Miet Ooms over Antwerpen.
2. Bij de verwerking werd volgende generatie-indeling gehanteerd: generatie 1: voor 1916; generatie 2: 1916-1930; generatie 3: 1931-1950; generatie 4: 1951-1970; generatie 5: vanaf 1971.

VERONIQUE DE TIER

Van zotte drilnoten, zatte ratten en dove erpels

1. Inleiding¹

1.1. Herkomst van het materiaal en profiel van de respondenten

De belangrijkste bronnen voor de Oost-Vlaamse SND-enquête waren enerzijds de Belgische kranten *Het Volk*, *De Morgen*, *Het Laatste Nieuws*, *De Standaard* en *Het Nieuwsblad* en anderzijds WVD-Contact, het medewerkersblad van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Een aantal formulieren, vooral uit de jongste leeftijdsgroep, bereikten ons via de REWO-website, waar de SND-enquête tijdens de zomermaanden kon worden ingevuld.

In Oost-Vlaanderen werd de SND-enquête ingevuld door 439 respondenten (267 mannen en 172 vrouwen). Het materiaal is conform een redactionele afspraak volgens leeftijdsgroep ingevoerd in een database, maar bij de uitwerking van de gegevens bleek dat er in onze provincie geen significante verschillen naar voren kwamen naar gelang van de leeftijd van de invullers. Dit komt grotendeels doordat het aantal binnengekomen antwoorden uit de oudste leeftijdsgroep en uit de twee jongste leeftijdsgroepen, heel wat kleiner is dan die uit de groep geboren tussen 1916 en 1930 en de groep geboren tussen 1931 en 1950.

De verdeling was als volgt :

	vrouw	man	totaal
geboren voor 1916	3	7	10
geboren tussen 1916 en 1930	47	92	149
geboren tussen 1931 en 1950	93	129	222
geboren tussen 1951 en 1970	25	35	60
geboren na 1971	4	4	8

Het verschil tussen de verschillende leeftijdsgroepen is grotendeels te verklaren door de leeftijd van de informanten van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, die de enquête invulden in WVD-Contact. Zij komen vooral uit de groepen geboren tussen 1916-1930 en 1931-1950. Bij de bespreking van het materiaal zal dus vrijwel geen rekening gehouden worden met de leeftijdscategorieën.

1.2. Het thema

Het thema van dit dialectenboek is het voorkomen van dierennamen in vergelijkingen en in elativa. Aangezien evenwel in de 30 opgevraagde vergelijkingen de als-woordgroep heel vaak een ander substantief dan een dierennaam bevat, kan de presentatie en de bespreking van de resultaten niet beperkt worden tot dieren alleen.² Ook het eerste lid in elatieven zoals *paardeslecht*, *beresterk* leverden heel wat niet-dierennamen op.

In het eerste deel van dit artikel besteden we aandacht aan de “dierenvergelijkingen”. Na een overzichtelijke presentatie van het binnengekomen materiaal (paragraaf 2), gaan we dieper in op een drietal vergelijkingen waaruit typisch Oost-Vlaams woordgoed naar voren komt (paragraaf 3). Vervolgens worden in een tweede deel (paragraaf 4) de zogenaamde “dikke woorden” behandeld.

2. Dierennamen in de vergelijkingen

2.1. Werkwijze

De mate waarin dierennamen een rol spelen als vergelijkingspunt voor (voornamelijk) menselijke eigenschappen verschilt in de Oost-Vlaamse dialecten nogal sterk naar gelang van het kenmerk dat in het eerste lid van de vergelijking is genoemd. Bij de presentatie van de enquêteresultaten geven we eerst een omvattend overzicht van alle binnengekomen antwoorden. Daarin wordt voor elke opgevraagde vergelijking een opsomming gegeven van respectievelijk de dierennamen en de andere substantieven die we in de Oost-Vlaamse antwoorden aantreffen, en wordt per substantief vermeld hoe vaak het wordt geattesteerd. Alleen unica blijven buiten beschouwing. Vervolgens hebben we de 30 vergelijkingen geordend naar het procentuele aandeel van dierennamen in het totale

antwoordenbestand. Bijvoorbeeld, voor de vergelijking “zo doof als” kwamen alles bijeen 442 Oost-Vlaamse antwoorden binnen. 172 keer gaven de informanten een dieren naam op, 269 keer een ander substantief. 39 % van alle opgegeven antwoorden zijn dus diernamen, de overige 61 % van de gegevens zijn andere substantieven. Nochtans werden in deze vergelijking 7 dieren opgegeven en slechts 3 voorwerpen. *Pot* is echter het topantwoord. Het wordt niet minder dan 261 keer opgegeven; het hoogst scorende dier, *erpel*, haalt slechts 84 attestaties. Een ander voorbeeld is ‘bloeden als’ dat 384 gegevens oplevert. Geen enkele invuller kon iets anders dan een dier bedenken als vergelijkingspunt. Dat levert de dieren een score van 100 % op.

Uit dit telwerk bleek dat het aantal diernamen per item varieert tussen 100 % en 0 %. Op grond van de relatieve frequentie van opgegeven diernamen onderscheiden we bij de bespreking vier kwantitatieve categoriën. De eerste bevat de vergelijkingen met voor Oost-Vlaanderen een dieren naam in meer dan 90 % van de antwoorden. In de tweede groep worden per vergelijking tussen 50 en 90 % diernamen geattesteerd. In de derde groep verliezen de dieren het van andere vergelijkingspunten. Diernamen worden hier voor minder dan de helft gebruikt, maar komen nog in meer dan 10 % van de vergelijkingen voor. De laatste categorie is die waarin de diernamen het onderspit delven en minder dan 10 % uitmaken van de antwoorden.

2.2. De resultaten per vergelijking

In de hier volgende opsommingen zijn de resultaten per vergelijking opgesplitst in a) en b). Onder a) zijn de diernamen opgesomd, onder b) alle andere. De vergelijkingen zijn gerangschikt volgens het aantal opgegeven antwoorden per vergelijking.

gapen als : 192 gegevens

a) een nijlpaard 31 - een aap (ook martiko) 29 - een koe 26 - een leeuw 22 - een kraai 11 - een paard 7 - een mossel 3 - een oester 3 - een uil (op een kluit) 6 - een vis op 't droge 2

b) een schuurdeur 17 - een oven 16 - zot 7 - een bakoven 4 - een deur 3 - een schuurpoort 3 - wijwatervat 2

een baard hebben als : 228 gegevens

a) een stekelvarken 38 - een geit 11 - een bok 7 - een geitenbok 7 - een aap 6 - een bosvarken 3 - een egel 3 - een leeuw 3

b) Methusalem 67 - een rasp 16 - Christus 11 - pinnenkendraad 8 - een stoppeld 8 - een (schuur)borstel 7 - schuurpapier 7 - Onze Heer 6 - een stoppel 6 - Abraham 4 - Mozes 4 - een sinterklaas 4 - Sint-Maarten 3 - vader Abraham 3

zo opgedirkt als³ : 253 gegevens

a) een pauw 86 - een gekroonde os/stier/ hengst/kip 14 - een bonte koe 2 - een (goud)fazant 2 - een hengst(epaard) 2 - een hond met vlooiën 2 - een katje 2 - een prijsbeest 2

b) een pop(je) 28 - een kerstboom 25 - een prinsesje 13 - een rauwe (of grauwe) ajuin, resem ajuinen 12 - een modepopje 10 - een hoer 10 - een schilderij 9 - een filmster 5 - een teljoor 4 - een clown 3 - een koningin 3 - een mademoiselle 3 - een barbie(pop) 2 - een freule 2 - een gieter 2 - een kapel 2 - een kermiskraam 2 - een poederdoos 2 - een schminkdoos 2 - een taart 2

zo lui als : 276 gegevens

a) een varken/zwijn 108 - een pad 51 - een ezel (ook steenezel) 37 - een hond 18 - een slak 13 - een das 9 - een beest 4 - een kat 4 - een mutten 3 - het paard van Christus 3 - een (gesneden) kater 3 - een luis 2 - een schildpad 2

b) wammes, wannes 12 - ik weet niet wat 3 - iets 2 - een stoel 2

zo nuchter als : 295 gegevens

a) een kalf/mutten 164 - een pasgeboren kalf 22 - een vis 9 - een blik 8 - een nuchter kalf/ mutten 4 - een pasgeboren lam 3 - een platte mutten 2.

b) een pasgeboren kind, baby 17 - iets 13 - pompwater 9 - een communicant 6 - het maar kan zijn 5 - wat 5 - een peer 5 - bloed 4 - brood 4 - water 4 - een klein kind 4 - een boreling 3 - een Hollander 3 - ik weet niet wat 3 - een pasgeborene 3 - een plat kind 2

hijgen als : 310 gegevens

a) een paard (ook koersepaard en oud paard) 159 - een hond 111 - een oude koe 4 - een oude hond 3 - een zieke koe 3 - een oude ezel 2 - een tijger 2

b) een blaasbalg 19 - een locomotief 2 - een trein 3

kijken als : 318 gegevens

a) een uil op een kluit 147 - een koe naar/op een trein 44 - een koe 38 - een hond op een zieke koe 22 - een uil 18 - een uil op een zieke

koe 10 - een kieke 6 - een zieke koe 6 - een uil naar/op een koe 5 - een schaap 4

b) alsof hij het hoorde donderen in Keulen 7 - van de hand Gods geslagen 6 - zot 5

zo kaal als : 339 gegevens

a) een kikker (ook puit) 61 - een luis 6 - een pier 6 - een gepluimd kieke, geplukte hen 5

b) een knikker (ook marbel, bolleket) 132 - een biljartbal 82 - een kei 15 - een kindergatje/-poepje 9 - de maan 7 - een raap 6 - een ei 3 - gat van een (klein) kind/boreling 3 - een/mijn knie 3 - een bal 2 - glazen bol 2 - een voetbal 2

zo lelijk als : 347 gegevens

a) een aap 97 - een eend 12 - een martiko 11 - het achterste van een varken/koe (ook gat van een varken) 10 - een varken/zwijn 9 - een pad 6 - een uil of uilejong 5 - een koe 2)

b) de nacht 71 - de donder (ook lelijke donder) 49 - de duivel 17 - een (tover)heks 18 - een spook 9 - een monster 8 - de pest 5 - ik weet niet wat 3 - pietje-de-dood 3 - een achterdeur 2 - de dood 2 - de hel 2 - iets 2 - de straat 2 - een vogelschrik 2

zweiten als : 352 gegevens

een paard 195 - een das 96 - een ezel 11 - een hond 8 - een os 7 - een otter 6 - een rund 5

b) een delver 10 - zot 9 - een Turk 5

zo bang als : 358 gegevens

a) een wezel, wezels 283 - een muis 13 - een haas 12 - een puitje 9 - een mus 8 - een konijn 4 - een muishond 4 - een vogel 4 - een egel 3 - een kat 3 - een (schoot)hond 3 - een regenworm (pier, teek) 3 - een vis 2

b) de dood 5 - iets 2

zo moe als : 370 gegevens

a) een hond^d 334 - een (koets)paard 19 - een ezel 6 - een os 3

b) honderd(duizend) man/mensen 4 - ik weet niet wat 4

praten als : 374 gegevens

a) een ekster 137 - een papegaai 47

b) een advocaat 152 - een waterval 17 - Brugman, Bruggemans 11 - een viswijf 6 - een minister 4

ijverig als : 376 gegevens

a) een bij, bijen, bijtjes 179, een mier, mieren 164, een paard 33

bloeden als : 384 gegevens

a) een varken/zwijn 209 - een rund 113 - een gekeeld/geslacht varken 42 - een os 7 - een stier 4 - een kalf 3 - een paard 3 - een speenvarken 3

zo rot als : 386 gegevens

b) een mispel, mispels, een mipsel, mipsels 177 - stront 84 - een (vorte) peer, peren 48 - snot 22 - (rotte) appels 15 - een ei 14 - (rotte) vis⁵ 12 - een tomaat 5 - een (vorte) raap 4 - vonk 3 - vijgen 2

lopen als : 389 gegevens

a) een haas 267 - een hazewind 62 - een hert 7 - een paard 6 - een konijn 4

b) zot 20 - een bezetene 7 - de wind 6 - de bliksem 5 - een pijl uit een boog 5

zo vlug als : 404 gegevens

a) een haas 73 - een kat 34 - een hazewind 28 - een rat 20 - een paling 16 - een hinde 14 - een muis 9 - een wezel 9 - een vlieg 7 - een bijtje 6 - een hagedis en varianten 6 - een vis 6 - een vogeltje 3 - een aal 2 - een mus 2

b) de wind 80 - tellen 29 - de bliksem (ook weerlicht) 28 - de duivel 8 - water 7 - kijken 6 - een schicht 5 - kwik 4 - iets 2.

zo vol als : 409 gegevens

a) een pad 19 - een varken 8 - een koe 4

b) een ei 345 - een ton 31 - een vat 2

honger als : 425 gegevens

a) een paard 214 - een wolf, wolven 132 - een leeuw, leeuwen 42 - een beer, beren 17 - een varken 4

b) delvers 10 - een dijkendelver 4 - een reus 2

slapen als : 441 gegevens

a) een os 155 - een marmot(je) 73 - een varken/zwijn 35 - een otter 15 - een das 11 - een mol 7 - een muis in het meel 7 - een beer 4 - een paard 4

b) een roos(je) 89 - een steen 22 - een blok 15 - een baksteen 4

zo doof als : 442 gegevens

a) een (dove) erpel⁶ 84 - een kwakkel/kwartel 34 - een pier 24 - een mol 17 - een otter 7 - een ezel 3 - een kieken 3

b) een pot 261 - een stoel 6 - een stok 3

zo gek als : 443 gegevens

a) een mus 56 - een aap 8 - een (dwaas) kieken 7 - een hoender 3 - haantje op de toren, torenhaan 3 - een duif 2 - een veulen 2

b) een deur 122 - een achterdeur 117 - een top, tol 55 - een drillnoot 22 - een draaideur 11 - een voordeur 10 - een schuurdeur 9 - een klapdeur 4 - een draaimolen 3 - een blaffetuur(deur) 3 - een draainagel 2 - een kanon 2 - een orgel 2

zo sterk als : 478 gegevens

a) een beer 252 - een paard (ook boeren- en trekpaarden) 101 - een os 79 - een stier 13 - een leeuw 9 - een olifant 6 - een beest 2

b) een boom 8 - Hercules, Hercuul 5 - een reus 4 - honderd(duizend) man 3 - ijzer 2

zo mager als : 479 gegevens

a) een regenworm (teek, pier, terrik) 18 - een sprinkhaan 9 - een haring 6 - een spiering 6 - een paling 5 - een hond 4 - een reiger (op zijn schenen) 4 - een slang 3

b) een graat 182 - een lat 110 - een pannenlat 45 - een plank (ook plank met een hol in) 38 - hout (ook hout van de galg) 25 - een bonenstaak 8 - een rietje 5 - een spriet 3 - een geraamte 2 - pietjede-dood 2 - een staak 2 - een (wiedouw)wis 2

zo vet als : 487 gegevens

a) een varken/zwijn 252 - een os 96 - een slak 76 - een otter 21 - een das 10 - een pad 8 - een gans 4 - een paard 4

b) slijk 11 - modder 3 - een mossel 2

zo arm als : 498 gegevens

a) een luis 123 - een luis in/op een kam 10 - een kerkmuis 6 - een kerkrat 4)

b) Job 283 - de straat 68 - iets 2 - Lazarus 2

zo trots als : 504 gegevens

a) een pauw 323 - een kat (met allerlei varianten) 12 - een haan (op een mesthoop) 8 - een aap 3 - een hond met vlooiën 3

b) een gieter 156

zo dronken als : 529 gegevens

a) een varken/zwijn 101 - een rat 16 - een aap 6 - een snip 6 - een kalf 2 - een otter 2 - een paard 2

b) een Zwitser 147 - een kanon 110 - een patat(ter) 87 - honderdduizend man 19 - Lazarus 8 - een oorlogsschip 5 - een top 4 - een Turk 4 - een achterdeur 3 - een fles 3 - een pul 2 - een toeter 2

zo dom als : 606 gegevens

a) een ezel (ook steenezel) 189 - een kicken 127 - het paard van Christus (ook Christus'paard) 57 - koe 37 - het achterste van een

varken (ook achtereind van een varken) 30 - een kalf 27 - het paard van Christus, maar dat was een ezel 18 - een varken/zwijn 17 - het achterste/het achtereind van een koe 16 - een gans 12 - een mutten 12 - een hoender 11 - een erpel 9 - een uil 9 - een os 6 - een rund 5 - het achterste van het paard van Christus 2

b) lood 9 - een achterdeur 8 - olie 5

2.3. De categorieën

2.3.1. Meer dan 90 % dierenvermeldingen

bloeden als : 100 %

ijverig als : 100 %

zo vet als : 99 %

zo moe als : 98 %

zo bang als : 98 %

honger als : 97 %

zo dom als : 96 %

kijken als : 96 %

zo sterk als : 95 %

zo lui als : 93 % waarvan bijna 40 % varkens

zweten als : 93 %

hijgen als : 92 %

In deze groep is het vergeleken telkens een eigenschap of een handeling die klaarblijkelijk typisch wordt geacht voor bepaalde dieren. De varkens scoren in drie vergelijkingen het hoogst : een varken is lui, is vet en als je het slacht bloedt het ontzettend hard. In iets mindere mate worden ze als dom bestempeld. Paarden krijgen geen negatieve eigenschappen toebedeeld, behalve het paard van Christus, maar ... dat was een ezel. Paarden zijn ijverig en sterk. Door het harde werken hebben ze grote honger, zweten ze verschrikkelijk en hijgen ze hard. De ezel daarentegen wordt vooral met negatieve eigenschappen beladen; hij is lui en dom. Runderen bloeden natuurlijk als ze geslacht worden, ossen zijn vet en sterk, kalveren zijn dom en soms lui, koeien kijken heel verbaasd. Honden zijn vooral moe, maar schoothondjes kunnen wel eens bang zijn. Honden die moe zijn van het werken hijgen vaak, en soms worden ze

wel eens lui genoemd en als een hond een zieke koe ziet kan hij heel dwaas of verbaasd kijken. Pluimvee is vooral dom.

Bovendien komen in Oost-Vlaanderen ook een aantal vergelijkingen voor die stereotiep zijn voor het hele Nederlandse taalgebied : ijverige mieren en bijen, bange wezels, hongerige wolven en leeuwen, sterke beren, luie padden en uilen die met hun grote ronde ogen verbaasd kijken.

In de schaarse gevallen waar de opgevraagde eigenschap met iets ander dan met een dier wordt vergeleken, is dat andere ofwel een persoon, ofwel een zaak. Blijkbaar worden naast dieren ook sommige mensentypes beschouwd als in extreme mate behept met de genoemde eigenschappen. Zo kun je honger hebben als een beest, maar de overige 3% van de hongerigen vinden we bij harde werkers en grote mensen (delvers, dijkendelvers en reuzen). Diezelfde mensentypes komen weer aan de orde in de vergelijking 'sterk als' en 'zweeten als'. Om hard te kunnen werken moet je immers heel sterk zijn, een gezonde eetlust hebben en natuurlijk zweet je ook door dat harde werk. Daarna ben je zo moe als honderdduizend mensen samen.

De zaken die in deze categorie vernoemd worden, zijn grotendeels personificaties: een blaasbalg, een locomotief en een trein hijgen niet, maar de lucht of de stoom die ze laten ontsnappen is het vergelijkingspunt met het hijgen of het blazen van mensen. Vaak is er ook nog een echte vergelijking mogelijk : slijk en modder zijn vette substanties, bomen en ijzer zijn sterk. Soms gebruiken de informanten ook een verkorte vorm : je bent zo bang als de dood, omdat je bang bent voor de dood, die iedereen schrik inboezemt. In enkele gevallen is de vergelijkingsgrond niet meer zo duidelijk : dom zijn als olie, lood of achterdeuren of zo lui zijn als een stoel vergen al iets meer fantasie. Olie en lood worden wellicht genoemd omdat het ene een traag vloeiende substantie is, het andere een zware. Zo lui als een stoel doet denken aan een luie stoel, een stoel waar je gemakkelijk in onderuit kan zakken om lekker lui te zijn.

2.3.2. Tussen 50 en 90 % dierenvermeldingen

lopen als : 89 % (waarvan 68 % hazen)

slapen als : 74 %

gapen als : 73 %

zo nuchter als : 72 %

zo trots als : 69 %

zo vlug als : 56 %

In deze groep doen de runderen het goed : slapen als een os, gapen als een koe, nuchter zijn als een kalf. Ook hazen zijn goed vertegenwoordigd : ze zijn zeer vlug en lopen dus ook heel hard. De hazewind krijgt dezelfde eigenschappen toebedeeld. Katten zijn eveneens - in iets mindere mate - van de partij : ze zijn trots en vlug. Bij de vogels valt vooral de trotse pauw op, maar er zijn ook gapende kraaien. Andere kleine dieren worden vooral bij 'slapen als' genoemd: marmotten, otters, dassen en mollen en muizen in het meel. De uitdrukking *slapen als de muizen in het meel*, verwijst eigenlijk niet naar een vaste, diepe slaap, maar wordt vooral gebruikt wanneer iemand doet alsof hij slaapt. De informanten gebruiken als referentiepunt ook waterdieren : vissen zijn nuchter (*vis*, *bliet*) en vlug (*paling*, *aal*). Je kan gapen als een oester, een mossel of een vis op het droge.

Naast diernamen komen ook in deze categorie weer allerlei mensentypes en voorwerpen voor. We vinden vooral menselijke wezens in de vergelijking 'zo nuchter als'. Nuchterheid wordt vooral vergeleken met onschuldige wezens : pasgeboren kinderen, baby's, kleine en platte kinderen, borelingen en communicantjes. Ook Hollanders hebben bij sommige informanten de reputatie sober te zijn wat alcoholverbruik betreft. De duivel duikt nog even op in de vergelijking 'zo vlug als'.

Een nieuw gegeven in deze groep zijn de natuurverschijnselen : je loopt of je bent zo vlug als de wind of de bliksem. Bij de andere vergelijkingen vinden we plantennamen (*slapen als een roos*), fruitnamen (*zo nuchter als een peer*), namen voor voedingswaren (*zo nuchter als brood*), etc. Bij de vergelijking 'gapen als' worden vooral zaken genoemd die wijdopen kurnen staan : een (bak)oven, een schuurpoort, een deur en zelfs een wijwatervat. Snelheid wordt in Oost-Vlaanderen vergeleken met vloeibare substanties (*water*, *kwik*). Deze vloeistoffen vloeien immers heel vlug weg als ze de vrije loop krijgen. Water en pompwater vinden we ook terug bij 'zo nuchter als'. Bij de vergelijking 'zo vlug als' treffen we ook twee werkwoorden aan : tellen en kijken. Dit zijn wellicht verkortingen voor 'zo vlug als

je kan tellen of kijken'. Een van de topantwoorden uit deze groep is *zo fier als een gieter*.⁷ Waarom men precies een gieter kiest, is niet direct duidelijk. Misschien heeft het te maken met binnenrijm, maar eventueel kan ook de lange naar boven gerichte tuit hebben meegespeeld. De pauw, het meest genoemde dier in deze vergelijking, heeft immers ook een lange hals, die qua vorm vergelijkbaar is met de tuit van de gieter. En ook de - veel minder genoemde - kat loopt soms met opgeheven kop rond.

2.3.3. Tussen 10 en 50 % dierenvermeldingen

praten als : 49 %

zo opgedirkt als : 44 %

zo lelijk als : 43 %

zo doof als : 39 % dieren

een baard hebben als : 32 %

zo arm als : 29 %

zo dronken als : 25 % (19% kiest voor varken)

zo kaal als : 19 %

zo gek als : 18 %

zo mager als : 11%

Dragers van kenmerken uit deze groep worden minder vaak met dieren vergeleken. Dat is voor een deel te verklaren door de aard zelf van de vergeleken eigenschappen: zij zijn namelijk moeilijker met dierlijke kenmerken of gedragingen te associëren dan die uit de vorige twee categorieën. Toch scoren de dieren voor een aantal eigenschappen nog behoorlijk hoog. Dat 'praten als' hierbij aan de spits staat, is niet te verwonderen aangezien er in onze contreien minstens twee vogelsoorten bekend zijn die op menselijke spraak gelijkende geluiden voortbrengen : eksters en papegaaien. Beide worden vanouds beschouwd als "sprekende vogels". Vaker echter wordt welbespraaktheid geassocieerd met mensen die goed van de tongriem gesneden zijn, zoals advocaten en ministers, of die luid kunnen roepen, zoals viswijven die hun waar aanprijzen. Natuurlijk is er een verschil in connotatie tussen *praten als een ekster*, *een papegaai* of *een viswijf* en *praten als een advocaat* of *een minister*. Bij de eerste groep denken we onmiddellijk aan het inhoudloze van hun gebabel. *Praten als een advocaat* of *een minister* is minder

negatief, maar ook hier kunnen we de gedachte aan 'mooipraterij' niet aan de kant schuiven.

Ook voor 'opgedirkt' ligt vergelijking met dieren nog vaak voor de hand. Het gaat dan om dieren die door de natuur begiftigd zijn met een rijke kleurenpracht, zoals pauwen en goudfazanten, ofwel om dieren die bij de een of andere gelegenheid door hun eigenaars worden opgesmukt. Dat gebeurt onder meer traditioneel bij "prijbeesten", nl. paarden, runderen, enz., die de eerste prijs wegcapen bij een veekeuring. Onder de menselijke wezens die opvallend opgedirkt heten te zijn vinden we *prinsesjes*, *koninginnen*, *freules*, *mademoiselles* en *filmsterren*, maar ook *hoeren* en *clowns*. Wie woorden als deze laatste in de mond neemt, geeft op niet mis te verstane wijze blijk van minachting voor wie zich op een overdreven manier opdirkt.

In de vergelijking 'zo lelijk als...' duiken dan weer dieren op die ook allerlei andere slechte eigenschappen worden toegedicht : de aap (of op zijn Oost-Vlaams *martiko*), het varken, de koe, de pad en de eend. Waarom ook uilen en hun jongen bovenmatig lelijk worden geacht, is ons niet meteen duidelijk.

In de meeste antwoorden wordt echter niet een dier als toonbeeld van lelijkheid ten tonele gevoerd, maar een verschijnsel of een wezen dat de mens van oudsher angst inboezemt. Lelijkheid wekt duidelijk gevoelens op van vrees en afgrijzen, gevoelens die evenzeer worden opgewekt door het geheimzinnige, het duistere van de *nacht*, het geweldige geknetter van de *donder*, de verschrikkingen van de *hel*, en verder door allerlei wezens uit het "rijk der duisternis", zoals *heksen*, *spoken*, *monsters*, de (verpersoonlijkte) *dood* en de *duivel* zelf. Eveneens vreesaanjagend, maar dan eerder voor vogels dan voor mensen, is de *vogelschrik*.

Doofheid is voor de meeste invullers een typische eigenschap voor een pot. Een pot heeft immers een oor en soms wel twee oren, maar ze kunnen met deze oren niets horen (HUIZINGA, blz. 128).

Toch vullen onze Oost-Vlaamse respondenten hier ook in mindere mate een aantal diernamen in : mannelijke eenden (*erpels*), dieren die onder de grond leven (*pier*, *mol*) en de kwartel of de *kwakkel* zoals de Oost-Vlamingen hem noemen. Deze laatst is volgens Huizinga (HUIZINGA, blz. 128) helemaal niet doof. Het geluid van de kwartel is wel zeer doordringend en hij laat zich van ver horen. Misschien is dit de reden waarom men denkt dat deze vogel doof is.

Dove mensen spreken immers ook altijd zeer luid, omdat zij zich zelf niet kunnen horen. De mening dat de kwartel werkelijk doof is of geen gehoorscherm zou hebben, berust op een vergissing.

Dat sommige dieren een baard hebben, blijkt uit enkele diernamen in deze vergelijking : een sik van een geitenbok, het stekelige van egels of stekelvarkens (In Oost-Vlaanderen kan *stekelvarken* het dialectwoord voor egel zijn). Zelfs apen, leeuwen en bosvarkens duiken op bij het benoemen van sommige baarden. Meestal echter duiken hier Bijbelse figuren met lange baarden op (*Methusalem, Abraham, Mozes, Onze Heer of Christus, Sint-Maarten* en *sinterklaas*). De stekelige baarden doen denken aan raspen, prikkeldraad (*pinnekensdraad* in het oostelijke deel van Oost-Vlaanderen), stoppelvelden, schuurborstels en schuurpapier.

Armoede roept de gedachte op aan Bijbelse figuren (*zo arm als Job* en *Lazarus*), maar ook enkele dieren (vooral luizen) worden als arm beschouwd. Het oostelijk Oost-Vlaamse *luis op een kam* toont ons wel een zeer arme luis, die zelfs geen haar vindt om in te kruipen en dan maar op de kam blijft zitten.

Het type dieren dat bij 'zo mager als ...' opduikt, zijn vooral lange, lenige dieren : regenwormen (in Oost-Vlaanderen *teek, pier* en *terrik*), sprinkhanen, vissen (*haringen, spieringen en palingen*) en slangen. Ook een *reiger (op zijn schenen)* roept een beeld van slankheid op. Toch halen de niet-dierlijke elementen hier al gemakkelijk de bovenhand. Het leeuwendeel van de informanten kiest voor *graat*, maar ook (*pannen*)*latten, planken* en *hout* zijn sterk vertegenwoordigd; het zijn immers allemaal langwerpige, smalle stukken hout.

2.3.4. Minder dan 10 % dierenvermeldingen

zo vol als : 7%

zo rot als : 0 %

De twee vergelijkingen die we hier krijgen, bevatten vrijwel geen dieren meer. De vergelijking 'zo rot als' doet onze informanten vooral aan voedingswaren denken : missen moeten bijna rot zijn als men ze wil eten. Rotten eieren verspreiden een verschrikkelijke stank. Vandaar wellicht ook *stront* in deze reeks. Heel dikwijls vullen de

informanten zelf nog een *rot* of *vort* toe aan het woord zelf : zo rot als rotte peren, een vorte raap, enz. Vis en rotte vis worden hier als voedingswaren beschouwd. Levende vissen doen immers niet aan rottigheid denken. Voor *vonk* verwijzen we naar het artikel over Vlaams-Brabant.

In 'zo vol als' is het ei de grote schuldige. Vrijwel elke informant kiest ervoor. Binnenin een ei is immers echt geen plaats meer vrij. Ook tonnen en vaten kunnen wel eens overvol zijn. Als vol je enkel aan te veel eten en schrokken doet denken, dan moet het niet verwonderen dat de enige dieren die hier opduiken behoren tot de groep die ook al elders negatieve kenmerken kreeg toebedeeld : de pad, het varken en de koe.

2.4. De Oost-Vlaamse vergelijkingen die meer dan 100 keer vernoemd worden

Om na te gaan of de dieren ook in de echte top-antwoorden voorkomen, hebben we die vergelijkingen geselecteerd die meer dan 100 keer genoemd worden. We onderstrepen hierin de dierenvergelijkingen.

Zo vol als een ei (345), zo moe als een hond (334), zo trots als een pauw (323), zo bang als een wezel (283), zo arm als Job (283), lopen als een haas (267), zo doof als een pot (261), zo vet als een varken/zwijn (252), zo sterk als een beer (252), honger als een paard (214), bloeden als een varken/zwijn (209), zweten als een paard (195), zo dom als een ezel (189), zo mager als een graat (182), ijverig als een bij, bijen, bijtjes (179), zo rot als een mispel (177), ijverig als een mier, mieren (164), zo nuchter als een kalf (164), hijgen als een paard (159), zo trots/fier als een gieter (156), slapen als een os (155), praten als een advocaat (152), zo dronken als een Zwitser (147), kijken als een uil op een kluit (147), praten als een ekster (137), honger als een wolf, wolven (132), zo kaal als een knikker, marbel (132), zo dom als een kieken (127), zo arm als een luis (123), zo gek als een deur (122), zo gek als een achterdeur (117), bloeden als een rund (113), hijgen als een hond (111), zo mager als een lat (110), zo dronken als een kanon (110), zo lui als een varken/zwijn (106), zo dronken als een varken/zwijn (101), zo sterk als een paard (101)

Ook hier zien we dat de dieren het zeer goed doen. 38 vergelijkingen worden meer dan 100 keer opgegeven. Daarvan zijn er 25 met dieren. Het varken wordt bij deze topantwoorden vier keer vernoemd en heeft dus duidelijk een slechte reputatie : het is vet, lui en dronken en het bloedt hevig bij het slachten. Het paard krijgt neutralere eigenschappen toebedeeld in deze toplijst : hongerig en hijgend. Runderen kunnen nuchter zijn (het kalf), slapen heel veel (de os) en bloeden ook vreselijk bij het slachten (het rund). In de vogelcategorie duikt de trotse pauw op, de uil die op een kluit kijkt en de ekster die niet stopt met praten. Kippen moeten echt wel dom zijn. Daarnaast zijn er nog de typische snelle hazen, sterke beren, ijverige mieren en bijen en arme luizen. Ook de hijgende hond is voor onze informanten een bekend tafereel.

3. Enkele Oost-Vlaamse vergelijkingen nader bekeken

3.1. Zo dronken als

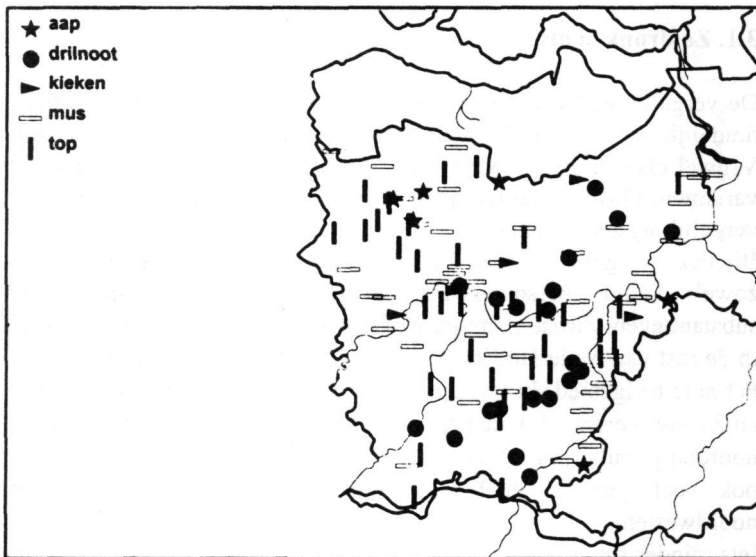
De vergelijking 'zo dronken als' wordt vrij vaak gebruikt. Dat blijkt duidelijk uit het aantal opgegeven antwoorden, nl. meer dan 500. Vrijwel elke informant kent voor deze uitdrukking dus één of meer varianten. Ook het aantal opgaves in de idiotica toont aan dat deze vergelijking zeer populair is.⁸

Bij deze vergelijking (zie kaart 1) krijgen we in Oost-Vlaanderen zowel dieren, personen als zaken. De meest voorkomende substantieven, *Zwitser*, *kanon*, *varken/zwijn* en *patat(ter)*, komen ook in de rest van Nederlandstalig België voor. *Kanon* vinden we zelfs in het hele taalgebied. In onze provincie komen de vormen met *varken* en *Zwitser* verspreid in de hele provincie voor. *Kanon* is vooral in het noorden populair, *patat(ter)* is frequenter in het zuiden, maar wordt ook veel gebruikt in het noordoosten en iets minder in het noordwesten.

Iets minder frequent dan de zojuist genoemde uitdrukkingen is *zo zat als honderdduizend man*, dat vooral in het oostelijke deel van onze provincie voorkomt. Het is duidelijk een Brabantse wending die we dan ook vaker in Brabant en Antwerpen aantreffen. Ook in Nederland treffen we deze vergelijking aan in Brabant, Gelderland en Overijssel.

Typisch voor Oost-Vlaanderen is wel *zo zat als een rat*, dat vooral in het noordwestelijke deel van onze provincie opduikt. Wellicht moeten we hier niet méér achter zoeken dan speelse rijmelarij, zoals ook bij *zo zat als een patat*.

Acht informanten kennen ook *zo zat als Lazarus*. Huizinga (HUIZINGA, blz. 346) vermeldt in zijn boek over spreekwoorden *Lazarus zijn*. Hij schrijft hierover dat deze 'Lazarus' de broer is van Martha en Maria, en de vriend van Jezus, bekend o.a. uit Joh. 11. Lazarus zou naar dit bijbelboek uit de dood zijn opgewekt. Hij was dus een lijk geweest. Huizinga vermoedt dat iemand die in vergevorderde staat van dronkenschap verkeert, ook 'voor lijk' in de goot kan liggen om later weer bij te komen. Anderen willen, volgens Huizinga, de uitdrukking terugbrengen tot het feit dat de dode Lazarus een walgelijke geur verspreidde, en dat dat ook zo is bij dronkaards.

Kaart 1: Zo dronken als ...

De vergelijking met een *oorlogsschip* vinden we vooral in het noordoosten van Oost-Vlaanderen. Waarom dronkenschap nu net met een oorlogsschip vergeleken wordt, is ons niet duidelijk. Misschien omdat krijgsmatrozen die zich in gevaarlijke, vijandelijke wateren

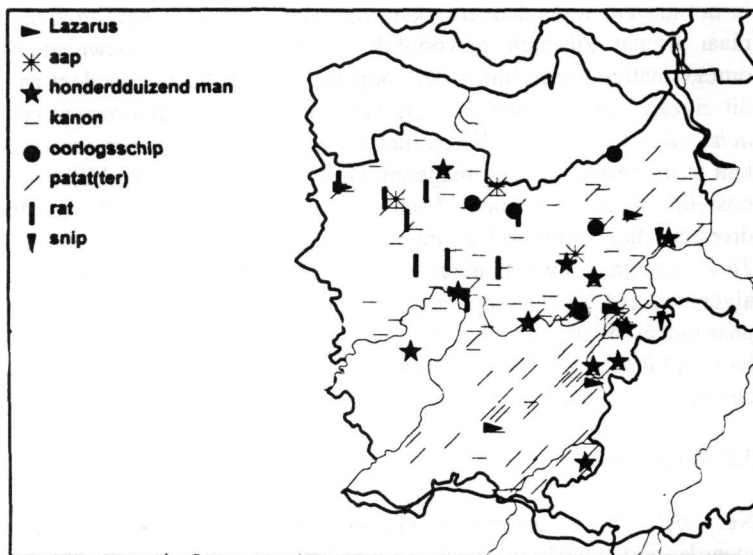
moeten begeven zich uit vrees behoorlijk bezatten ? *Zo zat als een aap* is blijkbaar een westelijke vorm. Hier verschijnt de aap wellicht weer als *passe-partout*, het beest dat zowat alle slechte eigenschappen toebedeeld krijgt. *Zo zat als een snip*, dat 3 keer voorkomt in het oosten van onze provincie, wordt ook door Huizinga (HUIZINGA, blz. 135) opgenomen. Hij zegt hierover : "Hiermee wordt de watersnip bedoeld, niet omdat die -zoals Harrebomee zegt - gestadig met de bek in het nat zit, want datzelfde kan men van alle watervogels zeggen, maar omdat zij zich gewoonlijk bij het opvliegen beweegt in onregelmatige zigzaglijnen. De loop van een dronken man doet aan dit zigzag bewegen denken." De vergelijkingen met een *top* en een *achterdeur* zijn te vergelijken met 'zo gek als' : in dronken toestand kan je immers nogal gek reageren. Ook *zo zat als een fles* blijkt vrij oostelijk voor te komen. Niet de fles zelf is de oorzaak van dronkenschap, maar wel de inhoud ervan. Dat je ook *zo zat als een Turk* kan zijn, zal wel te maken hebben met het feit dat Turken in het algemeen een slechte reputatie hadden. Daarnaast zijn er nog een paar unica, die we hier niet verder bespreken. Wel te vermelden is de leuke uitdrukking uit Munkzwalm, waar men zo dronken kan zijn *dat zijn één oog zijn ander oog niet ziet*.

3.2. Zo gek als

Net zoals in de andere provincies hebben we hier een grote meerderheid 'deur'-varianten. Ze worden samen ongeveer 270 keer opgegeven. In een aantal andere bijdragen in dit boek wordt hierop dieper ingegaan. Vooral *deur* en *achterdeur* scoren hoog. Andere samenstellingen met *deur* (*draaideur*, *voordeur*, *schuurdeur*, *klapdeur*, *blaffetuurdeur* en *keerdeur*) worden hier en daar vernoemd. Daarnaast valt het op dat vrijwel alle opgegeven antwoorden die niet op een deur slaan iets te maken hebben met draaiende dingen.

In Oost-Vlaanderen, en ook in andere westelijke provincies, doet kinderspeelgoed het in deze vergelijking zeer goed. In Oost-Vlaanderen kent men *zo gek als een top*, - *een tol* en - *een drilnoot*. *Tol* is natuurlijk het A.N.-woord en komt relatief weinig voor in onze dialecten. De dialectbenaming is *top*. Zeer specifiek voor oostelijk Oost-Vlaanderen is het gebruik van *drilnoot* in deze vergelijking. Het woord is in geen enkele andere provincie opgetekend. Het is een kinderspeeltuig dat verschillende vormen aan kan nemen en verwant

is met de tol. Volgens Teirlinck is het een holle okkernoot met drie gaatjes, een kleine as door twee van die gaatjes en een touwtje dat door het derde gaatje wordt gestoken en zich rond de as windt. Volgens Joos zou de uitdrukking *zo zot als een drilnoot* vooral betrekking hebben op kinderen en vrouwen. Een drilnoot is immers ook een benaming voor een vrouw of kind dat graag 'op de loop is'.

Kaart 2: Zo gek als ...

Vroeger moet de uitdrukking ook in West-Vlaanderen bekend geweest zijn. De Bo vermeldt immers *drilnoot*, *drulnote*, *draainote*, *draaineute*. Hij beschrijft het kinderspeeltuig ongeveer zoals Teirlinck dat doet, maar dan met een kastanje- of okkernoot en met een "perzik- of abrikoksteen". Hij neemt ook de uitdrukking *Zot gelijk eene drilnote* op met de betekenis 'uit der mate zot'. Ook hij kent de figuurlijke betekenis van 'lichthoofdig vrouwspersoon; eene die veel op den dril is, loopster'.

Het belangrijkste element is hier ongetwijfeld de draaiende beweging van de tol of de drilnoot. Dat draaiende element vind je ook in vergelijkingen met draaimolen, windmolen, windwijzer, torenhaan, haan op de kerktoeren enz. die in ons gebied nu en dan eens opduiken.

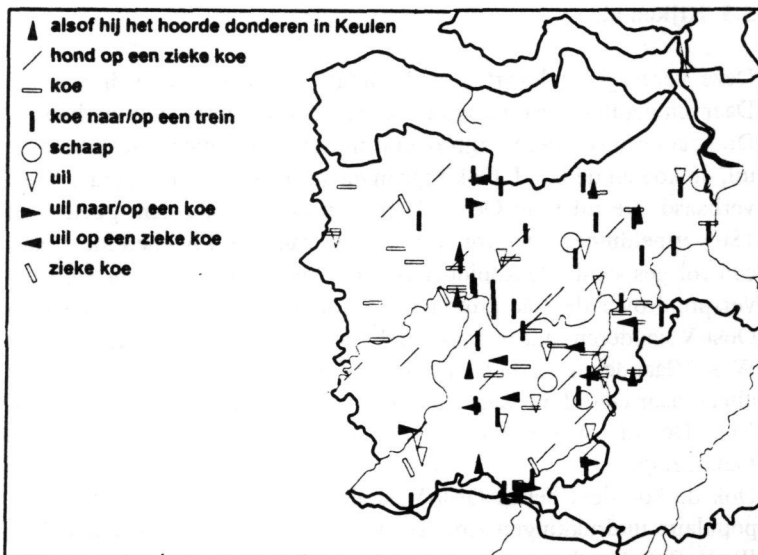
De dieren die hier gebruikt worden zijn mussen, kiekens, hoenders en apen. Dat apen gekke bekken trekken, is wellicht genoeg om hier vernoemd te worden. Mussen en kippen worden misschien genoemd omdat ze voortdurend rondstappen of rondhuppelen.

3.3. Kijken als

Deze vergelijking levert in een aantal provincies leuke dingen op. Daarvan getuigen zeker nog een aantal andere bijdragen in dit boek. De belangrijkste dieren zijn overal in het Nederlandse taalgebied de uil, de koe en de hond. Ook kippen en schapen kijken blijkbaar soms verbaasd. De uil is in Oost-Vlaanderen de nummer één, goed voor 180 vermeldingen. De grote ronde ogen van de uil hebben hier zeker een rol gespeeld. De koploper is kijken als *een uil op een kluit* dat verspreid over de hele provincie voorkomt. Het is vooral bekend in Oost-Vlaanderen, maar komt ook nog voor in het aangrenzende West-Vlaanderen en het westen van Antwerpen. De uil kijkt niet alleen naar een kluit, maar ook nog *op een zieke koe* en *naar/op een koe*. De uil wordt nog enkele keren genoemd zonder enige toevoeging.

Ook de koe doet het in Oost-Vlaanderen goed (73 keer). De meest populaire uitdrukkingen zijn die over *koeien die naar treinen kijken*. We treffen deze koe-treinvarianten vooral aan in het noordoosten van Oost-Vlaanderen, en in iets mindere mate in het zuiden ten oosten van de Schelde. 45 informanten laten hun koe gewoon *naar/op een trein* kijken. Andere varianten zijn *kijken als een koe die een trein ziet passeren* (Adegem, Bachte-Maria-Leerne en Gent), *een koe naar een elektrische trein* (in Sint-Niklaas en Temse), *naar een sneltrein* (in Sint-Niklaas), *op de eerste trein* (in Lochristi), *op een voorbijrijdende trein* (in Kemzeke). In Bottelare kijkt *een zieke koe op een trein*. De koe kijkt ook naar andere dieren : *kijken als een koe op een paard* (Wondelgem) of *op een puit* (Aalst). Ten slotte kijken koeien ook nog *op een cent* (in Gent), *op een kluit* (in Aalter en Meilegem), *op een opper* (Evergem), *op een staldeur* (Sint-Laureins) en *op saffraan* (Sint-Niklaas). Je kan ook kijken als *een zieke*, *een domme*, *een stomme* of *een dwaze koe* (samen 11 keer). Onze laatste runderachtigen zijn dan het *mutten*, (= dialect voor 'kalf') (Lebbeke, Wanzele), de *os* (Nederzwalm-Hermelgem, Lochristi) en het *rund* (Gent).

Ook honden kunnen verbaasd kijken. Kijken we maar naar de uitdrukkingen kijken als *een hond op een zieke koe* (22 keer), *een hond* (in Gent), *een bezeeke hond* (Bazel), *een hond met een staart in zijn gat* (Eeklo) en *een hond naar zijn stront* (Erpe).

Kaart 3: Kijken als ...

Kippen doen het minder goed in onze provincie, maar zijn toch niet te verwaarlozen : je kijkt als *een kieken* (6 keer), *een kieken op een kanon* (Waarschoot), *een kieken zonder kop* (Sint-Laureins, Stekene) of als *een stom kieken* (Sint-Gillis-bij-Dendermonde).

Andere dieren die volgens onze informanten verbaasd of dwaas kunnen kijken zijn het schaap, een aap, een aap op een stokje, een puit, een dwaze kater en het paard van Christus.

Ook menselijke figuren kunnen verbaasd kijken naar een zieke koe : in Schellebelle kijkt *een blinde naar een zieke koe*, in Wieze is het *een boer die op een zieke koe kijkt*. Je kan ook nog kijken als *een onnozelaar*, *een onnozele gans*, *een onnozele kloot*, *een onnozele*, *een boer* en zelfs als *één van Kanegem*.

Huizinga vertelt ons iets meer over kijken *alsof je het in Keulen hoort donderen* (7 keer opgegeven in onze provincie) : "Veel eeuwen

geleden bestond een zestiende gedeelte van de Keulse bevolking uit geestelijken. Er waren zoveel kerken en kloosters in de stad dat deze daarom wel het Duitse Rome werd genoemd. Als er een onweer losbarstte, poogde men dit te verdrijven, door alle klokken (in totaal 300 waaronder die van de dom, die 25.000 pond woog) te luiden. Het geluid van de donder werd daardoor meestal geheel overstemd en de bijgelovige Keulenaars meenden dan ook dat de acties succes hadden. Was een onweersbui zo hevig dat ze boven het klokgebeier uit klonk, dan was de bevolking daarover zeer verbaasd.” (zie HUIZINGA, blz. 336)

Verder worden nog genoemd *kijken als van de hand Gods geslagen, van het Lam Gods geslagen, als aan de grond genageld en kijken als zot.*

4. 'Dikke woorden'

4.1. Dierennamen in 'dikke woorden'

In elativa of dikke woorden zoals *beresterk* en *apetrots* zijn dierennamen als versterkend voorvoegsel in Oost-Vlaanderen duidelijk minder populair dan in de meeste andere provincies. *Slakkevet* haalt in Oost-Vlaanderen de hoogste score met 67 vermeldingen op een totaal van 439 formulieren. In West-Vlaanderen ligt het aantal dikke woorden met dierennamen een stuk hoger (zie daar). Blijkbaar zijn de West-Vlamingen creatiever dan Oost-Vlamingen op dit gebied. Op ongeveer eenzelfde aantal formulieren kwamen er bij de West-Vlamingen hoe dan ook veel meer dikke woorden voor.

Als we enkel het eerste lid bekijken dan krijgen we voor Oost-Vlaanderen de volgende top 10 : 1. hond (76) 2. slak (67) 3. aap (45) 4. kat (42) 5. beer (25) 6. poes (20) 7. paard (19) 8. ezel (17) 9. aal (9) 10. pad (9)

Uitgaande van het aantal verbindingen die dierennamen in elativa aangaan, krijgen we een heel andere rangschikking, zoals te zien is in de tabel op de volgende bladzijde.

	Eerste deel	aantal combin.	tweede deel van de samenstelling
1	hond en honds	13	brutaal, dik, dol, gierig, lelijk, lui, mager, moe, moeilijk, trouw, slecht, vies, ziek
2	paard	8	dwars, goed, slecht, sterk, vies, zat, ziek, zot
3	aap	5	dol, lelijk, stoned, trots, zot
4	beer	4	goed, slap, sterk, trots
5	kat	4	jaloers, lam, rap, vals
6	pad	4	bloot, dik, naakt, vet
7	aal	3	glad, snel, vlug
8	mol	3	blind, vet, zwart
9	puit	3	mager, nuchter, onnozel
10	vos	3	leep, slim, sluw

4. 2. Dikke woorden zonder dierennaam in het eerste lid

De elatieven zonder dier die meer dan 20 keer voorkomen in Oost-Vlaanderen zijn graatmager (85), strontzat (85), pot(te)doof (74), straatarm (54), bloednuchter (45), stapelzot (45), stekeblind (42), doodmoe (39), poerdroog (36), oliedom (34), poepeloerezat (32), stekezot (30), eivol (26), steenrijk (25), oerdom (24), pikzwart (23). Drie ervan worden (beduidend) meer genoemd dan het hoogst scorende dierenrelativum (*slakkevet*).

Als we de verbindingsmogelijkheden van deze elatieven bekijken, dan valt op dat die zeer rijk zijn bij een aantal woorden. In de onderstaande tabel worden die woorden opgesomd die de meeste combinaties hebben in het Oost-Vlaamse materiaal.

Eerste lid	Aantal	Enkele voorbeelden
dood doods	28	arm, bang, benauwd (=bang), blij, braaf, (on)gelukkig, gewillig, gierig, goed, koleirig, moe, naarstig, nuchter, rijp, schuw, serieus, versleten
steen	7	dood, duur, goed, hard, koud, onnozel, rijk, rood
oer	7	degelijk, dom, lelijk, oud, saai, sterk, stom
pot(te)	6	doof, zwart, dicht, donker, nuchter, vol
bloed	6	heet, mooi, schoon, nuchter, rood, serieus

5. Besluit

De SND-enquête leverde heel wat materiaal op. Voor Oost-Vlaanderen hebben we vooral het aantal diernamen in het materiaal bekeken. Oost-Vlamingen blijken wel heel vaak allerlei dieren te kiezen als vergelijkingspunt voor (menselijke) eigenschappen, maar in de Oost-Vlaamse elativa zijn dieren maar mager vertegenwoordigd.

Noten :

1. Ik dank Magda Devos en Jacques Van Keymeulen voor de kritische commentaar bij een eerste versie van dit artikel. Ook Vicky Van Den Heede en Tineke De Pauw dank ik voor het invoeren van de gegevens in de database.
2. Bij de selectie van de vergelijkingen is er natuurlijk van uitgegaan dat de opgevraagde vergelijkingen diereennamen zouden bevatten. Toch blijkt uit de resultaten dat er ook heel dikwijls andere vergelijkingspunten gebruikt worden en dat het gebruik van diereennamen niet in elke provincie gelijk is.
3. In 'zo opgedirkt als' komen heel wat creatieve vondsten voor. Ik geef hier een aantal van die unica die we voor de verwerking van het materiaal buiten beschouwing hebben gelaten : *afgelekte boterham, bagadet, ballerina, cadeaukers, hooimijt, koeketien, luxepaard, oude of uitgekuiste strontmand, parette, pui op een wegeling, tuttebel.*
4. Ook *geslagen, gesleepte, oude en versleten hond, hond die in een karretje loopt, trekkhond.*
5. *Vis* kan hier niet geïnterpreteerd worden als levend dier, maar als voeding.
6. *erpel* is het Oost-Vlaamse dialectwoord voor een mannetjeseend. Zie ook Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, Algemene woordenschat, aflevering 1 : Vogels, blz. 177.
7. In Vlaanderen werd naast het adjectief *trots* ook *fier* in de vraagstelling gebruikt.
8. Teirlinck vermeldt *beest, kalf, verkie, zwijn, dragonder, koollosser, polonees, turk, tempelier, (auwe) zwitsere, hondertduustman, patodderen, patat, patater, ekstere, sneppe, hoere, tafelhoere.* Joos kent voor het Waasland *zat als een kiekendief, een dragonder, een geernaart, een verken, een zwijn, een snep, een Zwitser, een patat, smoor, domp en honderdduizend man.* LVC kent voor Gent *zo zat of een hoer, of honderd duizend man, of nen ouwe Zwitser, of een zwijn, of een verken, of een sneppe, of ne pataat, of een beest, zoo zat dat hij uit zijne oogen niet meer en ziet, dat hij van god noch zijn gebod weet, dat hij op zijn beenen niet en kan staan.*

Geraadpleegde werken :

Huizinga's Spreekwoorden en gezegden. Herkomst, verklaring en vergelijking met Frans, Duits en Engels. Tirion, Baarn 1994.

JOOS A. *Waasch Idioticon.* Gent/St.-Niklaas 1900.

LIEVEVROUW-COOPMAN L. *Gents Woordenboek.* Gent 1950-1955.

REKER S. *Dikke woorden Bikkelhaard, bragelvet, strontdeurnat en hun soortgenoten,* Bedum 1996.

TEIRLINCK I. *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon.* Gent 1908-1922

VAN DEN HEEDE V. en J. VAN KEYMEULEN m.m.v. V. De Tier, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, Algemene Woordenschat, Afl levering 1 : Vogels.* Tongeren 1996.

ROXANE VANDENBERGHE

Zo fier als een pauw of preuts lijk veertig ?**0. Inleiding**

Voor de provincie West-Vlaanderen hebben in totaal 429 mensen een SND-enquêteformulier ingestuurd, waarvan 145 vrouwen en 284 mannen. Wat de leeftijd van de medewerkers betreft, hebben de mannen geboren tussen 1931 en 1950, de meeste formulieren ingestuurd (130), de kleinste groepen medewerkers zijn de vrouwen en mannen geboren vòòr 1916 (respectievelijk 3 en 5). Hoewel geen specifiek onderzoek werd verricht naar eventuele verschillen in resultaten tussen man en vrouw viel het toch op dat de mannen veel meer uitdrukkingen per item noteerden. Bovendien lijkt het erop dat zij zich soms, vaker dan de vrouwen, originele en waarschijnlijk oude vergelijkingen herinneren die bijna volledig verdwenen zijn maar waarvan we kunnen vermoeden dat ze vroeger veel ruimer verspreid waren omdat we ze terugvinden in b.v. een oud woordenboek (b.v. *zo preu(t)s als een kat die een darm/haar darmen sleept*)¹.

Een gedetailleerd overzicht van het aantal en de meest voorkomende uitdrukkingen per item wordt in de bijlage gegeven. Het is niet onze bedoeling om in deze bijdrage alle vergelijkingen afzonderlijk te bespreken omdat de frequentste en belangrijkste steeds in een zeer ruim gebied verspreid zijn en in minstens één andere provincie ook algemeen voorkomen (b.v. *zo dronken als een kanon, lopen als een haas, zo bang als wezels/een wezel, enz...*). We zullen ons beperken tot een bespreking van enkele interessante uitdrukkingen die typisch zijn voor het West-Vlaams en die vaak ook een dialectwoord bevatten.

Alvorens daarop in te gaan echter lijkt het ons nuttig om eerst een beknopt overzicht te geven van enkele opvallende algemene tendensen en kenmerken van het West-Vlaamse materiaal.

1. Enkele algemene tendensen in West-Vlaanderen

De meeste medewerkers schreven bij één of meerdere van de 30 items meer dan één vergelijkende uitdrukking. Enerzijds een vergelijking die zich niet beperkt tot het West-Vlaams maar ook voorkomt in een aantal andere dialecten (zoals het Oost- en/of Zeeuws-Vlaams), en soms zelfs in alle dialecten van het hele Nederlandse taalgebied. Bepaalde uitdrukkingen komen ook voor in de standaardtaal, b.v. *zo arm als Job* en *zo fier als een gieter*. Anderzijds gaven veel mensen daarnaast nog één of meerdere andere vergelijkingen op, die dan wel weer typisch dialect en origineel bleken te zijn. Die uitdrukkingen vormen in West-Vlaanderen een aantal geografische patronen.

Ten slotte vinden we in ons materiaal een zeer groot aantal uitdrukkingen die slechts één of een paar keer opgegeven worden, hetzij verspreid over de hele provincie, hetzij geconcentreerd in een zeer beperkt gebied. Een voorbeeld : naast de - algemeen Vlaamse - uitdrukking *zo zot als een mus*, zijn er in West-Vlaanderen twee gebiedjes waar *zo zot als een hasp* of - *een haspel* en *zo zot als een wiel* dominant zijn. Daarnaast komen een groot aantal vergelijkingen maar enkele keren voor, zoals *zo zot als een muts*, - *een orebeest*, - *als een windhaan* of - *als een tinke*.

We hebben in de vergelijkingen niet minder dan 55 verschillende dieren gevonden waarvan de meeste meer dan één keer gebruikt worden (b.v. het paard : 13 vergelijkingen). Soms leidt dat 'overmatige' gebruik van één dier tot inconsequenties. Zo krijgen we in West-Vlaanderen zowel *zo nuchter als een kalf*, als *zo dronken als een kalf* (de tweede vergelijking echter wel in veel mindere mate).

De dieren die het meest gebruikt worden behoren tot de categorie vee : het paard, het varken, het rund (koe, stier, os en kalf) en de kip (haan, 'hen' en 'kieken'). Het lijkt erop dat zij ook het meest 'polyvalent' zijn en dat zij in veel uitdrukkingen eerder een versterkende dan een vergelijkende functie hebben (bv. *zo dronken als een paard*). Dieren die minder vaak voorkomen worden doelbewuster gebruikt en leveren een 'echte' vergelijking op (bv. *gapen als een vis*, *lopen als een hinde*, *zo fier als een pauw*). De andere categorieën van dieren zijn : kleine huisdieren (kat en kater, hond),

kleine en grote inheemse dieren (mol, muis, rat, wezel, das, konijn, haas, hert, hinde, geit, ezel, wolf en otter), vissen en waterdieren (vis, paling, haring, snoek, spiering, blik, mossel, oester en garnaal), vogels (vogel, papegaai, mus, lijster, kraai, ekster, uil, kwartel, pauw, gans), insecten en andere kleine beestjes (oorworm, luis, worm, mier, bij, vlieg, sprinkhaan en slak), amfibieën en reptielen (slang, hagedis, kikker en pad) en uithemse wilde dieren (leeuw, gazelle, beer, aap en nijlpaard). Vaak beperkt de vergelijking zich tot een bepaald lichaamsdeel van het dier; dit om eigenschappen die een zeer negatieve connotatie hebben, kracht bij te zetten (bv. *zo dom als het achter eind van een koe*). Ook met dieren 'in een bepaalde toestand' wordt vaak vergeleken om de uitdrukking nog aanschouwelijker te maken (b.v. *zo trots als een kat die een darm/haar darmen sleept, kijken als een uil op een kluit* of - *als een hond op een zieke koe, zo opgedirkt als een stier voor een keuring, enz...*).

De andere zaken en objecten waarmee vergeleken wordt, zijn meestal afkomstig uit domeinen van de realiteit die betrekking hebben op de wereld rondom ons : fruit en groenten (bv. *zo rot als een tomaat, zo doof als een patat, enz.*), gebruiksvoorwerpen (bv. *zo mager als een (stop)naald, zo opgedirkt als een kapstok, enz.*), natuurelementen en -fenomenen (bv. *zo vlug als de wind, zo lelijk als de nacht*), stofnamen (bv. *zo vlug als kwik*). Soms wordt naar personen verwijzen (bv. *zweeten als een dijkendelver, praten als een viswijf, dronken als een Zwitser*) en af en toe worden ook bijbelse of mythologische figuren opgevoerd (bv. *zo sterk als Hercules, een baard hebben als Methusalem, zo lelijk als de duivel*).

Uit de uitdrukkingen blijkt dat de mens zich duidelijk een bepaald beeld gevormd heeft van de dieren in zijn omgeving en dat komt tot uiting in de manier waarop ze er bepaalde eigenschappen mee associëren. Onder de 30 items die werden gepresenteerd vinden we verschillende 'types' : fysieke kenmerken en karaktereigenschappen (lelijk, vet, mager, doof, kaal, lui, ijverig, sterk, vlug, dom, lopen, praten), toestanden waarin iets of iemand zich tijdelijk bevindt (dronken, arm, rot, honger, fier, bang, nuchter, vol, gek, moe, opgedirkt en een baard hebben) en handelingen (gapen, hijgen, kijken, slapen, zweeten, bloeden). Vooral aan de twee eerste categorieën wordt vaak een waardeoordeel gekoppeld : gevoelsmatig worden sommige positief geëvalueerd (b.v. vlug, ijverig, sterk), de

meeste items echter hebben een vrij negatieve connotatie (b.v. kaal, dom, dronken, lelijk). Een aantal eigenschappen wordt als neutraal ervaren (b.v. hijgen, zweten, slapen) en roept in sommige gevallen zelfs een gevoel van medeleven op (b.v. arm, honger, bang).

Het lijkt erop dat bepaalde dieren geassocieerd worden met positieve en neutrale items, andere worden dan weer vaker gekoppeld aan negatieve kenmerken en eigenschappen. Dat kan bijvoorbeeld aangetoond worden a.h.v. de dieren uit de categorie vee (zie boven). Het paard wordt beschouwd als een ijverig en sterk dier ; vandaar ook de verdere vergelijkingen met 'honger', 'moe', 'hijgen', 'lopen', 'zweten' en 'slapen'. Uitzonderlijk krijgt het ook wel eens een negatieve eigenschap toegekend, zoals 'dronken' en 'gapen'. In die gevallen echter wordt 'paard' eerder als een versterkend complement gebruikt. Het varken daarentegen is een lui en dom beest en wordt dan ook verder gekoppeld aan eigenschappen als 'dronken', 'vet', 'lelijk', 'vol' en 'slapen'. Eenzelfde negatief profiel heeft de otter, die ongeveer met dezelfde eigenschappen vergeleken wordt. Een koe is dan weer een dwaas en sullig dier, vandaar de associatie met handelingen als 'kijken' en 'gapen'. Een hond roept vooral medelijden op : hij is 'mager' en 'lelijk', 'lui' en 'moe' en eerder aan de dwaze kant ('hijgen' en 'kijken').

Sommige dieren worden uitsluitend verbonden met één karaktereigenschap of toestand : een kwartel (of in het dialect een *kwakkel*) is doof, een hinde en een hazewind zijn vlug en kunnen snel lopen, mieren en bijen zijn ijverig, een haring is mager en kraaien gapen.

2. Afzonderlijke bespreking van enkele typisch West-Vlaamse uitdrukkingen

Hieronder bespreken we een 20-tal uitdrukkingen die, op een paar uitzonderingen na, alleen in de provincie West-Vlaanderen voorkomen. Het gaat vooral om vergelijkingen met voorwerpen of zaken (en dus niet met dieren), waar met een dialectwoord naar verwezen wordt. In sommige gevallen gaat het om gebruiksvoorwerpen of specifieke zaken waarvan men de betekenis niet meer kent omdat de benoemde zaken in de realiteit niet meer voorkomen of nog nauwelijks gebruikt worden (b.v. een hasp(el), een

(kn)ippen : zie verder). Soms leidt dat tot een ‘verkeerde’ interpretatie van het woord.

Het is opvallend dat de besproken gevallen zich bijna alle in een bepaald gebied concentreren. Op die manier kunnen we in West-Vlaanderen een drietal geografische patronen onderscheiden, waarbinnen steeds meerdere uitdrukkingen min of meer dominant zijn. Het belangrijkste en opvallendste gebied is gesitueerd ten zuidoosten van de provincie en kunnen we omschrijven als de streek van Kortrijk. In sommige gevallen gaat het werkelijk om een kerngebied, waartoe enkel de plaatsen in de onmiddellijke omgeving van Kortrijk behoren (vaak die aan de Leie) ; in andere gevallen strekt het patroon zich verder noord- of westwaarts uit. Aan de concentratie van de antwoorden echter kunnen we afleiden dat de stad steeds het epicentrum of uitgangspunt van het gebied is. Een tweede geografisch patroon dat zich soms aftekent, is de kust : het kan een smalle, langwerpige strook zijn of een iets bredere band waartoe ook de plaatsen in het aangrenzende hinterland horen. Ten slotte vormt ook de grensstreek met Frankrijk af en toe een aaneensluitend gebied waarbinnen een bepaalde uitdrukking voorkomt.

Het is op die geografische indeling dat we ons baseren bij de bespreking van enkele interessante items.

2.1 Streek van Kortrijk

Een aantal uitdrukkingen vinden we uitsluitend terug in een heel klein gebied rond Kortrijk, langs de Leie. Dat is bijvoorbeeld het geval met de vergelijkingen *zo dom als een kanon* en *zo doof als een kanon*, die in bijna precies dezelfde plaatsen opgetekend werden (zie kaarten 1 en 2). Het is heel goed mogelijk dat één van beide uitdrukkingen ontstaan is uit de andere, beide eigenschappen houden namelijk een zekere vorm van ‘onwetenheid’ en ‘beperkteid’ in (denken we bv. ook aan het woord ‘doofstom’, voor iemand die niet kan spreken).

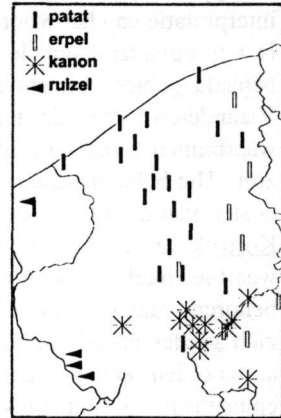
Een zeer beperkt gebied vormt ook de vergelijking *zo moe als een dode hond*. De uitdrukking met hond (zonder meer) komt over het hele gebied voor. Waarschijnlijk werkt het adjectief ‘dood’ hier versterkend om te verwijzen naar de volledig uitgeputte toestand van het dier (en dus ook van die/datgene waarmee vergeleken wordt).

ZO DOM ALS

Kaart 1: Zo dom als

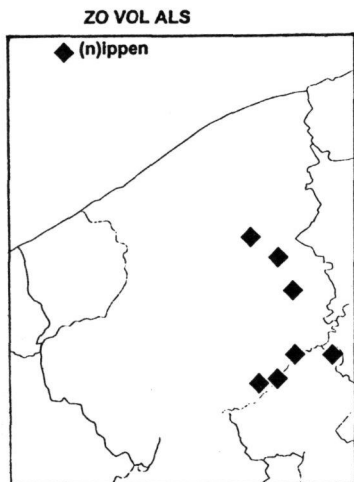
ZO DOOF ALS

Kaart 2: Zo doof als

In een iets ruimer zuidoostelijk gebied, waarvan de kern eveneens in de omgeving van Kortrijk lijkt te liggen, vinden we *zo lui als een fakke*² : het strekt zich noordwaarts uit tot in Lichtervelde en westwaarts tot in Zillebeke (zie kaart 3). De vergelijking moet vroeger vermoedelijk ruimer verspreid geweest zijn in West-Vlaanderen aangezien we ze ook terugvinden in het West-Vlaamsch Idioticon van De Bo. Een fakke is volgens De Bo een “klomp, plagge, zode, die uit den grond met de spade of anderszins gestoken wordt”; het gaat dus om een lomp en nutteloos voorwerp, vandaar waarschijnlijk de vergelijking. *Fakke* wordt niet alleen gebruikt in een vergelijking, een aantal medewerkers uit dat gebied geven daarnaast ook de volgende uitdrukkingen : *hij/zij is een lege fakke* en zelfs *zij/hij is een fakke*³.

Een gelijkaardig gebied met Kortrijk als epicentrum wordt gevormd door *zo vol als een (n)ippen* (zie kaart 4) : de uitdrukking komt voor in een langwerpige, smalle strook die zich vanuit Kortrijk noordwaarts uitstrekt. Het is heel opvallend dat sommige medewerkers de betekenis van het woord *(n)ippen* niet (meer) kennen, getuige het feit dat ze *hippen* schrijven, in de veronderstelling dat ze als West-Vlaming de 'h' verkeerdelijk weglaten⁴.

Kaart 3: Zo vol als

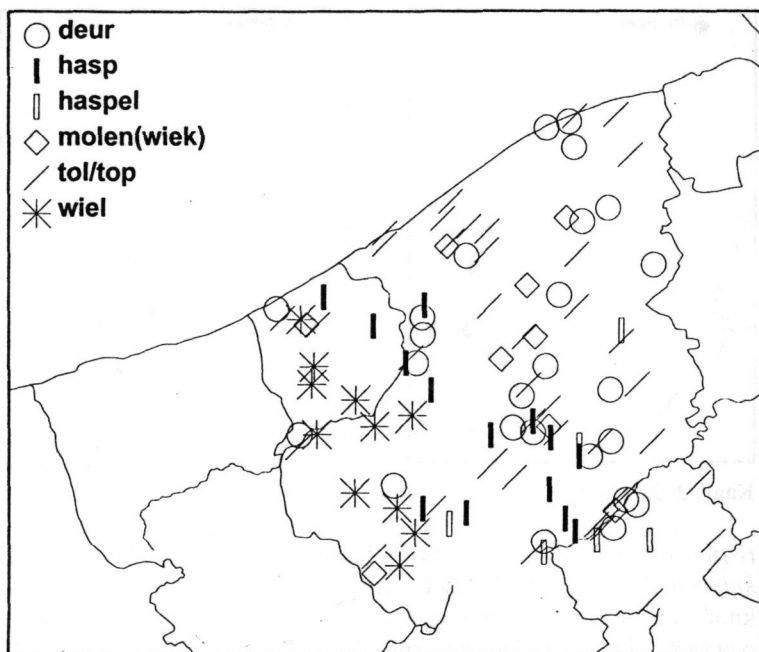

Kaart 4: Zo lui als

(N)ippen is inderdaad een vervorming, maar dan wel van het woord *knippen*. De Bo geeft als betekenis hiervoor: 'Zaadhuis van 't vlasch, knot'; het is een bolvormig omhulsel waarin de zaadjes van het vlas bewaard zijn. Gezien het specifieke domein waaruit de zaak afkomstig is (vlasteelt) is het niet zo verwonderlijk dat de 'moderne' mens de knippen niet meer kent. De Bo somt daarnaast ook een aantal varianten van het woord op, waaruit we min of meer kunnen reconstrueren hoe de vorm *ippen* tot stand is gekomen: *knippen*, *nippen*, *knuppen*, *nuppen*, *uppen* en *oppen*. De lettercombinatie 'kn' wordt in West-Vlaanderen aan het begin van sommige woorden vaak '(t)n' uitgesproken (bv. (t)noop i.p.v. knoop). Waarschijnlijk heeft men toen de woordcombinatie 'de(n) nippen' verkeerd geïnterpreteerd als 'den (n)ippen' en op die manier is *ippen* ontstaan⁵. Gezien de eeuwenlange traditie van vlasteelt en -verwerking in het zuidoosten van West-Vlaanderen, en in het bijzonder in Kortrijk en de plaatsen aan de Leie, kan het geen toeval zijn dat net in die streek die uitdrukking nog heeft standgehouden.

Min of meer gelijk in datzelfde 'ippen'-gebied krijgen we de vergelijking *zo zot als een haspel*. In West-Vlaanderen wordt de eigenschap 'zot' met zeer veel verschillende zaken en voorwerpen vergeleken, die wel meestal hetzelfde kenmerk gemeen hebben, namelijk de draaiende beweging die ze (kunnen) maken.

ZO GEK ALS

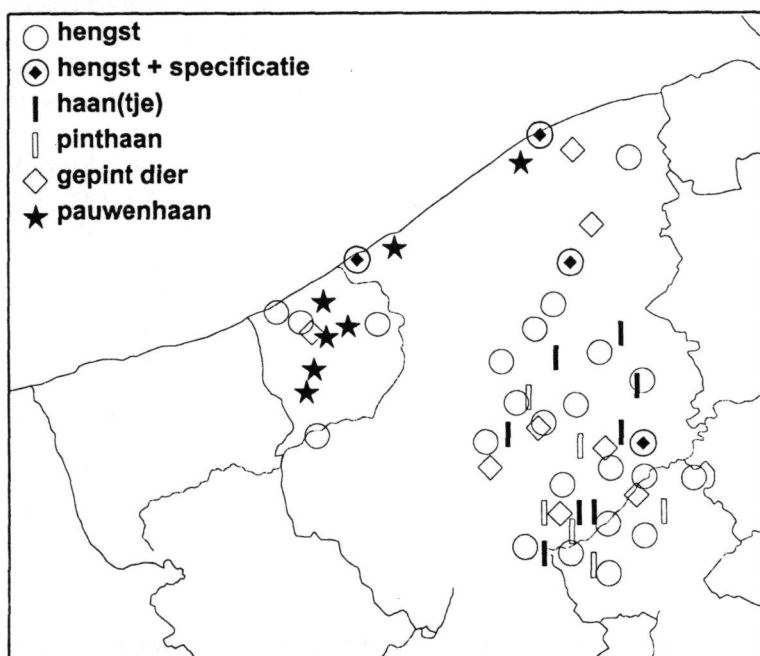

Kaart 5: Zo gek als

Het kan gaan om zaken die scharnieren rond een vast punt, zoals een molenwiel of een deur (met heel wat varianten : voor-, achter-, schuur-, klap- en draaideur) of om voorwerpen die een volledige rotatie rond een as maken, zoals een tol of een wiel. Tot deze laatste categorie behoort ook de haspel. Het is een werktuig gebruikt in de vlasverwerking, die bestaat uit door dwarsstaven verbonden huisspaken of schijven die om een spil draaien (een soort van wiel dus) en het werd vroeger in spinnerijen gebruikt om het nog natte gewassen garen op te winden (te haspelen) om het te laten drogen. Dat de vergelijking vooral in de streek van Kortrijk en de Leie voorkomt kan opnieuw geen toeval zijn (zie ook *ippen*).

De vergelijking met haspel heeft in West-Vlaanderen ook een variant *zo zot als een hasp(e)*, die zich vanuit het zuidoosten (waar het dus overlapt met het haspel-gebied) helemaal westelijk uitstrekt over de streek Ieper-Poperinge tot aan Veurne-Ambacht. Net zoals bij de knippen kennen een aantal medewerkers duidelijk de oorsprong van het woord niet meer, gezien de schrijfwijze *hesp(e)* (= 'ham'). De Bo vermeldt in zijn woordenboek ook de uitdrukking *zo zot of een hasp(e)* en geeft daarnaast ook *haspezot* op, een samenstelling die wij niet hebben gevonden in ons materiaal.

ZO OPGEDIRKT ALS

Kaart 6: Zo opgedirkt als

Het werkwoord *zich opdirken* (in de vergelijking 'zo opgedirkt als...') komt in het West-Vlaamse dialect helemaal niet voor; wel gebruikt in die betekenis zijn o.a. 'zich optutten', 'zich optuitemantooien' (variant: 'zich optuttematooien') of - ouder- 'pareren' en 'pinten'. 'Pinten' betekent 'iets tijdelijk versieren ter gelegenheid van een feest

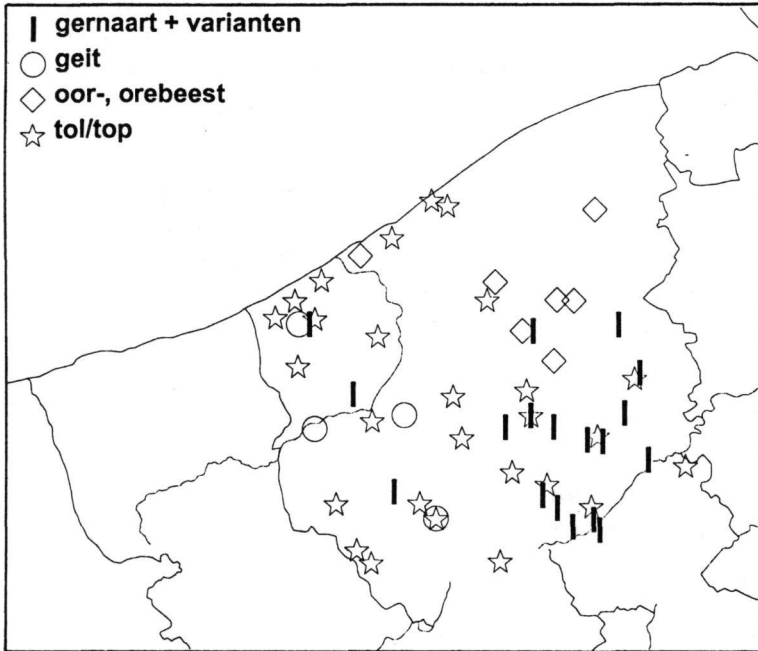
of een gebeurtenis' en het wordt in combinatie met bepaalde dieren vooral schertsend en figuurlijk gebruikt, voor iemand die zich overdreven sierlijk kleedt en opsmukt. In het zuidoosten en het centrum van West-Vlaanderen vinden we bijvoorbeeld de uitdrukking *gepint als een haan(tje)*. In datzelfde gebied hebben ook heel wat mensen de samenstellingen *pinthaan(der)* of *gepinte haan* opgegeven, bijvoorbeeld '*het is een echte pinthaan*' (= hij ziet er belachelijk opgedirkt uit). Verspreid over de hele provincie vinden we trouwens nog een aantal dieren die in combinatie met *gepint* voorkomen, zoals *gepinte stier*, *gepinte hengst* (zie verder : hengst) en *gepint paard* (zie kaart 6). Altijd gaat het om dieren die op de markt gekeurd en verkocht (kunnen) worden en die daarvoor door hun eigenaar speciaal opgetooid en versierd worden. Enkele van andere vergelijkingen met dezelfde betekenis zijn : *gepint als een stier voor een keuring*, - *als een keurstier*, - *als een hengst die naar de jaarmarkt gaat* of - *als een prijskoe*.

De eigenschap 'dom' wordt in een groot gebied rond Kortrijk vergeleken met het achterwerk van een koe en om naar dat lichaamsdeel te verwijzen worden verschillende woorden gebruikt : *gat*, *achterste* of *achtereind* (zie kaart 1). Om de erg negatieve waarde van de eigenschap kracht bij te zetten wordt hier dus vergeleken met het meest 'achterlijke' en 'verwerpelijke' lichaamsdeel van de dieren. Verspreid over de hele provincie vinden we trouwens vergelijkingen met het achterste van verschillende andere dieren, zoals een ezel, een eend, een kiek, een kalf, een zwijn en een paard (specifiek : 't paard van Christus). Af en toe wordt ook vergeleken met de achterkant van een voorwerp : een stoof ('kolenkachel'), een moor ('fluitketel'), een kano, een wagen, enz... De uitdrukking *zo dom als 't gat van een/de oven* vormt op zich trouwens een betrekkelijk aaneensluitend gebied in het noorden van West-Vlaanderen.

Zo dronken als een gernaart (West-Vlaamse variant voor *garnaal*) is een laatste voorbeeld van een uitdrukking die zich vooral in het zuidoosten van de provincie concentreert (zie kaart 7).

Ten slotte zijn er nog een aantal gevallen waarbij het attestatiegebied van een bepaalde vergelijking nog ruimer is dan het voornoemde zuidoostelijke gebied en waarbij een groot deel van West-Vlaanderen

ZO DRONKEN ALS

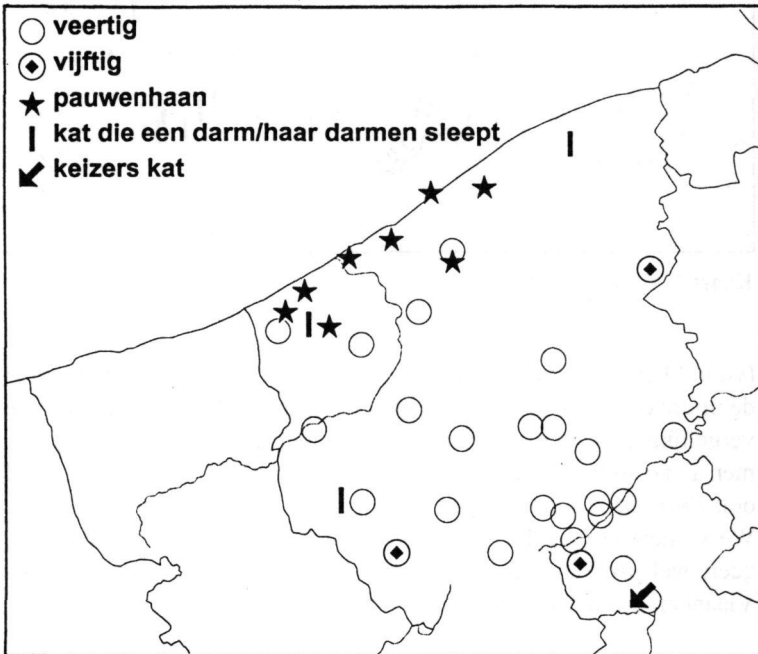
Kaart 7: Zo dronken als

(vooral het zuiden) bedekt wordt. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de uitdrukking *preu(t)s als veertig*⁶ (zie kaart 8). De betekenis van de vergelijking moeten we waarschijnlijk niet al te ver gaan zoeken : men is zo trots als veertig man (personen), zoals men bijvoorbeeld ook *dronken is als honderdduizend (man)* of *honger heeft als tien*. We vinden de vergelijking met *veertig* niet terug in De Bo maar hij geeft wel *preusch gelijk duist* op. Daarnaast hebben we in West-Vlaanderen een drietal gevallen van *preu(t)s als vijftig*.

Twee oudere vergelijkingen met die eigenschap, die wel in De Bo voorkomen maar die wij in ons gebied maar enkele keren hebben aangetroffen, zijn *preu(t)s als een kat die een darm/haar darmen sleept* en *preu(t)s als keizers kat*. Die laatste uitdrukking luidt in zijn geheel 'preusch alsof keizers kat zijne nicht ware en 't en is geen

vriend' (De Bo), en is dus blijkbaar bij niemand van de medewerkers nog bekend. We vermoeden dat beide uitdrukkingen vroeger een veel grotere verspreiding hadden en betrekkelijk bekend waren over de hele provincie. Bijna in heel West-Vlaanderen, behalve in het Houtland en in de streek Ieper-Poperinge, komt de uitdrukking *gepint als een hengst* voor (op zijn West-Vlaams *iengst*). Dat gebied overlapt ook helemaal het reeds besproken *gepint als een haan*-gebied (zie kaart 6). Naast die uitdrukking met de 'gewone' hengst krijgen we bovendien hier en daar verspreid over de provincie vergelijkingen met een bepaald soort hengst : een gepareerde hengst, een gekeurde hengst en een versierde hengst (zie ook boven).

ZO FIER ALS

Kaart 8: Zo fier als

2.2 Kust

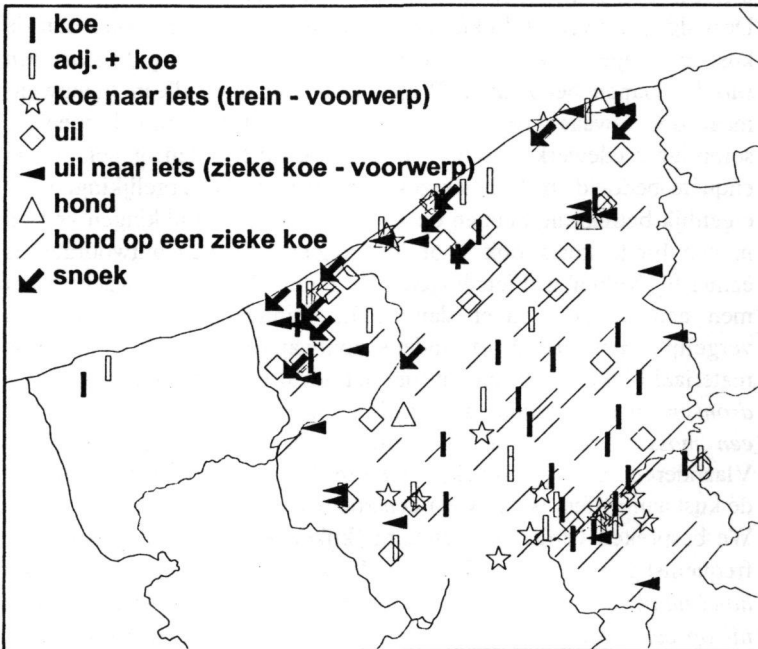
Een aantal uitdrukkingen uit ons materiaal vinden we alleen aan de kust terug en een eerste voorbeeld hierbij heeft in feite betrekking op twee kenmerken, namelijk 'zo fier als...' en 'zo opgedirkt als...'. *Zo preu(t)s als een pauwenhaan* komt grotendeels in hetzelfde gebied voor als *zo opgedirkt als een pauwenhaan*, namelijk aan de middenkust en aan de Westkust (en ruimer de Westhoek) (zie kaarten 6 en 8). Een pauwenhaan is een mannelijke pauw.

De volgende twee uitdrukkingen concentreren zich eveneens aan de kust en hangen ook samen, namelijk *kijken als* - en *gapen als een snoek*. Gapen betekent in West-Vlaanderen niet alleen 'geeuwen' maar ook 'dwaas kijken' (lees : 'kijken met de mond open') ; sommige medewerkers schreven dan ook bij het item gapen (in de enquête bedoeld in de betekenis van 'geeuwen') vergelijkingen die eigenlijk betrekking hebben op 'kijken'. Beide uitdrukkingen komen in een brede kuststrook voor, de concentratie van antwoorden is echter bij 'kijken' wel iets hoger. We zouden kunnen verwachten dat men aan de zee, vaker dan in het binnenland, eigenschappen vergelijkt met vissen of andere zoutwaterorganismen. Uit ons materiaal blijkt echter dat dat niet het geval is : vergelijkingen als *zo dronken als een garnaal*, *zo rot als vis*, *gapen als een oester* of - *als een mossel* komen ook en vooral in het binnenland van West-Vlaanderen voor. De snoek, die we in de uitdrukking wel alleen aan de kust aantreffen, is dan weer een zoetwatervis.

We bespreken verder het kenmerk 'kijken als...' in zijn geheel : de frequentst gebruikte vergelijking in West-Vlaanderen is *kijken als een hond naar/op een zieke koe*, in Oost-Vlaanderen is dat *kijken als een uil op een kluit* (zie kaart 9). Daarnaast komen in beide provincies nog een hele reeks varianten voor, die meestal een combinatie zijn van de twee bovenstaande uitdrukkingen of van elkaar. In West-Vlaanderen, het gebied waar wij ons toe beperken, kan men bijvoorbeeld simpelweg *kijken als een uil*, - *als een hond* of - *als een koe*. Soms wordt ook een specificatie gegeven bij die dieren : een zieke hond, een zieke koe of een domme (stomme, dwaze) koe. Ook mogelijk zijn : *kijken als een zieke koe op een trein* of - *een koe die de eerste trein ziet passeren*; de koe kan ook kijken naar andere zaken kijken, zoals een ei, een olifant, een haas, een velokoers, enz..... Andere genoteerde combinaties zijn : *kijken als een uil op een zieke*

ko, een mug op een zieke koe, een non op een zieke koe, een uil op een frank, een uil op een slijpsteen, een uil in een ankerpat, een hond op een zieke kat of een aap op een zieke koe. Die eenmalige uitdrukkingen zijn hoogstwaarschijnlijk eigen maakfels van de medewerkers.

KIJKEN ALS

Kaart 9: Kijken als

Een laatste uitdrukking met als verspreidingsgebied de kust is *hijgen als een genter*. *Genter* is het dialectwoord voor een mannetjesgans (of een mannetjeszwaan) en de 'correcte' West-Vlaamse uitdrukking is in feite *blazen als een genter*. Hier beperkt de vergelijking zich niet tot de kuststrook alleen maar komt ze ook voor in de hele Westhoek (Veurne-Ambacht) en sporadisch ook in de streek van Ieper-Poperinge.

Ten slotte zien we in dat grensgebied ook de resten van de vergelijking *zo dronken als een geit* (zie kaart 7), die als samenstelling *geitedronken* ongeveer in dezelfde streek ook sporadisch werd opgetekend.

2.3 Grensstreek met Frankrijk (Veurne-Ambacht, streek van Ieper-Poperinge)

De uitdrukkingen *zo gek als een wiel* (zie kaart 5) en *zo dom als een hen* (zie kaart 1) komen enkel voor in een smalle strook die evenwijdig loopt met de Franse grens (van Veurne tot Kemmel). *Hen* is het oorspronkelijke dialectwoord in West-Vlaanderen voor een kip, dat alleen nog door de oudere generaties gebruikt wordt. De meeste mensen gebruiken tegenwoordig *kieken*, een woord dat aanvankelijk alleen Brabants was maar dat zich van daaruit geleidelijk aan over heel Vlaanderen verspreid heeft (eerst over Oost-Vlaanderen en daarna ook over West-Vlaanderen).

Nog een duidelijker geval van dialectverlies bij de West-Vlamingen, dat leidt tot een 'verkeerde' interpretatie van een dialectwoord, hebben we in de uitdrukking *zo doof als een patat* (zie kaart 2). De vergelijking komt voor in een smalle strook in centraal West-Vlaanderen, beginnend in de middenkust en zuid-oostwaarts lopend tot in Kortrijk. Ten oosten van dat West-Vlaamse gebiedje sluit een groter gebied aan dat zich over bijna heel Oost-Vlaanderen uitstrekt en de provinciegrens oversteekt, namelijk *zo doof als een erpel*. De West-Vlaamse patat-vergelijking is eigenlijk een voorbeeld van een verkeerde interpretatie van de dialectspreker, omdat die de betekenis van bepaalde woorden niet meer kent. *Erpel* is een betrekkelijk algemeen Vlaams dialectwoord voor een mannetjeseend en de vergelijking met doof had oorspronkelijk betrekking op dat dier. Weinig West-Vlamingen echter kennen het woord nog in die betekenis, vooral ook omdat datzelfde woord bij hen 'aardappel' betekent. Net zoals bij *hen* (zie boven), heeft *erpel* ('aardappel') geleidelijk aan plaats moeten ruimen voor een Brabants dialectwoord met dezelfde betekenis, namelijk *patat*. Tegenwoordig wordt *erpel* enkel nog gebruikt door de oudere bevolking. *Erpel* in de betekenis van 'mannetjeseend' werd dus in West-Vlaanderen, in de uitdrukking met doof, verkeerd geïnterpreteerd als 'aardappel' en vervangen door

patat; in Oost-Vlaanderen bestaat *erpel* alleen in de dierbetekenis en daardoor werd het niet verkeerd geïnterpreteerd en dus ook niet vervangen. *Zo doof als een erpel* werd trouwens in West-Vlaanderen niet overal vervangen door - *als een patat*; verspreid over de provincie vinden we nog een twintigtal gevallen terug van de oorspronkelijke vergelijking.

In het centrum van West-Vlaanderen vinden we nog een klein gebiedje met de uitdrukking *zo dronken als een orebeest*.

3. 'Dikke woorden'

'Dikke woorden', in de standaardtaal 'elativa' genoemd, zijn woorden die bestaan uit twee delen : het tweede deel van de samenstelling is een bijvoeglijk naamwoord en drukt een eigenschap of een kenmerk uit (b.v. ziek, doof, dronken, arm), het eerste woord is een zelfstandig naamwoord en heeft een vergelijkende (of versterkende) functie (b.v. *apelelijk* = zo lelijk als een aap, *beenhard* = zo hard als been, *zeemzoet* = zo zoet als zeem, enz.). Dat type van woorden kan men gemakkelijk herkennen doordat ze passen in het volgende schema : 'Hij/zij is zo als een ...' (b.v. 'Hij is zo lelijk als een aap'). Woorden als *paardenhonger*, *luizak* of *wijvenzot*, die we verschillende keer hebben aangetroffen, passen helemaal niet in dat schema. Men kan dus bijvoorbeeld niet zeggen 'Die man is zo zot als de wijven', maar wel : 'Die man is een wijvenzot' of 'Die man is zot van de wijven'.

Het is niet altijd zo dat het eerste deel van een dergelijke samenstelling een vergelijkende functie heeft, soms wordt het gebruikt om gewoon een versterkend effect te veroorzaken en om de eigenschap of het kenmerk kracht bij te zetten. In West-Vlaanderen komen bijvoorbeeld erg veel samenstellingen voor met 'paarde-' in het eerste deel, zoals *paardesterk*, *paardeslecht*⁷ en *paardedonker*. In het eerste geval kan men wel nog spreken van een vergelijking, zo sterk als een paard; in de twee laatste gevallen heeft *paarde-* enkel een versterkende functie : 'erg...' of 'zeer...'. Het verschil tussen die twee types is niet altijd even duidelijk en soms is de overgang tussen beide nogal vloeiend; een voorbeeld uit de standaardtaal : *peperduur* was in oorsprong 'zo duur als peper' maar betekent nu 'zeer duur'.

In totaal hebben we meer dan 700 verschillende dergelijke samenstellingen aangetroffen in ons materiaal. Een groot aantal ervan kwam slechts enkele keren voor en ongetwijfeld zijn enkele ervan overgenomen uit de Nederlandse standaardtaal. Woorden als *aalglad*, *fluweelzacht* en *kiplekker* zijn duidelijk geen West-Vlaams. We beperken de bespreking van de ‘dikke woorden’ tot een overzicht van de meest typisch West-Vlaamse; indien nodig wordt ook wat uitleg gegeven.

Het eerste wat opvalt, in vergelijking met de samenstellingen in de buurprovincies, is het grote aantal West-Vlaamse dikke woorden met dieren in het eerste deel. In tabel 1 geven we hiervan een overzicht.

DIER	AANTAL	ENKELE VOORBEELDEN
paarde-	21	-moe, -slecht, -zot, -vies, -jaloers, -wroed
honde-, honds-	19	-mager, -vuil, -schuw, -lelijk, -moe, -ziek
luize-, luis-	16	-arm, -leeg, -dood, -dik, -duur, -vet
puite-, puide-	14	-mager, -bloot, -onnozel, -nuchter, -koud
zwijne-	10	-dik, -dronken, -wild, -vet, -vuil, -nat
koeie-, koe-	10	-dom, -rost, -vet, -lelijk, -braaf, -stom,
bere-	8	-kloek, -sterk, -koud, -goed
ape-	8	-lelijk, -rot, -gierig, -dom
katte-	7	-rap, -lam, -vals, -slim, -taai
ezel-, ezels-	6	-dom, -lam, -dronken, -sterk
muize-, muis-	6	-stil, -dood, -grijs, -klein, -slim
molle-	5	-zwart, -vet, -blind

Tabel 1: Dikke woorden met dieren in het eerste deel

Een aantal bijvoeglijke naamwoorden kunnen met heel wat dieren verbonden worden, waaruit nogmaals blijkt dat het eerste lid niet meer specificerend is door vergelijking, bv. *dronken*(paarde-, honde-,

zwijne-, ezel-), lelijk (koeie-, ape-, honde-), dom (luize-, ape-, ezel-, koeie-), doof (luize-, puite) en dik of vet (luize-, zwijne-, koeie-, molle-).

Een aantal andere typisch West-Vlaamse ‘dikke woorden’, die in een betrekkelijk ruim geografisch gebied voorkomen, zijn :

- * *ruizeldoof*: een ruizel is een aardkluit, een droge plag grond.
- * *smout(e)zacht* : *smout* betekent ‘reuzel’.
- * *plukkevort* : = ‘zo vort/rot als pluk’ ; pluk is geplukt en gepluisd lijnwaad.
- * *moortelvet* : *moortel* is hetzelfde als het Nederlandse *mortel*; het is dus een plakkerige, slappe substantie (vandaar de vergelijking).
- * *kavezwart* : een kave is een schoorsteen, waarvan de binnenkant zwart is door roetafzetting.
- * *schorteblauw* : in West-Vlaanderen droeg de gewone, werkende man een typische blauwe, lijnwaden schort.

Bijlage : Overzicht van de aard en het aantal opgegeven trefwoorden⁸

Zo dronken als : Zwitser (35) - kanon (96) - varken/zwijn (58) - garnaal (29) - top (28) - patat (27) - oor-, orebeest (9) - aap (8) - Lazarus (7) - Tempelier (6) - otter (5) - paard (5).

Zo dom als : ezel (196) - kieken (71) - koe (66) - kalf (53) - het achterste van een koe (42) - uil (28) - ‘t gat van een/de oven (18) - gans (17) - het paard van Christus (14) - achterdeur (14) - hen (10) - kanon (10) - ‘t achterste van een varken/zwijn (6) - steenezel (6) - geit (5) - os (5) - varken/zwijn (5).

Zo vlug als : kat (216) - haas (38) - de wind (21) - paling (20) - de bliksem (ook weerlicht) (15) - wezel (14) - hazewind (13) - hinde (9) - rat (8) - de duivel (8) - hagedis (en varianten) (5) - kattejong (5) - konijn (5) - kwik (5) - water (5).

Zo mager als : lat (125) - graat (78) - tetting (73) - pan(nen)lat (72) - plank (28) - haring (19) - bonenstaak (14) - spriet (7) - puit (6) - kat (5).

Honger als : paard (255) - wolf, wolven (86) - dijkendelvers (60) - leeuw(en) (45) - beer, beren (24) - varken/zwijn (5).

Zo vet als : varken/zwijn (227) - os (110) - slak (44) - pad (20) - otter (18) - ton (8) - das (7) - stier (6).

Zo lelijk als : aap (114) - de donder (82) - te lelijk om te helpen donderen (47) - de nacht (24) - de duivel (24) - heks (10) - scharminkel (7) - eend (5) - varken/zwijn (5) - pad (5).

Zo lui als : varken/zwijn (51) - ezel (43) - pad (26) - hond (14) - luis (9) - fakke (9) - kat (8) - slak (7) - dat hij gaapt (6) - om zijn gat op te heffen (6) - zak (6).

Zo sterk als : beer (258) - paard (95) - os (73) - leeuw (25) - stier (12) - olifant (8).

Zo trots als : pauw (235) - gieter (98) - veertig (32) - beer (13) - haan (11) - pauwenhaan (9).

Zo arm als : job (229) - luis, luizen (158) - de straat (53) - kerkluis, - luizen (5) - kerkrat(ten) (5) - Job op zijn mesthoop (5).

Zo bang als : wezel(s) (265) - haas (21) - muis, muizen (17) - broekschijter (8) - schijter (7) - riet (5).

Zo nuchter als : kalf (126) - pasgeboren kalf (20) - pasgeboren kind (19) - vis(je) (12) - blik(je) (11) - pomp(e)water (9) - puit (6) - bloed (5) - versgeboren kalf (5) - eerste communicantje (5).

Zo vol als : ei (208) - ton (57) - pad (40) - ippen (8).

Zo doof als : pot (38) - patat (30) - kanon (17) - mol (17) - kwakkel (16) - kwartel (16) - erpel (13) - otter (10) - ei (6) - luis (6) - pier (5) - potuil (5).

Zo gek als : achterdeur (123) - top (55) - deur (30) - mus (24) - aap (16) - wiel (16) - hasp (15) - molen (7) - muts (7) - kanon (5) - kieken (5).

Zo moe als : hond (257) - paard (24) - dode hond (4).

Opgedirkt als : pauw (86) - kerstboom (33) - pop(je) (30) - hengst (30) - schilderij (12) - prijsbeest (11) - prinses(je) (10) - gepint dier (10) - haan(tje) (8) - pauwenhaan (8) - modepop(je) (5) - papegaai (5) - pinthaan (6).

Zo kaal als : biljartbal (140) - knikker (79) - puit (29) - kikker (23) - marbel (22) - raap (7) - maan (7) - ei (7) - luis (6) - klets(e)kop (6).

Zo rot als : mispel(s) (162) - appel(s) (27) - stront (22) - vorte/rotte vis (19) - ei (14) - peer, peren (12) - vis (11) - snot (9) - raap (6) - vorte peer (6) - vorte appel(s) (5).

Gapen als : oven (49) - koe (25) - leeuw (19) - nijlpaard (15) - snoek (13) - paard (11) - kraai(en) (10) - gaper (7) - hond (7) - aap (6) - schuur (5) - schuurdeur (5) - mossel (5) - oester (5) - uil (5) - vis (5) - vis op het droge (5).

Hijgen als : paard (97) - hond (87) - genter (34) - blaasbalg (22) - koe (9).

Praten als : advocaat (195) - ekster (118) - papegaai (29) - viswijf (21) - réveille (die afloopt) (14) - waterval (10) - grote (6) - schotelwasser (6) - bobijn die afloopt, -draait (5).

Lopen als : haas (259) - hazewind (52) - zot (22) - schicht (7) - bezeten(e) (6) - hinde (6) - bliksem (6) - pijl uit een boog (6).

Kijken als : hond op een zieke koe (127) - koe (37) - uil (33) - zot (23) - snoek (20) - zieke koe (15) - uil op een zieke koe (11) - alsof hij het in Keulen hoort donderen (10) - onnozelaar (9) - van de hand Gods geslagen (7) - stomme koe (7) - uil op een kluit (6) - schaap (6).

Slapen als : roos(je) (108) - marmot(je) (105) - os (95) - steen (74) - otter (29) - varken/zwijn (20) - das (14) - mol (11).

Zweten als : das (241) - paard (123) - otter (10) - os (9) - dijkendelver (8) - varken/zwijn (6) - beest (5).

Bloeden als : varken/zwijn (382) - rund (18) - gekeeld varken/zwijn (17) - os (7) - das (6).

Een baard als : Methusalem (37) - stekelvarken (16) - geitenbok (15) - everzwijn (15) - rasp (14) - stoppel (11) - geit (10) - stoppelveld (10) - Christus (9) - Mozes (8) - aap (7) - egel (7) - Abraham (6) - schuurpapier (5) - kruiswegjood (5).

Ijverig als : bij(en) (80) - mier(en) (57) - paard (28) - mol (5).

Noten :

1. In West-Vlaanderen gebruikt men nooit het woord 'als' om een vergelijking uit te drukken ; men zegt 'of' indien de vergelijking begint met 'zo'(b.v. zo tot of een hasp), anderszins gebruikt men 'lijk' (b.v. preu(t)s lijk veertig). Voor het gemak echter schrijven we bij alle voorbeelden 'als'.
2. Een typisch West-Vlaams woord in de betekenis van 'lui' is *leeg*. Veel medewerkers hebben het oorspronkelijke woord in de enquête dan ook vervangen door het inheemse. *Leeg als een fakke* of *lege fakke* is trouwens een min of meer vaste combinatie en we vermoeden dan ook dat heel wat mensen er niet aan hebben gedacht om het woord 'fakke' in te vullen omdat ze de associatie niet hebben gemaakt.
3. Hier is de eigenschap *leeg* (of lui) al inherent aan het woord, d.w.z. dat een fakke voor sommige medewerkers op zich al een 'lui persoon' is. Ook De Bo vermeldt : "Fig. Lui en vadsig mensch. Een fak van een vrouwmensch. Zij is zoo een fak."
4. Een typisch kenmerk van het West-Vlaams is dat de 'h' aan het begin van een woord niet wordt uitgesproken. Het gebeurt wel eens dat een West-Vlaming die standaardtaal spreekt, een 'h' realiseert waar er geen hoort te staan, bv. *hik* i.p.v. *ik*. Dat taalkundig verschijnsel wordt 'hypercorrectie' genoemd.
5. Een tegengesteld voorbeeld hier is bijvoorbeeld het ontstaan van de woorden 'noom' en 'nonkel' in het (West-)Vlaams, uit de respectieve woordverbindingen 'den' of 'mijn oom' en 'den' of 'mijn oncle'. Op een bepaald ogenblik heeft men de combinaties verkeerd ontleed en als 'de(n) noom' en 'de(n) nonkel' geïnterpreteerd. Een dergelijke verschijnsel noemt men in de taalkunde 'metanalyse'.
6. 'Trots' en 'fier' komen in West-Vlaanderen niet voor, wel gebruikt is 'preu(t)s'. De vergelijking 'preu(t)s lijk veertig' is een betrekkelijk vaste verbinding, waarin 'zo' steeds wordt weggelaten.
7. *Paardeslecht zijn* betekent in West-Vlaanderen 'zich slecht voelen' of 'ziek zijn'.
8. Alle trefwoorden die *minder dan vijf keer* werden opgetekend in West-Vlaanderen, zijn uit het onderzocht weggelaten.

Bibliografie

DE BO L.L., *West-Vlaamsch Idioticon*. Alfons Siffer Gent - 1892.

REKER, S., *Dikke woorden*. Profiel Uitgeverij Bedum - 1996.

VAN DER HORST M.C., Enkele types van samengestelde adjectieven In : *Leuvense Bijdragen* 72 (1983) - pp. 257-271.

Wegwijzer

Rubriek A geeft een overzicht van relevante literatuur die er op het gebied van de Nederlandse streektalen en dialecten is verschenen. De rubriek is onderverdeeld in:

A1, een overzicht van literatuur die de dialecten op landelijk niveau behandelt of een groter gebied als onderwerp heeft.

A2, een overzicht van de belangrijkste literatuur over het dialect of de dialecten van een bepaalde regio of deel daarvan.

Rubriek *A* is alfabetisch op eerste auteursnaam geordend.

Rubriek B bestaat uit een inventarisering van adressen van instellingen en instituten die zich in Nederland en Vlaanderen bezighouden met de bestudering van de streektalen en dialecten. Bovendien zijn er de adressen in opgenomen van een aantal bibliotheken die bij dialectonderzoek van belang kunnen zijn. De rubriek is onderverdeeld in:

B1, een overzicht van adressen van landelijke instituten of instellingen.

B2, een overzicht van adressen van regionale instituten of instellingen.

De Wegwijzer is ook via internet te raadplegen:
<http://allserv.rug.ac.be/~jvkeymeu>

A1. PUBLICATIES LANDELIJK

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- R. Belemans, H. van de Wijngaard (red.), *Het dialectenboek 3. Dialect in beweging*. Groesbeek 1995.
Geeft per regio een overzicht van de veranderingen in de Nederlandse en Vlaamse dialecten in de laatste honderd jaar.
Bevat literatuurverwijzingen.
Bibliografie van de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap 1965-... . Antwerpen enz.
Bibliografie der dialecten van Nederland 1951-1964. Amsterdam 1982.
Aanvulling op Meertens en Wander.
- J. Daan, J.P. Blok, *Van Randstad tot Landrand. Toelichting bij de kaart dialecten en naamkunde*. Amsterdam 1967.
- J. Daan, K. Deprez e.a., *Onze veranderende taal*. Utrecht 1985.
Bevat literatuurverwijzingen.
- H. Entjes, *Dialecten in Nederland*. Haren 1974.
- M. Gerritsen (red.), *Taalverandering in Nederlandse dialecten: honderd jaar dialektvragenlijsten, 1879-1979*. Muiderberg 1979.
Bevat literatuurverwijzingen.
- J. Goossens, *Niederländische Mundartwörterbücher in Belgien*. In: W. Mitzka (Herausg.), *Wortgeographie und Gesellschaft*. Berlin 1968, blz. 131-145.
- J. Goossens. *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*. Groningen 1977².
Bevat literatuurverwijzingen en auteursregister.
- J. Goossens, 'Wat is dialectologie?' In: B.T. Vervoort (ed.), *Wetenschap en taal*. Muiderberg 1977, blz. 173-189.
- J. Goossens, *Geschiedenis van de Nederlandse Dialectstudie*. In: D.M. Bakker, G.R.W. Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse Taalkunde*. Den Bosch 1977, blz. 285-311.
- K. Heeroma, J. Naarding (ed.), *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en streektaalkunde van Oost-Nederland*. 's Hertogenbosch 1964.

- Heeft betrekking op Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.
- J. van der Kooi (ed.), *Dialectliteratuur. Balans en perspectief van de Moderne Streektaalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland*. (Nedersaksische Studies 14), Groningen 1990.
Bevat o.m. veel bibliografische gegevens over naoorlogse dialectliteratuur in Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.
- P.J. Meertens, B. Wander, *Bibliografie der Dialecten van Nederland, 1800-1950*. Amsterdam 1958.
Bibliografie van dialectteksten in Nederland tot 1950.
- P. Th. van Reenen, M.E.H. Schouten (eds.), *New Methods in Dialectology*. Dordrecht 1990.
Bevat literatuurverwijzingen.
- J. Stroop, *Nederlands Dialectonderzoek. Artikelen uit de periode 1927 - 1982*. Amsterdam 1983.
- A. Weijnen, *De Nederlandse dialecten*. Groningen/Batavia 1941.
- A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*. Assen 1958¹ en 1966².
Bevat literatuurverwijzingen.
- J. te Winkel, *De Noordnederlandsche tongvallen*. Leiden 1899-1901.
- J. Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*. 's Gravenhage 1874. (2 delen). [Herdruk: Walluf bei Wiesbaden 1972].

HULPMIDDELEN

- G. Geerts (e.a.), *Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)*. Groningen/Deurne 1997². (2 delen)
- G. Geerts, H. Heestermans, m.m.v. C. Kruyskamp, *Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht/Antwerpen 1992¹². (3 delen).
- L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1865-1870. [Herduk: Torhout 1984].
- L.W. Schuermans, *Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1883.
- P. van Veen, i.s.m. N. van der Sijs, *Etymologisch Woordenboek*. Utrecht/Antwerpen 1997².
- A.A. Weijnen, *Etymologisch dialectwoordenboek*. Assen 1996.

Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden 1882-1998.

TAALATLASSEN

- J. Daan, M.J. Francken, *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling*. Amsterdam 1972-1977.
- M. Gerritsen (red.), *Atlas van de Nederlandse dialectsyntaxis*. Amsterdam 1991.
- J. Goossens, J. Taeldeman, G. Verleyen, *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (F.A.N.D.)* Deel I. Gent 1998.
- K. Heeroma, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*. Assen 1957-1963.
3 Afleveringen van elk 10 kaarten met toelichtingen. Beslaat het hele gebied ten oosten van het IJsselmeer tot aan het noorden van Limburg.
- Reeks Nederlands(ch)e Dialectatlassen.*
1. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Klein Brabant*. Antwerpen 1925¹ en 1952² (met aanvullingen door Fr. Vanacker).
 2. E. Blancquaert, H. Vangassen, *Dialect-atlas van Zuid-Oost Vlaanderen*. Antwerpen 1930.
 3. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen*. Antwerpen 1935.
 4. H. Vangassen, *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant*. Antwerpen 1938.
 5. E. Blancquaert, P.J. Meertens, *Dialect-Atlas van de Zeeuwsche eilanden*. Antwerpen 1940-1941.
 6. W. Pée (m.m.w. van E. Blancquaert), *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*. Antwerpen 1946.
 7. W. Pée, *Dialektatlas van Antwerpen*. Antwerpen 1958.
 8. E. Blancquaert, J.C. Claessens, W. Goffin, A. Stevens, *Dialekt-atlas van Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg*. Antwerpen 1962.
 9. A. Weijnen, *Dialect-atlas van Noord-Brabant*. Antwerpen 1952.
 10. A. Hol, J. Passage, *Dialect-atlas van Oost-Brabant, Noord-Limburg en de Rivierenstreek*. Antwerpen 1966.

11. L. van Oyen (m.m.w. van E. Blancquaert en Chr. J. van der Voet), *Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht*. Antwerpen 1968.
12. H. Entjes, A.R. Hol, *Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel*. Antwerpen 1973.
13. Jo Daan, *Dialektatlas van Noord-Holland*. Antwerpen 1969.
14. H. Entjes, *Dialektatlas van Zuid-Drenthe en Noord-Overijssel*. Malle 1982.
15. K. Boelens, G. van der Woude (m.m.w. van K. Fokkema en E. Blancquaert), *Dialect-atlas van Friesland*. Antwerpen 1955.
16. A. Sassen, *Dialekt-atlas van Groningen en Noord-Drenthe*. Antwerpen 1967.

De RND bestaat telkens uit twee delen. In het atlasdeel zijn per aflevering van meestal 150 op kaart ingetekende verschijnselen voor de betrokken regio ondergebracht. Het tekstdeel bevat per plaats de in fonetisch schrift weergegeven vertalingen van plusminus 140 zinnen en woordenreeksen.

Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland. Deel I, afl. 1-5 (1939-1952), uitgegeven door G.G. Kloeke en zijn medewerkers. Deel II, afl. 6-8 (1956-1965), voortgezet door de Dialectencommissie van de Kon. Ned. acad. v. Wetenschappen te Amsterdam.

Taalatlas van het Nederlands en het Fries. Leiden 1981-...

TIJDSCHRIFTEN

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, sinds 1927.

Bevat met name bijdragen op het gebied van de naamkunde en dialectologie.

Nederlandse Taalkunde, sinds 1996.

Algemeen taalkundig tijdschrift.

Onze Taal, sinds 1932.

Tijdschrift van het Genootschap Onze Taal.

Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde, sinds 1881.

De vakgebieden zijn onder meer: lexicografie, etymologie, dialectologie.

Leuvense Bijdragen, sinds 1896.

Het vakgebied is vooral de indogermanistiek.

Taal en Tongval, sinds 1949.

Het vakgebied is uitsluitend dialectologie en verwante gebieden.

Driemaandelijkse Bladen, sinds 1949.

Tijdschrift van het Nedersaksisch Instituut te Groningen. Het vakgebied is dialectologie.

Jaarboek Zannekin, sinds 1977.

Uitgegeven door de Vereniging/Stichting Zannekin (Ieper/Soest).

A2. PUBLICATIES PER REGIO

• Groningen

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

Bibliografie van Groningen 1983- ... Groningen/Haren [1986-...]

Versijnt jaarlijks.

P.J. van Leeuwen, *Geschiedenis van de Groninger Literatuur*. Scheemda 1984.

Bevat zeer veel bibliografische gegevens over de Groninger dialectliteratuur.

S.J.H. Reker, *Groninger Grammatica*. Veendam 1991-...

Losbladige uitgave waarvan in de periode 1991-1995 zeven afleveringen (plm. 260 pagina's + registers) verschenen.

HULPMIDDELEN

P. Boeles (1795-1875), *Idioticon Groningantum*. Uitgegeven door Siemon Reker m.m.v. Ludie Postmus en Jochem Abbes. Groningen 1997.

J.J. Boer, *Dij t dut mout t waiten. Het Groot Gronings Spreekwoordenboek*. Veendam 1989.

H. Feenstra, *Duizend jaar Gronings taallandschap. Talige ontwikkelingen in cultuurhistorisch perspectief*. Bedum 1998.

K. ter Laan, *Nieuw Groninger Woordenboek*. Groningen enz 1929¹ en 1952².

[Van beide drukken zijn ongewijzigde herdrukken verschenen].

K. ter Laan, *Proeve van een Groninger spraakkunst*. Winschoten 1953.

H. Molema, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal in de 19de eeuw*. Winsum 1887. [Ongewijzigde herdruk Groningen 1985].

- S.J.H. Reker, *Zakwoordenboek Gronings-Nederlands, Nederlands-Gronings*. Veendam 1998⁵.
Bevat een beredeneerde literatuurlijst, een overzicht van Groninger plaatsnamen en een apart katern over de Groninger spelling.
- S.J.H. Reker, *Omgekeerd is ook wat weerd: retrogade woordenlijst van het Gronings annex rijmwoordenboek* (Nedersaksische Studies 9). Groningen 1985.
- S.J.H. Reker, *Hou is dat? Het dialect van Groningen*. Den Haag 1992.
- S.J.H. Reker, *Dikke woorden. Bikkelhaard, bragelvet, strontdeurnat en hun soortgenoten in het Gronings en verwante talen verzameld, geordend, toegelicht en verklaard*. Met. ill. door Trudy Kramer. Bedum 1996³.

TIJDSCHRIFTEN

Krödde, sinds 1982.

Bevat literaire teksten, vooral in het Gronings.

Toal en taiken, sinds 1983.

Algemeen cultureel tijdschrift met veel teksten in en aandacht voor het Gronings.

• Friesland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- S. Dyk, J. Hoekstra (red.), *Ta de Fryske syntaksis*. Leeuwarden 1987.
- K. Dykstra, *Lytis hânboek fan de Fryske literatuer*. Ljouwert 1977.
- K. Fokkema, *Dialecten van de Friese west- en zuidkust*. Het veldwerk van prof.dr. K. Fokkema samengevat door H.T.J. Miedema en T.J. Steenmeijer-Wielenga. Leeuwarden 1972.
- K. Fokkema, *Het stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis van de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Dissertatie, Assen 1937.

- J. Hoekstra, P.M. Tiersma, Frisian. In: E. Koenig en J. van der Auwera (red.), *The germanic languages*. London/New York 1994, blz. 505-531.
- J.J. Hoff, *Friesche Dialectgeographie*. Den Haag 1933.
- J.J. Kalma, J.J. Spahr van der Hoek en K. de Vries (red.), *Geschiedenis van Friesland*. Drachten 1968.
- G. Knop, *De spraakkunst der Terschellinger dialecten*. Assen 1954.
- T. van der Kooy, *De taal van Hindeloopen*. Den Haag 1937.
- B. Sjölin, *Einführung in das Friesische*. Stuttgart 1969.
- P.M. Tiersma, *Frisian reference grammar*. Dordrecht 1985.

HULPMIDDELEN

- G. Blom, *Hylper wurdboek*. Leeuwarden 1981.
- J. Boersma, *De Fryske stavering*. Leeuwarden 1980³.
- Ph. Breuker, *Oriëntatie in de frisistiek*. Leeuwarden 1985.
- D. Eisma, *Tiidwurden*. Leeuwarden 1989.
- D. Fokkema, *Wezzenlist fan it Schiermonikoogs mooi ieursatting yn it Friesk en Hollands*. Leeuwarden 1968.
- T. Hoekema, *Lânfrysk-Skiermûntseager wurdlist. Mei de fokaal-fo-neem korrespondinsje v.v. en de Aldwestfrysk-Skiermûntseager lûdûntjouwing gearstald út Arne Spenter syn eilander stúdzjes*. (Estrik 56). Groningen 1979.
- C. Roggen, *Woordenboek van het Oosterschellings. Wêdenboek fon et Aasters*. Leeuwarden 1976.
[Vertalingen en aanvullingen in: C. Roggen, *Woordenlijst Nederlands-Aasters*. Leeuwarden 1980].
- J.W. Zantema, *Frysk Wurdboek. Deel I: Frysk-Nederlânsk; Deel II: Nederlâns-Frysk*. Leeuwarden 1984.
- Literatuerlisten Stúdzje Frysk*. Frysk Ynstitút RUG 1992.
- Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal*. Leeuwarden 1984-...

TIJDSCHRIFTEN

- Us Wurk*, tydskrift foar de Frisistyk, sinds 1952.
- Tydskrift foar Fryske taalkunde*, sinds 1985.

• Drenthe en Stellingwerfen

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

S. Boerma, R. Broersma, *Drèentse Schrieverij*. Zuidwolde 1993.

HULPMIDDELEN

H. Bloemhoff, *Fonologie en morfologie van het Stellingwerfs (enz.)*. Groningen 1991.

H. Bloemhoff, *Stellingwarfs woordeboek*. Diel II (F-K), Oosterwolde 1994; Diel III (L-R) Oldeberkoop 1997.

H. Haddingh, B. Veenstra, *Drents Woordenboek*. Schiedam 1979.

G.H. Kocks, *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten*. Groningen 1970.

G.H. Kocks, *Woordenboek van de Drentse dialecten*. Assen 1996-1997. (2 delen).

Marga Kool e.a., *Drenthecursus*. Assen 1991/1996

Deze cursus verschijnt in 15 varianten van het Drents.

J. Naarding, *De Drenten en hun taal (enz.)*. Assen 1948.

A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*. Assen 1953.

R. Smit, *Woordenboek van het Drents van Dwingelo*. Meppel 1996.

Drentse Spelling. Een handleiding voor de schrijfwijze van de streektaal, door de Drentse spellingcommissie: H. Slot e.a. Assen/Zuidwolde 1987.

TIJDSCHRIFTEN

Oeze Volk, sinds 1956.

Teksten in het Drents.

Roet, sinds 1979.

Literair tijdschrift met teksten in het Drents.

De Ovend, sinds 1972.

Teksten in het Stellingwerfs.

De Taalkraant, sinds 1997.

Over taalactiviteiten en boeken in het Drents.

• Overijssel

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

L. Kremer, *Mundartforschung im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet. Eine Bestandsaufnahme (1900-1975)*. Amsterdam 1977.

Beredeneerde bibliografie van dialectstudies in Achterhoek, Twente, Bentheim en Westmünsterland.

HULPMIDDELEN

G.J.H. Dijkhuis, *Twents in woord en gebruik*. [z.p. en z.j.].

J. Gigengack, *Twentse woorden en gezegden. Deel 1*. Enschede 1979.

J. Gunnink, *Het dialect van Kampen en omstreken*. Kampen 1908.

L. Kremer, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet*. Köln/Wien 1979 (2 delen).

Een tekstband en een kaartenband, waarin op 208 kaarten ook Twente wordt behandeld. Geeft o.a. inzicht in de relatie tussen Oostgelderse en Westfaalse dialecten.

K.D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek Nederlands-Twents*. [z.p.] 1979; *Woordenboek Twents-Nederlands*. [z.p.] 1983.

TIJDSCHRIFTEN

Moespot, driemaandeliks tidschrift van 't Verbond van Neersasse dialektkringen, sinds 1958.

Tijdschrift met o.a. verhalen en gedichten. Bevat tevens dialectteksten uit Gelderland.

• Flevoland

HULPMIDDELEN

H. Scholtmeijer, *Het Nederlands van de IJsselmeerpolders*. Leiden 1992.

T. de Vries, *Leven en Taal van het eiland Urk*. Kampen 1992.

• Gelderland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

A.R. Hol, *De Betuwe*. Leiden 1957.

Bevat o.a. een hoofdstuk over de taal en literatuur van de Betuwe.

A. Keij, *Onderzoek naar dialectgrenzen en articulatorische verschillen in het middelnederlandse Rivierengebied*. Amsterdam 1982.

L.A. van Prooije, *De vakleu en et vak, boerderijbouw in Oost-Gelderland vanaf de eeuwwisseling tot ca. 1940. Vaktermen en werkwijze*. Arnhem 1984.

A.H.G. Schaars, *Boerentermen in Achterhoek en Lijmers*. Zutphen 1977.

Waarin een indeling van de Achterhoekse en Liemerse dialecten.

A.H.G. Schaars, De Veluwe dialecten. In: *Veluwe Almanak 1987*, blz. 138 vv.

W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht 1904.

HULPMIDDELEN

Achterhoekse Almanak 1999. Terborg 1999.

Waarin o.a. opgenomen overzichten van dialectkringen en oudheidkundige verenigingen.

- A. van den Bremen-Van Vemde en L. van den Bremen, *Woordenboek van het dialect van Epe*. [z.p.] 1982.
- Nol Hell, *Kuiere ien de Duffelt, woorden, zegswijzen en anecdotes in de streektaal van de Duffelt naar Millingse tongval opgetekend eer het te laat is*. Millingen aan de Rijn 1991.
- Johan van Os, *Maas en Waals Woordenboek en 22 verhalen in de streektaal*. Zutphen 1982.
- A.H.G. Schaars, *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* (WALD). Doetinchem 1984-...
Thematisch woordenboek waarin o.a. (ook aan de hand van kaartjes) een verantwoording van de verspreiding van Achterhoekse en Liemerse dialectwoorden. Verschenen zijn vijf delen.
- A.H.G. Schaars, *De WALD-spelling*. Doetinchem [1985].
Geeft regels voor de spelling van Oostgelders dialect.
- Thijs van Woerkom, *Groebele ien de ben, buukske mit Betuwse worde, uitdrukkinge en verhoale*. Zetten [1983].

TAALATLASSEN

- Georg Cornelissen, Alexander Schaars, Timothy Sodmann, *Dialect à la carte: Dialektatlas West-Münsterland-Achterhoek-Liemers-Niederrhein*. Doetinchem/Köln/Vreden 1993.

• Noord-Holland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- J. Daan, Noordhollandse dialecten. In: *Taal en Tongval* jrg. 8 (1956), blz. 113-121.
Bespreking van de verschillende dialecten die in Noord-Holland gesproken worden en hun onderlinge verwantschap.
- J. Jonker [=K. Woudt], *Zaans voor beginners. Enkele kenmerken van een streektaal*. Zaandijk 1976.

Onder andere grammatica.

H. Langedijk, *Hé, is dat Westfries?* Hoorn [z.j.]. [Herziene uitgave in 1971].

Woorden/uitdrukkingen in kontekst, grammatica, spreekwoorden, verhaaltjes.

J. Pannekeet, *Het Westfries. Inventarisatie van dialectkenmerken.* Wormerveer 1995.

HULPMIDDELEN

G.J. Boekenoogen, *De Zaanse Volkstaal. Bijdrage tot de kennis van de woordenschat in Noord-Holland.* Leiden 1897. [Herdruk 1971].

Dialectbeschrijving en woordenboek.

J. Bouman, *De volkstaal in Noord-Holland (...).* Purmerend 1871.

Woordenlijst.

J. Daan, *Hij zegt wat. Grepen uit de Amsterdamse volkstaal.* Amsterdam 1949. [door J. Berns bewerkte herdruk: 's-Gravenhage 1993].

Allerlei taalkundige observaties.

J. Daan, *Wieringer land en leven in taal.* [Amsterdam 1950]. [Herdruk Wieringen 1981].

Grammatica en woordenschat.

J. van Ginneken, *Drie Waterlandse dialecten.* Alphen aan de Rijn 1954. (2 delen).

Dialectbeschrijving van Marken, Volendam, Monnikendam.

B. de Haar, Laren tussen oost en west. In: *Mededelingen van het P.J. Meertens-Instituut* 1981, blz. 14-18.

K.H. Heeroma, *Hollandsche dialectstudies; bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van het algemeen beschaafd Nederlands.* Groningen 1935.

Vergelijking van klank- en vormverschijnselen vóór 1500 met die van nu in Texel, Wieringen, Enkhuizen, Callantsoog, Petten, Egmond aan Zee, Marken, Volendam, Oostzaan, Assendelft, Zandvoort, Aalsmeer, Huizen.

M. van den Hombergh-Bot, *Structuur in de woordenschat van drie Waterlandse dialecten.* Alphen aan den Rijn 1954.

Woordenschat Marken, Volendam, Monnikendam.

- G. Jansen, *Tessels woordenboek met sèèggies. Nederlands - Texels*. Den Burg 1993
- G. Karsten, *Het dialect van Drechterland*. Purmerend 1931.
Dialectbeschrijving en woordenboek.
- S. Keyser, *Het Tessels. Inleiding, vocabulaire en teksten*. Leiden 1951.
Woordenboek.
- K. Kuiper, *Schets van het Westfriesche dialect*. Warmenhuizen 1952.
Grammatica en woordenlijst.
- J. Pannekeet, *Mooi zoid. Westfriesse uitdrukkingen en gezegden*. Hoorn 1971. [Herdruk: Hoorn 1987].
Tevens woordenlijst.
- J. Pannekeet, *Woordvorming in het hedendaags Westfries*. Amsterdam 1979.
Grammatica.
- J. Pannekeet, *Westfries Woordenboek*. Wormerveer 1984.
- H. Schatz, *Lik op stuk. Het dialect van Amsterdam*. 's-Gravenhage 1987.
Allerlei taalkundige observaties.
- Sj. Spoelstra, *Enkhuizer woordenboek*. Amsterdam 1981.
- K. Woudt, *Deer hoor ik je. Gedachten over de Zaanse streektaal*. Wormerveer 1984.
Taalkundige observaties en woordenboek.

• Zuid-Holland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- J. Daan, *Streektaalen in Zuid-Holland. Een eerste verkenning*. In: J. Daan, K. Heeroma, *Zuidhollands. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXX*. Amsterdam 1965, blz. 5-31.
Bevat ook gegevens over Utrechts dialect.

HULPMIDDELEN

- N. van der Ent, *Van Ijzendijkers, Nijpnaarzen en andere Minne Breiers. Een verzameling woorden uit de Krimpenerwaard*. Schoonhoven 1990.
Woordenboek.
- A. van Gaalen, F. van den Mosselaar, "Kèk è nâh...". *Plat & bekakt Haags*. 's-Gravenhage 1985.
Allerlei taalkundige observaties met woordenlijst.
- A.C.M. Goeman, *Klank- en vormverschijnselen van het dialect van Zoetermeer*. Amsterdam 1984.
Grammatica.
- A.P.M. Lafeber, *Het dialect van Gouda*. Gouda 1967.
Beknopte dialectbeschrijving en woordenboek.
- H.C. Landheer, *Het dialect van Overflakkee*. Assen 1955.
Grammatica en woordenboek.
- A. Opprel, *Het dialect van Oud-Beierland*. 's-Gravenhage 1896.
Grammatica en woordenlijst.
- J. Oudenaarden, *Wat zeggie? Azzie val dan leggie! Een speurtocht naar het dialect van Rotterdam*. Utrecht/Antwerpen 1984.
Allerlei taalkundige observaties.
- J. Oudenaarden, *De terugkeer van Opoe Herfst. Over de woordenschat van Rotterdam*. Utrecht/Antwerpen 1986.
Allerlei taalkundige observaties.
- G.S. Overdiep, *De volkstaal van Katwijk aan Zee*. Antwerpen 1940.
Grammatica.
- G.S. Overdiep, *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee*. Antwerpen 1949. [Herdruk: Katwijk 1987].
Woordenboek.
- D. Roeleveld, *De Scheveningse woordenschat. Dialect van een vissersdorp*. 's-Gravendeel 1986.
Woordenboek.
- J. van der Spek (red.), *Zoetermeers woordenboek*. [Zoetermeer] 1981.
Beknopt woordenboek.
- M.A. van Weel, *Het dialect van Oost-Voorne*. Leiden 1904.
Grammatica en woordenlijst van Goeree, met name Ouddorp.

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- T. van Veen, *Utrecht tussen oost en west. Studies over het dialect van de provincie Utrecht*. Utrecht 1964.
Vooral over klankverschijnselen in de provincie Utrecht en aangrenzende gebieden.
- T. van Veen, B. van den Berg, Utrechts. *Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXXI*. Amsterdam 1966.
Twee voordrachten over de taal in de provincie Utrecht vroeger en nu, met een grammofoonplaatje.

HULPMIDDELEN

- B.J. Martens van Vliet, m.m.v. H. Scholtmeijer, *De vollekstaol van de Stad Utrech*. Utrecht 1996.
Woordenlijst met inleiding over de klank- en vormleer van het Stad-Utrechts. In 1997 verscheen een vermeerderde tweede druk.
- M. Nagel, M.W. Hartog, *Woordenboek van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk*. Bunschoten 1996.
Uitgebreid lokaal woordenboek. Afzonderlijk is een dialect-cd verschenen.
- W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht 1904.
Klankleer, vormleer en woordenlijst van een gebied dat, in tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, ook tien plaatsen in het oosten van de provincie Utrecht omvat.
- H. Scholtmeier, *Zuidutrechts woordenboek: dialecten en volksleven in de Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard*. Utrecht 1993.
Woordenlijst met inleiding over de klank- en vormleer van de Zuidutrechtse dialecten, en enkele volkskundige bijdragen.
- T. van Veen, m.m.v. H.J. van Es, *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*. Zutphen 1989.

Vooral woordenlijsten; verder hoofdstukken over klank- en grammaticale verschijnselen en over de taal in de provincie Utrecht in het algemeen.

• Noord-Brabant

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- R. Belemans, S. De Vriendt (red.), *Brabantse dialecten springlevend*. Publicatie bij de Tweede Brabantse Dialectendag. Leuven 1998.
- R. Belemans, W. Wellekens, *Brabantse dialecten in de kijker*. In: *De Brabantse folklore en geschiedenis*, nr. 290-291 (1996). Behandelt de dialecten in Noord-Brabant, Vlaams-Brabant en Antwerpen; bevat spellingsoverzicht voor Brabantse dialecten en literatuurverwijzingen.
- J. van Ginneken, *Het Brabantsch-Frankisch, resp. Het Limburgsch-Frankisch*. In: *Handboek der Nederlandsche taal*. Deel 1. Nijmegen 1913, blz. 123-205. [Tweede druk 's-Hertogenbosch 1931].
- A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant, in aansluiting aan geographie, geschiedenis en volksleven*. Fijnaart 1937.
- A. Weijnen, *De dialecten van Noord-Brabant*. [z.p.] 1952. [Tweede bijgewerkte uitgave: 's-Hertogenbosch 1987].

HULPMIDDELEN

- A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taal*. Deel I: *Klank- en vormleer*; Deel II: *Vocabularium*. Assen 1958-1962.
- J.H.A. Elemans, *Woord en Wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling*. Utrecht 1958.
Klank- en vormleer, inventarisatie boerenwoordenschat.

- H. Heestermans: *Witte nog? Over Bergse en Westbrabantse woorden en uitdrukkingen. 1, 2 en 3.* Roosendaal 1988, 1989, 1990.
- C. Hoppenbrouwers, *De taal van Kempenland, van ààwbätte tot zwiemele.* Eindhoven [1996].
- H. Mandos, M. Mandos-van de Pol, *De Brabantse Spreekwoorden. Uitdrukkingen in Brabant gebruikt en opgetekend.* Waalre 1988.
- J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander. Krantestukjes over dialectverschijnselen in West-Noord-Brabant.* Amsterdam 1979.
- J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander [2]. Krantestukjes over dialectverschijnselen in West-Noord-Brabant.* Amsterdam 1981.
- C. Swanenberg, J. Swanenberg, *Eige grèij, 'n Meierijs woordenboek.* Enschede 1996.
- P.H. Vos, *Spellingsvoorstel i.v.m. dialectdictees in de provincie Noord-Brabant,* 1995.
Verkrijgbaar bij het Provinciaal Genootschap in 's-Hertogenbosch.
- Woordenboek van de Brabantse Dialecten.* Assen/Maastricht 1967-...
Systematisch dialectwoordenboek; inventariseert ook de woordenschat van de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen. Verschenen zijn 16 afleveringen.

TIJDSCHRIFTEN

Brabants Heem, sinds 1948.

Uitgave van de Stichting Brabants Heem.

Brabantia, sinds 1951.

Uitgave van Het Noordbrabants Genootschap.

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- P.J. Meertens, De plaats van het Zeeuws onder de Nederlandse dialecten. In: [P.J. Meertens], *Meertens over de Zeeuwen. Zeeuwse studies uitgegeven naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag*. Middelburg 1979, blz. 121-138.
- Encyclopedie van Zeeland*. Middelburg 1982, blz. 321-327. ['Dialecten, Zeeuwse'].
- Van dialect tot turbotaal. De toekomst van onze dialecten*. Middelburg/Brugge/Gent 1997, blz. 44-48.

Internet: de Zeeuwse taelsite, <http://people.zeelandnet.nl/evenhuis>

HULPMIDDELEN

- E.J. van den Broecke-De Man, *Dialecten in West-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Groede [z.j.]
- E.J. van den Broecke-De Man, *Dialect in het Land van Axel*. Terneuzen 1981.
- E.J. van den Broecke-De Man en J.L. Eggermont, *Dialecten in Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Kloosterzande 1982.
- E.J. van den Broecke-De Man en A. Francke, *Dialect op Walcheren*. Kruiningen 1987.
- E.J. van den Broecke-De Man en J.A. van Gilst, *Dialect op Zuid-Beveland*. Kruiningen 1985.
- E.J. van den Broecke-De Man en L. Eikenhout, *Dialect op Noord-Beveland*. Kruiningen 1984.
- E.J. van den Broecke-De Man en A.A. Krijger-Goedegebuure, *Dialect op Tholen en St.-Philipsland*. Kruiningen 1986.
- E.J. van den Broecke-De Man, D.K. Soldaat-Poortvliet en P. Heerschap, *Dialect op Goeree-Overflakkee*. Ouddorp 1988.
- M.J. Evenhuis, *Het einde van een tijdperk? Dialectgebruik op Walcheren*. Vlissingen 1993.
- M.J. Evenhuis, *De guus van Beekèrke. Verslag van een sociolinguïstisch onderzoek naar het gebruik van streektaal*

- onder Walcherse basisschoolleerlingen en hun ouders*. West-Souburg 1994.
- H.M. Kesteloo, *Het dialect van het platte land van Walcheren, met uitzondering van Arnemuiden en Westkapelle met Zoutelande*. [z.p.] 1917. Hs Zeeuwse bibliotheek.
- J.H. Kluiver en R. Willemsen, *Inventaris van het archief van de Zeeuwse Vereeniging voor Dialectonderzoek 1928-1976*. Middelburg 1991.
- A. Menheere, *Nederlands als opvoedtaal bij Zeeuwstalige ouders. Verslag van een onderzoek naar taalgedrag en taalattitudes bij ouders van vierjarige kinderen in de gemeente Borsele*. Amsterdam 1988.
- A.M. Riemens, *Hoe 'zuinig' zijn we op onze taal? Dialectgebruik in West-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Vlissingen 1993.
- A. Verschuur, *Klankleer van het Noord-Bevelandsch*. Amsterdam 1902.
- A. de Vin, A.F. van de Zande-Vleugels Schutte en B. Oele, *Dialect op Schouwen-Duiveland in de tweede helft van de twintigste eeuw*. Biervliet/Zierikzee 1998.
- A. de Vin, *Het dialect op Schouwen en Duiveland*. Leiden 1952.
- B. Voortman, *Regionale variatie in het taalgebruik van notabelen: een sociolinguïstisch onderzoek in Middelburg, Zutphen en Roermond*. Amsterdam 1994.
- J. Zwemer, *Plat Walchers*. Vlissingen 1995.
- Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Red. Ha.C.M. Ghijzen. Krabbendijke 1998⁹.
- Alfabetisch woordenboek op dialectwoorden. Bij ieder woord wordt de verspreiding over het Zeeuwse gebied aangegeven.

TIJDSCHRIFTEN

- Nehalennia*. *Bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en de Zeeuwse Vereeniging voor Dialectonderzoek*, sinds 1964. Ledenorgaan van de Zeeuwse Vereeniging voor Dialectonderzoek, met achterin de Mededelingen van de vereniging.
- Noe*. 'n *Bitje uut 't zuudwesten*, sinds 1997.

Tijdschrift met verhalen, gedichten, reportages en interviews in (en over) het Zeeuws. Een uitgave van de Stichting Zuudwest 7.

• Belgisch- en Nederlands Limburg

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- H. Brok, Publicaties over dialect in Limburg. In: *Veldeke* jrg. 63 (1988), nr. 2, blz. 25-29; nr. 3, blz. 27-29; nr. 4, blz. 7-9; nr. 5, blz. 28-30; nr. 6, blz. 23-25; *Veldeke* jrg. 64 (1989), nr. 2, blz. 50-52; nr. 3, blz. 82-87; nr. 4, blz. 109-110; *Veldeke* jrg. 65 (1990), nr. 3, blz. 85-90; *Veldeke* jrg. 66 (1991), blz. 172-177; *Veldeke* jrg. 68 (1993), blz. 8-12; *Veldeke* jrg. 69 (1994), blz. 15-24; *Veldeke* jrg. 70 (1995), blz. 5.
Bevat literatuuroverzicht; per plaats geordend; betreft vooral Nederlands Limburg.
- W. Dols, Iets over Limburgsche Dialecten. In: *Publ. Soc. Hist. et Arch. dans le Limbourg LXXVIII-LXXXII* (1942-1946), pag 129-147. Ook in: H. van de Wijngaard (red.), *Een eeuw Limburgse dialectologie*. Hasselt/Maastricht 1996, blz. 182-200.
- J.G.M. Notten, *De Chinezen van Nederland*. Valkenburg aan de Geul 1973¹ en 1988².
Bevat literatuurverwijzingen en kaarten.

HULPMIDDELEN

- L. Amkreutz (e.a.) (red.), *Kirchröadsjer Dieksiejoneer*. Kerkrade 1997².
- R. Belemans, J. Van Thienen, *Ich kal ooch Limburgs. Creatief lespakket voor de tweede en derde graad van het secundair onderwijs*. Hasselt 1998.
- J. Cajot (red.), *Hoe maak ik een dialectwoordenboek*. Hasselt 1995.
Handleiding voor het maken van een dialectwoordenboek.
- W. van Dinter (e.a.) (red.), *Dialectwoordenboek van de gemeente Gennep*. Gennep 1993.

- H.J.E. Endepols, *Diksjenaer van 't Mestreechs*. Maastricht 1955.
- P. Hermans (e.a.) (red.), *De Weertlandse dialecten*. Weert 1998.
- J.C.P. Kats, *Remunjs waordeboek*. Roermond 1985.
- M. Maasen, J. Goossens, *Limburgs Idioticon. Verzameling dialectwoorden ("Woordenzangen"), van 1885 tot 1902 verschenen in het tijdschrift "'t Daghet in den Oosten"*. Tongeren 1975.
Alfabetisch geordend woordenboek met ong. 2500 woorden; betreft vooral Belgisch Limburg.
- J.G.M. Notten, *Aanwijzing voor de spelling van de Limburgse Dialecten*. Maastricht 1983.
- P. Prikken, *De taal van de Maas, Nederlands-Limburgs Woordenboek*. Sittard 1994.
- Rheinisches Wörterbuch*. Uitgegeven door J. Müller en anderen. Bonn 1929, Berlin 1931-1971 (9 delen).
Alfabetisch geordend woordenboek. Bevat woordkaarten.
- A. Rutten, *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon*. Antwerpen 1890.
- P.J.G. Schelberg, *Woordenboek van het Sittards dialect*. Amsterdam 1986.
- X. Staelens, *Dieksjenèèr van 't (H)essels*. Hasselt 1989.
- A. Stevens, *Túngërsë Diksjënêër, Woordenboek van het Tongers*. Tongeren 1986.
- Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD). Assen/Maastricht, 1982-...
Systematisch dialectwoordenboek voor de beide provincies Limburg en het Duitstalig deel van België. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen. Verschenen zijn 20 afleveringen.

TIJDSCHRIFTEN

- Veldeke, tijdschrift voor Limburgse volkscultuur*. Sinds 1926.
Bevat dialectteksten uit beide provincies Limburg en publicaties over dialect en volkskunde.

• Frans-, Oost- en West-Vlaanderen

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. Taeldeman, Het Klankpatroon van de Vlaamse Dialekten. Een inventariserend overzicht. In: M. Devos, H. Ryckeboer, J. Taeldeman, *Woordenboek van de Vlaamse Dialekten. Inleiding*. Gent / Tongeren 1979, blz. 48-120.

- Frans-Vlaanderen

H. Ryckeboer, Het Vlaams van de Franse Westhoek in het geheel van het Nederlandse taalgebied. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales 4 (1979)*, blz. 173-180.

H. Ryckeboer, L. Maeckelberghe, Dialect en Cultuurtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales 12 (1987)*, blz. 129-151.

H. Ryckeboer, Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Doctoraal proefschrift. Nijmegen 1997.

- West-Vlaanderen

F. Debrabandere, Het Kortrijkse Dialect. *Verhandelingen van de Leiegouw X (1986)*.

Met uitvoerige bibliografie over het Westvlaams in het algemeen en Kortrijks in het bijzonder.

J. Jacobs, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden*. [z.p.] 1927.

W. Péé, Het Westvlaams. In: *West-Vlaanderen 1958*, blz. 289-301.

R. Van Sint-Jan, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle*. [z.p.] 1931.

- Oost-Vlaanderen

J. Taeldeman, De vokaalstructuur van de Oostvlaamse Dialekten. *Bijdr. en Meded. van de Dialectencommissie 51*. Amsterdam 1978.

- I. Teirlinck, *Klank- en Vormleer van het Zuid-Oost-Vlaandersch Dialect*. Gent 1924.

HULPMIDDELEN

- L.L. De Bo, *Westvlaamsch Idioticon*. Gent 1892; Handzame 1977².
J. Craeynest, *LOQUELA, Taalkundig maandblad uitgegeven door G. Gezelle van 1881 tot 1895 en omgewerkt tot woordenboek*. Amsterdam 1909; Tielt, Amsterdam 1946³.
Roland Desnerck, *Oostends Woordenboek*. Handzame 1972.
A. Joos, *Waasch Idioticon*. Gent/Sint-Niklas 1900; Sint-Niklaas 1979.
L. Lievevrouw-Coopman, *Gents Woordenboek*. Gent 1950; Gent 1974⁴.
I. Teirlinck, *Zuid-Oostvlaanders Idioticon*. Gent 1908-1922; Handzame 1987.
Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Gent/Tongeren 1979-...
Systematisch dialectwoordenboek. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen.

TIJDSCHRIFTEN

Biekorf.

Westvlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde.

De Leiegouw.

Driemaandelijks tijdschrift van de Leiegouw, Vereniging voor geschied-, taal- en volkskundig onderzoek in het Kortrijkse.

Oost-Vlaamse Zanten, sinds 1925.

Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen.

WVD-Kontakt, sinds 1988.

Mededelingenblad van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten.

• Antwerpen en Vlaams-Brabant

HULPMIDDELEN

- P.J. Cornelissen, J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect*. Gent 1899-1903. Daarbij: *Aanhangsel*. Gent 1906 en *Bijvoegsel*. Turnhout 1936-1939.
- M. De Schrijver, *Eie ma vast ?* Brussel 1998.
- H. Diddens, *Woordenboek van het Mechels dialect. Een poging tot inventarizatie van het taalmetaal en typisch taalgebruik*. Mechelen 1986.
- L. Goemans, *Leuvens Taaleigen, Woordenboek*. Brussel/Tongeren 1936-1954.
- M. Janssens, *De Tiense taal ès saaikerzùijt. Tiens lexicon*. Tienen 1992.
- A. Meulemans, *Hoe zei men dat weleer in het Leuvens*. Leuven 1990.
- J.L. Pauwels, *Het dialect van Aarschot en omstreken. Deel I: tekst. Deel II: kaarten*. In: *Reeks Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands*, deel V, 1 & 2. [z.p.] 1958.
- L. Quievreux, *Dictionaire du dialecte bruxellois*. Brussel 1951.
- R. Poinet, *De sappege Leivenieer*. Leuven 1993.
- J.F. Tuerlinckx, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*. Gent 1886.
- W. Wellekens, *Diksjonêr van 't Leives, Woordenlijst van het hedendaagse Leuvens*. Leuven 1994².

TIJDSCHRIFTEN

Brussels Dialect, sinds 1991.

Ledenblad van de academie van het Brussels v.z.w.

Eigen schoon en de Brabander, sinds 1911.

Ons Heem, sinds 1946.

Uitgave van het Verbond voor Heemkunde v.z.w.

Ons Leives, sinds 1990.

Berichtenblad van de Academie voor het Leuvens dialect.

B1. LANDELIJKE INSTITUTEN EN INSTELLINGEN

Katholieke Universiteit Leuven

Departement Linguïstiek, Instituut voor Naamkunde en Dialectologie

Blijde Inkomststraat 21

B-3000 Leuven

Tel. (016) 324 822 / Fax (016) 324 767

Katholieke Universiteit Nijmegen

Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde

Erasmusplein 1

NL-6525 HT Nijmegen

Tel. (024) 361 205 6 / Fax (024) 361 593 9

Meertens Instituut

Joan Muyskenweg 23

NL-1096 CJ Amsterdam

Tel. (020) 462 850 0 / Fax (020) 462 855 5

E-mail info@pjmi.knaw.nl

Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Lucasbolwerk 11

NL-3512 EH Utrecht

Tel. (030) 231 999 7 / Fax (030) 233 404 7

Rijksuniversiteit Gent

Vakgroep Nederlandse Taalkunde

Blandijnberg 2

B-9000 Gent

Tel. (09) 264 408 1 / Fax (09) 264 417 0

Rijksuniversiteit Groningen

Nedersaksisch Instituut / Fries Instituut

Oude Kijk in 't Jatstraat 26

NL-9712 EK Groningen

Tel. (050) 363 594 4 / Fax (050) 363 490 0

Fryske Akademy
Doelestrjitte 8
NL-8911 DX Ljouwert
Tel. (058) 213 141 4

Stichting Nederlandse Dialecten
Secretariaat: Generaal Gavinstraat 344
NL-6562 MR Groesbeek
Tel. (024) 361 204 8 / Fax (024) 361 197 2

BIBLIOTHEKEN

Bibliotheek Katholieke Universiteit Brabant
Hogeschoollaan 225
Postbus 90153
NL-5000 LE Tilburg
Tel. (013) 466 212 4

Katholieke Universiteit Leuven
Bibliotheek Faculteit Letteren
Blijde Inkomststraat 21
B-3000 Leuven
Tel. (016) 324 900

Katholieke Universiteit Nijmegen
Bibliotheek Faculteit Letteren
Erasmusplein 1
NL-6525 HT Nijmegen
Tel. (024) 361 287 1

Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem Alexanderhof 5
NL-2595 BE 's Gravenhage
Tel. (070) 314 091 1

Koninklijke Bibliotheek Albert I
Keizerslaan 4
B-1000 Brussel
Tel. (02) 519 535 4

Rijksuniversiteit Groningen
Bibliotheek Faculteit der Letteren
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9700 HS Groningen
Tel. (050) 363 594 0

UFSIA
Prinsstraat 9
B-2000 Antwerpen
Tel. (03) 220 499 6

Universitaire Instelling Antwerpen
Universiteitsplein 1
B-2610 Antwerpen
Tel. (03) 820 214 1

Vrije Universiteit Brussel
Centrale Bibliotheek
Pleinlaan 2
B-1050 Brussel
Tel. (02) 629 260 9

B2. INSTITUTEN EN INSTELLINGEN PER REGIO

SONT

Postbus 78

Brunelstraat 77

NL-9400 AB Assen

Tel. (0592) 381 111 / Fax (0592) 318 234

Federatie van streektaalorganisaties in Oost-Nederland.

• Friesland

Frysk letterkundich museum en dokumintaesjesintrum

Grutte Tsjerkestrjitte 212

NL-8911 EG Ljouwert

Tel. (058) 212 083 4

• Groningen

Grunneger Cultuurcentrum

Stationsstraat 11B

NL-9679 EA Scheemda

Tel. (0597) 591 025

Bureau Groninger Taal en Cultuur RUG

Postbus 716

NL-9700 AS Groningen

Tel. (050) 363 594 3 / E-mail s.j.h.reker@let.rug.nl

• Drenthe en Stellingwerven

Drentse Taol

Postbus 78

Brunelstraat 77

NL-9400 AB Assen

Tel. (0592) 381 172 / Fax (0592) 388 234 /

E-mail drentsetaol@pbcdrenthe.nl

Stichting Het Drentse Boek
Postbus 11
NL-7920 AA Zuidwolde
Tel. (0528) 371 443 / E-mail drentse.boek@wxs.nl

Stichting Stellingwarver Schrieversronte
Willinge Prinsstraat 10
NL-8421 PE Oldeberkoop/Berkoop
Tel. (0516) 451 108 / Fax (0516) 451 109

• **Overijssel**

IJsselakademie
Molenstraat 28A
NL-8261 JW Kampen
Tel. (038) 331 523 5

Van Deirse Instituut
De Klomp 35
NL-7511 DG Enschede
Tel. (053) 433 457 7 / Fax (053) 434 074 4

Stichting Grensoverschrijdende Streektalen GOS
Postbus 244
NL-8260 AE Kampen
Tel. (038) 331 523 5

• **Flevoland**

Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland
Kamp 40-28
Postbus 73
NL-8200 AB Lelystad
Tel. (0320) 223 113

• **Gelderland**

Staring Instituut
Grutstraat 31
NL-7001 BW Doetinchem
Tel. (0314) 332 831

Centrum voor het streekeigene van Achterhoek en Liemers.

Stichting Gelders Oudheidkundig Contact
Postbus 359
NL-7200 AJ Zutphen

Geeft o.a. kwartaalblad uit waarin activiteiten, publicaties van
oudheidkundige/heemkundige verenigingen e.d.

BIBLIOTHEKEN

Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke
Bibliotheek
Koningstraat 26
NL-6811 DC Arnhem

• **Noord-Holland**

Genootschap Oud West-Friesland
Secretariaat: Timmermansgildehuis
Postbus 2125
NL-1620 EC Hoorn

Stichting Creatief Westfries
Plaetmanstraat 13
NL-1704 CA Heerhugowaard
Tel. (030) 574 150 0

• **Zuid-Holland**

Stichting Streektaal Alblasserwaard-Vijfherenlanden
Prinses Irenelaan 15
NL-4141 ER Leerdam

• **Noord-Brabant**

Stichting Brabants Heem
Postbus 1203
NL-5200 BD 's Hertogenbosch
Tel. (0486) 461 982

Koepelorganisatie van ruim 90 heemkundekringen in de provincie Noord-Brabant. Uitgeefster van het tijdschrift *Brabants Heem* en van enkele boekenreeksen.

Het Noordbrabants Genootschap
Postbus 1104
NL-5200 BD 's-Hertogenbosch
Tel. (073) 613 948 4

Algemeen-culturele vereniging in de provincie Noord-Brabant. Uitgeefster van het tijdschrift *Brabant Cultureel*.

• **Zeeland**

Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek
Boterzandestraat 15
NL-4521 AS Biervliet

Houdt zich o.a. bezig met dialectonderzoek en publicatie van onderzoeksresultaten.

Stichting Zuidwest 7.
Ritthemsestraat 14
NL-4388 JR Oost-Souburg
E-mail zw7@zeelandnet.nl

Geeft het Zeeuwstalige tijdschrift *Noe* uit, organiseert een jaarlijks streektaalfestival, etc.

Stichting School & Dialect
Van Vollenhovestraat 5
NL-4561 JJ Hulst

Houdt zich bezig met een door de provincie ondersteund dialectproject voor basisscholen.

Stichting De Zeeuwse Tael

Postbus 8004

NL-4330 EA Middelburg

Faciliteert het project Supplement bij het Woordenboek der
Zeeuwse Dialecten.

• **Belgisch- en Nederlands Limburg**

Landschaftsverband Rheinland

Amt für rheinische Landeskunde

Endenicher Strasse 133

D-53115 Bonn

Tel. (0228) 983 4-0 / Fax (0228) 9834-119

Tijdschrift *Volkskultur an Rhein und Maas*; publicaties over
dialect en volkskunde in het Rijnland en aangrenzende gebieden.

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

Bogaardenstraat 43

NL-6211 SN Maastricht

Tel. (043) 329 222 2

Limburgs Museum

Julianastraat 3

NL-5911 AX Venlo

Tel. (077) 352 211 2

Publicaties over volkskunde in de beide Limburgen.

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg

Boschstraat 73

NL-6211 AV Maastricht

Tel. (043) 325 014 1

Veldeke-Limburg

Secretariaat: Kerkweg 48

NL-6155 KN Puth

Tel. (046) 443 165 5

Tijdschrift *Veldeke*; publicaties over dialect in de beide
Limburgen.

Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde
Secretariaat: Sparrenhof 13
B-3290 Diest

Publicaties over dialect en naamkunde in de beide Limburgen.

BIBLIOTHEKEN

Stadsbibliotheek Maastricht
Nieuwenhofstraat 1
NL-6211 KG Maastricht
Tel. (043) 329 222 2

• **Vlaams-Brabant**

Verbond voor Heemkunde
Veldlei 84
B-2970 's-Gravenwezel

Koepelorganisatie van heemkundekringen in België.
Uitgeefster van het tijdschrift *Ons Heem*.

Academie voor het Leuvens Dialect
Brusselsestraat 46/6
B-3000 Leuven

Publicaties in en manifestaties over het Leuvens dialect.

Academie van het Brussels v.z.w.
Visverkopersstraat 13/1
B-1000 Brussel

Publicaties in en manifestaties over het Brussels dialect.

Stichting Brabantse Dialecten

W. Wellekens
Molenstraat 147
B-3010 Leuven
Tel. (016) 255 250

Ook voor Antwerpen. Organisatie van de Brabantse
Dialectendag. Spellingscommissie.

© Stichting Nederlandse Dialecten

ISBN 90-73869-05-6

Groesbeek, maart 1999

Uitgave: Stichting Nederlandse Dialecten

Drukwerk: Drukkerij ACCO, Brusselsestraat 118A, B-3000 Leuven

Vormgeving : Veronique De Tier